გამოცემა საქართველოს ცენტრალურ კოოპერატიულ კავშირისა № 24.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს მოკლე ისტორია

ახალი საუკუნეების ეპოქა.

შედგენილი
ს. კაკაბაძის მიერ.

ტ ფ ი ლ ი ს ი
1920 წ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

წინასიტყვაობა

ჩვენს ცხოვრებაში დაწყებულმა ადორძინების ხანამ ბუნებრივად გახადეთ ინტერესი ჩვენი წარსულისადმი. ფერთო საზოგადოებაში არსებობს მოთხოვნილება ერის მიერ განვლილ დროთა სიგრძის მიმოხილვისა, ახალი გაერთიანებული სკოლა კიდევ საჭიროებს საქართველოს ისტორიის შესასწავლად სახელმძღვანელო წიგნს. ორივე ამ საჭიროების დაკმაყოფილება ერთი და იმავე წიგნით, რასაკვირველია, ძნელია, მაგრამ ამ სტრიქონების დამწერი მაინც იძულებული იყო ორივე ამ მოთხოვნილებისათვის ანგარიში გაეწია. ერთის მხრივ თანამედროვე პირობებში ადვილი არ არის ერთი და იმავე საგნის შესახებ რამოდენიმე სხვა-და-სხვა დანიშნულების წიგნის გამოცემა და მეორეს მხრივ აქ მიღებულ იქმნა მხედველობაში ამ საგნის შესახებ საკითხვა მასალის სიმცირეც ლიტერატურაში. ამიტომაც წინანდელი გეგმა ახალი საუკუნეების ეპოქის „საქართველოს მოკლე ისტორიის“ გამოცემისა თვით ბეჭდვის დაწყების დროს შეცვლილ იქმნა იმ გვარად, რომ წიგნი, მასწავლებლის მიერ საჭირო შემოკლების შემდეგ, გამოადგარიყო ბრიგიმნაზიულ ანუ უმაღლეს პირველდაწყებით სასწავლებლის მეოთხე კლასისთვის, მისი გამოყენებაც გიმნაზიის მერვე კლასის საჭიროებისათვის ამ ყამად შესაძლებელი ყოფილიყო და ამავე დროს ფერთო საზოგადოების სურვილიც ჩვენი წარსულის გაცნობის შესახებ რამოდენადმე მაინც დაკმაყოფილებულიყო. ეს მით უმეტეს საჭირო გახდა, რომ საქართველოს უფრო ვრცელი ისტორიის გამოცემა ამ წლის დასაწყისისათვის ტეხნიკურ სიძნელეთა გამო ვერ მოესწრო.

ავტორი, რასაკვირველია, თვით გრძნობს თავისი შრომის ნაკლულევანებას, მაგრამ ეს აიხსნება არა მარტო სხვა-და-სხვა დაბრკოლებებით მუშაობის დროს, არამედ უმთავრესად თვით საგნის სირთულით და სიძნელით. უკანასკნელ 30 წლის განმავლობაში ჩვენმა საისტორიო მეცნიერებამ ფრიად დიდი ნაბიჯი გადასდგა წინ. ო. ყორდანიას, მ. ჯანაშვილის და სხვათა გარეშე საგმაო მოხსენებულ იქმნას პროფ. ექვთიმე თაყაიშვილის არქეოლოგიური შრომანი, გამოკვლევანი, მის მიერ გამოქვეყნებული მრავალი მასალა, რომ ცხად იყოს, თუ რამდენად წაიწია წინ განსაკუთრებით მიმდინარე საუკუნეში ჩვენი წარსულის შესწავლის საქმემ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის საოუძვლიანმა საისტორიო ნაშრომებმა ხომ განსაკუთრებით აამაღლა მეცნიერული მემეცნება საქართველოს ისტორიის შესახებ. მაგრამ მიუხედავად ამისა მაინც ჩვენი წარსული იმდენად რთული და მრავალმსრეველია, რომ ჯერ კიდევ ბევრი მასალა არის გამოუქვეყნებელი და შეუსწავლელი, ბევრი საკითხი დარჩა სრულიად ხელშეუხებელი, სხვა კიდევ საჭიროებს ხელახლავ შეჯერებას და შესწავლას. ამიტომაც გასაკვირველი არ არის, რომ ზოგი, ხშირად ფრიად დიდმნიშვნელოვან საკითხის გარკვევა ავტორს უხდებოდა მხოლოდ იმ ჯერ დაუმუშავებელ მასალების მიხედვით, რომელიც მისის განკარგულებაში იყო.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ასეთს საკითხებს შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საქართველოს ეკონომიური ვითარების შესახებ ზოგადი შეხედულება, რომელიც შეტანა წიგნში ავტორმა მაინც საჭიროდ ჩათვალა, თუმცა უკეთესი იქმნებოდა, რომ ეს საკითხი გამხდარიყო თემად ჯერ მოხოგრაფიულ გამოკვლევისა. კერძოდ 1577 წლის ახლო ხანებში ქართლის სამეფო შემოსავლის ციფრად ნახვენები 210 ათასი დუკატი ან 6,300 ათასი დინგი ვერცხლი (წონით) გამოანგარიშებულია შემდეგ ნაირად: ოსმალებმა ალმოსავლეთი საქართველო რომ დაიპყრეს, გაუგეს ის 4 ნაწილად: ტფილისი და ქართლის სამეფოს სამხრეთი ნაწილი მიეცა მაჭმად-ფაშას 1 მილიონი ასპრის შემოსავლით, ზაგემი (მაშასადამე კასეთის სამეფოს სამხრეთი ნაწილი) ჭალდარ-ფაშას 800 ათასი ასპრის შემოსავლით, დანარჩენი ქართლი დარჩა ხეიმონს და ჩრდილოეთი კასეთი ალექსანდრე მეფეს. ამავე დროს შირვანში დანიშნულ იქმნა ოსმან-ფაშა 2 მილ. ასპრის შემოსავლით. ხოლო ცნობილია, რომ შირვანს ამ დროს (1578 წ.) ჰქონდა 25,200 ათასი ასპრის შემოსავალი წლიურად. ვინაიდგან მაჭმად-ფაშის წილად შეიძლება ქართლის ნახევარი ვიანგარიშოთ, ამიტომ მთლად ქართლს ამ დროს იმდენივე შემოსავალი უნდა ჰქონოდა, რამდენიც შირვანს, ხოლო 25,200 ათასი ასპრი მაშინდელი ზომით უდრიდა 210 ათას დუკატს ან 6,300 ათას დინგს.

ფულის გაძვირების ბრიბორცია მეXVI—XVII საუკუნეში გამოანგარიშებულია კიდევ შემდეგ ნაირად: როგორც დასავლ. საქართველოს საეკლესიო საბუთების მესწავლიდგან სჩანს, საბეგრე საკლავი იმერეთში 1550 წლ. ახლო ხანში ღირდა საშუალოდ 16 თეთრამდის, 1576 წ. ახლოს 12 თეთრი და 1706 წ. მარხილი, ხოლო მარხილი მე-XVI და მე-XVII საუკუნის მიჯნაზე უღრიდა დაახლოვებით $7^2/_3$ თეთრს. ეგენი ეს და აგრეთვე ზოგი სხვა ამ წიგნში მოხსენებული საკითხი ვრცლად განხილულ იქმნება ცალკე მოხოგრაფიულ წერილებში. ასევე ცალკე იქმნება განხილული მოსახლეობის შესახებ მოყვანილი ცნობები. აქ მხოლოდ საჭიროა აღინიშნოს, რომ მე-XV საუკუნის მოსახლეობის რიცხვი გამოანგარიშებულია 1459 წ. რომის პაპასთან საქართველოს მეფე-მთავრების შიერ გამართულ მიწერ-მოწერაში მოხსენებულ საქართველოს დაშქრის რიცხვის მიხედვით შედარებით ამ გვარივე ცნობებთან, რომელიც მოიპოვება მე-XIII და მე-XVII საუკუნის შესახებ. თავის თავად იგულისხმება, ბევრს ამ გვარს საკითხს შეიძლება დასჭირდეს ახალი შეჯერება არსებულ ან მომავალში აღმოჩენილ და შესწავლილ მასალებთან.

უკანასკნელ, ამ წინასიტყვაობას ნაკლად ჩაეთვლებოდა, უკეთუ მადლობის გრძნობით მოხსენებული არ იქმნებოდა საქართველოს ცენტრალურ კოოპერატიულ კავშირის გამგეობა და კერძოდ ამ გამგეობის წევრი ბ-ნი ივ. ცაგარელი, რომელთა კულტურულმა საქმიანობამ შესაძლებლად გახადა ამ წიგნის გამოცემა.

სარგის კაკაბაძე.

ტფილისი
6 თებერვალი
1920 წ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ახალი საუკუნეების ეპოქა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სარჩევი

		გვერდი
I.	ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის სპარსეთსა და ოსმალეთთან	3
II.	ქართლ-კახეთი სპარსეთის ბატონობის ქვეშ	14
III.	დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ	47
IV.	საქართველოს საერთო მდგომარეობა გახვლილს დროში	73
V.	სპარსეთისა და ოსმალეთისაგან რუსეთისაკენ	83
VI.	საქართველო რუსეთის ბატონობის ქვეშ	162
VII.	რუსეთისაგან დამოუკიდებლობისაკენ	208

ბოლოს: ზოგიერთ ტერმინების ახსნა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

I.

ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის სპარსეთსა და ოსმალეთთან,

მსოფლიო ისტორიის მოვლენები საშუალო და ახალ საუკუნეების მიჯნაზე და მათი მნიშვნელობა საქართველოსთვის. ეგრედ წოდებულ ახალ საუკუნეების ეპოქას ჰყოფს საშუალო საუკუნეებიდან მთელი რიგი დიდ მნიშვნელოვან ისტორიულ ფაქტებისა, რომელთაც ხელი შეუწყვეს კაცობრიობის ისტორიის ახალი გზით მსვლელობას. ამ ფაქტებს შორის, გარდა ამერიკის აღმოჩენისა, რომელსაც საქართველოს ისტორიაზე უშუალო გავლენა არ ჰქონდა, აღსანიშნავია ოსმალების მიერ ბიზანტიის იმპერიის დაპყრობა და კოსტანტინოპოლის ბოსფორის სრუტითურთ მათ ხელში გადასვლა (1453 წ.). კოსტანტინოპოლის დაპყრობით ოსმალებმა მოსწყვიტეს საქართველო და მთელი წინა-აზია ევროპას. ამიტომაც ვენეციელების და გენუელების სავაჭრო ურთიერთობა შავი ზღვის სანაპირო ქვეყნებთან, კერძოდ საქართველოსთან და აგრეთვე შორეულ აღმოსავლეთთან თანდათან მიეუსტდა და შემდეგ მთლად მოისპო.

1475 წ. ოსმალებმა დაიპყრეს კაფა (თეოდოსია) და დაუახლოვდნენ საქართველოს ჩრდილოეთითაც. ამით მათ ჩაკეტეს ის სავაჭრო გზაც, რომელიც მიდიოდა სარაისა და თურქესტანის მიმართულებით ინეთისა და ინდოეთისაკენ და რომელსაც რამოდენამდე მნიშვნელობა ქონდა საქართველოსთვისაც. შავი ზღვა გადაიქცა მალე ოსმალების ერულ საკუთრებად და წინა-აზიამ ეკონომიურად უკან დახევა იწყო. კონომიურ დასუსტებას და დაღარიბებას მოყვა კულტურის დაცემაც. სეთივე ბედი ეწია საქართველოსაც, რომლის ეკონომიურმა და კულურულმა ძალამ თანდათან ჯერ ნელის, მაგრამ შემდეგ უფრო აჩქარეულის ნაბიჯით დასუსტება იწყო.

ოსმალების მიერ ბოსფორზე ფეხის მოკიდებამ დააჩქარა ევროპიდან ინდოეთისაკენ საზღვაო გზის აღმოჩენა. 1498 წ. პორტუგალელმა ვასკო-დე-გამამ მოუარა ზღვით აფრიკას და მიაღწია ინდოეთს. ამით გაბსნა ევროპასა და შორეულ აზიას შორის ახალი დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც პირველად ხელში ჩაუვარდათ პორტუგალელებს. მალე პორტუგალელებმა ჩაკეტეს მეწამული ზღვა სამხრეთით (1509 წ.) და ამით დასჭრეს ეგვიპტეზე მიმავალი სავაჭრო გზა. ისინი ლამობდნენ. ინდოეთის ვაჭრობის მთლად ხელში ჩაგდებას.

ვენეციელებმა, რომელთაც კოსტანტინოპოლის ოსმალების ხელში დასვლით დაკარგეს მთავარი სავაჭრო გზა, მთელი თავისი, აზიის ვაჭ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რობისკენ მიქცეული ყურადღება გადაიტანეს ინდოეთის მიმართულებით არსებულ ხმელეთის სავაჭრო გზების განვითარებისაკენ. მალე ქალაქი ჰალეპო სირიაში გახდა ვენეციელების მთავარ საშუამავლო პუნქტად აზიასთან ეკონომიურ ურთიერთობის დამყარების საქმეში. მთავარი სავაჭრო ხმელეთის გზა ინდოეთისაკენ ამ გვარად გადატანილ იქმნა შავი ზღვის სანაპიროებიდან სამხრეთით სირიასა და მესოპოტამიაზე და სპარსეთის ჩრდილოეთ ნაწილიდან სამხრეთ ნაწილში. თუ აქამდის ქალ. თავრიზი წარმოადგენდა სპარსეთში პირველ მნიშვნელოვანების პუნქტს, როგორც ეკონომიური და იმავე დროს პოლიტიკური ცენტრიც, ამიერიდან მას მეტოქეობას უწევს სამხრეთ სპარსეთში მდებარე ქალ. ისპაანი. მე-XVI საუკ. დასასრულს კი შაჰ-აბაზ I-ის დროს (1587—1628 წ.) ისპაანი გამოცხადებულ იქმნა სპარსეთის სატახტო ქალაქადაც. სპარსეთის ეკონომიური ცხოვრების სასწორი ამ გვარად სამხრეთისაკენ გადიხარა. მთავარი საერთაშორისო ეკონომიური ძარღვი ამ მხარედანაც დაშორდა საქართველოს, რაც შეუძლებლად ხდიდა ჩვენი ქვეყნის აღორძინებას. თვით სპარსეთიც, საერთოდ წინა-აზიის ცხოვრების უკან დახევისა გამო, წინ-სვლის საშუალებას მოკლებული იყო, თუმცა მან მე-XVI – XVII საუკუნეებში ჯერ კიდევ შესძლო თავისი შინაგანი ძალის შენარჩუნება და უკან დახევის გზაზე დამდგარ საქართველოს მიმართ თავისი ძლიერების გამოაშკარავებაც.

საქართველო ახალი საუკუნეების ეპოქის მიჯნაზე. ამ დიად, მსოფლიო ისტორიისათვის უაღრესად მნიშვნელოვან მოვლენებს საქართველო ხვდებოდა დაქსაქსული და დანაწილებული. მე-XV საუკუნის მიწურულს საქართველოს ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებული იყო 4 სახელმწიფო: ქართლის სამეფო ტფილისითურთ, სადაც მეფობდა კოსტანტინე (1478—1504 წ.), ძე დიმიტრისა [1445-1447] და ძისძე საქართველოს
1413-1442 მეფის ალექსანდრე დიდისა, კახეთის სამეფო, სადაც მეფობდა კოსტანტინეს ბიძაშვილი ალექსანდრე I გიორგის-ძე (1476—1511 წ.), იმერეთის სამეფო, რომელიც ემორჩილებოდა ალექსანდრე II-ს ბაგრატისძეს (1484—1510 წ.), და სამცხე-საათაბაგო, სადაც ათაბაგად იჯდა ყვარყვარე II (1451—1498 წ.).

ქართლის მეფეს კოსტანტინეს ემორჩილებოდა ქართლის უმეტესი ნაწილი სომხით-ლორე-ბამბაკითურთ. ქართლის დასავლეთი ნაწილი თითქმის გორის მიდგმამდის შეადგენდა იმერეთის მეფის საბრძანებელს. ტფილისი ითვლებოდა ქართლის მეფის სატახტო ქალაქად.

კახეთის სამეფოში შედიოდა არაგვის საერისთო, კახეთ-კუხეთი, გაღმა-მხარი, კაკი და ელისენი. ამას გარდა კახეთის მეფეს ემორჩილებოდნენ დაღისტნის მოსაზღვრე ტომები, ანწუხელები და სხ. კახეთის მეფის მუდმივ ადგილ-სამყოფელი იყო ქალ. ზაგემი (შემდეგ დროინდელი ყარაღაჯი).

იმერეთის ანუ უკეთ, როგორც მაშინ იწოდებოდა, აფხაზ-იმერეთის სამეფოს შეადგენდა, გარდა საკუთრივ მეფის სამფლობელოსი (სა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კუთრივ იმერეთი რაჭა-სვანეთ-ლეჩხუმითურთ), სადადიანო (ოდიში და აფხაზეთი ჯიქეთითურთ) და საგურიელო (გურია, ქობულეთი, ჭანეთი რკინის პალომდის ანუ ქემერამდის). მეფის ძთავარი რეზიდენცია ქუთაისში იყო.

სამცხე-საათაბაგო გადაჭიმული იყო ტაშის-კარიდან ჯავახეთითურთ არზრუმის მიდგმაზე მდებარე გურჯი-ბოღაზამდის. ათაბაგის მთავარ ადგილ-სამყოფელად ახალციხე ითვლებოდა.

მეფის უფლება სამეფოებში, ხოლო ათაბაგისა საათაბაგოში ჩვეულების თანახმად განსაზღვრული იყო დიდებულ თავადთა მიერ, რომელნიც სათავეში ედგნენ თავიანთ გვარეულობას. თავადთა გვარეულობანი ფლობდნენ თავისს სამფლობელოს, მათ ჰქონდათ საგვარეულო ციხეები, კოშკები, მონასტრები. გვარეულობის თავი ითვლებოდა ამა თუ იმ სათავადო სამფლობელოს ბატონად. ესეკე თავი-ბატონი იყო წარმომადგენელი გვარეულობისა მეფის წინაშე. გვარეულობის მნიშვნელობა დამოკიდებული იყო მამულისა და ყმათა სიმრავლეზე, მაშასადამე გვარის განუყოფლობაზე. გაყრისთანავე გვარეულობა სუსტდებოდა და ჰკარგავდა თავისს წინანდელ ძალას.

მე-XVI საუკ. დასაწყისს და მისს სიგრძეზედ ქართლში უფრო ძლიერი გვარეულობა იყო: ქსნის ერისთავი—ქვენიფნეველი, ფანასკერტელი-ციციშვილი, ჯავახიშვილი, სოლაღაშვილი, ბარათაშვილი. ამ უკანასკნელისაგან გაყრის გამო წარმოსდგა ახალი დიდი გვარეულობის შტო ორბელიშვილნი ანუ ორბელიანნი.

კახეთში დიდი გავლენა ჰქონდა ერუბაქიძის გვარეულობას, რომელიც ამ დროს გაყოფილი იყო ორ შტოდ—ჩოლაყაშვილისა და მაყაშვილისად, არაგვის ერისთავს, რუსიშვილს და ვაჩნაძეს.

იმერეთის სამეფოში დიდ თავადთა გვარეულობათაგან მძლავრობდნენ საკუთრივ სამეფოში: ჩხეტიძე ანუ ჩხეიძე, ჭილაძე, ფალავანდიშვილი, ჩიჯავაძე, ლასხიშვილი, კუჭაიძე, რაჭის ერისთავი რაჭას; სადადიანოში: ქორთოძე, ლიპარტიანი, გოშაძე, ხოლო აფხაზეთს შერვაშიძე და ანჩაბაძე; საგურიელოში: მაჭუტაძე, ბერიძე და სხ. თვით დადიანს და გურიელს, როგორც ძლიერ და ნახევრად დამოუკიდებელ მთავრებს, ეჭირათ სამეფოში განსაკუთრებული ადგილი. დადიანი ჩვეულებრივ ითვლებოდა უფრო პატივისათვის მეფის მანდატურთ-უხუცესად, ხოლო გურიელი კი ამ დროს ირიცხებოდა ამირ-სპასალარად.

სამცხე-საათაბაგოში ამავე დროს იყო სულ 20 თავადის გვარეულობა (კავკასიძე, შალიკაშვილი, თაქთარიძე, გოგიბაშვილი, ხურსიძე, დიასამიძე, ხახულარი, ანძაველი და სხ.), რომელთა შორის ყველაზედ უფრო გავლენიანი იყო შალიკაშვილი.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

როგორც მეფესა და ათაბაგს, ისე აგრეთვე თავადების გვარეულობათ ჰყავდათ აზნაურები. აზნაურებს მისდევდნენ მსახურები, რომელთაც ბეგარის მაგივრად ბატონის სამსახური და თან-ხლება ედვათ და რომელნიც ყოველთვის მზად უნდა ყოფილიყვნენ აზნაურებთან ერთად ომში გამოსასვლელად. მსახურებს მისდევდა გლეხობა, რომლის უდიდესს ნაწილსაც შეადგენდა ბეგრის გარდამხდელი გლეხობა (მოყალნე გლეხი აღმოსავლეთ საქართველოში—ყალანი ნიშნავს მიწის გარდასახადს—,მებეგრე გლეხი სხვაგან, მოინალე ოდიშსა და აფხაზეთში). აზნაურებს შეიძლება ყოლოდათ ყმად როგორც მსახურნი, ისე გლეხნი, მსახურთ—მხოლოდ გლეხნი. ყველასი ვალდებულება და გარდასახადი სასტიკად განსაზღვრული იყო ჩვეულებით და კანონით.

ეკლესიურ ცხოვრებაში საქართველო გაყოფილი იყო ორ საკათალიკოზოდ: ქართლის კათალიკოზს ემორჩილებოდა ქართლი, კახეთი და სამცხე-საათაბაგო, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოზს, რომლის კათედრა ბიჭვინტას იყო, მთელი აფხაზ-იმერეთის სამეფო და შავი ზღვის ნაპირი ჯიქეთიდან კაფამდის.

ქართლის სამეფო, რომელიც მარტოოდენ შერჩა ბაგრატიონთა დინასტიის მთავარ შტოს ერთიან საქართველოდან, იყო ამ დროს საქართველოს სხვა სახელმწიფოებთან შეკარებით უფრო დაკნინებული და დასუსტებული. კოსტანტინე მეფე ისე გარდაიცვალა 1504 წ., რომ მან ვერ მოასწრო თავისი სამეფოს შიგნით საკმაოდ გამაგრება. მისს შვილს დავით IX-ს (1504—1526) საქმე უფრო გაუძნელდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც კახეთის მეფე ალექსანდრე მოკლა მისმა შვილმა გიორგიმ, ძმას კიდევ თვალები დათხარა და გამოაცხადა თავისი თავი მეფედ (1511 წ.). ამ მამისა მკვლელს ეწოდა ავ-გიორგი. ავ-გიორგი გამუდმებით ესხმოდა თავს ქართლს, მაშინ დავით მეფემ ერთის მხრივ კახ-ბატონის თავდასხმათა მოსაგერიებლად და მეორეს მხრივ ზოგ ქართლის დიდებულთა დასასუსტებლად მისცა მუხრანი და მისი მიმდგომი მხარე საუფლისწულოდ თავისს ძმას ბაგრატს და მასვე დაუმორჩილა ქსნის საერისთო. ბაგრატი შეიქმნა მუხრან-ბატონების გვარეულობის დამაარსებელი. ბაგრატ მუხრან-ბატონმა შემდეგ რამოდენიმე ბრძოლისა შეიპყრა ტყვედ ავ-გიორგი და მოაშთობინა ის (1513 წ.). კახეთი კი დროებით დაიპყრო დავით მეფემ. მდგომარეობას აღმოს. საქართველოში დროებით გაუმჯობესება დაეტყო.

იმერეთის მეფე აგრეთვე ეკირთებოდა ქართლის სამეფოს. 1509 წ. ალექსანდრე II იმერთა მეფემ დაიპყრო გორი, რომელიც დაიბრუნა დავით მეფემ მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე II-ს სიკვდილის გამო იმერეთის ტახტი დაიჭირა მისმა შვილმა ბაგრატ III-მ (1510—1565).

სამცხე-საათაბაგოს მთავართა უმთავრესი საზრუნავი იყო დამოუკიდებლობის გა...ტკიცება და შიგნით თავისი სამფლობელოს ვაერთიანე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბა. ამ მხრივ აღსანიშნავია მზეჭაბუკ ათაბაგის მთავრობა (1500—1516 წ.) მზეჭაბუკმა საბოლოოდ მოსპო მანამდის შიგნით საათაბაგოში, მაგ. ჯავახეთში, არსებული ავტონომიური სამფლობელოები ათაბაგთა გვარეულობის უმცროს შტოებისა და გადარეკა ისინი თავისი საზღვრებიდან ან დაიმორჩილა. ამით ათაბაგის უფლებას მეტი ძალა მიეცა.

ოსმალეთი და სპარსეთი. საქართველოს ამ დროს სამხრეთით საზღვრავდა ორი დიდი იმპერია—ოსმალეთი და სპარსეთი. ოსმალეთის ძლიერება კოსტანტინოპოლის დაჭერიდან დღითი დღე წარმატებას პოულობდა ახალ ქვეყნების დაპყრობით ევროპასა და აფრიკაში. ხოლო სპარსეთის ძლიერება აღმოცბრწყინდა მე XVI საუკ. დასაწყისში, როდესაც ისმაილმა, სეფიანთა დინასტიის დამაარსებელმა, იწყო მთელი სპარსეთის შემოკრება თავისი მბრძანებლობის ქვეშ. ისმაილმა საბოლოოდ დაამარცხა თურქმენები, რომელნიც მანამდის ჩრდილოეთ სპარსეთში მძლავრობდნენ, დაიპყრო შირვანი, და გამოაცხადა თავრიზი სატახტო ქალაქად (1502 წ.). ამის შემდეგ ის შეუდგა სპარსეთის დანარჩენ ნაწილების შემოკრებასაც როგორც აღმოსავლეთით, ისე დასავლეთით, დაიპყრო ბაღდადი და დაარსა ძლიერი იმპერია. მისს მთავარ დასაყრდნობ ძალას წარმოადგენდა 7 თურქმენთა ელი (ტომი), რომელნიც განირჩეოდნენ სხვებისაგან თავზე წითელი საბურავით, რის გამოც მათ დაერქვა სახელად წითელ-თავიანები ანუ ყიზილ-ბაშები.

თუმცა ორივე იმპერია მაჰმადის რჯულს აღიარებდა, მაგრამ მათ შორის დიდი სიძულვილი და ერთმანეთის დაუნდობლობა იყო. ოსმალები იყვნენ სუნიტები, ანუ მაჰმადის ყურანს გარდა განსაკუთრებულს გადმოცემათა სუნნას აღმსარებელნი, სპარსნი კი შიიტები („მწვალებლები, გამოყოფილნი"). შიიზმი დაიწყო მე-VII საუკ. დაახლოვებით 30 წლის შემდეგ მაჰმადის სიკვდილისა. მეოთხე ხალიფის, მაჰმადის სიძის ალის მოკვლის შემდეგ ხალიფობა ხელში ჩაიგდეს ომეის ჩამომავალთ—ომეიანთ. შიიტები კი მომხრენი იყვნენ ალის მემკვიდრეთა ხალიფობისა და არ სცნობდნენ ომეიანთა და მათ მოადგილეთ უფლებას ხალიფის ხარისხზე. სარწმუნოებრივმა განხეთქილებამ მაჰმადიანობის ორ მთავარ მიმდინარეობას შორის ახალის და განსაკუთრებულის სიძლიერით იფეთქა მე-XVI საუკუნეში. არსებითად ეს სარწმუნოებრივი განხეთქილება ფარავდა ამ დროს წმინდა პოლიტიკურ მეტოქეობას ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის წინა-აზიაში. სპარსეთის შაჰი ისმაილი მთლად დაეყრდნო შიიზმს. ოსმალეთმა კიდევ სამკვდრო-სასიცოცხლო ომი გამოუცხადა შიიზმს. სუნიტების სიძულვილი შიიტების მიმართ ისეთი დიდი იყო, რომ თუ ოსმალნი შესაძლებლად სთვლიდნენ დამორჩილებულ ქრისტიან ხალხთა დატოვებას მხოლოდ ხარკის გარდახდის პირობით, შიიტებისათვის ისინი აღიარებდნენ მხოლოდ მახვილს და ამოწყვეტას.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბრძოლა ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის. რამდენადაც ძლიერ-დებოდა ინტერესთა წინააღმდეგობა ახლად აღმოცენებულ სპარსეთის მონარქიასა და ოსმალეთის იმპერიას შორის, იმდენად ცხადი იყო, რომ საქართველო, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო ამ ორი სახელმწიფოს ჩრდილოეთ ფრთაზედ, ადრე თუ გვიან ჩათრეულ იქმნებოდა მათ შორის აუცილებელ დიადს ბრძოლაში. როგორც კი შაჰ-ისმაილმა საბოლოოდ შემოიმტკიცა სპარსეთი, მაშინვე მან თავისი მთავარი ყურადღება მიაპყრო დასავლეთ საზღვრებს, სადაც ოსმალნი მძლავრობდნენ. შაჰ-ისმაილი სცდილობდა შიიზმის გავრცელებით და ამ სარწმუნოებაზე დაყრდნობით ოსმალთა გავლენის შესუსტებას და მოსპობასაც მესოპოტამიასა და მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში. ამის საპასუხოდ სულთან სელიმმა საშინელი დევნა დაუწყო შიიტებს, ამოსწყვიტა 40 ათასი შიიტი, ხოლო 1514 წ. 120 ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარით გაემართა სპარსეთის წინააღმდეგ. აზერბეიჯანის საზღვარზე ჩალდირანს მოხდა ბრძოლა. შაჰ-ისმაილი დამარცხდა, სულთან სელიმმა დაიპყრო ერთის მხრივ თავრიზი, მეორეს მხრივ დიარბექირი, მაგრამ ლაშქრობის გაგრძელება ვერ შესძლო სურსათის ნაკლებობისა და ოსმალეთის შუაგულ ნაწილიდან დაშორებისა გამო. თუმცა ოსმალეთი საზოგადოდ უფრო ძლიერი იყო სპარსეთზე, მაგრამ ოსმალთ უძნელდებოდათ აზიაში შორეულ მანძილზე ლაშქრობის წარმოება და ეს გარემოება ხელს უწყობდა სპარსეთის შაჰებს თავისი იმპერიის დაცვის საქმეში.

ჩალდირანის ბრძოლაში დამარცხებამ ვერ შეაჩერა აქტიური პოლიტიკა შაჰ-ისმაილისა წინა-აზიასა და კავკასიაში. ოსმალეთს სპარსეთისათვის აღარ ცხელოდა. სულთანმა სელიმ დაიპყრო სირია, არაბეთი და ეგვიპტე (1517 წ.). თავისი საომარი მოქმედების მთავარი ყურადღება მას დასავლეთისაკენ ჰქონდა მიპყრობილი. მით უფრო მეტის ენერგიით სცდილობდა შაჰ-ისმაილი სპარსეთის გავლენის გაფართოვებას და თავისი იმპერიის საზღვრების გაუმჯობესებას. აღმოსავლეთ კავკასიასა და ქართლ-კახეთს ამ მხრივ სპარსეთისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც მხოლოდ ამ ქვეყნების საიმედოდ შემომტკიცება უზრუნველ ყოფდა რამოდენადმე შაჰის საბრძანებლის მარჯვენა ფრთას ოსმალებთან მოსალოდნელ ახალ ომების დროს. ამით აიხსნება, თუ რატომ ასეთის დიდის ყურადღებით ეპყრობოდა სპარსეთის მთავრობა ქართლ-კახეთის შემომტკიცების საქმეს როგორც მე-XVI, ისე შემდეგ საუკუნეებშიაც. მართლაც 1518 წ. შაჰ-ისმაილი დიდძალი ჯარით მოემართება ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ.

დავით მეფე მორჩილდება შაჰ-ისმაილს. ორივე სამეფო, როგორც ქართლისა, ისე კახეთისა ეჭირა ამ დროს დავით მეფეს. კახეთის მეფის ავ-გიორგის მცირე-წლოვანი შვილი ლევანი რუსეთს გარდახვეწილიყო. კახეთის თავადები უკმაყოფილო იყვნენ დავით მეფის კახეთ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ში გაბატონებით და მხოლოდ მარჯვე დროს უცდიდნენ თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამოსაცხადებლად. იმერეთთანაც ქართლის მეფეს ურთიერთობა გამწვავებული ჰქონდა, რადგან იმერეთის მეფეს ეჭირა ქართლის დასავლეთი ნაწილი. ასეთ პირობებში ბრძოლა მთელს აღმოსავლეთში სახელმოპოვებულ შაჰ-ისმაილთან შეუძლებელი იყო. დავით მეფემ შეაგება შაჰს თავისი ერთი შვილთაგანი, აღუთქვა მორჩილება და იკისრა ყოველწლიური ხარჯის ანგარიშში 300 საპალნე აბრეშუმის მიცემა (1518 წ.). ქართლ-კახეთი ამგვარად მოექცა სპარსეთის პოლიტიკურ გავლენის სფეროში.

ოსმალთა შემოსევა ქართლში და ლევანის გამეფება კახეთს. სპარსეთის მიერ ფეხის მოკიდება ქართლ-კახეთში სასიამოვნოდ არ დაურჩა ოსმალეთის მთავრობას, რომელმაც თავის მხრივ დასძრა ჯარი საქართველოსაკენ. ამ ჯარმა გადალახა საათაბაგო და ქვეყნის ოხრებით გადმოვიდა ქართლს.

დავით მეფე ამ დროს კახეთს იმყოფებოდა, რადგან კახ-თავადების მოწვევით რუსეთიდან ჩამოსულიყო ლევან ბატონიშვილი, რომელიც უკვე მეფედ გამოეცხადებინათ. დავით მეფეს ალყა ჰქონდა შემორტყმული ოჩონას ციხისათვის, სადაც ლევანი გამაგრებულიყო. ოსმალთა შემოსევის ამბავის მიღებისთანავე დავითი გამოეშურა ქართლისაკენ, მოეწია ოსმალთა რაზმებს, დაამარცხა ისინი და განდევნა თავისი საზღვრებიდან.

დავით მეფემ ამის შემდეგ კვლავ მოინდომა კახეთში თავისი მართველობის განმტკიცება და დაესხა ერავს ქიზიყში მდგარს ლევან მეფეს, მაგრამ დამარცხდა. ამ დამარცხებამ ფაქტიურად დაადასტურა კახეთის სამეფოს დამოუკიდებლობა მით უმეტეს, რომ დავით მეფის ყურადღება ეხლა მიპყრობილი იყო საგარეო საქმეებისაკენ.

სპარსელების შემოსევა 1522 წ. მიუხედავად ოსმალთა შემოსეულ რაზმების დამარცხებისა, დავით მეფე მაინც იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ამ ახალი ძალისათვის. ოსმალებთან კი ურთიერთობის ძაფის გამბმა ასუსტებდა სპარსეთის გავლენას აღმოსავლეთ საქართველოში. ამიტომაც სპარსეთის ჯარი შაჰის ვექილის (მოადგილის) დეველ-სულთანის წინამძღოლობით ისევ გამოეშურა საქართველოსაკენ. მას თან მოსდევდა შაჰ-ისმაილი დიდის ჯარით. პირველს ბრძოლაში თელეთის ღელეს ახლოს ქართველებმა გაიმარჯვეს. მაგრამ შემდეგ თვით შაჰ-ისმაილი გადავიდა შეტევაზედ, დაამარცხა ქართველთა რაზმები და მიადგა ტფილისს. ციხისთავმა აიღო სპარსელებისაგან ქრთამი და დასთმო ციხე. სპარსელებმა საშინლად ააოხრეს ქალაქი, მცხოვრებნი დახოცეს, სახლები დასწვეს, ეკლესიები გაეარცვეს, ხოლო ხიდის ყურეს ააშენეს მეჩეთი. დავით მეფე იძულებული გახდა მორიგებოდა შაჰს და აღეთქვა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მისთვის მორჩილობა. დავით მეფე გარდაიცვალა 1526 წ., და მისს მაგივრად ქართლის ტახტზე დაჯდა ძე მისი ლუარსაბი.

ოსმალნი და საქართველოს დასავლ. და სამხ.-დას. ნაწილები. იმ დროს, როდესაც სპარსელები სცდილობდნენ ფეხის მოკიდებას ტფილისსა და ქართლში, დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს თანდათან რკალს არტყამდნენ ოსმალები. იმერეთის ტახტზედ ამ დროს იჯდა ბაგრატ III (1510-1565), ენერგიული და შორს მჭვრეტელი მეფე, რომელიც სცდილობდა თავი დაეხწია მოახლოვებულ განსაცდელისათვის. ოსმალნი თანდათან ძლიერდებოდნენ. 1510 წ. მათი თარეშები შეიჭრნენ შუაგულ იმერეთში, დასწვეს ქუთაისი და გელათი და საშინლად მოაოხრეს ქვეყანა. საათაბაგოს მფლობელნი მზეჭაბუკ და შემდეგ ყვარყვარე III ათაბაგი კი არავითარ წინააღმდეგობას არ უწევდნენ ოსმალთა გავლენის განმტკიცებას. პირიქით, ამ ფაქტს ისინი ეყურებდნენ როგორც ერთ საშუალებათაგანს თავისი ავტონომიურ და დამოუკიდებელ მართველობის შესანარჩუნებლად წინააღმდეგ ქართლის და იმერეთის მეფეების პრეტენზიებისა. ეს გარემოება ფრიად ამწვავებდა ურთიერთობას იმერეთის მეფესა და ათაბაგს შორის, რადგან ოსმალთა გავლენის დამყარება საათაბაგოში დიდს საფრთხეს წარმოადგენდა დასავლეთ საქართველოს დამოუკიდებელ არსებობისათვის. მაგრამ ოსმალნი უმეზობლდებოდნენ ბაგრატს მეფეს არა მარტო სამხრეთით, სამცხე-საათბაგოს მხრიდან, არამედ ჩრდილოეთითაც, სადაც ჯიქ-ალან-ჩერქეზთა შორის თანდათან ვრცელდებოდა სულთანის გავლენა.

იმერეთის მეფე იპყრობს საათაბაგოს. 1532 წ. ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის კვლავ ასტყდა ომი. სულთან სულეიმან დიდმა გაილაშქრა შაჰ-ისმაილის შვილის შაჰ-თამაზის წინააღმდეგ დიდის ჯარით, დაიჭირა ქურთისტანის ნაწილი, აიღო ქალ. თავრიზი და სამხრეთით კიდევ ბაღდადი, მაგრამ დიდი სიცხეების გამო იძულებული გახდა ლაშქრობა შეეწყვიტა. ასევე უშედეგოდ ჩატარდა მეორე წლის ლაშქრობაც უგზოობის და სურსათის ნაკლებობისა გამო. ამიტომაც სპარსეთი ისევე წელში გასწორდა და შაჰ-თამაზმა მალე დაიბრუნა ოსმალების მიერ დაჭერილი ადგილები.

ოსმალებთან ომის გამო სპარსეთს არ შეეძლო საქართველოსთვის ყურადღება მიექცია. ამ ომის პირველ ხანაშივე სპარსნი იძულებული გახდნენ, ოსმალების აზერბეიჯანში წინ წასვლის გამო, დაეცალათ ტფილისი, რომელიც დაიჭირა ლუარსაბ ქართლის მეფემ (1534 წ.).

სპარსეთ-ოსმალეთის ომით და ოსმალთა მოუცლელობით ისარგებლა ბაგრატ III-მ. ჯერ დალაშქრულ იქმნა ჯიქეთი. მამია დადიანი და მამია გურიელი ზღვით ნავებით მიუხტნენ ჯიქეთს, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ (1533 წ.). ამის შემდეგ მთავარი ყურადღება მეფემ მიაპყრო სამცხის სამთავროს. 1535 წ. დიდძალი ჯარით ბაგრატ მეფე გადავი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

და საათაბაგოს. ახალ-ქალაქის ახლოს მურჯახეთს მოხდა სასტიკი ბრძოლა მეფეს და ყვარყვარეს შორის, რომლის შემდეგ გამარჯვება დარჩა ბაგრატ III-ს. თვით ათაბაგი ტყვედ იქმნა შეპყრობილი, ხოლო საათაბაგო კი დაემორჩილა იმერეთის მეფეს. დატყვევებულ ყვარყვარე ათაბაგის შვილი ქაიხოსრო წაიყვანა საათაბაგოს ვეზირმა ოთარ შალიკაშვილმა სტამბოლს, სადაც შეავედრა მისი თავი სულთანს. ოსმალეთის მთავრობას მაშინვე არ შეეძლო დახმარების გაწევა ქაიხოსროსთვის, მაგრამ აღუთქვა მას პირველ შემთხვევისათანავე საქმის გამოსწორება.

ოსმალეთის მძლავრება. ოსმალეთის იმპერია ამ დროს თავისი ძლიერების უმაღლეს წერტილამდის იყო მისული. 1526 წ. სულთან სულეიმან დიდმა დაიპყრო უნგრეთი, ხოლო 3 წლის შემდეგ ალყა შემოარტყა ვენას, მართალია უშედეგოდ, მაგრამ იმპერატორისაგან ხარკი მაინც აიღო, გაიჩინა ძლიერი ფლოტი, რომლის საშვალებით იმპერატორის, რომის პაპის და ვენეციის დოჟის შეერთებულ ფლოტის დამარცხების შემდეგ (1538 წ.) დაამკვიდრა თავისი ბატონობა ხმელთაშუა ზღვაზე. მთელი ევროპა კანკალებდა ოსმალთა ძლიერების წინაშე და დღე-დღეზედ მოელოდა რაიმე ახალს საშინელებას. ოსმალეთის მთავარი ყურადღება ამ ხანებში მაინც მიპყობილი იყო ევროპისა და აფრიკისაკენ. ამასთანავე სულეიმან დიდი ეწეოდა დიდს აღმაშენებლობით მუშაობას ოსმალეთის შინაურ სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და ამიტომ, ყველა ამ მიზეზებისა გამო, აღმოსავლეთის პოლიტიკას ოსმალეთისათვის მეორე ხარისხოვანი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამით სარგებლობდა შაჰ-თამაზი და ცდილობდა განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც ოსმალნი აღმოსავლეთისათვის ნაკლებ მოცლილნი იყვნენ, სპარსეთის პოლიტიკურ გავლენის განმტკიცებას საქართველოსა და მის მოსაზღვრე ქვეყნებში.

შაჰ-თამაზის პირველი შემოსევა ქართლში. ქართლის მეფე ლუარსაბ I (1526—1557), იყო მხნე და შეუდრეკელი ხასიათის მქონე ადამიანი, დიდი მოტრფიალე საქართველოს ერთად დარაზმვისა გარეშე ძალის წინააღმდეგ. მან კარგი განწყობილება დაამყარა როგორც კახეთის მპყრობელ ლევანთან, ისე იმერეთის მეფე ბაგრატ III-სთან და შეკრა მათთან კავშირი. ამის შემდეგ მან თანდათან უკლო სპარსეთის ყაენის სამსახურს და ბოლოს ხარკის გარდახდაზედაც უარი განაცხადა.

ლუარსაბი და ლევანი, კახთა მეფე, ამავე დროს ეკირთებოდნენ შირვანს, არბევდნენ მას და ცდილობდნენ მისს დამორჩილებას. შირვანელთ შეწევნა თხოვეს შაჰს, რომელმაც ისარგებლა ამ შემთხვევით და გამოემართა საქართველოსაკენ. როდესაც შაჰ-თამაზი შაქისს მოვიდა, მას გამოეცხადა დიდძალი საჩუქრებით ლევან კახთა მეფე და აღუთქვა მორჩილება. საათაბაგოს მემკვიდრე ქაიხოსროც მასთან მოვიდა. ყაენმა გაუს. . თარეშები ქართლს, მაგრამ ამაყი ლ ა მხნე ლუარსაბი ამის შემდეგაც

ეროვნული ბიბლიოთეკა

წინააღმდეგი იყო თავისი ნებით ქედი მოეხარა სპარსეთის მბრძანებლის წინაშე. ამიტომ შაჰ-თამაზი შეუდგა საომარ მზადებას ლუარსაბის წინააღმდეგ. ყარაბაღში მან გამოყო თავისი ჯარიდან 12 ათასი რჩეული ცხენოსანი და ამ რაზმით მოულოდნელად ჩქარის სიარულის შემდეგ ღამით თავს დაესხა ტფილისს. მეფე ლუარსაბი ამალით იმ დღეს გასულიყო ქალაქიდან მცხეთაში თავისი პატარა მიცვალებული შვილის დასასაფლავებლად. ქალაქში შესვლისთანავე სპარსელებმა ცეცხლი მოუკიდეს სახლებს, ქუჩებში გაიმართა ხელჩართული ბრძოლა, აუარებელი მცხოვრებლები დაიხოცა. ციხისთავმა გულბაათმა, რომლის გაუფრთხილებლობის გამო ქალაქი ასე ადვილად აღებულ იქმნა, მეფის შიშით დასთმო ციხე და თითონაც გამაჰმადიანდა. შაჰ თამაზმა ჩააყენა ტფილისში ჯარი და დაბრუნდა ყარაბაღს (1541 წ.). ტფილისი ამის შემდეგ სპარსელების ხელში იყო და ქართლის მეფის მთავარ ადგილ-სამყოფელად გახდა გორი.

საათაბაგო და სოხოისტის ომი (1545 წ.). ასეთი იყო მდგომარეობა აღმოსავლეთ საქართველოში, როდესაც საათაბაგოს საზღვრებზე ამოძრავება იწყეს ოსმალებმა. ოსმალეთმა ბოლოს ყურად იღო ათაბაგის შვილის ქაიხოსროს შუამდგომლობა და 1543 წ. 22 ათასი ოსმალოს ჯარი შემოვიდა ტაოს და საშინლად აოხრა ის. ბაგრატ III-მ საჩქაროდ შემოკრიბა ჯარი და დაამარცხა ოსმალნი ქარალაქთან. თვით ოსმალთა სარდალი მუსტაფა-ფაშა მოკლულ იქმნა ბრძოლაში.

ეს დამარცხება, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა ოსმალთ. ორი წლის შემდეგ მათ კვლავ დააგროვეს დიდძალი ჯარი, უთავეს ორი ფაშა, არზრუმისა და დიარბეკირისა, და გამოგზავნეს საქართველოზედ. ბაგრატ III-მ სთხოვა დახმარება ლუარსაბ ქართლის მეფეს. დიდის ჯარით ორივე მეფე მივიდა ბასიანს არზრუმის მიმართულებაზედ. მათს ჯარში იყვნენ აგრეთვე მესხნი. აქ სოხოისტას გაიმართა სასტიკი ბრძოლა, რომელიც გაგრძელდა დილიდან საღამომდის. მესხნი შუა ბრძოლის დროს ალარ მიყვნენ დანარჩენ ქართველთ, რამაც გარდასწყვიტა ომის ბედი. მეფენი დამარცხდნენ და გამოიქცნენ. მათ მოყვათ კვალდაკვალ ოსმალნი, რომელთაც დაიპყრეს საათაბაგო და ჩააბარეს ქაიხოსრო ათაბაგს. ზოგ ციხეში კი მათ ჩააყენეს თავისი ჯარი (1545 წ.). სოხოისტის ბრძოლას ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა, რადგან მან საბოლოოდ მოსწყვიტა საათაბაგო დანარჩენ საქართველოს და მოაქცია ის ოსმალთა გავლენის ქვეშ. ამით მომზადდა ნიადაგი ამ ქვეყნის მთლად ოსმალების მიერ დაპყრობისათვის.

ოსმალნი არც მალავდნენ თავისს ზრახვებს. 1550 წ. მათ დაიჭირეს ტაო და ჩამოართვეს ის ათაბაგს. 1552 წ. კიდევ მათ დაიპყრეს თავისთვის არტანუჯი არსიანამდის, აგრეთვე არტაანი და სცდილობდნენ სამცხეს გადასვლასაც, მაგრამ ვერ მოახერხეს, რადგან მესხებმა უკუაგდეს ოსმალთ რაზმები. ოსმალეთის ამგვარ დამპყრობელ პოლი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტიკისა გამო ქაიხოსრო ათაბაგმა და საათაბაგოს მართველ წრეებმა თავიდანვე აირჩიეს სპარსეთთან კავშირის დაჭერა, რომ ყაენის დახმარებით გამძლავრებულ ოსმალთაგან თავი დაეღწიათ. ამიტომ ისინი მალე გადაუდგნენ ოსმალებს. ოსმალთა საფრთხე აიძულებდა იმერეთის მეფეს ბაგრატ მე-III-ს აგრეთვე სპარსეთის ყაენთან ეძებნა დახმარება. კახეთის მეფე ლევანი თავისი ნებით აღიარებდა ქვეყნის ოხრების შიშით სპარსეთისაგან დამოკიდებულობას. მხოლოდ ქართლის მეფე ლუარსაბი წინანდებურად არავითარ დათმობაზედ არ მიდიოდა სპარსეთის მიმართ და პირიქით ოსმალეთს სთხოვდა დახმარებას. ლუარსაბმა კარგად იცოდა, რომ რადგანაც ქართლს ცენტრალური ადგილი ეჭირა, ამიტომ სპარსელები ეცდებოდნენ ყველაზედ უფრო მკვიდრად მისს სამეფოში ფეხის მოკიდებას და ამიტომ სპარსეთისაგან დამოკიდებულობის აღიარება ფრიად შეკვეცავდა ქართლის მეფის უფლებას, უფრო მეტად, ვიდრე საქართველოს სხვა სახელმწიფოებში. ამ მიზეზით ლუარსაბი ყოველს ღონეს ხმაროობდა, რომ სპარსელებს ქართლში ფეხი არ გაედგათ

შაჰ-თამაზის მეორე შემოსევა ქართლში. 1546 წ. იანვარში შაჰ-თამაზი მეორეჯელ დიდის ჯარით მოადგა საქართველოს, გაიარა ჯავახეთი და მივიდა სამცხეს, სადაც ოსმალთა მძლავრობისაგან თავმობეზრებული ქაიხოსრო ათაბაგი სიხარულით შეხვდა მას. აქ ყაენს გამოეცხადნენ ლევან კახთა მეფე და იმერეთის მეფე ბაგრატ III. უკანასკნელმა დახმარება ითხოვა ოსმალების წინააღმდეგ. სამცხიდან შაჰ-თამაზმა გაუშვა ქართლს თარეშები, რომელთაც მოაოხრეს სოფლები და წამოიყვანეს მრავალი ტყვე და შემდეგ დაბრუნდა საქართველოდან, რადგან ოსმალთ კვლავ დაიწყეს სპარსეთის წინააღმდეგ გასალაშქრებლად მომზადება. 1547 წ. ასტყდა ახალი ომი სპარსეთსა ოსმალეთს შორის. სულთან სულეიმანმა დაიპყრო აზერბეიჯანი თავრიზითურთ და სპარსეთის დასავლეთი ნაწილი თითქმის ისპაანამდის. სულთანის გაბრუნების შემდეგ სპარსელებმა ისევ გამოაკეთეს თავისი საქმე, მაგრამ როდესაც სულეიმანი კვლავ წამოვიდა მდ. არეზისაკენ, სპარსელებმა ისევ უკან დაიხიეს.

შაჰ-თამაზის მესამე შემოსევა. ოსმალეთთან ომებმა დროებით შეაჩერა შაჰ-თამაზის გეგმის განხორციელება აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ. მაგრამ 1551 წ. შაჰ-თამაზი ისევ შემოდის საქართველოში. საბაბი ამ შემოსევისა იყო ქაიხოსრო ათაბაგის მიმართვა ყაენისადმი. ათაბაგი უკვე მთლად სპარსეთის მხარეზე იყო გადასული, რის გამო მას გადაემტერა ლუარსაბ მეფე, რომელმაც აუჯანყა მას ჯავახეთის თავადები ვახუშტი და შერმაზან დიასამიძე. მეფეს ამ თავადებისათვის ერთგულობის გამო შიეცა ლორესა და ბამბაკის მართველობა და ისინიც ეკირთებოდნენ ათაბაგს, ამან დახმარება სთხოვა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ყაენს. ამით ისარგებლა შაჰ-თამაზმა, მოვიდა ჯავახეთს, მოაოხრა ქვეყანა და შუმოადგა ვარძიას, სადაც ჩაკეტილიყვნენ შერმაზან და ვახუშტი. როგორც ციხე, ისე მონასტერი მალე აიღეს. სახელგანთქმული მონასტერი მთლად გაცარიელებული იქმნა. შაჰ-თამაზი თითონ მივიდა მონასტრის სანახავად და განცვიფრდა იქ ნაპოვნი სიმდიდრით, რომელიც გაგზავნა ყაენის სალაროში. ტყვედ წაყვანილი თავადები, მეომარნი და ბერები, ყველა დახოცილ იქმნენ. ვარძიიდან შაჰ-თამაზი მივიდა სამცხეს, ხოლო აქედან მან გაილაშქრა შიდა-ქართლს და საშინლად მოაოხრა ის.

როგორც სპარსელების ყველა ლაშქრობის დროს, ისე ეხლაც ლუარსაბ მეფე ძალთა უთანასწორობისა გამო იძულებული იყო დაკმაყოფილებულიყო პარტიზანული ომის წარმოებით, მაგრამ ქედს შაჰ-თამაზის წინაშე მაინც არ იხრიდა. თვით სპარსელებს ყოველი ასეთი გალაშქრება ძვირად უჯდებოდათ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ადგილობრივ მაგრად ფეხის მოკიდებას მაინც ვერ ახეოხებდნენ.

საქართველოს გაყოფა ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის (1553 წ.) ოსმალეთისა და სპარსეთის ესათუ ისლაშქრობა საქართველოს რომელიმე სახელმწიფოს წინააღმდეგ არსებითად წარმოადგენდა ნაწილს იმ დიდ ომებისას, რომელსაც აწარმოებდა ურთიერთშორის ეს ორი დიდი სახელმწიფო წინააზიაში თავისი ბატონობის განსამტკიცებლად. 1553 წ. ამ ომებმა დროებით ჰპოვა დასასრული ორივე იმპერიის მიერ დადებულ ხელშეკრულობაში, რომლითაც განსაზღვრულ იქმნა ოსმალეთისა და სპარსეთის სამფლობელო და გავლენის სფერო. ხელშეკრულობაში შეტანილ იქმნა აგრეთვე საქართველო. ქართლი, კახეთი და ქაიხოსრო ათაბაგის სამფლობელო მიეკუთვნა სპარსეთს, ხოლო იმერეთის სამეფო საგურიელო და სადადიანოსთან ერთად მოექცა ოსმალეთის მფლობელობასა და გავლენაში. ოსმალეთსავე დარჩა ოსმალების მიერ ძალით დაჭერილი საათაბაგოს სამხრეთი ნაწილები.

II.

ქართლ-კახეთი სპარსეთის ბატონობის ქვეშ.

შაჰ-თამაზის მეოთხე შემოსევა ქართლში. 1553 წლის ხელშეკრულობას სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის საქართველოში ყველგან ერთნაირად არ შეხვდნენ. კახეთის მეფე ლევანმა აღიარა თავი სპარსეთისაგან დამოკიდებულებაში. ასევე მოიქცა ათაბაგი. დასავლეთი საქართველოც ბოლოს შეეურიგდა ოსმალთა უზენაეს უფლების აღიარების აუცილებლობას. მხოლოდ ლუარსაბ ქართლის მეფე გადაჭრით უარს იყო ყაენისთვის მორჩილების გამოცხადებაზე. ამით იხსნება, რომ 1554 წ. შაჰ-თამაზი კვლავ მიეშურება ქართლისაკენ ლუარსაბის დასამორჩილებ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლად. სპარსელების დიდი ჯარი შეესია ქართლს, დაიჭირა ტფილისი, დასტოვა იქ თავისი რაზმები, მოარბია ქვეყანა, ატენის ციხიდან გამოიყვანა ლუარსაბ მეფის დედა, წაასხა ქართლიდან 30 ათასი ტყვე და გაეშურა ყარაბაღისაკენ. მეფე ლუარსაბ უკან აედევნა სპარსელებს, მცირე შეტაკებებში მტრის პატარა რაზმებს დიდს ნავნებს აძლევდა, მაგრამ ვერც თავისი დედის განთავისუფლება მოახერხა და ვერც სხვა მრავალი ტყვეებისა დამწუხრებული ლუარსაბი დაბრუნდა უკან და ძალას იკრებდა ქვეყნის გამოსახსნელად. ტფილისი, საბარათიანო და სომხითი ლორითურთ ისევ სპარსთ ეჭირათ.

ლუარსაბ მეფის სიკვდილი. შაჰ თამაზი დიდს მნიშვნელობას აძლევდა ტფილისის შემომტკიცებას და მისი თვალყურის დევნება მიანდო შაავერდი-სულთანს, რომელიც განჯის ხანად იყო დასმული. ლუარსაბმა ნელ-ნელა იწყო სპარსელების განდევნა მათ მიერ დაკავებულ ადგილებიდან და მალე დაიპყრო თითქმის მთელი წართმეული ქვეყანა, გარდა ქალ. ტფილისისა. მაშინ შაავერდი-სულთანმა შემოიკრიბა მთელი მდ. არეზის აქეთი ლაშქარი და გამოემართა შიდა-ქართლს. მეფე ლუარსაბ გორიდან წამოვიდა მისი შესახვედრად. მოხდა ბრძოლა, რომელშიდაც გამარჯვება დარჩათ ქართველებს. მტერი გაიქცა, მაგრამ ამ დროს სპარსელების ერთი გუნდი შეეჯახა წინ წასულ ჯარისაგან ჩამორჩენილს მეფეს და მისს მცირე-რიცხოვან ამალას და შეებრძოლა მას. ბრძოლის დროს მეფეს შემოემტვრა ყოველგვარი იარაღი და მარტო ცხენის ძგერებით იბრძოდა. გაჭენებულს ცხენს ფეხი ხვრელში ჩაუვარდა და მეფე წაქცეულს ცხენს ქვეშ მოყვა. სპარსელებმა დააყარეს ლუარსაბს ისარი და მოკლეს (1557 წ.).

სვიმონ მეფე ებრძვის სპარსელებს. ქართლის მეფედ დაჯდა ლუარსაბის ძე სვიმონ, რომელიც თავისი მხნეობით არ ჩამოუვარდებოდა მამას. სვიმონ მეფე ენერგიულად შეუდგა სპარსელებთან ბრძოლას და სცდილობდა ტფილისის განთავისუფლებას, თუმცა მან ამ მხრივ ვერ მიაღწია თავისს მიზანს, მაგრამ მეორეს მხრივ ვერც სპარსთ მოახერხეს მთლად ქართლის შემომტკიცება და ტფილისის მიდამოებს ვერ გასცილდნენ. ამ დროს უმცროსი ძმა სვიმონ მეფისა დავით, გარყვნილი და ზნე-წამხდარი ადამიანი, გადუდგა თავისს ძმას, წავიდა სპარსეთს, გამაჰმადიანდა, მიიღო დაუთ-ხანის სახელი და შეფიცა ერთგულობა ყაენს. შაჰ-თამაზმა ქართლი დაუთ-ხანს უბოძა და დიდის ჯარით გამოისტუმრა ტფილისს (1567 წ.). აქ ის სპარსელ ხანების დახმარებით შეუდგა ძმასთან ბრძოლას, ჯერ უშედეგოდ, მაგრამ შემდეგ ფარცხისის ბრძოლაში სპარსთ შეიპყრეს სვიმონ მეფე ტყვედ და გაგზავნეს სპარსეთს (1569 წ.). დაუთ-ხანი შეეცადა ქართლის დაპყრობას და ტფილისიდან განაგებდა ქვეყანას, მაგრამ მისს ბატონობას წინააღმდეგობას უწევდა ზოგი ქართველი დიდებული, მათ შორის სომხით-საბარათი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ანოს სპასპეტი საჩინო ბარათაშვილი, რომელმაც არ მოინდომა ახალ მეფესთან შერიგება.

სვიმონ მეფე გადადის სპარსეთის მხარეს. ასეთი იყო მდგომარეობა, სანამ 1576 წ. შაჰ-თამაზის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში არ ატყდა არეულობა. ყაენის ძალა-უფლება ერთიდან მეორეს ხელში გადადიოდა. ამით ისარგებლა ოსმალეთმა და 1577 წ. კვლავ გამოუცხადა ომი სპარსეთს. ოსმალთ დაიპყრეს თავრიზი, ერევანი და თითქმის მთელი აზერბეიჯანი. დაუთ-ხანმა ძალა რომ ოსმალების მხარეზე დაინახა, მათ მიემხრო. ამ დროს სპარსნი კვლავ გადავიდნენ შეტევაზე ოსმალების წინააღმდეგ ქურთისტანში. მაშინ ოსმალთა ახალი დიდი ჯარი მუსტაფა-ლალა-ფაშის წინამძღოლობით დაიძრა აღმოსავლეთისაკენ და შემოვიდა საათაბაგოს საზღვრებში. სპარსელები გავიდნენ არტაანის მხარეს, ჩილდირში მოხდა დიდი ბრძოლა, რომელიც გათავდა ოსმალთა გამარჯვებით (აგვისტო 1578 წ.). მაშინ ოსმალნი თავისუფლად შემოვიდნენ ქართლში, მათ დაიჭირეს ტფილისი, ხოლო დაუთ-ხანი გაგზავნეს სტამბოლს მისი ბედის იქ გარდასაწყვეტად. ქართლის თვითმართველობა მოსპობის გზაზედ იყო, ტფილისის გამგედ დანიშნულ იქმნა მაჰმად-ფაშა, ათასი ოსმალო ჯარის-კაცი ჩადგა ტფილისის ციხეში და ორი ეკლესიაც ქალაქში მეჩეთად იქმნა გადაკეთებული.

სპარსეთის მთავრობამ რომ დაინახა ოსმალების მიერ ფეხის მოკიდება ქართლში, მოინდომა სვიმონ მეფის გამოყენება თავისი საქმის გამოსასწორებლად აღმ. საქართველოში. სვიმონიც მრავალ წლოვან ტყვეობის შემდეგ დათმობის გზას გაადგა, მიიღო მაჰმადიანობა შაჰ-ნავაზის სახელობით და დადვა სპარსეთისადმი მორჩილობის პირობა. მას მისცეს დიდძალი საჩუქრები, 9 ათასი თუმანი ფულად, ყველა სპარსეთს ტყვედ მყოფი ქართველები და ამ გვარად გამოისტუმრეს ქართლს. სპარსეთში იმედი ჰქონდათ, რომ სვიმონ მეფე შესძლებდა ქართლის ამხედრებას ოსმალეთის წინააღმდეგ. შიდა-ქართლის იმ ნაწილს, რომელიც თავიდანვე არ ემორჩილებოდა დაუთ-ხანს, ამ ხანად განაგებდა ვახტანგ მუხრან-ბატონი, რომელიც ქართლის სხვა თავადებთან ერთად მიეგება სვიმონ მეფეს. სვიმონი მაშინვე შეუდგა საქმიანობას და მალე მან დაიპყრო ქართლის სამეფოს უმეტესი ნაწილი, გარდა ტფილისისა და მისს სამხრეთით მიმყოლ ნაწილებისა.

სვიმონ მეფის გაძლიერებას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ ოსმალთ ამ დროს ქართლისათვის არ სცალოდათ. თვით მუსტაფა-ლალა-ფაშა წავიდა არზრუმს სპარსეთის წინააღმდეგ ახალი ძალების დასამზადებლად. სვიმონი მხნედ განაგრძობდა ბრძოლას ოსმალების წინააღმდეგ. მას ეხმარებოდნენ სპარსელები ფულით და ჯარითაც. სვიმონმა სპარსელებთან ერთად ალყა შემოარტყა ტფილისს და თითქმის უნდა აეღო ის, როდესაც მეციხოვნე ჯარის გამოსახსნელად მოვიდა ოს-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მალთა სარდალი სინან-ფაშა 20 ათასი კაცით, გაარღვია სპარს-ქართველთა ჯარის წრე და შევიდა ქალაქში (1580 წ. ზაფხულს). ამის შემდეგ ოსმალთ უფრო გაამაგრეს ტფილისი და თანდათან გააუმჯობესეს თავისი მდგომარეობა ქართლში. მათ ხელში იყო აგრეთვე გორის ციხე. ავიმოსი ამის შემდეგაც განაგრძობდა პარტიზანულ ბრძოლას ოსმალებთან, მაგრამ მათი განდევნა ქართლიდგან შეუძლებელი აღმოჩნდა.

ამ ნაირად ოსმალთა შემოსვლამ ტფილისსა და ქართლში აიძულა სვიმონ მეფე და ქართლის მოწინავე წრეები, რომელნიც მანამდის შეურიგებელი მტერი იყვნენ სპარსელებისა, ეხლა საბოლოოდ ამათ მხარეს გადასულიყვნენ ახალი მოწინააღმდეგის განსადევნად.

მიზეზი ამ ცვლილებისა იყო ის, რომ სპარსელები შინაურ თვითმართველობას მაინც სტოვებდნენ ქართლში, ოსმალნი კი პირდაპირ თავისს საკუთარ მართებლობას ამყარებდნენ. ბრძოლა სპარსეთთან დამოუკიდებლობის შენარჩუნების ნიადაგზე ამ გვარად საბოლოოდ დამარცხდა. ეხლა ბრძოლა სწარმოებდა ოსმალებთან შინაურ თვითმართველობის დასაცავად სპარსეთის უზენაეს მფლობელობის ქვეშ. ამ გარემოებამ დააჩქარა სპარსეთის გავლენის განმტკიცება ქართლსა და საზოგადოდ აღმოსავლეთ საქართველოში. ქართლის სახელმწიფობრივ ცხოვრებასაც დაეტყო ეს გავლენა, რაც გამოიხატა, სხვათა შორის, სპარსეთის მიბაძვით ცალკე ვეზირის თანამდებობის შემოღებასა და აგრეთვე მდივანბეგობის დაარსებაში სვიმონ მეფის მიერ. მდივანბეგი ქართლისა იყო ისე, როგორც სპარსეთში, უმაღლესი მსაჯული სამეფოსი. ამით მართლ-მსაჯულებაც უფრო მკვიდრ ნიადაგზე დადგა.

ცდა იმერეთის დაპყრობისა. სვიმონი ცდილობდა თავისი გავლენის გავრცელებას ქართლის გარეშეც. ქართლის ის ნაწილი, რომელიც მე-XVI საუკუნის პირველ ნახევარში იმერეთის მეფეს ეჭირა, უკვე კარგა ხანი ქართლის სამეფოსთან იყო შემოერთებული და ეხლა სვიმონმა განიზრახა თვით იმერეთში ფეხის მოკიდება. შინაური უთანხმოება იმერეთის სამეფოში ამის კარგს საბაბს აძლევდა. პირველი ლაშქრობა სვიმონისა ქუთაისს კარგად დაბოლოვდა. (1590 წ.), მაგრამ მეორე ლაშქრობის დროს ოფიშკვეთის ბრძოლაში იმერეთის მეფის როსტომის და დადიანის ჯარმა სასტიკად დაამარცხა სვიმონ მეფე. დამარცხება ისეთი ძლიერი იყო, რომ ქართლის ჯარი მთლად დაიფანტა და თვით სვიმონი, დიდად დამწუხრებული, ცარტოდ მარტო დაბრუნდა თავისს სამეფოში. იმერეთის დაპყრობის განზრახვა ამ გვარად სრულიად უშედეგოდ ჩატარდა და ლიხის მთა გახდა ისევ საზღვრად ქართლისა და იმერეთის სამეფოებისა.

გორის აღება და სვიმონის დატყვევება ოსმალების მიერ. იმერეთში ნახულმა მარცხმა შეაჩერა კარგა ხნით სვიმონ მეფის ბრძოლა ოსმალებთან. მხოლოდ 1598 წ. მეფე კვლავ ამხედრდა ოსმალე-

საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

K 977.317 3

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბის წინააღმდეგ. ამ ხანად პირველად მან იერიში მიიტანა გორის ციხეზედ და შემდეგ ალყა შემოარტყა მას. მეორე წელს გაზაფხულზე ბევრის ცდის შემდეგ ღამის იერიშით ციხე აღებულ იქმნა (1599 წ.). გორის ციხის დაკარგვამ შთაბეჭდილება მოახდინა ოსმალებზე და შემდეგ წელს თავრიზის ბეგლარბეგი (მართველი) ჯაფარ-ფაშა წამოვიდა საქართველოზე და მოადგა მდ. ალგეთს, სადაც მას დახვდა მეფე სვიმონ თავისი ჯარით. მცირე რიცხვოვანობისა გამო ქართველნი, შემდეგ სასტიკი ბრძოლისა, მაინც დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ უკან გამოქცეულიყვნენ. ამ დროს მეფე ცხენითურთ ტალახში ჩაეფლო ისე ღრმად, რომ მისი გამოყვანა შეუძლებელი აღმოჩნდა. მრავალი ქართველი შეაკვდა მეფის გამოხსნის მიზნით მტერს, მაგრამ ბოლოს მაინც სვიმონი ოსმალთ ჩაუვარდათ ტყვედ (1599 წ.). მეფე წაიყვანეს და დააბინავეს სტამბოლს. მის გამოსახსნელად ოსმალთ მოითხოვეს დიდი სახსარი. სვიმონის მემკვიდრეებმა გაგზავნეს სამეფო ხაზინის, ეკლესია-მონასტრების და წარჩინებულ ქართველების სიმდიდრე. მაგრამ გამოსახსნელ სახსრის მისვლამდის სვიმონ მეფე უკვე გარდაცვლილიყო. ოსმალთ მაინც ეს სიმდიდრე დაიჭირეს, მისცეს ქართველებს გვამი მეფისა, რომელიც მოსვენებულ და დაფლულ იქმნა მცხეთას.

სვიმონ მეფე, ისე როგორც მისი მამა ლუარსაბ I, იყო ნამდვილი წარმომადგენელი რაინდულ საქართველოსი, შეუპოვარი მეომარი და თავისი ქვეყნისათვის თავდადებული გმირი.

შაჰ-აბაზ I დიდი და ტფილისის განთავისუფლება ოსმალთაგან. სვიმონ მეფის მემკვიდრენი, შვილი მისი გიორგი X და შემდეგ ძე ამისა მეფე ლუარსაბ II, განაგრძობდნენ სპარსეთის ერთგულებაზე დგომას. სპარსეთის ყაენად ამ დროს იყო შაჰ-აბაზ I დიდი (1587—1628), ერთი უშესანიშნავესი ხელმწიფეთაგანი აღმოსავლეთში. მისი მეფობის მთავარი საზრუნავი იყო ერთის მხრივ ოსმალების მიერ წინა ომებში წართმეულ სპარსეთის ქვეყნების უკან დაბრუნება და მეორეს მხრივ შინაური ცხოვრების გაუმჯობესებით, მუდმივი ჯარის შექმნით, ვაჭრობა-მრეწველობის წარმატებით სპარსეთის მკვიდრ ფეხზე დაყენება. 1603 წ. შაჰ-აბაზმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს, დაიბრუნა თავრიზი, შემდეგ ერევანი. აგრეთვე თანდათან დაიჭირა ქურთისტანი და მესოპოტამია. 1606 წ. აიღო განჯა და ამავე წელს განდევნა ოსმალები ტფილისიდგან და ქართლის სამეფოს სხვა ადგილებიდან, დმანისა და ლორედგან. შაჰი თითონ მივიდა ოსმალებისაგან განთავისუფლებულ ტფილისს, დანიშნა იქ თავისი ციხისთავი და დაუმტკიცა მთელი ქართლი ლუარსაბ II-ს, რომლის და, ბატონიშვილი თინათინ, თითონ შეირთო ცოლად.

კახეთის მეფე ლევანი. კახეთის სამეფო ლევან მეფის დროს (გარდაიცვალა 1574 წ.) შედარებით მოსვენებით იყო. სპარსეთის გაძ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლიერებას ლევანი ანგარიშს უწევდა, აძლევდა ხარკს ;აენს და ქვეყანაც აოხრებას არ განიცდიდა. მან თავისთვის მეორე სატახტო ქალაქად აქცია გრემი, სადაც აიშენა ჩინებული სასახლე.

ლევანის სიკვდილის შემდეგ კახეთში მისი შვილებს შორის ატყდა შფოთი. უფროსმა შვილმა ალექსანდრემ ბოლოს დაამარცხა თავისი ურჩი უმცროსი ძმები, რომელნიც ძმასთან ომში დაიღუპნენ და მეფობაც თავისთვის დაიმკვიდრა.

ლეკების გაძლიერება. როდესაც 1578 წლიდგან ოსმალნი გაძლიერდნენ აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში, კახეთის მეფე აქაც მორიგების გზას დაადგა და იკისრა მათთვის ხარკის ძლევა. ოსმალებთან შებრძოლება ალექსანდრეს არ შეეძლო, რადგან კახეთის სამეფოს ამ დროს გაუჩნდა ახალი საშიში მტერი—დაღისტნის ლეკები, რომელნიც გუნდგუნდად ქურდულად ეცემოდნენ კახეთის სოფლებს, არბევდნენ მათ და ატყვევებდნენ ხალხს.

ლეკთა საშიშროებას კახეთისთვის საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ ლევან მეფის დროს, რომელმაც დაასახლა ფიფინეთს ალაზანს გაღმა ლეკები და დაადვა მათ ბეგარად კავკასიის მთიდგან ზაფხულისთვის ყინულის მოტანა. ლეკებმა თანდათან იწყეს ფეხის გამაგრება ფიფინეთს, რომელსაც შემდეგ ეწოდა ჭარი. ამით დაღისტნის ლეკებს გაუჩნდათ კავკასიის ქედის აქეთ საკუთარი ფუძე, საიდგანაც ადვილი იყო წვრილ-წვრილი თარეშების გაშვება კახეთის სოფლებზე. ალექსანდრე II-ს დროს ლეკნი უკვე საკმაოდ გაძლიერდნენ. დაღისტნის სხვა-და-სხვა მფლობელთა შორის პირველი ადგილი ამ დროს ეჭირა შამხალს, რომელსაც გავლენა ჰქონდა დაღისტნის ყველა ტომებზე. მის ადგილ-სამყოფელად ითვლებოდა ქალ. ტერკი კასპიის ზღვის პირას.

მთავარი მიზეზი ლეკთა თარეშების გაძლიერებისა იყო ის, რომ დაღისტნის მწირი ბუნება ვერ იტევდა მომრავლებულ ხალხს, საწარმოო ძალთა განვითარება აზიის ცხოვრების საერთოდ დაცემის გამო შეჩერებული იყო და ამიტომ მოჭარბებული ძალა მთიულ ტომებისა თარეშებსა და ცარცვა-გლეჯაში პოულობდა ;ამოსავალს.

რუსეთის მფარველობის ძიება კახ-ბატონის მიერ. ამ გვარს მდგომარეობაში უმთავრესად ლეკთა საწინააღმდეგოდ, მაგრამ ამასთანავე ოსმალთა და სპარსთა მძლავრებისაგან თავის დასაღწევად ალექსანდრე მეფემ სცადა რუსეთის მფარველობის მოპოვება. რუსეთმა მართლაც აღუთქვა კახეთს დახმარება როგორც ოსმალებისა, ისე დაღისტნის შამხალის წინააღმდეგ და მეფემაც მოაწერა ხელი 1587 წ. რუსეთის ქვეშევრდომობის ქალალდს ყოველ-წლიური ხარკის გარდახდის პირობით.

ამ გვარად კახეთი გახდა მოხარკე ერთსა და იმავე დროს სპარსეთისა, ოსმალეთისა და რუსეთისა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დავითის აჯანყება და კოსტანტინე ბატონიშვილი. რუსეთის მფარველობისაგან ბოლოს არაფელი გამოვიდა. რუსეთს ჯერ კიდევ საკმაოდ ფეხი არ ჰქონდა მომაგრებული ჩრდილოეთ კავკასიაში და კახეთიც მისი საზღვრებიდგან შორს იყო. ხოლო სპარსეთი კი ამ დროს, შაჰაბაზ I დიდის ყაენობისას, თანდათან წელში სწორდებოდა და ამიტომ კახეთიც ისევ შაჰისაკენ იხრებოდა. უმცროსი შვილი ალექსანდრესი, კოსტანტინე ბატონიშვილი, ჯერ კიდევ შვიდი წლისა ყაენის კარზე იყო წაყვანილი მძევლად და იქ იზრდებოდა მაჰმადიანობაში. ამავე დროს ალექსანდრეს ერთი შვილთაგანი, გიორგი, ოსმალეთის მომხრედ ითვლებოდა. ეს გარემოება შეიქნა დიდი არევ-დარევის მიზეზი კახ-ბატონის ოჯახში. ალექსანდრე მეფის უფროსმა შვილმა დავითმა, რომელსაც ცოლად ყავდა მუხრან-ბატონის ქალი ქეთევან, კეთილი და სათნოიანი ადამიანი, შეიპყრო თავისი ძმა გიორგი, შემდეგ გარდაგდო ტახტიდგან მამა და თითონ გამეფდა (1602 წ.). ის ფრიად სასტიკად ექცეოდა მამისა და ძმის მომხრეებს, მაგრამ იმავე წელს მოკვდა და მეფობა ისევ ალექსანდრემ დაიჭირა. დავითს დარჩა ერთი შვილი თეიმურაზი, რომელიც ყაენის კარზე იზრდებოდა.

ცოტა ხნის შემდეგ შაჰ-აბაზმა დაიბარა ალექსანდრე თავისთან კახეთის ჯარით ოსმალების წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად. ამ დროს ყაენი ერევანს შემოსდგომოდა. მან დიდის პატივით მიიღო ალექსანდრე, თავისთან დაიტოვა წელიწად-ნახევარი და როდესაც ოსმალთ უმთავრესი ომი ბაღდადისაკენ გადაიტანეს, უკან გამოისტუმრა. თან გამოატანა მისი გამაჰმადიანებული შვილი კოსტანტინე ბატონიშვილი 8 ათასი სპარსელი ჯარით. შაჰს კოსტანტინესთვის ებოძებინა შირვანი და ამასთანავე ებრძანებინა გიორგი ბატონიშვილის, როგორც ოსმალების მომხრის, შეპყრობა. კახეთში ბაზარს გიორგი ბატონიშვილი შეეგება მამასა და ძმას. აქ კოსტანტინე სპარსელების ჯარით დაესხა მოულოდნელად მამას და გიორგის, დახოცა ისინი და მათთან მყოფნი კახნი ეპისკოპოზნი და დარბაისელნი (მარტში 1605 წ.) ამის შემდეგ კოსტანტინემ გამოაცხადა თავისი თავი მეფედ.

მამისა და ძმის მკვლელმა გამოიწვია კახეთში უდიდესი აღშფოთება და როდესაც მან თავისს რძალს, ქეთევან დედოფალს, წინადადება მისცა ცოლად წამომყეო, მაშინ კახნი დარბაისელნი შეიკრიბნენ ქეთევანთან და გვერდში ამოუდგნენ მას. აღშფოთებულმა ქეთევანმა უარი შეუთვალა ცოლად გაყოლაზე და რადგანაც შაჰ-აბაზმაც არ მოიწონა კოსტანტინეს მიერ მამის მკვლელობა და ზიზღით იხსენიებდა მას, ამიტომ ქართველებმა ადვილად გაილაშქრეს მასზედ. ქეთევანი თვით წარუძღვა ჯარს და თავს დაეცა შირვანისკენ მიმავალს კოსტანტინეს, რომელიც მოკლული იქმნა. დედოფალმა ამის შემდეგ სთხოვა შაჰს თეი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მურაზის დამტკიცება კახეთის ბატონად. შაჰ-აბაზმაც ხანების თანადასწრებით გადააყარა თავზე თეიმურაზს, თანახმად ქართული ჩვეულებისა, ოქრო და მიულოცა კახ-ბატონობა. 16 წლის თეიმურაზი მოვიდა კახეთს და შეუდგა მართვა-გამგეობის საქმის დაკვირებას (1605 წ.).

არაგვის საერისთო უერთდება ქართლს. სპარსთა ბატონობამ დაასუსტა ქართლსა და კახეთში მეფის უფლება, რამაც ხელი შეუწყო როგორც თვითნებობისა და ძალმეომრეობის გამრავლებას, ისე ცალკე გვარეულობათა გაძლიერებას. ასე, მაგ., სვიმონისა და ალექსანდრე II კახთა მეფის დროს ვანათელმა აზნაურმა ამოსწყვიტა ჭარმეულის და თურმანიძის გვარეულობა და შემდეგ დაიპყრო არაგვის საერისთო. ამისი შვილისშვილი ნუგზარ ერისთავი აუჯანყდა 1603 წ. კახეთის მეფეს, შემდეგ გადავიდა ქართლის მეფის გიორგი X-ს მხარეს და აღიარა ამ უკანასკნელის ბატონობა. ამის შემდეგ არაგვის საერისთო ემორჩილებოდა ქართლის მეფეებს.

გიორგი სააკაძე. მეფის უფლებას განსაკუთრებით ასუსტებდა წარჩინებულ თავადების გვარეულობათა გაძლიერება, რაც აღმოს. საქართველოში სპარსთა მძლავრებასთან ერთად თანდათან მეტის სიცხადით იჩენდა თავს. ლუარსაბ II ცდილობდა ქართლში მტკიცე მართველობის დამყარებას და ამიტომ დიდ თავადებს გარეშე ეძიებდა ახალს ძალებს თავისი ტახტისა და სამეფო უფლების განსამტკიცებლად. ამ დროს წარჩინებულ გვარეულობათა წარმომადგენლებს გარეშე ყურადღებას იქცევდა ტფილისის მოურავი გიორგი სააკაძე. ის იყო განდიდებულ აზნაურის გვარიდან, მამა მისი სიაოშ ითვლებოდა აგრეთვე ტფილისის მოურავად, მაგრამ არც თავისი გვაროვნებით და არც მამულის სიდიდით ის არ ეკუთვნოდა დიდებულთა წრეს. თავისი ნიჭით, ჭკუით და საქმიანობით გიორგი სააკაძემ მალე მიიქცია საერთო ყურადღება, ხოლო არაგვის ერისთავთან ნუგზართან დამოყვრებით და მისი ასულის ცოლად შერთვით მან კიდევ უფრო განაძლიერა თავისი გავლენა.

ყირიმელ თათრების შემოსევა. 1609 წ. ოსმალებმა წააოთვეს სპარსელებს ბაღდადი. ოსმალების ლაშქარში მყოფ ყირიმელ თათრების ჯარმა მოინდომა კავკასიის გზით თავისს სამშობლოში დაბრუნება. ეს ჯარი ჯელილ-ფაშის ხელმძღვანელობით შემოვიდა ქართლში, ამოვიდა მანგლისს და გაემართა შიდა-ქართლისაკენ. კველთას თათრებმა შეიპყრეს მღვდელი თედორე, რომელმაც გასწირა თავი, გაუძღვა მათ და წაიყვანა ისინი სხვა გზით. თათრები მიხვდნენ შეცდომას, თედორე წამებით მოკლეს, მაგრამ ამ დაგვიანებით ისარგებლა მეფემ და უკვე საკმაოდ ჯარი შეკრიბა. გიორგი სააკაძე და ზაზა ციციშვილი 1,500 კაცით გამოეფეევნენ თათრებს და დაამარცხეს ისინი. ზაზა ციციშვილმა თვით მოკლა ფერჰად-ფაშა, მაგრამ თავის ჭრის დროს მას შეპოერტყნენ თათრები. ზაზამ თავს მაინც ხელი არ გაუშვა, კბილით წვერი დაიჭირა, ხმალ-და-ხმალ გაარღვია თათრების გუნდი და ქართველების ჯარ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თან ერთად მივიდა მეფესთან, რომელსაც მიართო მოკლული ფაშის თავი. თათრები ამის შემდეგ ჯელილ-ფაშამ წაიყვანა გორისკენ, საიდანაც ისინი ფიქრობდნენ გადასვლას საათაბაგოს, რომელიც ოსმალების მორჩილებაში იყო, მაგრამ გზად მთლად დამარცხდნენ.

მოურავი გაიქცა სპარსეთს. მეფე ლუარსაბმა ეს გამარჯვება აცნობა შაჰ-აბაზს და გაუგზავნა მას დახოცილთა თავები. ამ ომის დროს განსაკუთრებით თავი ისახელა მოურავმა გიორგი საკაძემ. ამის შემდეგ მეფემ მალე მოინდომა მოურავის დის შერთვა ცოლად და თუმცა საკაძე დიდებულთა მორიდებით ამის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ ბოლოს მაინც დასთანხმდა.

მოურავის შიში გამართლდა. დიდ თავადების წარმომადგენლებმა ითაკილეს მოურავის დის დედოფლობა, აამხედრეს მეფე საკაძის წინააღმდეგ და ბოლოს საქმე ისე გამწვავდა, რომ ლუარსაბმა მოინდომა იმისი მოკვლა. მოურავს მომხრეები ჰყავდა მეორეხარისხოვან თავადებს შორის და ამიტომ მეფის ეს განზრახვა მან დროზე შეიტყო და გაიპარა თავისს სიმამრთან, ნუგზარ არაგვის ერისთავთან. მასთან ერთად მოურავი წავიდა შაჰ-აბაზთან მფარველობის სათხოვნელად მეფის წინააღმდეგ.

შაჰ-აბაზის პირველი შემოსევა (1614 წ.) ამ დროს ჯერ კიდევ ლუარსაბ II-ს და თეიმურაზს, კახეთის მეფეს, კარგი განწყობილება ჰქონდათ შაჰ-აბაზთან. თავისი ცოლის გურიელის ქალის სიკვდილის შემდეგ თეიმურაზმა შაჰის დაჟინებით შეირთო, მიუხედავად ახლო ნათესაობისა, ლუარსაბის და ხორეშანი და ამით დაექვისლა თვით ყაენს. მაგრამ მალე მდგომარეობა შეიცვალა. თეიმურაზ თუმცა აღიარებდა სპარსეთის ბატონობას, მაგრამ თავს მაინც ღირსებით და დამოუკიდებლად იკავებდა. ლუარსაბთან დამოყვრების შემდეგ თეიმურაზმა შეჰკრა მასთან მტკიცე კავშირი, რათა ქართლ-კახეთის უფლებების დაცვა საერთო ძალით უფრო გაადვილებულიყო. სპარსეთის მთავრობას ყველაფერი ეს, რასაკვირველია, არ მოსწონდა. ამ დროს შაჰი მაზანდერანში წავიდა სანადიროდ და თეიმურაზ-ლუარსაბი თავისთან მიიპატიჟა. მეფეებმა მას კარგა ხანს პასუხი არ გასცეს, შემდეგ ზრდილობიანად ბოდიში მოიხადეს, ხოლო სპარსეთს არ წავიდნენ. ეს შაჰმა თავისს შეურაცხყოფად მიიღო და მეფეებისადმი უნდობლობა განაძლიერა. შაჰ-აბაზი განსაკუთრებით უკმაყოფილო იყო თეიმურაზით, რომელსაც აბრალებდა ლუარსაბის გადაბირებას. 1614 წ. ყაენი მოვიდა ყარაბაღს ოსმალთა წინააღმდეგ ლაშქრობის დასამზადებლად და მოსთხოვა თეიმურაზს ერთგულობის ნიშნად მძევლად ერთ-ერთი შვილის გაგზავნა. თეიმურაზმა თავადების იძულებით გაგზავნა უმცროსი შვილი და თან თავისი დედა ქეთევან დედოფალი გააყოლა. ამის შემდეგ შაჰმა მოითხოვა უფროსი შვილის გაგზავნა და როდესაც თეიმურაზმა ესეც აახლო, მაშინ თითონ მეფეც

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაიბარა. ეხლა კი თეიმურაზი აშკარად უკუდგა, გაავლო მუკუზანიდან გალმა-ხეარს დიდი ჯებირი, და გაამაგრა კახეთი. ამის საპასუხოდ შაჰ-აბაზი დიდის ჯარით გამოემართა კახეთისაკენ. მისს ჯარში იყო გიორგი საკაძე და სხვა სპარსეთში მყოფი ქართველები. კახეთზე მოახლოვებისას ყაენმა დააგდო ხმა, რომ ის ეომება პირადად თეიმურაზს და არა ხალხს. ამისი გამგონე კახნი ჯგუფ-ჯგუფად მიდიოდნენ შაჰთან, რომელიც მათ უხვად ასაჩუქრებდა. სპარსელების ჯარმა გაიარა ჯებირი და შევიდა შიგნით კახეთში. თეიმურაზი გაიქცა მუხრანს, სადაც მას დახვდა ლუარსაბ მეფე. რადგანაც ქართლის თავადებიც ქვეყნის აოხრების შიშით წინააღმდეგი იყვნენ ყაენთან შებრძოლებისა, ამიტომ მეფენი გადავიდნენ იმერეთს.

სპარსელების ჯარი მოედვა კახეთს და საშინლად აოხრა ის. ეკლესიები გაცარცვეს, ხალხი აღწერეს და გააწერეს მას ხარკი, ბევრი კიდევ ტყვედ შეიპყრეს, დააწყვეს გუნდ-გუნდად და გადაასახლეს სპარსეთს, უფრო მაზანდერანს, სადაც უმრავლესი მალე გაწყდა ბავნე ჰაერისა გამო. შაჰმა კახეთს დაყო 50 დღე და შემდეგ გადავიდა ქართლს. აქ მან შემოირიგა ლუარსაბ მეფე, რომელიც მოვიდა იმერეთიდგან და ეახლა ყაენს. თეიმურაზის შემორიგებაზე კი შაჰ-აბაზმა უარი განაცხადა. ლუარსაბი შაჰმა თან წაიყვანა სპარსეთს და შემდეგ გამაჰმადიანებაზე უარის თქმის გამო დააპატიმრა გულაბის ციხეში შირაზის ახლოს. 1622 წ., რადგანაც რუსეთი შუადგომლობდა ლუარსაბის განთავისუფლების შესახებ, მეფე მოაშთვეს შვილდის საბლით. საქართველოს ეკლესიამ ის შერაცხა წმიდათა შორის.

ლუარსაბის სიკვდილს მოყვა თეიმურაზის დედის ქეთევან დედოფლის წამება, რომელიც შაჰ-აბაზის მიერ შირაზში იყო გაგზავნილი. რადგანაც ქეთევან უარს ამბობდა მაჰმადიანობის მიღებაზედ, ამიტომ ის საშინელის წამებით მოკლეს 13 სექტემბერს 1624 წ. ქეთევანიც საქართველოს ეკლესიის მიერ წმიდანად არის აღიარებული.

შაჰ-აბაზის მეორე შემოსევა და კახეთის აწყვეტა. ქართლის მართველად შაჰ-აბაზმა დანიშნა დაუთ-ხანის შვილი ბაგრატი, რომელიც ფრიად მიდრეკილი იყო მაჰმადიანობისადმი, რის გამო ქართლის თავადებმა უარი განაცხადეს დამორჩილებოდნენ მას, კახეთის მართველად კი დაინიშნა ბატონიშვილი ისა-ხანი, აგრეთვე მაჰმადიანი, თეიმურაზის ბიძაშვილი. კახეთის დასაცავად დანიშნული იყო 15 ათასი სპარსელების ჯარი, მაგრამ თეიმურაზი კახ-თავადების მოწვევით მოვიდა თავისს სამფლობელოში, დაეცა სპარსელებს, დაამარცხა ისინი და კვლავ გამეფდა (1615 წ.).

თეიმურაზმა კახეთში გასძლო მხოლოდ ექვსი თვე. 1616 წ. გაზაფხულზე შაჰ-აბაზი ისევ წამოემართა საქართველოსკენ მტკიცე გან-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ზრახვით ბოლო მოელო კახეთისათვის. როდესაც სპარსელების დიდძალი ჯარი შემოვიდა კახეთს, თეიმურაზი გადავიდა იმერეთს.

ამავე დროს შაჰ-აბაზმა შეაგულიანა ლეკები, რომ გაქცეულ კახელებისათვის დაღისტანში თავ-შესაფარი არ მიეცათ. კახელები გამაგრებული იყვნენ სიღნახებში, რომელნიც წარმოადგენდნენ ტყეში ჩახერგილ და გამაგრებულ ადგილებს. ირგვლივ სიღნახები წყლით სავსე ღრმა თხრილებით იყო გარშემოვლებული. ამ თხრილებს ტივებით გადიოდნენ. ამ გვარ სიმაგრეების აღება ძალიან ძნელი იყო, ამიტომ თუმცა კახეთის დიდი ნაწილი მალე დაკავებულ იქმნა, მაგრამ საზოგადოდ ლაშქრობამ მთელს წელიწადს გასტანა.

აუწერელი იყო ის საშინელება, რომელიც გამოიარა კახეთმა შაჰ-აბაზის ამ მეორე შემოსევის დროს. ყოველ მხრივ გზა-მოჭრილი კახელები უწყალოდ იხოცებოდნენ, ანდა ტყვედ უვარდებოდნენ მტერს. ლეკნიც წამოიშალნენ და იმათაც მუსრი გაავლეს დაღისტანისაკენ ლტოლვილ კახელებს. ქვეყანა მთლად აოხრდა და უკაცურ შეიქმნა. გადამწვარი და დანგრეული ქალაქები დაცარიელდნენ, სოფლები გაერანდნენ. რიცხვი გაჟლეტილთა აღწევდა 70—80 ათასს, დატყვევებულ იქმნა 100 ათას სულზე მეტი. ამას გარდა 30 ათასი სულის შესახებ ცნობა ვერ იქმნა შეკრებილი. სპარსელების თარეშებმა მოარბიეს აგრეთვე შიდა-ქართლიც. როგორც კახეთში, ისე ქართლში აუარებელი სიმდიდრე ჩაუვარდათ ხელში სპარსელებს. შაჰ-თამაზმა ბრძანება გასცა შენობების ყველგან დანგრევის შესახებ. რადგან მეაბრეშუმეობას განსაკუთრებით კახეთისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ამიტომ შაჰის ბრძანებით სპარსელებმა თუთის ხეები აჩეხეს ყველგან კახეთში, სადაც კი ეს შესაძლებელი იყო. დასასრულ, მთელი ტყვედ შეპყრობილი ხალხი თავისი ბარგით დააყენეს ჯარის წინ და გადარეკეს სპარსეთს, სადაც დაასახლეს ქირმანს, მაზანდერანს, ფერეიდანს და სხ. თანდათან მათში გავრცელდა მაჰმადიანობა. უმრავლესობამ დაკარგა ქართული ენაც, თუმცა ეხლაც თავისს თავს ქართველებს უწოდებენ. მხოლოდ ფერეიდანში ერთ ჯგუფად დასახლებულმა ქართველებმა შეინარჩუნეს აქამდის თავისი დედა-ენა. მათი რიცხვი უწევს ეხლა 15—17 ათას სულამდის.

ქართველების ყულის ჯარი სპარსეთში. ქართველების მრავლად სპარსელების ტყვეობაში ჩავარდნამ შესამჩნევად წინ წასწია სპარსეთში ყულის (მსახურთა) ჯარის მოწყობა, რომელსაც შაჰ-აბაზ I დიდს მნიშვნელობას აძლევდა. შაჰს უნდოდა ამით დაეცა ყიზილბაშთა (ყორჩის) ჯარის მძლავრება. ყორჩნი ამ დროს უკვე 50-60 ათასს ცხენოსანს შეადგენდნენ და შაჰის ძალა-უფლებისათვის სახიფათო გამხდარიყვნენ. ამათ წინააღმდეგ ერთის მხრივ და მეორეს მხრივ ოსმალთა იენიჩარების მიბაძვით შაჰ-აბაზ I-მა შექმნა ყულის ახალი ჯარი, რომლისათვის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დანიშნული იყვნენ მაჰმადიანობაში აღზრდილნი ტყვე-ქრისტიანები, უმთავრესად ქართველები. შაჰ-აბაზ I-ის დროს ამ ჯარს შეადგენდა 10 ათასი ცხენოსანი და 12 ათასი ქვეითი. ყულნი არსებობდნენ მე-XVII და მე-XVIII საუკუნეშიც. მათი უფროსად თითქმის ყოველთვის ინიშნებოდა გამაჰმადიანებული ქართველი ბატონიშვილი.

ქართლსა და კახეთს ინიშნებიან მაჰმადიანი მართველნი. კახეთის აწყვეტისა და აოხრების შემდეგ მის მართველად დაინიშნა ფეიქარ-ხანი, რომელმაც ყაენის ბრძანების თანახმად იწყო დაცარიელებულ ადგილებზე თათარ ელების დასახლება. კაკ-ელისენსა და მისს მიმდგომ მხარეს გაჩნდა თათართა მოსახლეობა. გაოხრებულ ქალ. ზაგემის მაგივრად ფეიქარ-ხანმა იწყო შენება ახალი დაბისა, რომელსაც ეწოდა ყარაღაჯი და რომელიც ამიერიდან გახდა კახეთის ხანების ადგილსამყოფელად.

იმერეთს გაქცეული კახეთის მეფე თეიმურაზი ოსმალეთს წავიდა და მიმართა დახმარების თხოვნით სულთანს, მაგრამ ოსმალეთი ევროპაში ომებს აწარმოებდა და ამიტომ შემწეობაზე მეფემ უარი მიიღო.

ქართლი შედარებით ადვილად გადარჩა შაჰ-აბაზის შემოსევათ, რის გამო აქ მეტი ძალა იყო შენახული. შაჰ-აბაზი კმაყოფილდებოდა ქართლში ბაგრატიონთა სახლის გამაჰმადიანებულ ბატონიშვილების დაყენებით ქვეყნის მართველად, რასაც ის ჯერ-ჯეროობით საკმარისად სთვლიდა თავისს ინტერესებისათვის. მაგრამ ქართლის თავადების ერთი ნაწილი არ მორჩილდებოდა სპარსელების მიერ მართველად დადგენილ ბაგრატს და ამისი სიკვდილის შემდეგ (1619 წ.) მისს გამაჰმადიანებულ შვილს სვიმონ II-ს. თვით თავადებს შორის არ იყო ერთობა და ამით სარგებლობდნენ სპარსელები. ასე, მაგ., არაგვის ერისთავს ბაადურს, ნუგზარის ძეს, აუჯანყდა ძმა მისი ზურაბ რომელმაც სპარსელების დახმარებით თითონ დაიპყრო საერისთო, მაგრამ შემდეგ დაუახლოვდა სპარსელების მოწინააღმდეგე თავადებს. ერისთავი თანდათან ძლიერდებოდა, რის გამო ქართლის მართველმა სვიმონ მეფემ დააპირა შაჰთან წასვლა, რომ შეეჩივლა მისთვის თავადების ურჩობა. მაშინ ზურაბი თითონ წავიდა შაჰთან, სადაც დახვდა მას მისი სიძე გიორგი საკაძე, რომელსაც შაჰ-აბაზის სხვა-და-სხვა ლაშქრობაში ბაღდადსა და ყანდაარზე უკვე თავი დიდად ესახელებინა და ყაენის კარზე საზოგადოდ გავლენა მოეპოვა.

გიორგი საკაძის აჯანყება და ქართლ-კახეთის უკუდგომა სპარსეთისაგან. შაჰმა უკან გამოგზავნა სვიმონ II, თან გამოატანა მოურავი, ზურაბ ერისთავი და ყარჩი-ხანი სპარსელების დიდი ჯარით. ამ ჯარის სიდიდე ძლიერ უკვირდათ ქართველებს, მაგრამ მოურავმა და ზურაბმა დაარწმუნეს თავადები, რომ შაჰს არავითარი ბოროტი განზრახვა არ აქვსო. ნამდვილად კი შაჰს გარდაწყვეტილი ჰქონდა ბო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლო მოელო სხვა-და-სხვა აჯანყებათათვის ქართლ-კახეთში მთელი ქვეყნის სრულიად აწყვეტით და ქართველების მაგივრად თათრებისა და საზოგადოდ მაჰმადიანების დასახლებით. ამით შაჰ-აბაზს უნდოდა საბოლოოდ შემოემტკიცებინა ქართველების მიწა-წყალი. მართლაც ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც ქართლ-კახელნი საკმაოდ მიენდვნენ სპარსელებს, ყარჩი-ხანმა დაიბარა მუხრანის ახლოს აღაიანის მინდორში კახეთის თავი-კაცნი ვითომდა ყაენის წყალობის გამოსაცხადებლად. როდესაც მოწვეულნი პირნი შეეიდნენ შემოვლებულს თეჯირში ხანის წინაშე წარსადგომად, მათ დაეცნენ მომარაგებულნი სპარსნი და უმრავლესი დახოცეს. დანარჩენთ კიდევ იკრეს ხელი ხმალს, გავლეს ბრძოლით და გაიქცნენ კახეთს 1623 წ.).

კახელების ამ ვერაგულმა ამოწყვეტამ დიდი აღშფოთება გამოიწვია ქართლში. ამ დროს გიორგი საკაძემ დაიჭირა ყაენის შიკრიკი. რომელსაც აღმოაჩნდა შაჰ-აბაზის ბრძანება ყარჩი-ხანის სახელზე მთლად კახეთის საბოლოოდ აწყვეტისა, ქართლის აყრისა და გადასახლების, ხოლო მოურავისათვის თავის მოკვეთის შესახებ. მოურავი ეხლა კი მიხვდა შაჰის ნამდვილს გულის წადილს, საჩქაროდ წავიდა ზურაბ არაგვის ერისთავთან და წინადადება მისცა მას სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებულიყვნენ. მალე მოურავმა შეაკავშირა სხვა ქართლის თავადებიც და შემდეგ დაეცა თავს ყარჩი-ხანს და მისს ჯარს და საშინლად დაამარცხა (1623 წ.). ბრძოლაში დაიღუპა როგორც ყარჩი-ხანი, ისე სხვა სპარსელი ხანები.

ამის შემდეგ კახეთის მეფედ მოიწვიეს ისევ თეიმურაზი, ხოლო ქართლის გამგედ ამორჩეულ იქმნა ქაიხოსრო მუხრან-ბატონიშვილი; ნამდვილად კი ქართლის საქმეებს ხელმძღვანელობდა გიორგი საკაძე.

ქართლ-კახეთი ამ გვარად გადუდგა სპარსეთს. ამ ამბვის მიღებისთანავე შაჰ-აბაზმა გამოგზავნა დიდი ჯარი, რომელიც მოვიდა მდინარე ალგეთზე მარაბდას ახლოს. თეიმურაზ მეფე, ქართლის თავადები და გიორგი საკაძე მივიდნენ იქვე. მოხდა სასტიკი ბრძოლა, რომელშიდაც პირველად გაიმარჯვეს ქართველებმა, მაგრამ შემდეგ გაქცეულ სპარსელებს იქვე შემოეყარა ბრძოლის ველზე მიმავალი ერევნის ბეგლარბეგი დიდის ჯარით. გაიმართა ხელახლავ სასტიკი ბრძოლა და ქართველები დამარცხდნენ. ამ ომში დაიხოცა 18 ათასი სპარსელი და 10 ათასი ქართველი. გამარჯვებულნი სპარსნი მოვიდნენ ტფილისს და განამტკიცეს სვიმონ მეფის უფლება. მოურავი კი წავიდა ზემო-ქართლს. ხერგავდა გზებს, ამაგრებდა ქვეყანას და ეწეოდა მუდმივ ბრძოლას სპარსელების წინააღმდეგ. ერთს ბრძოლაში, მაგ., მან დახოცა 700 სპარსელი, მეორეჯელ კიდევ ხელში ჩაიგდო 500 სპარსელი მეთოფე, ბირთვისის ციხეში დაყენებული, და ყველას თავი გააგდებინა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მოურავის გაქცევა ოსმალეთს და მისი იქ სიკვდილი. სპარსელებთან ბრძოლას აძნელებდა ქართლის თავადებს შორის არსებული ურთიერთი მტრობა და შური. ზურაბ არაგვის ერისთავმა შეიშურვა საakaძის ძლიერება და მოიწვია კახეთის მეფე თეიმურაზი შიდა-ქართლის დასაპყრობად. მაშინ მოურავი, შიდა-ქართლის გამგე ქაიხოსრო მუხრან-ბატონიშვილთან ერთად, დაეცა თეიმურაზს და ზურაბ ერისთავს, რომელნიც ბაზალეთს იდგნენ ჯარით. ბრძოლამ მიიღო ფრიად სასტიკი ხასიათი, ასე რომ არ დარჩენილა დაუჭრელი არც ერთი კაცი. მოურავი და ქაიხოსრო დამარცხდნენ და წავიდნენ სამცხეს (1626 წ.), ხოლო იქიდან სტამბოლს და შევიდნენ სულთანის სამსახურში. მოურავი აქ გამაჰმადიანდა. მან მიიღო მონაწილეობა ოსმალეთის ჯარის სხვა-და-სხვა ლაშქრობაში. მაგრამ მალე მოურავი და მასთან მყოფი 41 ქართველი შესმენილ იქმნენ სიკვდილი დიდი ვეზირის წინაშე, რის გამო ყველანი სიკვდილით იქმნენ დასჯილი (1629 წ.).

გიორგი საakaძე იყო ნამდვილი შვილი იმ საშინელ არევ-დარევისა, რომელიც განიცადა გამძლავრებულ სპარსეთისაგან უკან დახევის გზაზე დამდგარ აღმოს. საქართველომ ყაენების და ხონთქრების წინააზიაში ურთიერთ შორის მეტოქეობის დროს. როგორც ძლიერი ნების ყოფის და მაღალნიჭიერი პიროვნება, ის ვერ შეეგუა გავლენიან თავადების წრეს, რომელსაც ის დაბადებით არ ეკუთვნოდა. მისი ენერგიით და მხნეობით ისარგებლა სპარსეთის მთავრობამ საქართველოსთვის დამღუპველ თვისს ზრახვათა განსახორციელებლად კახეთსა და ქართლში. განშორებული როგორც დინასტიას, ისე ფეოდალთა წრეს, გიორგი საakaძე არსებითად მარტოდ გრძნობდა თავს თვით მისი ცხოვრების საუკეთესო დროში, როდესაც მან ბრძოლა გამოუცხადა სპარსელებს, და სიმარტოვეშივე დალია მან სული ოსმალეთში.

ზურაბ ერისთავის მძლავრება. გიორგი საakaძის ქართლიდგან წასვლის შემდეგ დიდად გაძლიერდა ზურაბ არაგვის ერისთავი. მალე ის გადუდგა თეიმურაზ მეფეს, თავის სიმამრს, და მიემხრო სპარსელების მიერ დადგინებულს სვიმონ ქართლის მეფეს. თეიმურაზის მდგომარეობა ფრიად გართულდა და მან დააპირა სპარსეთის მთავრობასთან მორიგება მით უმეტეს, რომ შაჰ-აბაზ I ამ დროს უკვე გარდაცვლილიყო (1628 წ.). ზურაბმა ეს რომ დაინახა, შეუჩინა კაცები სვიმონ მეფეს, ოკლა ის და მოიწვია თეიურაზი ქართლში გასაბატონებლად. თეიქურაზი კახეთიდგან გადმოვიდა ქართლს, მივიდა ტფილისს და შეუდგა მეეფნის მართვა-გამგეობას. ზურაბ ერისთავი ამის შემდეგ კიდევ უფრო განდიდდა და მეფის ძალა-უფლებისათვის საშიში მეტოქე შეიქმნა. ამიტომ თეიმურაზმა მალე მოაკლევინა ის, ხოლო თავისი ქალი და მისი ცოლი დარეჯან კი მიათხოვა, იმერეთის შემოკავშირების მიზნით, იმერთა მეფის გიორგი IV-ს ძეს ალექსანდრეს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თეიმურაზ — ქართლ-კახეთის მეფე. თეიმურაზი დიდხანს ვერ დარჩა ქართლ-კახეთის მეფედ. სპარსეთის მთავრობას ფრიად საწყენად დაურჩა ქართლისა და კახეთის გაერთიანება, რადგან თუმცა თეიმურაზი ერთგულ-ებას უცხადებდა ყაენს, მაგრამ სპარსეთში მაინც მას ნდობით არ ეპყრობოდნენ. მალე მართლაც თეიმურაზმა დალაშქრა ყარაბაღი, ერთის მხრივ თავისს გაღარიბებულ სამეფოსთვის ნადავლის მოსაპოვებლად და მეორეს მხრივ თავისი პრესტიჟის ასამაღლებლად. ამ დროს სპარსეთის მთავრობას გადუდგა განჯის ბეგლარბეგი გამაჰმადიანებული ქართველი დავით უნდილაძე და თავისი ელითურთ შეეკედლა თეიმურაზს, რომელმაც ისინი დაასახლა შაჰ-აბაზის მიერ კახეთის აოხრების შემდეგ დაცალიერებულს იორის პირს. ყველა ამით აღშფოთებულმა სპარსეთის მთავრობამ გარდასწყვიტა თეიმურაზის თავიდან მოშორება, ქართლის მეფედ დანიშნა ხოსრო-მირზა ბაგრატიონი, ხოლო კახეთი კი ჩააბარა სალიმ-ხანს. ესენი დიდის ჯარით სპარსეთის სპასალარის როსტომ საკაძის წინამძღოლობით მოვიდნენ ხუნანს. თეიმურაზ მეფე აპირობდა შებრძოლებას, მაგრამ როდესაც ბარათაშვილები და ზოგი სხვა თავადები გადავიდნენ სპარსელების მხარეს, ომი შეუძლებელი გახდა და ამიტომ მეფე გადავიდა იმერეთს.

ხოსრო-მირზა შემოვიდა ტფილისს, ხოლო სალიმ-ხანი დადგა კახეთს (1633 წ.).

როსტომ მეფე. ხოსრო-მირზა, რომელსაც გამეფებისას ეწოდა როსტომ მეფე, იყო უკანონო, სპარსეთში დაბადებული შვილი დაუთხანისა. ახალგაზრდობისას ის აახლეს შაჰ-აბაზს, რომელმაც დანიშნა ქართველების ყულის ჯარში. გამეფებისას ის უკვე 67 წლისა იყო. როგორც რჯულით მაჰმადიანი და თავიდანვე სპარსულ წესზე აღზრდილი, ის თავისი რწმენით დიდი მომხრე იყო ქართლში სპარსულ გავლენის დამყარებისა.

სპარსული გავლენის გაძლიერება. როსტომ მეფიდგან იწყება ქართლში მაჰმადიან მეფეთა მართველობა. ამიერიდგან აღმ. საქართველო უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა სპარსეთს. მეფეები ინიშნებოდნენ შაჰის მიერ და ატარებდნენ სპარსეთში ხანის სახელს, ქვეყანას კი ისინი მართავდნენ, როგორც შაჰის მოადგილენი (ვალი, ჯანიშინი). მათ ვალდებულებას შეადგენდა ყოველ წლიურად განსაზღვრულ რაოდენობის ხარჯის მოკრება და ამ ხარჯის შაჰის ხაზინაშივე წარგზავნა. დროგამოშვებით მეფეს უნდა გაეგზავნა შაჰისთვის აგრეთვე მონები — ქალნი და ვაჟნი.

როსტომ მეფემ მკვიდრი საფუძველი ჩაუყარა აღმ. საქართველოში სპარსეთის გავლენას. ქართლში მოსვლისთანავე მან ჩააყენა სპარსელების ჯარი როგორც ტფილისსა, ისე გორსა და სურამს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

როსტომს თან ჰყავდა წამოყვანილი სპარსეთიდან მრავლად გამაჰმადიანებული ქართველები, რომელთა შორის ბლომად იყვნენ აგრეთვე თავადების გვარეულობათა წევრნი. ამ ძალას როსტომ მეფე ეყრდნობოდა თავისი უფლების განსამტკიცებლად ქართლში. ამის შემდეგ თანდათან მართველობაში და სამეფო კარზე დიდი გავლენა მოიპოვა სპარსულმა ენამ. სახელმწიფო მართველობასაც უფრო მეტად დაეტყო სპარსული გავლენის გაძლიერება. ხელისუფალთა სახელწოდება სპარსეთში არსებულ სახელების მიხედვით შეიცვალა. მაგალითად, სპასპეტი უკვე იწოდებოდა სარდლად, მონათუხუცესს დაერქვა ყულარაღასი, მანდატურთუხუცესს—ეშიკაღასი, მესტუმრეთ-უხუცესს—მეჰმანდარი და სხ. ამას გარდა შემოღებულ იქმნა სპარსეთის კარის მიხედვით, გარდა ჯერ კიდევ სვიმონ მეფის დროიდან უკვე არსებულ ვეზირის თანამდებობისა, ზოგი კიდევ სხვა მეორე ხარისხოვანი თანამდებობაც. თუმცა სპარსული გავლენის გაძლიერება აღმ. საქართველოს მართველობის სისტემას ეტყობოდა უკვე მე-XVI საუკუნის დასასრულიდან, მაგრამ განსაკუთრებულის სიცხადით ის გამოაშკარავდა როსტომ მეფის დროს. როსტომმა აიშენა სპარსულ რიგზე ახალი სასახლე ტფილისში ანჩისხატსა და სიონს შუა, ხოლო სასახლის წინ კარის ეკლესიასთან ერთად ააგო კარის მეჩეთიც.

სპარსული გავლენის განმტკიცებას ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ ქართლის მეფეები საჭიროდ სთვლიდნენ თავისთვის გარეშე ძალაზე დაყრდნობას ფეოდალებთან საბრძოლველად. მეფე თვით ცდილობდა გავლენიანი თავადები ჩაეთრია სპარსეთის მთავრობის სამსახურში, რათა ამით შესაძლებელი ყოფილიყო მათი ურჩობის ალაგმვა. ამით აიხსნება, რომ ზოგი დიდი ხელისუფალი უკვე როსტომ მეფის დროს და შემდეგაც სპარსეთის ხაზინიდან ღებულობს ჯამაგირს და ბევრი წარჩინებული ქართველიც სპარსეთში ყაენის სამსახურში ირიცხება. ამ გვარად მეფე ხელს უწყობდა, რომ ქართლის თავადები მეტს დამოკიდებულებაში ყოფილიყვნენ სპარსეთის მთავრობისაგან, რათა ამით მათ მეტი მორიდება ჰქონოდათ მისი, როგორც შაჰის უზენაეს უფლების წარმომადგენელისა ტფილისში.

ფეოდალები და სპარსელების ბატონობა აღმ. საქართველოში. როსტომ მეფის პოლიტიკას და საზოგადოდ სპარსულ გავლენის დამყარებას წინააღუდგნენ ქართლის ფეოდალები. ამ დროს წარჩინებული გვარეულობა ქართლში, გარდა სამეფო დინასტიის უმცროსი შტოსი, მუხრან-ბატონის სახლისა, იყო: ქსნის და არაგვის ერისთავის სახლი, ამლახორისა, ციციშვილისა და ორბელიშვილის სახლნი. ამ გვარეულებათა თავი-ბატონები უდგნენ სათავეში ქართლის თავადებს, რომელთა ხელში იყო, მეფის გარეშე, მთელი ქართლის მოსახლეობა და ძალა. ქართლის ფეოდალებს ეშინოდათ, რომ მეფის გაძლიერება, სპარსელე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბის დახმარების წყალობით, შეარყევდა მათს მძლავრებას და ამიტომ ისინი ენერგიულად გამოდიოდნენ მეფის წინააღმდეგ. მაგრამ რადგან მეფენი მაჰმადიანობისადმი იყვნენ მიდრეკილნი და ამასთანავე მთლად გარეშე ძალას — სპარსეთს ეყრდნობოდნენ, ამიტომ ფეოდალების ბრძოლა მეფეებთან ღებულობდა ეროვნულ თავისებურობის და ქრისტიანობისათვის ბრძოლის ხასიათს. წოდებრივ და პირად ინტერესებს ამგვარად ეძლეოდა იდეური ელფერი. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფეოდალების ჯგუფს ასუსტებდა შიგნით მათ შორის არსებული უთანხმოება. თითქმის არასოდეს ისინი ერთად არ გამოდიოდნენ. ზოგი მათგანი არჩევდა პირადი სარგებლიანობის, ან ვინმესადმი მტრობის მიზეზით მოწინააღმდეგის ბანაკში გადასვლას. საზოგადოდ მათს მოქმედებაში ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ინტრიგებს, შურიანობას და სხვა პირად ზრახვებს.

ასეთივე ხასიათი ჰქონდა სპარსელების მართველობასთან ბრძოლას კახეთში, სადაც აგრეთვე ფეოდალები ხშირად გამოდიოდნენ სპარსთა წინააღმდეგ.

ფეოდალები გამოდიან როსტომ მეფის წინააღმდეგ. ქართლში შემოსვლისთანავე როსტომი შეუდგა თავისი ძალა-უფლების განმტკიცებას. მისთვის ფრიად საშიში მოწინააღმდეგე იყო თეიმურაზ მეფე, რომელსაც იმერეთიდგან კავშირი ჰქონდა გაბმული ქართლის დიდებულ თავადებთან. რადგანაც თეიმურაზი თავისი ქალის იმერეთის ტახტის მემკვიდრეზე გათხოვებით დაემზახლა იმერთა მეფეს, ამიტომ როსტომმა თავისს მხრივ მოინდომა დამოყვრება ოდიშის მთავართან, ლევან II დადიანთან, რომელიც შეურიგებელი მოწინააღმდეგე იყო იმერეთის მეფისა და შეირთო ცოლად მისი და მარიამი, გურიელის ნაცოლარი. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო დააჩქარა ქართლის ფეოდალების გამოსვლა როსტომის წინააღმდეგ, რადგან მეფის გაძლიერება თანდათან ართულებდა მათს მდგომარეობას. მოძრაობაში მონაწილეობდნენ: არაგვის ერისთავი დათუნა, იოთამ ამილახორი, ნოდარ ციციშვილი, ქსნის ერისთავი იასე, ქართლის კათალიკოზი ევდემონ, ქაიხოსრო ბარათაშვილი და სხ. რადგანაც მოლაპარაკებიდან არაფერი გამოვიდა, როსტომმა მოაკვლევინა ღალატით არაგვის ერისთავი და თავი მისი გაუგზავნა ყაენს. ამის შემდეგ მეფემ მოინდომა არაგვის საერისთოს დაპყრობა. მაგრამ დათუნას ძმამ ზაალმა შეკრა გზები და არ შეუშვა როსტომ თავისს სამფლობელოში. მეფე ვერას გახდა და ტფილისს დაბრუნდა. ამის შემდეგ თავადებმა მოიწვიეს იმერეთიდან თეიმურაზი ქართლში გასამეფებლად. მაგრამ ამ გეგმის განხორციელება შეუძლებელი აღმოჩნდა, რადგან როსტომს თან ჰყავდა ძლიერი ჯარი სპარსელებისა, სპარსეთის მთავრობაც მას ზურგს უმაგრებდა და ამასთანავე ქართლის თავადებშიაც არ იყო სრული ერთობა. მალე როს-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტომმა დაამარცხა ნოდარ ციციშვილი და ახალციხეს გააგდო, რის შემდეგ არაგვის და ქსნის ერისთავნი ჯარით გადავიდნენ კახეთს, თან წაიყვანეს თეიმურაზ მეფე და გაამეფეს იქ, სალიმ-ხანი კი გადევნეს (1636 წ.).

თეიმურაზი შეუდგა თავისი აოხრებულ ქვეყნის გამგებლობას და ცდილობდა განსაკუთრებით რუსეთთან კავშირის გაბმით თავისს მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

თეიმურაზის კახეთს გამეფებით როსტომის მოწინააღმდეგე ფეოდალებს მოემატათ ახალი ძალა.

ახალი შეთქმულობა ქართლის ფეოდალებისა. თეიმურაზი ეხლა ქართლის დიდებულ თავადებმა აშკარად დაუპირდაპირეს როსტომ მეფეს. პირველი იყო მათ თვალში საქართველოს თვითმყოფობის, მეორე კი სპარსეთის ბატონობის წარმომადგენელი. სიფრთხილისათვის მაინც მათ ჯერ ქართლის ტახტის დასაკავებლად წამოაყენეს ბაგრატიონთ გვარის ბატონიშვილის გიორგი გოჩაშვილის კანდიდატურა. შეთქმულობაში არაგვის ერისთავის ზაალის მეთაურობით მონაწილეობას ღებულობდნენ ქსნის ერისთავი, სომხითის მელიქი ყორხმაზ-ბეგი, ევდემონ კათალიკოზი, ხაკაძეები, ბარათაშვილი და სხ. შემთქმელნი უნდა მოულოდნელად დასცემოდნენ თავს სოფ. ცხირეთს მდგარ როსტომ მეფეს. მაგრამ შეთქმულობა გასცა სომხითის მელიქმა და როდესაც თავადები უშიშრად გორს მივიდნენ, შემთქმელთა ერთი ნაწილი თავიანთ კაცებით დააპატიმრეს, სხვებმა კი მოასწრეს გაქცევა. ამ დროს თეიმურაზიც კახეთიდგან ქართლს შემოსულიყო, მაგრამ ამის შემდეგ უკან გაბრუნდა. გიორგი გოჩაშვილს თვალები დათხარეს, ხოლო კათალიკოზი ტფილისს ციხის კოშკიდან გარდააგდეს.

ფეოდალები ამ გვარად ეხლაც დამარცხდნენ. ამის შემდეგ მათ აირჩიეს როსტომ მეფესთან და სპარსელებთან მორიგება. ზაალ არაგვის ერისთავი და ოთამ ამილახორი როსტომ მეფის ნებართვით ყენთან წავიდნენ. შაჰმა შემორიგების მიზნით ისინი დიდის პატივისცემით მიიღო, დიდად დაასაჩუქრა, ერისთავს, სხვათა შორის, უბოძა 15 სოფელი ყაზმინს ახლოს და შემდეგ ორივე სამშობლოში დააბრუნა.

თეიმურაზის განდევნა კახეთიდგან. არაგვის ერისთავისა და ამილახორის სპარსელებთან შერიგებამ დასცა მოწინააღმდეგეთა ძალა და განამტკიცა მეფის უფლება ქართლში. თეიმურაზი ამის შემდეგ განმარტოებული დარჩა. როსტომი, სხვათა შორის, ედავებოდა მას თავისი ძმისწულის სვიმონ II მეფის სისხლს, მაგრამ ამის გარეშეც ერთმანეთის გატანა მათთვის შეუძლებელი იყო, ვინაიდგან თეიმურაზი ვერ შერიგებოდა სპარსელების მორჩილ და მაჰმადიან მეფის ბატონობას ქართლში. ბოლოს მდგომარეობა იმდენად გამწვავდა, რომ როსტომმა დასძრა ჯარი თეიმურაზის განსადევნად კახეთიდგან. ქართლის ჯარი გაიგზავნა თიანეთზე, სადაც მას შეებრძოლა თეიმურაზი, მაგრამ დამარცხდა, და ამავე დროს სპარსელები მოადგნენ მაღაროს და მოკლეს ბრძოლაში თეიმურაზის შვილი დავით ბატონიშვილი (1648 წ.).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამის შემდეგ თეიმურაზს სხვა არაფელი დარჩენოდა იმის მეტი, რომ როსტომისთვის იმერეთს წასასვლელი გზა ეთხოვა, რის ნებაც მიიღო.

დავით ბატონიშვილის და სხვა დახოცილ კახთა თავები როსტომმა გაგზავნა ყაენთან, თვითონ კი დაიპყრა კახეთი.

თეიმურაზი ამის შემდეგ ცხოვრობდა იმერეთს სკანდის ციხეში, 1661 წ. ქართლის მეფემ შაჰნავაზმა დალაშქრა იმერეთი და გამოიყვანა სკანდიდგან თეიმურაზი, რომელიც ყაენის ნებართვით გაგზავნილ იქმნა სპარსეთს, სადაც შაჰ-აბაზ II-მ მიიღო ის დიდის პატივით. მაგრამ შემდეგ, რადგანაც თეიმურაზი უარს ამბობდა გამაჰმადიანებაზედ, ის დააპატიმრეს ასტრაბათს, სადაც მრავალტანჯული მეფე გარდაიცვალა ზამთარს 1663 წ..

ასე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე მე-XVII საუკუნის ერთ უკეთილშობილეს ქართველმა, დიდმა პატრიოტმა და მაღალ-ნიჭიერმა პოეტმა.

თათრების დასახლება კახეთს. თეიმურაზის განდევნის შემდეგ ქართლ-კახეთი როსტომ მეფის მბრძანებლობის ქვეშ გაერთიანებული იყო 1656 წლამდის როდესაც შაჰ-აბაზ II-ის ბრძანებით კახეთის მართველად დაინიშნა ისევ სალიმ-ხანი, ხოლო ერწო-თიანეთი კი მიეცა ზაალ არაგვის ერისთავს.

სალიმ-ხანის დანიშვნა გამოწვეული იყო იმ გარემოებით, რომ კახეთი ამ დროს ჯერ კიდევ დაცალიერებული იყო და ამიტომ სპარსეთის მთავრობას განზრახული ჰქონდა თათრების იქ დასახლება თავისი ბატონობის სამუდამოდ უზრუნველსაყოფად. აზერბეიჯანიდან ამ მიზნით წამოყვანილ იქმნა 15 ათასი კომლი თათარი ჯევანშირისა, ბაიათ-არბატანისა და სხვა ელთა და ყველანი დასახლებულ იქმნენ — უმრავლესი კახეთის განაპირა ადგილას, ხოლო ნაწილი კი თვით შიგნით კახეთს.

შაჰნავაზი გამოცხადდა ქართლის მეფედ. ღრმად მოხუცებული როსტომ მეფე გარდაიცვალა 1658 წ. და მის მაგივრად ყაენის მიერ მეფედ დამტკიცებულ იქმნა შაჰნავაზად წოდებული ვახტანგ მუხრან-ბატონი, გამაჰმადიანებული, რომლის მემკვიდრედ გამოცხადებას თხოულობდა ჯერ კიდევ თავისს სიცოცხლეში როსტომი. როსტომ მეფის სიკვდილით ისარგებლეს ქართლის ფეოდალებმა, რომელნიც ხელახლა წამოდგნენ სპარსელების წინააღმდეგ. ზაალ არაგვის ერისთავმა არ იცნო შაჰნავაზი მეფედ და ჯერ კიდევ შაჰის ბრძანების მოსვლამდის მისი მეფობის დამტკიცების შესახებ მივიდა ტფილისს და დადგა ავლაბარს ჯარით. როდესაც საბოლოოდ გამოირკვა შაჰნავაზის მეფედ დამტკიცება, ერისთავი უკან გაბრუნდა, მაგრამ მხოლოდ მარჯვე დროს უკუდიდა ახალ გამოსვლის მოსახდენად.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თათრების ამოწყვეტა შიგნით კახეთში. ქართლის ფეოდალების ყურადღებას იქცევდა არა მარტო ქართლის მდგომარეობა, არამედ კახეთის საქმეებიც. სალიმ, კახეთის ხანი, ენერგიულად მოქმედობდა მაჰმადიანობის გასავრცელებლად. შიგნით კახეთს დასახლებულ თათრებს ჩაუვარდათ ხელში ბახტრიონი, ალავერდი და სხვა მნიშვნელოვანი ადგილები, ეკლესიები დაანგრიეს ანდა საქონლის სამყოფელად გახადეს. თათრების ძალადობას თან ემატებოდა ლეკების თარეშები. ლეკნი კვლავინდებურად დას-დასად ეცემოდნენ სოფლებს და აოხრებდნენ ქვეყანას. ზაალ ერისთავი 1656 წლიდგან დანიშნული იყო სალიმ-ხანის ვეზირად, მაგრამ სპარსელების პოლიტიკასთან ვერაფელს აწყობდა. როდესაც თათართა მძლავრება ყოველს საზღვარს გარდასცილდა, რაც გამოიხატა, სხვათა შორის, ერთი მღვდლის ყოვლად უმგვანოდ შეურაცხყოფაში, მაშინ ზაალ ერისთავმა იშიშვლა ხმალი, შემოიფიცა საერისთო, თუშ-ფშავ-ხევსურნი, სუფრაჯი ბიძინა ჩოლაყაშვილი, ქსნის ერისთავი შალვა, ამისი ძმა ელიზბარ ერისთვისშვილი და ყველანი ესენი ბავისი შვილის მეთაურობით თავს დაასხა ბახტრიონს თათართ, რომელნიც მთლად ამოსწყვიტეს. ამის შემდეგ ესევე ჯარი დაეცა თათართ ალავერდს და აგრეთვე შიგნით კახეთის სხვა ადგილებს და ყველგან მათ მუსრი გაავლეს ისე, რომ ძუძუ-მწოვარა ბავშვებიც არ დაუზოგავთ. შიდა-კახეთში ამნაირად მოსპეს ჩამოსახლებული თათრობა (1659 წ.). ყარაღაჯს მყოფი სალიმ-ხანი გაიქცა სპარსეთს, საიდგანაც მალე წამოვიდა კახეთის ახალი ხანად დანიშნული მურთუზ-ალი ჯარით და შეუდგა სპარსელების ძალა-უფლების ხელახლავ დამყარებას კახეთში.

ზაალ ერისთავის სიკვდილი და ამისი შედეგი. ცოტა ხნის შემდეგ ზაალ ერისთავმა ისარგებლა იმ დროთი, როდესაც შაჰნავაზი გართული იყო იმერეთში ლაშქრობით და მოახდინა აჯანყება ქართლის მეფის წინააღმდეგ. მაშინ შაჰნავაზმა გადმოიბირა თავისკენ ზაალის ძმის წულნი და დისწულნი და მოაკვლევინა მათ დუშეთს ბიძა. ერთი ამ ძმისწულთაგანი დანიშნულ იქმნა არაგვის ერისთავად.

ამ ნაირად დაიღუპა ზაალი, ქართლ-კახეთის ცხოვრების ზედა-პირზედ ამ დროს ერთი შესანიშნავი პიროვნებათაგანი.

ზაალის სიკვდილი დიდი დანაკლისი იყო სპარსეთის მოწინააღმდეგე ფეოდალთა ჯგუფისათვის, რომელიც ამის შემდეგ თანდათან დაიშალა. კახეთის თავადებმა მალე მორჩილება გამოუცხადეს მურთუზ-ალი-ხანს. ქსნის ერისთავმა შალვამ და მისმა ძმამ ელიზბარმაც იარაღი დაყარეს, მაგრამ შაჰნავაზთან მისვლას, ისევ კახეთის ხანზე მინდობა არჩიეს. როგორც შალვა, ისე ელიზბარი და აგრეთვე ბიძინა ჩოლაყაშვილი სხვა თავადებთან ერთად ჩავიდნენ ხანთან ყარაღაჯს. მაგრამ იქ სამივე შეიპყრეს და გაგზავნეს სპარსეთს. შაჰაბაზ II-მ გადასცა ისინი

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

კახეთში ამოწყვეტილ თათრების ელის მესისხლეთ (1661 წ.). რომელთაც სამივე სიკვდილს მისცეს. საქართველოს ეკლესიამ შერაცხა დასჯილნი წმიდათა შორის.

კახეთის აჯანყება. ქართლი ამის შემდეგ დროებით დაწყნარდა მაგრამ კახეთში კი მშვიდობიანობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ამისი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ კახეთის მოწინავე წრეები ვერ შერიგებოდნენ სპარსელ ხანის მათზე ბატონობას. ჯერ კიდევ ზაალ ერისთავს გამოეწერა რუსეთიდგან იქ მყოფი შვილისშვილი თეიმურაზისა ერეკლე ბატონიშვილი, დავითის ძე, რომელიც ითვლებოდა კახეთის ტახტის ერთად-ერთ მემკვიდრედ და როდესაც ერეკლე თავისს დედითურთ მოვიდა თუშეთს, კახი თავადები კვლავ აჯანყდნენ ქვეყნის განთავისუფლების მიზნით. შაჰნავაზმა და კახეთის ხანმა ეს ამბავი აუწყეს ყაენს, რომელმაც ბრძანა ერეკლეს შეპყრობა ან განდევნა. ამისთვის შაჰნავაზის განკარგულებაში დაინიშნენ ყაზახ-შამშადილისა და ლორის ხანები მათი ჯარით. ერეკლე დამარცხდა და შემდეგ ჩაიკეტა თორღას ციხეში. შაშინ ერეკლეს დედამ ელენემ სთხოვა შაჰნავაზს მათი გაპარება ციხიდგან, რათა ამით იხსნას ისინი სპარსთა ტყვეობასა და გამაჰმადიანებისაგან. შაჰნავაზი დასთანხმდა და გაუშვა ფარულად ციხიდგან დედაშვილი. ერეკლე ავიდა თუშეთს, ხოლო კახეთი დაიპყრა შაჰნავაზმა.

არჩილ კახეთის მეფე. კახეთის არეულებებმა შთაბეჭდილება იქონია სპარსეთის მთავრობაზე, რომელმაც გაიწვია უკან სპარსელი ხანი და მის მაგივრად კახ-ბატონად დანიშნა არჩილი, შაჰნავაზის ძე, რომეცაც 1661 წ. ცოტა ხანს, როდესაც ქართლის მეფემ იმერეთი დალაშქრა, იმერთა მეფედ იყო. არჩილი ამ დროს იმყოფებოდა სპარსეთს, სადაც გივი ამილახორთან და სხვა თავისს მხლებელ ქართველებთან ერთად ის გამაჰმადიანდა და დიდის საჩუქრებით მოვიდა კახეთს.

არჩილი იყო კარგად განათლებული, ჩინებულად მცოდნე ქართული მწერლობისა დააგრეთვე სპარსული ენისაც. თავისი კეთილშობილი ბუნებით ის შეიძლება ჩაითვალოს ამ დროის ერთი საუკეთესო წარმომადგენლად. ამასთანავე როგორც საკმაოდ ნიჭიერი პოეტი, ის მის მიერ გამოვლილ მრავალგვარ პოლიტიკურ უბედობის დროს ეძიებდა შვებას მელექსეობაში. ხოლო ეს უბედობა მას ძლიერ ხშირად ხვდებოდა, როგორც საკუთარ პოლიტიკურ ალღოს უქონლობისა, ისე საქართველოს მაშინდელ პოლიტიკურ ცხოვრების პირობებისა გამო.

არჩილი კახეთში გამეფებისთანავე პირველად შეეცადა ერეკლესთან მორიგებას. ეს ცდა გათავდა მათი დამოყვრებით. არჩილმა შეირთო ცოლად ერეკლეს და ქეთევანი, რის შემდეგ ერეკლე ბატონიშვილი წავიდა სპარსეთს ყაენის კარზე გამოსაცხადებლად. არჩილის ამ დანათესავებამ კახეთის მემკვიდრე ბატონიშვილთან დააშოშმინა კახეთის თავადები და მეფეც ამის შემდეგ შეუდგა შინაურ საქმეების მოგვარებას. თავისს სატახტო

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ქალაქად მან ნაცვლად ყარაღაჯისა, რომლისთვის ხანების მფლობელობას თათრული ბეჭედი დაესვა, გახადა თელავი, განაახლა კახეთს ეკლესიანი, დასვა ეპისკოპოზები და განსაკუთრებით ცდილობდა მოსახლეობის მოლონიერებას. ლეკნი ამ დროს აოხრებდნენ წვრილ-წვრილი თარეშებით განსაკუთრებით გალმა-მხარს და ელისეხს, მაგრამ აქაც მეფე ახერხებდა რამოდენადმე მათ ალაგმვას.

სპარსეთი და შაჰნავაზი. ქართლშიაც ცხოვრება შედარებით წესიერად მიდიოდა. შაჰნავაზმა დაამყარა მშვიდობა და ქვეყანა მოსვენებას მიეცა. ფეოდალები ხან-და-ხან წამოყოფდნენ ხოლმე თავს, მაგრამ მეფე ყოველთვის ასწრობდა ყოველ გვარ მოულოდნელობის თავიდან აცილებას. თავისი აზრიანი პოლიტიკის წყალობით შაჰნავაზი თან-და-თან ძლიერდებოდა. მისი გავლენის ზრდას ხელს უწყობდა აგრეთვე ის დიდი სიმდიდრე, რომელიც მან მოიხვეჭა 1661 წ. ლიხთ იმერეთის დალაშქრვის დროს. შაჰნავაზის განდიდებას ყურადღება მიაქციეს სპარსეთში და თავისი ინტერესებისათვის სასარგებლოდ არ ჩასთვალეს. ამიტომ სპარსეთის მთავრობამ დაიწყო სხვა-და-სხვა ზომების მიღება ერთის მხრივ მეფის დასასუსტებლად და მეორეს მხრივ თავისი უფლების უზრუნველსაყოფად ალმ. საქართველოში. ამით აიხსნება, რომ სპარსეთის მთავრობა ცდილობდა ეხლა შაჰნავაზის მოწინააღმდეგე ფეოდალებთან საქმის დაჭერას. ასე, მაგ., შაჰმა გაიწვია თავისთან ოთარ არაგვის ერისთავი და დიდად დასაჩუქრებული უკან დააბრუნა. შემდეგ, სპარსეთის ხაზინის ხარჯზე ქალაქ ტფილისს მოავლეს ქვითკირის ზღუდე და კარებში დააყენეს მცველებად ყიზილბაშები. შაჰნავაზი მიხვდა, რომ ამით სპარსელებს უნდოდათ საჭიროებისას თავისთვის მეფის შეპყრობა გაეადვილებინათ და ამიტომ ქალაქის ზღუდეს გარეთ გარდასახლდა. მაშინ სპარსელებმა მოხსნეს ზღუდის კარებიდგან მცველები.

შაჰნავაზსა და სპარსეთის მთავრობას შორის ურთიერთობას აუარესებდა კიდევ პირადი ხასიათის ფაქტები. სპარსეთის პირველი ვეზირი (ეთიმადოვლე) შიხალი-ხანი ქართლის ბატონის პირადი მტერი იყო, რადგანაც შაჰ-ნავაზმა თავისი ქალი და შაჰ-აბაზ II-ის ცოლ-ყოფილი ანუკა მიათხოვა ლორის ხანს და არა მას. ამის შემდეგ შიხალი-ხანი გახდა დიდი მოწინააღმდეგე შაჰნავაზის ოჯახისა.

ბოლოს შაჰნავაზის დასასუსტებლად სპარსეთის მთავრობამ განიზრახა რუსეთიდგან ერეკლე ბატონიშვილის გამოწერა, რათა ბაგრატიონთა სახლის ერთი მემკვიდრეთაგანი ყოველ შემთხვევისათვის ხელში ყოლოდა. ერეკლე ამის შემდეგ მოვიდა კახეთს, სადაც ის ისტუმრა კეთილად მისმა სიძემ არჩილმა.

არჩილი გრძნობდა, რომ ერეკლესათვის მემკვიდრეობითი წესით უფრო უპრიანია კახეთს მეფობა. ამასთანავე სპარსთა ბატონობის ქვეშ შაჰმადიანობის ნიღაბით ყოფნა ქრისტიანობის დიდად მოყვარულ არჩილისათვის ფრიად საძნელო იყო. ამ დროს იმერეთის წარჩინებულთ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ერთი ჯგუფი არჩილს იწვევს ქუთაისს გასამეფებლად. ამით ისარგებლა არჩილმა, მიანება თავი კახეთს და გადავიდა ახალციხეს, რათა ოსმალთა დახმარებით და დასტურით დაეჭირა იმერეთი.

გიორგი XI-ს გაბატონება ქართლს. ამის შემდეგ მალე გარდაიცვალა სპარსეთს ყაენის წინაშე თავის გასამართლებლად წასული შაჰნავაზი (1675 წ.). ამ ამბავის მიღების თანავე არჩილი შემოვიდა ქართლს და დაიწყო თავადების შემომტკიცება. ამით მას უნდოდა საქმე გაეკეთებინა თავისს ძმის გიორგი ბატონიშვილისათვის, რომლისთვის ყაენი, ქართლის განდგომის შიშით, იძულებული იქმნებოდა ქართლის ტახტი მოეცა. ასეც მოხდა. გიორგიმ მიიღო მაჰმადიანობა და დაინიშნა ქართლის ბატონად. გიორგი XI მოვიდა ტფილისს იანვარს 1676 წ. და შეუდგა ქვეყნის მართვას.

ამავე დროს კახეთის მართველად დაინიშნა სპარსი ბეჟან-ხანი.

სპარსეთის მთავრობა ცდილობს ქართლის ფეოდალების გადაბირებას. გიორგი XI-ს თავიდანვე დიდს დაბრკოლებებთან მოუხდა ბრძოლა. ქართლის ბატონად ის დანიშნულ იქმნა წინააღმდეგ თვით სპარსეთის მთავრობის სურვილისა, ამიტომაც მისი მდგომარეობა ფრიად სერიოზული იყო. შაჰ-სულეიმანმა ქართლის საქმეებისათვის თვალ-ყურის დევნება მიანდო თავრიზის ბეგლარბეგს აჯი-ალი-ხანს, რომელსაც ნაბრძანები ჰქონდა გიორგი მეფის დასაპირდაპირებლად დიდ თავადების გულის მოგება. თავრიზის ბეგლარბეგიც შეუდგა საქმეს.

მართლაც მალე ქართლის ზოგი წარჩინებულთაგანი აშკარად გადავიდა სპარსეთის მხარეს, ღებულობდა ჯამაგირს ყაენის ხაზინიდგან და თავისი ერთგულობის დასამტკიცებლად კიდეც მაჰმადიანდებოდა. ამ გვარად თან-და-თან გადუდგნენ მეფეს არაგვის ერისთავი იასონ, მუხრან-ბატონისძე ერეკლე, სომხითის მელიქი ქამარ-ბეგი, ხოლო გივი ამილახორი, თეიმურაზ მუხრან-ბატონი, ქაიხოსრო ციციშვილი და ქსნის ერისთავი კიდევ მეფის ერთგულებაზედ იდგნენ. გიორგი მეფემ შეჩენილ კაცთ მოაშთობინა იასონ ერისთავი და შემდეგ გააბა მოლაპარაკება სპარსელების მოწინააღმდეგე კახეთის თავ-კაცებთან.

გიორგი XI სპარსეთის წინააღმდეგ. ყარაღაჯს მჯდომი კახეთის ხანი ცდილობდა კახეთის საბოლოოდ სპარსეთთან დაკავშირებას ლეკებისა და თათრებისადმი მფარველობის გაწევით და რადგანაც კახნი წინააღმდეგობას უწევდნენ ხანის პოლიტიკას, ამიტომ ის ნებას აძლევდა ჭარელ ლეკებს და ფადარის თათრის ელს მუდმივ ქურდულ თავდასხმებით შეეწუხებინათ კახეთის ურჩი სოფლები და თავადები. მე-XVII საუკუნის პირველ ნახევარში გამოვლილ საშინელ აოხრებათა შემდეგ კახეთი ამ დროს ცოტათი მოღონიერებულიყო, მაგრამ ამ ახალ თავდასხმათა გაძლიერებისა გამო ისევ გაჭირვებაში ჩავარდა.

კახეთის წარჩინებულ თავადების ერთი ნაწილი, სახლთუხუცესი გა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მაჰმადიანებული რევაზ ჩოლაყაშვილი, ქიზიყის მოურავი აბელ, ელისენის მოურავი მერაბ, მაინც ხანს უდგნენ გვერდში, ზოგი კიდევ მარჯვე დროს უცდიდა ხანთან ანგარიშის გასასწორებლად.

ამ დროს გიორგი მეფე აშკარად გადუდგა სპარსელებს და ხანის მოწინააღმდეგე კახელებთან შეთანხმებით მოინდომა კახეთის დაპყრობა, რათა შეერთებული ქართლ-კახეთის ძალით უფრო ადვილი ყოფილიყო სპარსეთთან გამკლავება. გიორგიმ გაილაშქრა კახეთს, მაგრამ ამ ლაშქრობიდგან არა გამოვიდა-რა, რადგანაც გზად მეფეს გაეპარა თავისი ჯარით მეწინავეს სარდალი თამაზ ყაფლანიშვილი (ორბელიშვილი), რის გამო მთელი გეგმა ჩაიშალა.

ამის შემდეგ გიორგი XI-მ გაილაშქრა არაგვის ერისთავის გიორგი იასონის ძის წინააღმდეგ. პირველ შეტაკებაში მეფის ჯარი ძლიერ დაზიანდა, ბრძოლაში სხვათა შორის მოკლულ იქმნა ტფილელი მთავარეპისკოპოზი იოსებ საკაძე და ქაიხოსრო ციციშვილი, მაგრამ მეფე მაინც მივიდა ბაზალეთს. ამ ლაშქრობიდგანაც ბოლოს არა გამოვიდა რა, რადგან ქსნის ერისთავი არა თუ არ მიყვა მეფეს, არამედ მან საშუალება მისცა დამარცხებულ გიორგი ერისთავს თავისთვის ეშველა და შემდეგ თავადებთან შეთანხმებით უკან გააპარა მეფის ჯარის ერთი ნაწილი. ასეთს პირობებში მეფე იძულებული გახდა ლაშქრობა მოეშალა და უკან დაბრუნებულიყო.

ქართლის ბატონად ინიშნება ერეკლე I. ასეთი იყო მდგომარეობა ქართლში, როდესაც სპარსეთის მთავრობამ გარდასწყვიტა გიორგი XI-ს გადაყენება. უკვე 14 წელიწადი ისპაანში ყაენის კარზე იმყოფებოდა ერეკლე ბატონიშვილი, რომელიც აქამდის უარს ამბობდა მაჰმადიანობის მიღებაზედ, მაგრამ ეხლა, როდესაც დაისვა საკითხი ქართლში ახალი მართველის დანიშვნის შესახებ, მან თავისს მხლებელ კახთა დაჟინებით თანხმობა განაცხადა გამაჰმადიანებაზე, მიიღო ნაზარ-ალი-ხანის სახელი, რის შემდეგ დაინიშნა ქართლის გამგედ. ამისი გამგონე ქართლის თავადების დიდი ნაწილი შეუდგა მზადებას ახალი მეფის შესახვედრად. სარდალი თამაზ ყაფლანიშვილი შევიდა ტფილისის ციხეში და აშკარად გადუდგა გიორგი XI-ს, სხვებიც გაეგებნენ ერეკლე მეფეს გზად. ამის შემდეგ გიორგი მეფე გადავიდა რაჭას (1683 წ.).

მეფე ერეკლე I—ნაზარალი-ხანი. ერეკლე I – ნაზარალი-ხანის ქართლში დანიშვნით სპარსეთის მთავრობას უნდოდა თავისი გავლენის აქ განმტკიცება. თავრიზის ბელგარბეგს ებრძანა გაეწია მისთვის პირველ მოთხოვნისთანავე დახმარება წესრიგის დასამყარებლად და ურჩთა დასამორჩილებლად.

ახალი მეფე იყო ქართულ ზნე-ჩვეულებათა სრულიად უცოდინარი. თითქმის მთელი თავისი სიცოცხლე მას გაეტარებინა ჯერ რუსეთს და შემდეგ სპარსეთს. ყაენის კარის ცხოვრებას მისთვის დიდი დაღი დაემ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჩნია და ამიტომ გამეფებისთანავე მან მოინდომა ისეთივე უკიდურესად ფეოდალური პოლიტიკის წარმოება, როგორც ეს ამ დროს დესპოტიურ სპარსეთში იყო. უპირველეს ხელისუფლებად დანიშნულ იქმნენ ახალი პირნი, მსხვილ ფეოდალურ გვარეულობათა წევრნი კი, ისეთნიც, რომელნიც გიორგი XI-ს მოწინააღმდეგე იყვნენ, თვალსაჩინოდ დამცირდნენ. ასე, ვეზირად დანიშნულ იქმნა სპარსი ყიასა, სახლთუხუცესად ბებურიშვილი (კახეთიდგან) და სხ. ქართლის თავი-კაცნი—გივი ამილახორი, სარდალი თამაზ ყაფლანიშვილი, დავით ქსნის ერისთავი, ამოთან მუხრან-ბატონი—სამეფო კარზე უკვე უწინდებურათ მიღებული არ იყვნენ. ნაზარალი-ხანმა გამოცვალა აგრეთვე კათალიკოზი და ზოგი ეპისკოპოზიც. მისს მთავარ დასაყრდნობ ძალას წარმოადგენდა ტფილისის ციხის მცველი ყიზილბაშთა ჯარი, რომელიც მისს დროს ფრიად განლაღდა, ხშირად იტაცებდა ტყვედ მშვიდობიან მცხოვრებთ, შემდეგ ყიდდა მათ ანდა ამაჰმადიანებდა. ეს ციხის ჯარი სპარსელებისა ნამდვილს შიშის ზარს გვრიდა მცხოვრებთ. ქართლში საზოგადოდ ცხოვრება გაჭირდა და ამიტომ ბევრი მცხოვრები, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ნაწილიდგან, იყრებოდა და სახლდებოდა კახეთში, სადაც ამ დროს განჯისბეგლარბეგის აბაზ-ყული-ხანის მართველობის დროს შედარებით უკეთესი პირობები იყო. მცხოვრებთა ამ გადასახლებას ქართლიდგან ხელს უწყობდა ოვით ნაზარალი-ხანი, რადგანაც, როგორც კახეთის მემკვიდრე ბატონიშვილი, თავისს ბატონობას ქართლში ის უყურებდა როგორც დროებით მოვლენას და კახეთში გამეფების იმედს არ ჰკარგავდა. ნაზარალი-ხანი აღიარებდა გიორგი XI-ს უფლებას ქართლზე, მაგრამ სპარსელების შიშით მაინც იძულებული იყო მის წინააღმდეგ ბრძოლა ეწარმოებინა.

ქართლის ფეოდალები ისევ გამოდიან სპარსელების წინააღმდეგ. ერეკლე—ნაზარალი-ხანის პოლიტიკამ ქართლის ფეოდალთა მიმართ აამხედრა ეს უკანაკნელნი მის წინააღმდეგ. მათი მოწვევით გიგი მეფე მოვიდა შიდა-ქართლს ახალციხიდგან, სადაც ის ოსმალებს ჰყავდათ ამ დროს დაპატიმრებული, და შეუდგა თავისს მომხრეთა შეკავშირებას. თავადები ნელ-ნელა მიერთვნენ მას. ამისი გამგონე ერეკლე I შევიდა ტფილისს, იქვე მივიდნენ მისს ერთგულებაზე დარჩენილნი თავადები, როგორც, მაგ., საციციანოს ბატონი ქაიხოსრო ციციშვილი. გიორგი მეფემ საციციანო მისცა ქაიხოსროს ძმისწულს ციცის, გამოსცვალა ერეკლეს მიერ დადგენილი კათალიკოზი და შემდეგ მიადგა ტფილისს. აქედგან გიორგი გადავიდა კახეთს, სადაც სპარსელების წინააღმდეგ მას მიემხრო კახელების ერთი ნაწილი, მათ შორის ხანისაგან უკუმდგარი სახლთუხუცესი რევაზ ჩოლაყაშვილი.

ამ გვარად დაიწყო ბრძოლა ერეკლესა და სპარსელებსა ერთის მხრივ და გიორგის XI-ს და მის მომხრე ქართლ-კახეთის თავადების უმეტეს ნაწილს შორის მეორე მხრივ. მიუხედავად ხშირ-ხშირ შეტა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კებებისა სხვა-და-სხვა ადგილას, გარდამწყვეტ შედეგს ვერც ერთმა მხარემ ვერ მიაღწია, რადგან გიორგი XI-ს მხარეზე მყოფი თავადები ძლიერ შიშიანობდნენ სპარსელებთან ურთიერთობის გამწვავებას და ამიტომ ძლიერ ფრთხილად იქცეოდნენ. იყო შინა-გამცემლობის შემთხვევებიც.

ბრძოლა ერეკლესა და გიორგი XI-ს შორის ფრიად გაჭიანურდა და ბოლოს შაჰ-სულთან-ჰუსეინმა გამოგზავნა სპარსეთიდგან კახეთის მართველად და ქართლის დასამშვიდებლად ჯარით ქალბალი-ხანი. გიორგი მეფეს უნდოდა ბრძოლით შეხვედროდა სპარსეთიდგან მომავალს ჯარს, მაგრამ თავადები ამისი წინააღმდეგი გახდნენ. თამაზ ყაფლანიშვილს ეშინოდა საყაფლანიშვილოს აოხრებისა, სხვებს კიდევ საზოგადოდ სპარსელების სისხლის დადებისა. ამიტომაც მეფე იძულებული იყო მხოლოდ წვრილი შეტაკებებით დაკმაყოფილებულიყო, ხოლო როდესაც სპარსნი შემოვიდნენ ტფილისს და შიდა-ქართლში, გიორგი XI გადავიდა იმერეთს (1695 წ.).

ამის შემდეგ გიორგი XI-ს მომხრე თავადები დაიქსაქსნენ. პაპუნა მუხრან-ბატონი და სარდალი თამაზ ორბელიშვილი (ყაფლანიშვილი) გამოცხადდენ ქალბალი-ხანთან, რომელმაც ისინი წარგზავნა სპარსეთს ყაენთან. დავით, ქსნის ერისთავი, თავისსავე ყმებს მიეყვანათ ნაზარალი-ხანთან. ამის შემდეგ მთელი ქართლი დაემორჩილა ნაზარალი-ხანს.

ეხლა გიორგი XI-საც იმის მეტი არაფელი დარჩენოდა, რომ თითონაც სპარსეთის მთავრობასთან მორიგება ეცადნა. შუამავლობა იკისრა ქალბალი-ხანის პირადი მტრობით ერევნის ხანმა, რომლის შუამდგომლობით შაჰი შეურიგდა გიორგის და გამოუგზავნა მას მეჰმანდარი (მესტუმრე), რომელმაც პატივით მიაცილა მეფე სპარსეთს.

ნაზარალი-ხანმა ამის შემდეგ დაიპყრო მტკიცედ ქართლი და ცდილობდა თავის მდგომარეობის გამაგრებას ყველა მაღალ თანამდებობაზე თავისს მომხრეთა ჩაყენებით. ტფილისს, გორსა და სურამს იდგა ძლიერი რაზმი სპარსელებისა, რომელიც აწიოკებდა ხალხს, ატყვევებდა მცხოვრებთ და ყიდდა მათ.

ამ გვარად მე-XVII საუკუნის მიწურულს ქართლის და აგრეთვე კახეთის დიდებულ თავადების მიერ სპარსელების და მათ მიერ დაყენებულ მაჰმადიან მეფეების წინააღმდეგ შაჰ-აბას I-ისა და რუსტამ მეფის დროიდგან წარმოებული ბრძოლა დამთავრდა თავადების დამარცხებით. ქართლ-კახეთში ამის შემდეგ სპარსეთის მართველობას და პოლიტიკას ძლიერი მოწინააღმდეგე არ ჰყოფდა.

სპარსეთის დასუსტება. მე-XVII საუკუნეში სპარსეთი თანდათან უახლოვდებოდა თავისი დაცემის ხანას. საერთო ეკონომიურ კეთილდღეობის უკან დახევამ წინა-აზიაში ნელ-ნელა გამოფიტა ირანის შინაგანი შემოქმედებითი და კულტურული ძალაც, რაც განსაკუთრებუ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლის სიცხადით გამოჩნდა მე-XVII საუკუნის დასასრულიდგან. სპარსეთის დაცემას ხელი შეუწყო ოსმალეთთან მე-XVI—XVII საუკუნეებში წარმოებულმა მუდმივმა ომებმა, რასაც თან დაერთო დეპოტიური ხასიათის და ყოვლად უვარგისი წესი მართველობისა. მე-XVII საუკ. დასასრულს სპარსეთის ტახტზე იჯდა შაჰ-სულთან-ჰუსეინი, სუსტი ნების ყოფის ადამიანი, რომელიც მთელს დროს ჰარამხანაში ატარებდა და სახელმწიფო საქმეებს ყურადღებას არ აქცევდა. იმპერიის უმაღლესი მართვა-გამგეობა ხელში ჩაუვარდათ სასულიერო პირთ და შაჰის ჰარამხანიდან გამოსულ საჭურისებს.

ავღანელები. ამ დროს იმპერიის აღმოსავლეთ საზღვარზე ამოძრავდნენ ავღანელები. ავღანისტანი დასახლებული იყო ერანელების მოდგმის ტომებით, მაგრამ რადგანაც ისინი სუნიტები იყვნენ, ამიტომ სარწმუნოებრივი განსხვავება მთლად აშორებდა მათ შიიტ სპარსელებს. ავღანელებს უნდოდათ სპარსეთისაგან დამოუკიდებლობა მოეპოვათ, რაშიდაც მათ ხელს უწყობდა ინდოეთის მოგოლთა იმპერიის მთავრობა. მათი წინამძღოლი მე-XVII საუკ. მიწურულს იყო მირვეისი. შაჰ-სულთან-ჰუსეინი პირველად ყურადღებას არ აქცევდა აღმოსავლეთ მხარეს მომხდარ ამბებს, მაგრამ რადგანაც სპარსელების ჯარი რამდენჯერმე დამარცხდა და ავღანთა ამბოხებაც თანდათან იზრდებოდა, ამიტომ სპარსეთის მთავრობამ გარდასწყვიტა სერიოზულ ზომების მიღება. შაჰმა წინადადება მისცა გიორგი მეფეს ეკისრა სპარსელების ჯარის მხედართ-მთავრობა და სამაგიეროდ დაპირდა მას ქართლის მიცემას. ბევრი ყოყმანის შემდეგ ქართველების დაჟინებით მეფე დასთანხმდა შაჰის წინადადებას და სპარსელების ჯარით და ქართველ რაზმების თანხლებით გაემართა ავღანელების წინააღმდეგ სალაშქროდ. მაშინ ქართლის მეფეს ერეკლე – ნაზარალი-ხანს მისცეს კახეთი და ყულარაღასობა და გაიწვიეს სპარსეთში, ხოლო ქართლის გამგედ კი დაინიშნა გიორგის თხოვნისამებრ ძმისწული მისი ვახტანგ ლევანის ძე (1703 წ.).

ვახტანგ სჯულმდებელი. ვახტანგის გამგედ დანიშვნას ქართლში სიამოვნებით შეხვდნენ. როგორც გიორგი მეფის ოჯახის წევრმა, მან ადვილად შესძლო კარგი ურთიერთობის დამყარება დიდებულ თავადებთან. ამავე დროს ის დიდის სიფრთხილით ეპყრობოდა ყველა იმ პირთ, რომელნიც წინად ნაზარალი-ხანის მხარეს იყვნენ. ასეთმა პოლიტიკამ დაამყარა შიგნით მშვიდობიანობა და შესაძლებლად გახადა ფიქრი შემოქმედებით სახელმწიფოებრივ მუშაობასა და კულტურულ აღორძინებაზედ. ვახტანგი მხნედ შეუდგა საქმიანობას. სოფლების ახლად გაშენებით და არხების გაყვანით ის ცდილობდა მოსახლეობის მომრავლებას და მეურნეობის აწევას. უმეტესი ნაწილი ქართლიდგან ნაზარალი-ხანის დროს გადასულ მცხოვრებლებისა მან უკან მოაყვანინა. რადგან ტყვის ყიდვა დიდად აზარალებდა მოსახლეობას, ამიტომ ის მთლად აღკრძალულ იქმნა. ტფილისში მყოფ სპარსელების ჯარი ვახ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტანგმა დაამდაბლა, შეამცირა აგრეთვე თათართა და მაჰმადიანთა მნიშვნელობა სამეფოში. სამართლის საქმის განსამტკიცებლად შედგენილ იქმნა ქართული სჯულის კრებული, რომელსაც ბოლოს დაერთო თვით ვახტანგის სამართალი. ეს უკანასკნელი შესდგება 267 მუხლისაგან. მანვე გახსნა 1709 წ. პირველი ქართული სტამბა ტფილისში, სადაც მისს დროს დაიბეჭდა 6 სხვა-და-სხვა სასულიერო წიგნი, ხოლო 1712 წ. კი მხედრულად „ვეფხის-ტყაოსანიც“. მანვე შეადგინა ვრცელი გარიგება სამეფო კარისა და სახელმწიფოს შენოსავლისა. საზოგადოდ ვახტანგის გამგებლობის დროს ქართლის სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას თვალსაჩინო გაუმჯობესება დაეტყო.

გიორგი მეფე და ქაიხოსრო—სპარსეთის სპასალარნი. გიორგი მეფე შორეულ ავღანისტანში ენერგიულად ეწეოდა ბრძოლას ავღანელებთან და დაამარცხა ისინი რამოდენიმე ომში. ყველა ლაშქრობაში მას თან ახლდა 2 ათასზე მეტი ქართველი მეომარი ბევრი გამარჯვებების შემდეგ ბოლოს გიორგი მეფე ღალატით მოკლულ იქმნა მირვეისის მიერ(1709 წ.)

გიორგის სიკვდილის შემდეგ შაჰ-სულთან-ჰუსეინმა ქართლის მეფედ და იმავე დროს სპარსეთის სპასალარად დანიშნა გიორგის ძმისწული ქაიხოსრო ლევანის ძე, ქართლის გამგედ კი დარჩა ისევ ვახტანგი, რომელმაც გაუგზავნა თავისს ძმას სპარსეთში კიდევ 1,500 ქართველი მხედარი.

ბრძოლა ავღანელებთან გაგრძელდა. როგორც გიორგის, ისე ქაიხოსროს სპასალარობის დროს ქართველი რაზმები განსაკუთრებულის გმირობით იბრძოდნენ შორეულს ქვეყნებში და შეადგენდნენ ავღანელების წინააღმდეგ მომქმედ სპარსელების ჯარის საუკეთესო ნაწილს. ბოლოს თვით ქაიხოსროც შეეწირა ავღანელებთან ომს (26 ოქტ. 1711 წ.). მასთან ერთად დაღუპა ბევრი ქართველი მეომარიც.

ბაქარის გამეფება ქართლს. ამის შემდეგ ყაენმა ქართლი მისცა ვახტანგს. მაგრამ რადგან სპარსეთში მისვლისას მან უარი განაცხადა მაჰმადიანობის მიღებაზედ, ამიტომ შაჰ-სულთან-ჰუსეინმა ბოლოს ქართლის მეფედ დანიშნა ვახტანგის ძმა იესე, რომელიც ალი-ყული-ხანად იწოდებოდა და მაჰმადიანობისადმი ფრიად მიდრეკილი იყო (1714 წ.). ხოლო ვახტანგი გაგზავნეს ქერმანს, სადაც ის ლიტერატურულ შრომას ეწეოდა.

იესე მოვიდა და დაჯდა მეფედ ტფილისს. თავისი უკიდურესი მაჰმადიანობით ის დიდს უკმაყოფილებას იწვევდა ქართლის ვავლენიან წრეების ერთ ნაწილში. მალე ისპაანშიც იესეთი უკმაყოფილო გახდნენ, რადგან მას აღეთქვა მეფობის წილ ვახტანგის ცოლ-შვილის გაგზავნა სპარსეთს და აგრეთვე 500 კომლი ქართველის მიცემა ფარაბადს დასასახლებლად, მაგრამ ვერც ერთი პირობა ვერ შეასრულა. 1716 წ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვახტანგმა დიდის ყოყმანის შემდეგ ქართველების მოთხოვნით და კათოლიკოზ-ეპისკოპოზთა დასტურით მიიღო მაჰმადიანობა, რის შემდეგ ის შაჰის ბრძანებით დაინიშნა ერანის სპასალარად და ქართლის მეფედ, ხოლო მისი შვილი ბაქარი ქართლის გამგედ. ვახტანგის მოთხოვნით სპარსელებმა ამასთანავე შეიპყრეს იესე და მიგვარეს ბაქარს, რომელმაც დააპატიმრა ის ტფილისის სასახლეში. ბაქარმა მკაცრად დასაჯა იესეს მომხრე თავადები და შეუდგა ქვეყნის გამგებლობას. ცოტა ხნის შემდეგ ვახტანგმა სპარსეთში შუამდგომლობა აღძრა ყაენის წინაშე, ავღანელებზე გალაშქრების წინ, რათა ბაქარი დაენიშნათ ქართლის მეფედ. ყაენი დასთანხმდა, მხოლოდ მაჰმადიანობაში გადასვლის პირობით. ბაქარი გამაჰმადიანდა კოჯორს და დაჯდა ქართლის მეფედ (1717 წ.).

კახეთის მდგომარეობა. 1703 წ. სპარსეთს წასული ნაზარალი-ხანი, კახეთის მეფედ დანიშნული, დარჩა ყაენის კარზე და რადგანაც მას სპარსეთიდგან არ უშვებდნენ, ამიტომ მან შუადგომლობა აღძრა, რათა კახეთი მისი შვილისთვის დავით ანუ მაჰმადიანობაში იმანყული-ხანისთვის დაემტკიცებინათ. შუამდგომლობა შეწყნარებულ იქმნა, კახეთი მიეცა იმანყული-ხანს, რომელიც მოვიდა ყარაღაჯს და შეუდგა ქვეყნის მართვას (1703 წ.). კახეთის ახალი მეფე იყო ფრიად ერთგული მაჰმადიანი, როგორც სპარსულის, ისე ქართულის კარგი მცოდნე, მაგრამ მთლად სპარსულად აღზრდილი. ცოლიც მას ჰყავდა ისპაანიდგან, ასული ერევნის ბეგლარბეგისა. თავისი ერთგულობის დასამტკიცებლად იმანყული-ხანი ყოველ წელს უგზავნიდა შაჰს თავისს წინა-მოაყვილეებზე უმეტესად ტყვე ქალ-ვაჟთ, რომელთაც კრებავდა წარჩინებულ ოჯახებიდგან.

კახეთი ამ დროს ძალიან დიდს გაჭირვებას განიცდიდა ლეკებისაგან, რომელნიც ჭარიდგან აოხრებდნენ კახეთის სამეფოს. იმანყული-ხანმა სცადა ჭარზე გალაშქრება, მაგრამ დამარცხდა, რის შემდეგ ლეკნი ისე გაძლიერდნენ, რომ დაიპყრეს ელისენი. ისინი იმდენად საშიშო შეიქმნენ, რომ იმანყული-ხანი იძულებული გახდა ყარაღაჯიდან გადასახლებულიყო თელავს, რომელიც ამიერიდგან შეიქმნა კახ-ბატონების ადგილ-სამყოფელად.

1709 წ. სპარსეთში გარდაიცვალა ერეკლე—ნაზარალი-ხანი და იმანყული-ხანიც მოემზადა ყაენის კარს წასასვლელად, რათა იქ შაჰისთვის პირადად მოეხსენებინა კახეთის საქმეების შესახებ. კახეთის მართველად კი დასტოვა თავისი ძმა თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელსაც ქართლთან მტკიცე კავშირის შეკვრის მიზნით უთხოვა ცოლად ქართლის გამგის ვახტანგის ასული თამარ და თითონ წავიდა სპარსეთს.

თეიმურაზი განაგებდა კახეთს 5 წელიწადს. 1715 წ. იმანყული-ხანი დაბრუნდა სპარსეთიდგან სწორედ იმ დროს, როდესაც ლეკთა თარეშებმა უმაღლესს წერტილს მიაღწია. ამ თარეშების ძალმეომრეობის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

შესასუსტებლად იმანყული-ხანმა კახეთის თაობა ჩააბარა ენერგიულს ყიასა ვეზირს, რომელიც ნაზარალი-ხანის დროს ქართლში ვეზირად იყო. ყიასამ მართლაც შესძლო რამოდენადმე მდგომარეობის გაუმჯობესება, მაგრამ ლეკების მთლად ალაგმვა ყოვლად შეუძლებელი იყო და ქვეყანა საშინელ აოხრებას განიცდიდა. მაგ., ერთ-ერთ თარეშობის დროს ლეკებმა დახოცეს მარტო ერთს ბრძოლაში 25 თავადიშვილი აზნაურ და გლეხ მეომართ გარდა. სხვა დროს კიდევ ლეკები მოადგნენ შილდას და ყვარელის ციხეს, აიღეს ის, გასწყვიტეს მრავალნი და ათასობით ტყვე წაასხეს.

ლეკთა თარეშები აფართოებენ თავისს მოქმედებას. ასეთმა თარეშებმა კახეთი სასოწარკვეთილებამდის მიიყვანა. მაშინ კახეთის ხელმძღვანელ წრეებმა გარდასწყვიტეს მორიგებოდნენ ლეკებს და მიეცათ მათთვის კახეთის უვნებლობის პირობით თავისუფალი გზა ქართლისაკენ, ყაზახ-შამშადილზე, ყარაბაღსა და შირვანზედ. ამის შემდეგ იწყება ლეკთა შესევა მთელს ამ ტერიტორიაზედ. ლეკები მოედვნენ ამ მხარეს და გუნდ-გუნდად აოხრებდნენ ქვეყანას, იტაცებდნენ მშვიდობიან მცხოვრებთ და შემდეგ ყიდდენ მათ. ამ თარეშების წყალობით ქართლში ცხოვრება მეტის მეტად გაჭირდა. ფრიად ცუდს მდგომარეობაში იყო აგრეთვე შირვანის სახანო და ყარაბაღიც. ლეკთა თარეშები უკვე ფრიად სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენდა სპარსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესებისათვის ამ ქვეყნებში და ამიტომ ბოლოს სპარსეთის მთავრობამ მიაქცია ამ გარემოებას ყურადღება, გაანთავისუფლა ვახტანგი სპასალარობის თანამდებობიდგან და გამოგზავნა ტფილისს ლეკებთან ბრძოლის მოსაწყობად (1719 წ.).

ვახტანგი მოვიდა ტფილისს და შეუდგა ლეკთა წინააღმდეგ მზადებას.

ვახტანგ მეფე ლეკების წინააღმდეგ შემდეგ წელს გაზაფხულს ვახტანგ მეფემ გაგზავნა კახეთს საბარათიანოს სარდალი ერასტი ორბელიშვილი (ყაჟლანიშვილი), მაგრამ ამ ლაშქრობიდგან არა გამოვიდა რა, რადგან კახელებს ლეკების გადამტერებისა ეშინოდათ და მათთან შებრძოლებას თავისს ქვეყანაში წინად დადებულ პირობის შემდეგ ერიდებოდნენ.

ცოტა ხნის შემდეგ ყაენმა ლეკებთან ბრძოლაში დასახმარებლად გამოგზავნა კახეთს შირვანის ხანი, მაგრამ გზად მას დაეცნენ ლეკები და ბრძოლაში მოკლეს. მაშინ ვახტანგი დიდის ჯარით გადავიდა კახეთს და ემზადებოდა ჭარს გასალაშქრებლად, მაგრამ ამ დროს ყაენისაგან ბრძანება მოვიდა ლეკების წინააღმდეგ ომის შეჩერების შესახებ და ვახტანგიც უკან დაბრუნდა. ლეკნი ამით, რასაკვირველია, კიდევ უფრო გაძლიერდნენ.

მაჰმად-ყული-ხანი კახ-ბატონი. ამასობაში მოკვდა მეფე იმანყული-ხანი და მისი გვამი წაასვენეს დასასაფლავებლად სპარსეთს, ყუმს, სა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაც იმარხებოდნენ მაჰმადიანი ქართველნი მეფენი (1722 წ.). კახეთის ბატონად კი მის მაგივრად დაჯდა ძმა მისი მაჰმად-ყული-ხანი (კოსტანტინე).

ისპაანის აღება ავღანელების მიერ. ვახტანგის მიერ ლეკებზე ლაშქრობის შეწყვეტის შესახებ ბრძანების მიღების მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ამ დროს თვით ყაენი, დინასტია და სპარსეთის სატახტო ქალაქი ისპაანი ავღანელებისაგან უდიდეს განსაცდელში იყო. 1717 წლიდგან ავღანელებს მეთაურობდა მირვეისის შვილი მაჰმუდი. ჯერ კიდევ მირვეისი და შემდეგ მაჰმუდი სპარსეთის დასაცემად შეეცადნენ სუნიტებსა და შიიტებს შორის არსებულ განხეთქილების და სიძულვილის გამოყენებას და მართლაც მალე მათ მთელს ერანს მოსდეს უდიდესი შფოთი, გარეგნულად სარწმუნოებრივი ხასიათისა, მაგრამ არსებითად პოლიტიკური მნიშვნელობის მქონი. სპარსეთის სხვადა-სხვა ადგილებში დაიწყო ამ ნიადაგზე აჯანყება. ხოლო 1722 წ. იანვარში კი დაიძრა ყანდაარიდგან თვით ავღანელების ემირი მაჰმუდი სპარსეთის შესამუსრავად. მას ჰყავდა სულ 25 ათასი რჩეული მეომარი, მაგრამ ამ ჯარმა ბოძოლით ადვილად გაიარა წინააღმდეგობის უნარ დაკარგული და დაცემის გზაზე დამდგარი სპარსეთი. გზაფხულს ავღანელები მიადგნენ ისპაანს, სადაც მათ დაამარცხეს 60 ათასი სპარსელების ჯარი. ამ ჯარის მარჯვენა ფრთაზე ყულთა რაზმებმა ქართველ ბატონიშვილის როსტომის წინამძღოლობით უკუ აქციეს ავღანელები, მაგრამ როდესაც როსტომი მოკლეს, მაშინ მარჯვენა ფრთაც გაიქცა. ამის შემდეგ ავღანელებმა ალყა შემოარტყეს სატახტო ქალაქს. ისპაანში ამ დროს იყო 600 ათასი მცხოვრები, სპარსელების ჯარიც 40 ათასამდის ირიცხებოდა, მაგრამ მიუხედავად ამისა ავღანელების ალყის გარღვევა შეუძლებელი აღმოჩნდა.

შაჰმა საჩქაროდ გაგზავნა ბრძანება ხანების მიმართ მოშველების შესახებ, მაგრამ დახმარება არსაიდან სჩანდა. ასეთი ბრძანება მოუვიდა ვახტანგ მეფესაც, რომელიც ამ დროს ჯარს აგზავნიდა განჯაზე, სადაც ლეკები შემოსდგომოდნენ ქალაქს. როდესაც ჯარში ხმა გავარდა, შეფე სპარსეთს გვაგზავნისო, ამ ნიადაგზე ამბოხებაც მოხდა. ამბოხება ჩააქრეს. მაგრამ ამის შემდეგ და საერთო არეულ პოლიტიკურ მდგომარეობისა გამო ვახტანგმა ყაენს მიშველებაზედ უარი განუცხადა.

ამასობაში ისპაანის ალყა გრძელდებოდა. ქალაქში საშინელი სიმშილობა გაჩნდა, ასრე რომ ქალაქის მცხოვრებთა ნახევარი დაიხოცა. მაჰმუდი კი ყოველგვარ პირობაზე უარს ამბობდა. თხოულობდა ყაენისაგან სრულს დამორჩილებას და სპარსეთის მისთვის გადაცემას. ბოლოს შაჰ-სულთან-ჰუსეინი დანებდა მაჰმუდს და იძულებული გახდა მისსავე ბანაკში საკუთარის ხელით დაედგა მისთვის შაჰის გვირგვინი (22 ოქტ. 1722 წ.).

ავღანელების ტერორი სპარსეთში. მაჰმუდი გახდა ერანის მპყრო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბელი. ასე შემდეგ დაიწყო ხანა საშინელი ტეროორისა. მაჰმუდმა თავზარი დასცა სპარსეთს. ასე, მაგ., ნადიმის დროს მუხანათურად ამოაჩოცინა სპარსეთის ყოფილი ვეზირები და ხანები, სულ 300 კაცამდის, აგრეთვე ნადიმის დროს ავღანელებმა ღალატით გასწყვიტეს 3 ათასი სპარსელი ჯარის-კაცი, ყოფილი შაჰის მცველი რაზმი. ასეთივე სისასტიკით ქალ. შირაზის აღების შემდეგ მცხოვრებლები მთლად ამოწყვეტილ იქმნენ. თვით მაჰმუდმა საკუთარის ხელით მოკლა 39 წევრი—მამაკაცი სეფიანთ დინასტიისა და სხ. საზოგადოდ სპარსეთმა ავღანელების შემოსევისა და ამ ტეროორის დროს დაკარგა დაახლოვებით 1 მილიონ სულამდის. ბოლოს თვით მაჰმუდიც მოკლულ იქმნა (1725 წ.).

მაჰმუდის შემოსევა და მის მიერ ასე ადვილად სპარსეთის დაპყრობა ცხადი გამომხატველი იყო სპარსეთის დაცემის დაწყებისა. ამის შემდეგ სპარსეთში დგება ხანა გამუდმებულ ომებისა, შინაურ აშლის და უთანხმოებისა, რამაც მთლად დასცა სპარსეთის კეთილდღეობა, გამოფიტა მისი შინაგანი ძალა, ფრიად შეამცირა მოსახლეობა. და შეუძლებლად გახადა ქვეყნის აღორძინება.

რუსეთი ერევა სპარსეთის საქმეებში. ტახტიდგან გადამდგარ შაჰ-სულთან-ჰუსეინის გადარჩენილმა შვილმა თამაზმა თავრიზში გამოაცხადა თავისი თავი ყაენად. სპარსეთის დასუსტებით მოინდომეს ესარგებლათ როგორც რუსეთმა, ისე ოსმალეთმა. რუსეთი ამ დროს პირველად იწყებდა სპარსეთის მონაპირე ქვეყნების ბედში ჩარევას. რუსეთის იმპერატორმა პეტრე დიდმა 30 ათასი კაცით აიღო ტერკი, შემდეგ დარუბანდი, ბაქო და ფიქრობდა ასტრაბადის და გილანის დაჭერას. შაჰ-თამაზი სთხოვდა რუსეთს დახმარებას ავღანელების წინააღმდეგ და ამის სანაცვლოდ უთმობდა პეტრე დიდს თითქმის მთელი კასპის ზღვის, სპარსეთის კუთვნილ სანაპიროს.

ოსმალეთის ამოძრავება. ამასობაში ოსმალთაც თავი წამოყვეს. ოსმალეთმა ხელზე დაიხვია სუნიტების გამოსარჩლების საქიროება და დასძრა ჯარები. არზრუმის ფაშა იბრაიმ გამოიგზავნა ტფილისზე, ხოლო ტრაპეზუნტის ფაშის ვეზირი ყარა-მუსტაფა ბაქოზე.

ვახტანგ მეფე ემხრობა რუსეთს. ამ გვარად ამიერ-კავკასიის ტერიტორიაზედ ერთმანეთს შეეჯახა სამი სახელმწიფოს ინტერესი: სპარსეთისა, რომლის წარმომადგენლად სთვლიდა თავისს თავს შაჰ-თამაზი, რუსეთისა და ოსმალეთისა. ქართლ-კახეთი მოექცა ამ საერთაშორისო პოლიტიკის ნასკვის ახლოს. რადგანაც სპარსეთის საქმეები ფრიად აიშალა და შაჰ-თამაზიც ძალას მოკლებული იყო, ამიტომ ვახტანგმა ოსმალეთს ისევ რუსეთის მხარეს გადასვლა ამჯობინა, შემოკრიბა ქართლის და მის გარემო ქვეყნების ჯარი, 40 ათასი კაცი, და დადგა განჯას, სადაც სამს თვეს უცდიდა პეტრე დიდის გამოსვლას (1722 წ. შემოდგომას). მაგრამ რუსეთის იმპერატორს ლაშქრობა გადაედო და ვახტანგიც უკან დაბრუნდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტფილისის აოხრება ლეკების მიერ. ვახტანგის ამგვარი ქცევით უკმაყოფილო დარჩნენ როგორც შაჰ-თამაზი, ისე ოსმალებიც. ორივე მხარე აწვევდა მეფეს მათს მხარეზე გადასვლას. მაგრამ პეტრე დიდს აღთქმული ჰქონდა 1723 წლის გაზაფხულზე გამოლაშქრება და ამიტომ ვახტანგი რუსეთის ერთგულად დარჩა. მაშინ შაჰ-თამაზმა უბოძა ქართლი კახეთის მეფეს მაჰმად-ყული-ხანს (კოსტანტინეს), რომელმაც წამოიყვანა ლეკების ჯარი და ბრძოლით მიადგა ტფილისს. 4 მაისს 1723 წ. ლეკებმა აიღეს ტფილისი და საშინლად აოხრეს ის. ციხის მცველი ყიზილბაშებიც გამოვიდნენ და დასწვეს სიონის ტაძარი. მრავალი სული დაიღუპა და დატყვევდა. გადარჩენილ ქალაქის მცხოვრებთ კიდევ მაჰმად-ყული-ხანმა გააწერა 40 ათასი თუმანი, რომელიც მას ლეკებისთვის აღეთქვა.

ოსმალნი შემოდიან ტფილისს. ამ დროს ოსმალების სერასკირი იბრაიმ-ფაშა უახლოვდებოდა ქართლს. ვახტანგმა გამართა მასთან მოლაპარაკება და აღუთქვა ოსმალეთისთვის ხარკის მიცემა, თუ კი ქართლს მისს ოჯახს დაუბრუნებდა. გზად ფაშას გაეგებნენ იესე და ბაქარი. ორნივეა ამასთან მეორეჯელ გამაჰმადიანდნენ ეხლა სუნიტობის მიღებით. იესეს ეწოდა მუსტაფა, ხოლო ბაქარს იბრაიმი. ამასობაში მაჰმად-ყული-ხანმაც გამართა ოსმალებთან მოლაპარაკება და გადასცა მათ უომრად ტფილისის კლიტეები.

ოსმალთა ჯარი მშვიდობიანად შემოვიდა ტფილისში. ეს ამბავი სტამბოლში ილუმინაციით გარდაიხადეს. (1723 წ.).

ოსმალნი ქართლში. ქართლის მოცემას თხოულობდა როგორც იესე და ბაქარი, ისე მაჰმად-ყული-ხანიც.

პირველად ოსმალებმა ქართლი ბაქარს ჩააბარეს წლიურ ხარკად 40 ათასი პიასტრის გარდახდის პირობით, მაგრამ მან მალე მიატოვა ტფილისი და გორს მივიდა თავისს მამასთან. ამისი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ოსმალთ განზრახული ჰქონდათ მტკიცედ ფეხის მოკიდება ქართლში, მართვა-გამგეობის საქმეს თითონ აწარმოებდნენ ხოლო ქართველ ბატონიშვილის ნომინალური მართველობა კი მათ ქართლის თავადების გავლენიან წრეების დასამშვიდებლად შემოიღეს. ბაქარი ვერ შეურიგდა ამ გვარს მისთვის დამამცირებელ მდგომარეობას და უკუუდგა ოსმალთ. ამის შემდეგ ქართლის გამგედ მათ მიიწვიეს იესე, ვახტანგის ძმა, რომელიც ეხლა მუსტაფა-ფაშა იწოდებოდა, თითონ კი გაგზავნეს ჯარი ბაქარის წინააღმდეგ.

ვახტანგ მეფე მიდის რუსეთს. ვახტანგის მდგომარეობა გასჭირდა. ქართლში მას ბაქარზე ოსმალეთის გადაკიდებისა გამო არ დაედგომოდა.

მას ჰქონდა მიღებული მიწვევა პეტრე დიდისაგან, რომელმაც კავკასიაში ლაშქრობის გაგრძელება ვერ მოახერხა, მაგრამ მეფეს რუ-

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სეთში თავშესაფარს პირდებოდა და თან წინადადებას აძლევდა მრავალ-რიცხოვან ამალის წამოყვანის შესახებ—რუსეთში ქართველების ჯარის შესადგენად. მართლაც, დიდის ამალით, რომელშიდაც ი იცხებოდა 4 ეპისკოპოსი, თავად-აზნაურობა და სხვა წოდების პირნი, სულ 1,200 სული ორისავე სქესისა, ვახტანგი თავისს ოჯახობასთან ერთად რაჭისა და დიგორის გზით წავიდა რუსეთს (1724 წ.). ცარიცინში მეფემ გაიგო იმპერატორ პეტრე დიდის გარდაცვალება (25 იანვ. 1725 წ.). იმპერატრიცა ეკატერინე I-მა მიიღო მეფე დიდის პატივისცემით და დაუნიშნა მას შესაფერისი სარჩო. მისს ამალაში მყოფ თავად-აზნაურთ აგრეთვე მიეცათ მამულები. მათგან შეადგინეს ქართველ ულანების პოლკი, რომელიც 1835 წლამდის არსებობდა. რუსის მთავრობა ცდილობდა ვახტანგი გამოეყენებინა თავისი საქმეების გასაკეთებლად და გაგზავნა ის კიდეც ამ მიზნით ელჩად სპარსეთს. ვახტანგი გარდაიცვალა 27 მარტს 1737 წ. ასტრახანს.

ვახტანგ მეფის მიერ მრავალ-რიცხოვანი ამალის წაყვანა დიდი დანაკლისი იყო ქართლ-კახეთისათვის. ამ ამალაში ირიცხებოდნენ საუკეთესო პირნი როგორც ქართლიდგან, ისე რამოდენადმე კახეთიდგანაც და მაი ადგილობრივ ცხოვრებისათვის დაკარგვამ ძლიერ შეასუსტა ქვეყნის მაჯის ცემა იმ საბედისწერო დროს, როდესაც ტფილისსა და ქართლს ოსმალები დაეპატრონენ.

III.

დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ოსმალეთის ბატონობის ქვეშ.

ოდიშისა და გურიის გამოყოფა იმერეთის სამეფოდგან. 1553 წლის ხელშეკრულობით სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის, დასავლეთი საქართველო მოჰყვა ოსმალთა გავლენის ქვეშ. შინაგანი ერთიანობა აფხაზ-იმერეთის სამეფოსი ამ დროს უკვე დარღვეული იყო. ჯერ კიდევ სახოისტის ომის წინ ოსმალთ და ქაიხოსრო ათაბაგს მოლაპარაკება ჰქონდათ გამართული ოდიშის მთავარ ლევან დადიანთან, რომელმაც ოსმალების წინააღმდეგ გალაშქრებულ ბაგრატ III-ს და ლუარსაბ მეფეს არ გაყვა და არც თავისი ჯარი გაგზავნა. ამასთანავე ბაგრატ III-ის ომებმა ოსმალებთან და მისმა უნაყოფო ცდამ სამცხე-საათაბაგოში ფეხის მოკიდების შესახებ შეარყია მეფის უფლების ავტორიტეტი, დაასუსტა სამეფო ტახტი და ხელი შეუწყო სადადიანოს და საგურიელოს საბოლოო გამოყოფას იმერეთისაგან. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სოხოისტის ომის წაგებას ოსმალებთან (1545 წ.). მანდატურთ-უხუცესმა ლევან დადიანმა ამის შემდეგ ისარგებლა მეფის შევიწროებული მდგომარეობით და დააპირა თავისი სამთავროს დამოუკიდებლობის გა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მოცხადება. ამისდა საპასუხოდ მეფემ შეაპყრობინა ლევან დადიანი და პატიმარ ჰყო ის გელათის სამრეკლოში. (1546 წ.). ოდიშის შემომტკიცება მეფისთვის მაინც შეუძლებელი გახდა, რადგანაც დადიანის განკერძოებითი ხასიათის მისწრაფებანი დახმარებას პოულობდნენ იმერეთის წარჩინებულ გვარულობათა წარმომადგენლებს შორის. მალე ხოფილანდრე ჩხეიძემ გააპარა გელათიდგან დადიანი, რომელიც მივიდა თავისს სამთავროში და გახდა მეფისაგან დამოუკიდებელი (1548 წ.).

ოდიშის მთავრის მოქმედებამ გავლენა იქონია გურიელზედაც, რომელიც ამიერიდგან აგრეთვე მეფის მთავრობის დაუკითხავად აწარმოებდა თავისს სამთავროს საქმეებს.

ამ გვარად, მე-XVI საუკუნის ნახევარში ოდიში და გურია გახდნენ ფაქტიურად მეფისაგან დამოუკიდებელნი სამთავრონი. სახელით, მართალია, ამის შემდეგაც როგორც დადიანი, ისე გურიელი აღიარებდნენ მეფის უფლების უპირატესობას. ამ მხრივ ერთგვარი ნომინალური დამოკიდებულება ოდიშისა და გურიისა იმერეთის მეფისაგან შემდეგაც არ შეწყვეტილა, მხოლოდ ამ დამოკიდებულების ცხოვრებაში განსახიერებლად და გასაღრმავებლად მეფის მთავრობას უკვე საკმაო ძალა არ შესწევდა.

ოსმალთა მიერ ჭანეთის დაპყრობა. 1553 წლის ხელშეკრულობის ძალით დასავლეთ საქართველოს დასამორჩილებლად, ოსმალთა ჯარი მალე მიადგა საგურიელოს საზღვრებს, დაიჭირა ჭანეთი, მოვიდა ბათომს და დაიწყო იქ ციხის შენება. როსტომ გურიელმა შემწეობა სთხოვა მეფეს და დადიანს. დადიანმა შემოიკრიბა ჯარი და გაემართა გურიისაკენ. ბაგრატ III-მაც გაგზავნა თავისი ძმა ვახტანგ ბატონიშვილი 500 მხედარით. მაგრამ მეფე თავისთვის სასარგებლოდ არ სთვლიდა დადიანის და გურიელის ერთმანეთთან დაახლოვებას და შეკავშირებას და ამიტომ დაავალა ვახტანგ ბატონიშვილს დადიანის ლაშქრობის ჩაშლა. მართლაც, ვახტანგმა შეასმინა დადიანთან გურიელი, რომელსაც ვითომ კავშირი უნდა ჰქონოდა შეკრული მეფესთან ოდიშის დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ. ამის მიზეზით დადიანმა თავისი ჯარი გააბრუნა უკან. ხოლო გურიელი შეებრძოლა ოსმალთ, განდევნა ისინი ბათომიდგან და მიადგა ჭოროხს, მაგრამ აქ შეჩერდა, რადგანაც მდინარის მეორე ნაპირას გასვლა და ოსმალებთან ლაშქრობის გაგრძელება მარტო საკუთარი ძალით მან ვერ შესძლო. ამის გამო ოსმალთ მტკიცედ დაიპყრეს ჭანეთი და შავი ზღვის ნაპირი ჭოროხამდის და ააშენეს გონიას ციხე.

იმერეთ-გურია-ოდიშმა აღიარეს ოსმალეთის ბატონობა. ცოტა ხნის შემდეგ ოსმალნი კვლავ ამოძრავდნენ. ამ ხანად მათ გაუშვეს თარეშები როგორც ხმელეთით, ისე ზღვიდგან გურია-ოდიშ-იმერეთზე. ამ თარეშებმა მოაოხრეს სოფლები, დასწვეს კლესიები და წაიყვანეს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტყვედ მრავალი მცხოვრები. ოსმალთ აგრეთვე შეკრეს ზღვა, რის გამო მოისპო ყოველი კავშირი ზღვით დასავლეთ საქართველოს სანაპიროებთან. ეს გარემოება ფრიად ცუდს მდგომარეობაში აგდებდა ქვეყანას, რადგან ამით დასავლეთ საქართველოს მოესპო ზოგიერთ აუცილებელ საგნის, მაგ., მარილის მიღების შესაძლებლობა. ამ გარემოებამ, გახშირებულ თარეშებთან ერთად, აიძულა ლიხთ-იმერეთის სამეფო-სამთავროები ქედი მოეხარათ ოსმალეთის წინაშე და დათანხმებულიყვნენ ყოველწლიურ ხარჯის გარდახდას სულთანის ხაზინის სასარგებლოდ. ნაწილი ამ ხარჯისა გამოიხატებოდა განსაზღვრულ რაოდენობის ქალ-ვაჟთა გაგზავნაში.

ოსმალთა მფლობელობის განმტკიცებას ხელს უწყობდა განკერძოებითი ხასიათის მიდრეკილებანი ოდიშის და გურიის სამთავროებისა. მთავრები ცდილობდნენ ოსმალეთთან კარგი განწყობილების დაჭერით უზრუნველ ეყოთ თავისი დამოუკიდებლობა მეფისაგან. განსაკუთრებით ოდიშის მთავარი სთვლიდა ამას თავისთვის სასარგებლოდ და გარემოებაც ამ მხრივ მას ხელს უწყობდა, რადგან ოსმალნი არ ემუქრებოდნენ ქვეყნის წართმევით პირდაპირ მისს სამფლობელოს. 1557 წ. დადიანი ოსმალეთისადმი თავისი ერთგულობის დასამტკიცებლად გაემგზავრა სტამბოლს, სადაც წარუდგა სულთანს და მიართვა მას საჩუქრად ძვირფასი ლალი.

შინაური მდგომარეობა. საეკლესიო კრება. იმერეთის მეფეს ბაგრატ III-ს ხვდა ამ გვარად მთელი რიგი უბედობათა: ცდა სამცხე-სათაბაგოს შემოერთებისა დიდის მარცხით გათავდა; შიგნით სამეფოში კიდევ უმეტესად განმტკიცდა დამოუკიდებლობა სადადიანოსა და საგურიელოს სამთავროებისა და ბოლოს თვითონაც იძულებული გახდა ოსმალთა ბატონობა აღიარებინა. შინაური მდგომარეობაც თანდათან უარესდებოდა. ოსმალებთან ხანგრძლივად გამწვავებულმა მდგომარეობამ, ომებისა, ხშირ-ხშირ თარეშებისა და ზღვის შეკვრის გამო, ქვეყანა გასაჭირში ჩააგდო. გახშირდა სხვა-და-სხვა ბოროტ-მოქმედება და განსაკუთრებით ტყვის ყიდვა, რასაც ოსმალნი თავისს მხრივ ფრიად ხელს უწყობდნენ. მოწინავე წრეები და განსაკუთრებით ეკლესია ცდილობდნენ ამ ბოროტ-მოქმედებებთან ბრძოლას. 1550-იან წლებში მოწვეულ იქმნა საეკლესიო კრებაც, რომელსაც დაესწრო აფხაზეთის კათალიკოზი ევდემოს, განსაკუთრებულ მიწვევით ქართლის კათალიკოზი მალაქია და 10 ლიხთ-იმერეთის ეპისკოპოსი. კრებამ იქონია მსჯელობა განმრავლებულ ბოროტ-მოქმედებათა შესახებ და შეიმუშავა ხალხის ზნეობრივ ცხოვრების ამაღლების მიზნით ეგრედ წოდებული „სამართალი კათალიკოზისა“.

მაგრამ ასეთი ზნეობრივი ხასიათის გამოსვლანი, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა დასავლეთ საქართველოს ცხოვრების უკან სვლას, რაც

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლრმა მსოფლიო მნიშვნელობის მიზეზებით იყო გამოწვეული და რაც თანდათან უფრო მეტის სიცხადით იჩენდა თავს. ეს ნელის ნაბიჯით მიმდინარე დაცემის პროცესი პოვებდა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში თავისებურს გამოხატულებას.

შფოთი დადიანსა და გურიელს შორის. 1565 წ. გარდაიცვალა მეფე ბაგრატ III და იმერეთის ტახტზე დაჯდა ძე მისი გიორგი III. მის დროს ურთიერთობა მეფე-მთავართა შორის ფრიად აირია. დადიანის ძემ გაუშვა თავისი ცოლი, დაი როსტომის ძის გიორგი გურიელისა და შეირთო თავისი ბიძის ცოლი. გურიელი ამის მიზეზით გადაემტერა ლევან დადიანს, რომელმაც ბოლოს შერთო მას თვისი ასული ცოლად და ამით შემოირიგა, მაგრამ მხოლოდ დროებით, რადგანაც ეხლა გურიელმა შურის საძიებლად გაუშვა თავისი ცოლი, დადიანის ასული და შეირთო ცოლად მეფის ცოლის და. მაშინ დადიანმა გადმოიბირა თავისკენ ვარაზ ჭილაძე და მისი დახმარებით დაეცა მეფეს იანეთს, მაგრამ ვერაფერი ავნო მას. ამის შემდეგ დადიანის მდგომარეობა ფრიად გაძნელდა და მან დააპირა სტამბოლს წასვლა სულთანთან ჯარის გამოსათხოვად. ოსმალებს მეფის და გურიელის დაკავშირება არ მოსწონდათ, მისცეს დადიანს ჯარი და გამოგზავნეს. ლევან დადიანი მოვიდა არზრუმ-ტრაპეზუნის ჯარით სატყეპელას. გურიელი შეშინდა, მოურიგდა ოდიშის მთავარს და მისცა მას დის გაშვებისთვის სისხლად 10 ათასი დრაჰკანი.

ამის შემდეგ მეფემ შური იძია ჭილაძის გვარეულობაზე, რომელიც დადიანის მხარეზე იყო, მოაკვლევინა ამ გვარეულობის თავი ჯავახ ჭილაძე და ჭილაძეების სამფლობელო თვითონ დაიპყრო. ეხლა კი უკვე დადიანი და გურიელი გაერთდნენ მეფის წინააღმდეგ, რადგან მისი გაძლიერებისა ეშინოდათ და თვით დაიჭირეს ჭილაძეთა მამული. მალე ლევან დადიანი მოკვდა (1571 წ.) და მისმა შვილმა გიორგი დადიანმა მიათხოვა თავისი და იმერეთის ტახტის მემკვიდრეს და ამ გვარად დაუკავშირდა მეფის სახლს. ამაზედ აიშალა გურიელი, შეკრიბა ჯარი, დაამარცხა დადიანი და განდევნა ის, ხოლო ოდიშის მთავრად კი დასვა თავისი სიძე დადიანის ძმა მამია. ურთიერთ კირთება კიდევ გაგრძელდა, სანამ ბოლოს მეფემ არ მოარიგა გიორგი დადიანი და გიორგი გურიელი. დადიანმა იკისრა თავისი დის სისხლში აღებულ ფულის უკან მიცემა გურიელისათვის და მშვიდობაც დროებით დამყარდა.

მეტოქეობა დადიანისა და გურიელის სახლს შორის. ზავი დადიანსა და გურიელს შორის დიდხანს არ გაგრძელებულა და ისინი კვლავ აიშალნენ. ბრძოლას მათ შორის ჰქონდა საარჩულად ერთმანეთთან მეტოქეობა და მისწრაფება პირველობისადმი ლიხთ-იმერეთს. ამ მეტოქეობამ ორივე სამთავრო სახლს შორის განსაკუთრებული სიძლიერე მიიღო, როდესაც 1585 წლიდგან იმერეთის ტახტზე დაჯდა მცირე წლოვანი ძე გიორგი III-სა ლევან მეფე. იმერეთის მართველი წრეები ეურ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დნობოდნენ ამ დროს გურიელს დადიანის წინააღმდეგ და ამით ცდილობდნენ უკანასკნელის დასუსტებას. მაშინ მამია დადიანმა გაილაშქრა ქუთაისზე, დაამარცხა ლევან მეფე, თვით ის შეიპყრო ტყვედ და შხეფის ციხეში დააპატიმრა, სადაც მეფე მალე მოკვდა კიდეც. იმერეთს კი დადიანმა გაამეფა ლევანის ბიძაშვილი როსტომ კოსტანტინეს ძე. დადიანს ჰყავდა მომხრეები იმერეთის თავადებშიც, მათ შორის იყო საჩიჯავაძოს თავი-ბატონიც. ამის საპასუხოდ გიორგი გურიელმა აიღო ქუთაისი და ოსმალების დახმარებით თავისს მხრივ მეფედ დასვა ლევანის მეორე ბიძაშვილი ბაგრატ თეიმურაზის ძე და მოუყენა მას საქმეთა მართველად თავისი ძმა მამია, ჩიჯავაძეს წაართვა ციხე და საჩიჯავაძო ჩააბარა ამ გვარის მეორე წარმომადგენელს (1590 წ.).

იმერეთის არეულობას ყურადღება მიაქცია ქართლის მეფე სვიმონმა, რომელსაც ზემო იმერეთის თავადები, აბაშიძეები და სხვანი, უკვე ეპატიჟებოდნენ დადიანისა და გურიელის საწინააღმდეგოდ. სვიმონ მეფემ გამოილაშქრა იმერეთს, აიღო ქუთაისი და ბაგრატ, გურიელის მიერ მეფედ დაყენებული, წამოიყვანა ქართლს. მაგრამ დადიანმა იმერეთის თავადების დახმარებით იმავე წელს აიღო ქუთაისი და ისევ თავისი კანდიდატი როსტომ ბატონიშვილი გაამეფა. სვიმონმა დიდის ჯარით და დიდ-დიდი ზარბაზნებით ხელმეორედ გაილაშქრა იმერეთისაკენ, გაიარა ქუთაისი და ოფიშკვითს შეებრძოლა როსტომ მეფეს და დადიანს. ბრძოლის დროს ზემო-იმერეთის თავადები, რომელნიც სვიმონ მეფის ბანაკში იყვნენ, არ მიყვნენ მას ომში, რის გამო გამარჯვება დარჩა დადიანს.

იმერეთის ტახტი დაიპყრო როსტომ მეფემ და ამასთან ერთად მეტოქეობა დადიანსა და გურიელს შორის დამთავრდა დადიანის სახლის სასარგებლოდ. ამიერიდგან ოდიშის სამთავრო თანდათან ძლიერდება და მას მეტი მნიშვნელობა ეძლევა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ქაიხოსრო ათაბაგი—სპარსეთის მორჩილი. ქაიხოსრო ათაბაგი, თავისი შემცირებული სამფლობელოთი, თანახმად 1553 წ. სპარსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულობისა, ყაენების მორჩილების ქვეშ დარჩა. ოსმალთ მძლავრება აიძულებდა მას სპარსეთის ერთგულობის გზაზე სვლას. სპარსეთის მთავრობაც ათაბაგს ყურადღებით ეპყრობოდა. შაჰ-თამაზმა შეირთო ცოლად ოთარ შალიკაშვილის ასული და ეს გარემოება კიდევ უფრო აკავშირებდა საათაბაგოს სპარსეთთან.

დედისიმედი და შალიკაშვილის გვარი. საათაბაგოს მდგომარეობა შესამჩნევად გაუარესდა, როდესაც 1573 წ. გარდაიცვალა ქაიხოსრო ათაბაგი და ათაბაგად გახდა ძე მისი ყვარყვარე. ფაქტიურად კი ამის შემდეგ საათაბაგოს საქმეების მართველი იყო ყვარყვარეს დედა და ქაიხოსროს ქვრივი დედისიმედი, ბაგრატ მუხრან-ბატონის ასული,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფრიად ენერგიული და მომქმედი პიროვნება. ძალა-უფლების მოყვარული დედისიმედი ვერ ითმენდა საათაბაგოს სახლთან ერთად ძლიერ გვაროვნებათა არსებობას. შალიკაშვილის გვაროვნებას ამათში ეჭირა პირველი ადგილი. შალიკაშვილთ ემორჩილებოდათ ვრცელი მხარე, მათ ხელში იყო საკმაოდ ბლომად ციხეები, სხვათა შორის თმოგვი, ახალქალაქი, ყველი, მგელისციხე, ქაჯისციხე, ველი და სხ. დედისიმედმა მოაკვლევინა ოთარ შალიკაშვილის შვილი ვარაზა, გვარის მეთაური, რამაც გამოიწვია შაჰ-თამაზის მიერ ცოლის ძმის სისხლის საძიებლად სამცხის დალაშქრვა.

მდგომარეობა საათაბაგოში ამის შემდეგ უფრო გამწვავდა. ვარაზის ძე კიკოლა აუჯანყდა ათაბაგს და უარი განაცხადა მისს მორჩილებაზედ. დაიწყო ურთიერთ ხდომა და ომი.

ოსმალნი იპყრობენ საათაბაგოს. აჯანყებულ შალიკაშვილებმა კავშირი გააბეს ოსმალებთან, რომელნიც ამ დროს სპარსელების წინააღმდეგ ომის ეზადებაში იყვნენ. მალე მართლაც დაიწყო ომი სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის, რასაც შედეგათ მოყვა ოსმალთა ჯარის გალაშქრება ტფილისზე, რომელიც სპარსელების ხელში იყო. შინაური უთანხმოება სამცხეში და ურთიერთ ბრძოლა ათაბაგის სახლსა და შალიკაშვილებს შორის შეუძლებლად ხდიდა ასეთს საბედისწერო ჟამს გარეშე საფრთხისათვის ჯეროვან ყურადღების მიპყრობას.

1578 წ. აგვისტოში მუსტაფა-ლალა-ფაშამ დაამარცხა სპარსელების 30 ათასი კაცი ჩილდირში და ამის შემდეგ თავისუფლად გაემართა სამცხის გზით ქართლსა და ტფილისისაკენ. დედისიმედი და ყვარყვარე ათაბაგი ცდილობდნენ წინააღმდეგობის გაწევას ოსმალთათვის, მაგრამ თავადები მორიგებას და მორჩილების გამოცხადებას არჩევდნენ. ამილახორის შვილმა ჩააბარა ოსმალთ ორი ციხე, არფაქსად ხურციძემ კიდევ გადასცა მათ ხერთვისი და 5 სხვა ციხე. ასეთს გარემოებაში წინააღმდეგობაზე ფიქრი ზედმეტი იყო. მუსტაფა-ლალა-ფაშამ გაიარა სამცხით ქართლისკენ და ყვარყვარეს ძმა მანუჩარიც თან წაიყვანა. ტფილისის აღების შემდეგ, უკან დაბრუნებისას, მან გაგზავნა როგორც ყვარყვარე, ისე მანუჩარი სტამბოლს (1579 წ.). ოსმალთ ამ გვარად დაიმორჩილეს მთელი სამცხე-საათაბაგო.

ოსმალეთის მთავრობამ მანუჩარს ფაშობა მისცა და მალე უკან გამოაბრუნა, ყვარყვარე კი სტამბოლს დატოვეს, რადგან გამაჰმადიანებაზედ უარს ამბობდა. მაგრამ როდესაც სულთანის თანადასწრებით მან თავი ისახელა—ჭიდაობაში დასცა გამოჩენილი ოსმალო ფალავანი—მაშინ სულთან მაჰმად III-მ ქრისტიანობითვე დაამტკიცა ის საათაბაგოს ფაშად და უკან გამოისტუმრა (1580 წ.). რამოდენიმე ხნის შემდეგ ათაბაგი ყვარყვარე მოკვდა და მის მაგივრად ათაბაგად ჩილდირის ანუ ახალციხის ფაშის სახელით დამტკიცებულ იქმნა მანუჩარი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მესხეთი მანუჩარ I ათაბაგის დროს. ოსმალთა მძლავრებამ ფრიად-დაამცირა ათაბაგის სახლი. გარეშე ძალის ფარფაშობამ კიდევ უფრო გაათამამა შიგნით ათაბაგის უფლების გაძლიერების მოწინააღმდეგე ელემენტები. ამას გარდა ოსმალეთს და სპარსეთს შორის ატეხილ ომების დროს მესხეთი, როგორც მოსაზღვრე ქვეყანა, ფრიად დაზარალდა. მოსახლეობა შემცირდა, ხალხი გაღარიბდა, მუდმივ აღრევისა და რბევა-ხდომის გამო მშვიდობიანი ცხოვრება მოისპო. ყველა ამან შეასუსტა საათაბაგოს შინაგანი ძალა და ენერგია და დააჩქარა ოსმალეთის მიერ მისი სრული დაპყრობა.

მანუჩარ ათაბაგის (1582—1614 წ.) ცდა უმთავრესად იმისკენ იყო მიპყრობილი, რომ ქვეყანა ახალ აოხრებათა და განადგურებათგან დაეხსნა. ამით აიხსნება, რომ როდესაც მე-XVII საუკუნის პირველ წლებში შაჰ-აბაზ I-სა და ოსმალეთს შორის ომი დაიწყო და ყაენი სამცხის საზღვრებს მიუახლოვდა, მანუჩარმა გამართა მასთან მოლაპარაკება, დაუთმო მას ხერთვისისა და ზოგი სხვა ციხე და აგრეთვე მძევლად მისცა ძე თვისი მანუჩარ. საათაბაგოს ამ დროს შეადგენდა მხოლოდ სამცხე და აჭარა.

მანუჩარ II. მანუჩარ ათაბაგის სიკვდილის შემდეგ ოსმალთ გამოიყვანეს ძე მისი მანუჩარივე, რომელიც ერევნის ამირ-გუნა-ხანთან იზრდებოდა და სულთანის ბრძანებით დასვეს ათაბაგად. შინაური მდგომარეობა საათაბაგოსი თან-და-თან უარესდებოდა, რადგან ურჩნი მეპატრონენი გამაჰმადიანების გზით ჰპოულობდნენ დახმარებას და მფარველობას ოსმალეთის მთავრობის წარმომადგენლებისაგან. თვით ათაბაგი, როგორც ქრისტიანობის მომხრე და ოსმალთა მძლავრების წინაშე შეძლებისადაგვარად ქვეყნის ინტერესების დამცველი, ვერ შეეგუა ოსმალთა მძლავრებას. აზრუმის ფაშამ გამოგზავნა მისს წინააღმდეგ ჯარი და ათაბაგი იძულებული გახდა ქართლს გადასულიყო (1624 წ.). რამოდენიმე ხანს აქ მყოფობის შემდეგ ათაბაგი წავიდა სტამბოლს სულთანის წინაშე შეწყნარების და წყალობის სათხოვნელად. მისი შუამდგომლობა შეწყნარებულ იქმნა, მაგრამ უკან დაბრუნებისას შეხვდა მას გზაში ბიძა მისი ბექა, რომელმაც ისტუმრა ძმისწული და საწამლავით მოაკვლევინა ის, რის შემდეგ თითონ წავიდა სტამბოლს, გამაჰმადიანდა და გამოითხოვა ათაბაგობა. სულთანმა უბოძა მას ორ-თუღიანი ფაშობა საათაბაგოს მთელი ტერიტორიისა ტაო-არტანუჯ-არტაანითურთ საფარ-ფაშის სახელობით (1625 წ.).

ამიერიდგან საათაბაგოს ყოფილი ტერიტორია წარმოადგენდა ახალციხის ანუ ჩილდირის საფაშოს, რომლის ფაშებად ინიშნებოდნენ სულთანის მიერ მთელს სიგრძეზე მე-XVII საუკუნისა და მე-XVIII ს. დასასრულამდის ათაბაგის სახლის წევრნი. საფაშოს მართველი ითვლებოდა ორ-თუღიან ფაშად.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საფარ-ფაშა. სათაბაგოში ვრცელდება მაჰმადიანობა. საფარ-ფაშამ (1625—1635 წ.) დაამკვიდრა ყოფილ სათაბაგოში ოსმალეთის მართველობის წესები. ქრისტიანობის აღმსარებელ მოსახლეობას დაედვა, გარდა ჩვეულებრივ გარდასახადებისა, სულზე დრაჰკანი, გარდა ამისა მოსავლის $^1/_7$, ცხვარზე 2 შაური, ძროხაზედ აბაზი, ცხენსა და კამეჩზედ 6 შაური. საფაშოთ კიდევ დადებული იყო სულზე დრაჰკნის მესამედი. წარჩინებულთა შორის, ოსმალეთის სამსახურში პირადი დაწინაურებისა და წარმატების მისაღებად, თან-და-თან ვრცელდებოდა მაჰმადიანობა. ეკლესიას და მისს უფლებებს მოაკლდათ ადგილობრივ მეპატრონეთა მფარველობა, რის გამო მონასტრებმა იწყეს დაცალიერება. საეპისკოპოსო კათედრები თან-და-თან მოისპნენ. უდიდესი საეკლესიო სიწმინდენი გადაჰქონდათ ქართლსა, კახეთს და ლიხთ-იმერეთს.

საათაბაგოს გათათრების დაწყება. ქრისტიანობის დასუსტებას საათაბაგოში მოჰყვა თან იმ საძირკველის შერყევა, რომელზედაც დაყრდნობილი იყო ქართული ეროვნული კულტურა და მისი ძლიერება. ამიტომაც ქრისტიანობის დაცემასთან ერთად პარალელურად მიდიოდა პროცესი ქართულ ეროვნულ შემეცნების მისუსტებისა და მოსპობისაც. ეს პროცესი წარმოებდა, რასაკვირველია, თანდათანობით, მაგრამ უკვე მე-XVII საუკუნის პირველ ნახევარში რამოდენიმე, ქრისტიანობის მედგრად დამცველ წარჩინებულ გვარეულობა გადმოსახლდა საათაბაგოდგან ეგმეტესად ქართლს. ეს გვარეულობანი იყვნენ: ავალიშვილნი, ხერხეულიძე, ხიმშიაშვილი, დიასამიძე, თაქთაქიშვილი. ქართულ-ეროვნულ შემეცნების დაცემასთან ერთად თან-და-თან ვრცელდებოდა და ფეხს იკიდებდა, ჯერ წარჩინებულთა წრეებში, ოსმალური ენა და ზნე-ჩვეულება.

მესხეთი გადადის მაჰმადიანობაში. საფარ-ფაშის სიკვდილის შემდეგ ახალციხის ფაშად დანიშნულ იქმნა სულთანის მიერ ძე მისი უსუფი, რომელიც გარდაიცვალა 1647 წ. მისს შემდეგ ფაშად დამტკიცებულ იქმნა მისი ძე როსტომი (1647—1659 წ.), რომელიც ფრიად დიდი მომხრე იყო მაჰმადიანობის გავრცელებისა. ამის შემდეგ მაჰმადიანობამ უფრო გაიდგა ფეხი მესხეთში. მამულებ-მიტაცებულნი ეკლესია-მონასტერნი დაცალიერდნენ და მხოლოდ ზოგიერთი საეპისკოპოსო კათედრები განაგრძობდნენ ჯერ კიდევ არსებობას. მე-XVII საუკ. ნახევარში, მაგალითად, ჯერ კიდევ არსებობდნენ იშხანისა, ტბეთისა და აწყურის კათედრები.

გლეხობა ყველაზედ უფრო დიდხანს იცავდა მესხეოში ქრისტიანობას, მაგრამ თან-და თან ისიც მაჰმადიანობაში გადადიოდა. ამას ფრიად უწყობდა ხელს გლეხთა უფლებრივ მდგომარეობის საგრძნობლივ გაუმჯობესება, რაც თან ჰყვებოდა სარწმუნოების გამოცვლას, სახელდობრ ქრისტიანთათვის დადებულ გარდასახადებისაგან განთავისუფლება და გარდა ამისა მაჰმადიან-მეპატონის პირადი დამოკიდებულებისაგან თავის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაღწევა. მაჰმადიანური კანონმდებლობა არ სცნობდა ბატონ-ყმობას, როგორც ადამიანის პიროვნულ დამოკიდებულების ინსტიტუტს და ამიტომ მაჰმადიანობაში გადასვლას თან მოჰქონდა გლეხთათვის უფლებრივ მდგომარეობის გაუმჯობესება. ოსმალებმა განამტკიცეს, თანახმად იმპერიის ძირითად ნაწილებში მიღებულ წესებისა, მიწის სარგებლობაზე აშენებული წყობილება და შემოიღეს გაცემულ მამულზე მოლაშქრეთა განსაზღვრულ რიცხვის გაყვანა. ყოველი საპატრონოს მფლობელს ფაშას, ბეგს, ალაი-ბეგს, სანჯახ-ბეგს და აღას უნდა გამოეყვანა საჭიროების დროს განსაზღვრული რიცხვი მოლაშქრეთა. ეს რიცხვი დამოკიდებული იყო ამა თუ იმ საპატრონოს შემოსავლიანობაზედ. მოლაშქრენი გამოდიოდნენ მხოლოდ მაჰმადიანთაგან და მათ მიწის განსაზღვრულ რაოდენობით სარგებლობის უფლება ჰქონდათ.

ამ წესმა, რომელიც პირველად შემოღებულ იქმნა მესხეთს როსტომ-ფაშის დროს, ფრიად დიდი შედეგი იქონია მაჰმადიანობის გავრცელების საქმეში როგორც იმ მცირეოდენ თავადთა და აზნაურთა შორის, რომელიც ჯერ კიდევ ქრისტიანობას ადგნენ, ისე თვით ხალხის ფართო მასაშიც.

ახალციხის საფაშო. ახალციხის საფაშოს მტკიცე სამხედრო ორგანიზაციის მოწყობის შემდეგ როსტომ-ფაშას დაექვემდებარა ლიხთ-იმერეთის სამეფო-სამთავროები. ამიერიდგან ახალციხის ფაშა იყო თვალყურის მადევნებელი ლიხთ-იმერეთის ამბებისა და მეფე-მთავართა შორის არსებულ ურთიერთობისა. თავისი წამქეზებელ პოლიტიკით ახალციხის ფაშები უფრო კიდევ ხელს უწყობდნენ დასავლეთ საქართველოს ცხოვრების არევ-დარევას, რაც განსაკუთრებულის სიძლიერით იწყება მე-XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდგან. მუდმივი რბევა იმერეთისა და გურია-ოდიშისა დიდი სარგებლობის მომტანი იყო ახალციხის ფაშებისა და მათი ლაშქრისთვის. ტყვეთა ყიდვა აგრეთვე ძლიერ ამდიდრებდა მაჰმადიან მესხთ. მრავალი ლიხთ-იმერთა ტყვეთაგანი მე-XVII საუკ. მეორე ნახევრიდგან მაჰმადიანდებოდა და ესახლებოდა ადგილობრივ მებატონეთა მიწებზე. ზოგი ამ ტყვეთაგანი ახერხებდა თავის დაწინაურებას. ასე როსტომ-ფაშის შვილის შვილის უსუფ-ფაშის (1680—1690 წ.) დროს ერთმა გურიელის მიერ გაყიდულმა მღვდელმა ფირიაღისშვილმა მაჰმადიანობაში გადასვლის შემდეგ იშოვა ფული, წავიდა სტამბოლს და დიდის ქრთამით მოიპოვა ჯავახეთის ფაშობა, რაც მისმა მემკვიდრეებმა განიმტკიცეს თავისს გვარში. მისი შთამომავლობა ფაშობდა ჯავახეთს მე-XVIII საუკუნის შუაშიც.

მიუხედავად მაჰმადიანობის თან-და-თან გავრცელებისა და მაღალ წრეებში ოსმალურ ზნე-ჩვეულების ფეხის მოკიდებისა, ქართული ენა რჩებოდა საფაშოში შეურყევლად. თვით ოფიციალური მიწერ-მოწერა ადგილობრივ მოხელეთა შორის სწარმოებდა უმეტესად ქართულად.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქართულადვე აწარმოებდნენ ახალციხის ფაშები თავისს მიწერ-მოწერას საქართველოს სხვა-და-სხვა ნაწილების მეფე-მთავრებთან თვით მე-XIX საუკუნის დასაწყისამდის.

აფხაზეთის სამთავრო. მე-XVI საუკუნის დასასრულიდგან ოდიშის სამთავრომ დაიჭირა გურიის სამთავროსთან შედარებით უპირატესი ადგილი ლიხთ-იმერეთში. სადადიანოამ დროს ირიცხებოდა გურიიდგან ვიდრე ჯიქეთამდე. მაგრამ დაქსაქსვის პროცესი ხვდა წილად ოდიშის სამთავროსაც. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს მე-XVI საუკუნის დასასრულს აფხაზების გაძლიერება, რასაც შედეგად მოყვა ცალკე, დადიანებისაგან დამოუკიდებელ აფხაზეთის დაარსება, სადაც ბატონობდა რამოდენიმე თავადის გვარეულობა, ხოლო პირველობა მათ შორის ეკუთვნოდა შერვაშიძეს. ამ ახალ სამთავროს აღმოსავლეთ საზღვრად დაიდო მდ. კოდორი. მალე აფხაზნი იმდენად გაძლიერდნენ, რომ კირთება დაუწყეს ყველა მეზობელ ქვეყნებს. მათი სათარეშო ნავები აღწევდნენ გურიასაც.

ამ გვარად მე-XVII საუკ. დასაწყისს დასავლეთ საქართველოში იმერეთის სამეფოს გარდა ირიცხება 3 სამთავრო: ოდიშისა (სადადიანო), გურიისა (საგურიელო) და აფხაზეთისა, სადაც პირველობდა შერვაშიძის, გვარეულობა.

ოდიშის მთავარი ლევან II დადიანი. ასეთი იყო მდგომარეობა დასავლეთ საქართველოში, როდესაც პოლიტიკურ ცხოვრების ზედაპირზე გამოჩნდა ოდიშის მთავარი ლევან II დადიანი, მაღალ ნიჭიერი, ენერგიული და ფართო ზრახვათა მქონე პიროვნება, რომელსაც ამავე დროს ბედად ხვდა დასავლ. საქართველოსთვის საბედისწერო როლის შესრულება.

თავისი მამის მანუჩარ დადიანის სიკვდილის შემდეგ (1611 წ.), რომელიც მოკვდა ნადირობის დროს ცხენოსანზე დაჯახებისა გამო, ლევანი დარჩა 14 წლისა. მთავრის სრულწლოვანად გახდომამდის ოდიშს მართავდა ბიძა მისი გიორგი ლიპარტიანი, სალიპარტიანოს მფლობელი, ჭკვიანი და სახელმწიფო საქმეებში ჩახედული კაცი. მთავარს ახალგაზრდობიდგანვე ეტყობოდა ხასიათის სიმტკიცე და დიდი ინტერესი სახელმწიფო მართველობისადმი. მართლაც, როგორც კი მან მიაღწია სრულ წლოვანობას, მაშინვე თავისი კვალი დაამჩნია სამთავროს საზოგადო პოლიტიკის ცხოვრებას. უპირველეს ყოვლისა ლევან დადიანმა მოინდომა მეზობელ მთავრებთან, შერვაშიძესა და გურიელთან, დაკავშირება. თითონ შეირთო აფხაზეთის მთავრის ქალი, ხოლო თავისი და, ბატონიშვილი მარიამ, მიათხოვა მამია გურიელის ძეს სვიმონს.

ლევან II დადიანი იწყებს იმერეთის წინააღმდეგ ლაშქრობას. მთავრების ამ გვარმა დაკავშირებამ დაარღვია სწორ-წონაობა დასავლეთ საქართველოში სამეფოსა და სადადიანოს შორის. იმერეთის მე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფედ ამ დროს იყო გიორგი IV (1604—1639 წ.), ძმა გარდაცვალებულ როსტომ მეფისა. ურთიერთობა მეფესა და დადიანს შორის თანდათან მწვავდებოდა და როდესაც ამასთანავე ოდიშის მთავრის მხარეს გადავიდა იმერეთის ერთი წარჩინებულთაგანი, მეფის პირადი მტერი პაატა წულუკიძე, მაშინ დადიანი აშკარად გამოვიდა გიორგი IV-ს წინააღმდეგ. 1623 წ. ლევან II-მ გაილაშქრა ქუთაისზე, ქალაქის ახლოს გოჭოურზე მოხდა სასტიკი ბრძოლა, რომლის შემდეგ გამარჯვება დარჩა დადიანს. ოდიშართ შეიპყრეს მრავალი ტყვე, რომელთაც შემდეგ დაახსნევინეს თავი ფულით.

ეს იყო პირველი შემთხვევა დასავლ. საქართველოში შინაურ ომში წაყვანილ ტყვეების თავის დასახსნელად ფულის მოთხოვისა. ამის შემდეგ განმტკიცდა ეს ახალი წესი, რამაც თავისს მხრივ ძლიერ შეუწყო ხელი ურთიერთ ხდომისა, რბევისა და ადამიანთ ტყვედ წაყვანის გახშირებას.

ოდიშის შემდეგდროინდელი პოლიტიკური ამბები გადახლართული იყო ლევან II-ს პირად და საოჯახო ცხოვრების ფაქტებთან.

დადიანის ურთიერთობა აფხაზეთთან. ეს საოჯახო ფაქტები ფრიად დამახასიათებელია იმ ზნეობრივ დაცემისთვის, რომელიც ამ დროს ეტყობოდა საქართველოს ცხოვრებას. ლევან დადიანმა შესწამა თავისს ცოლს, შერვაშიძის ასულს, სიძვა, დასაჯა ის ცხვირის მოჭრით და ასე უპატიოდ გაისტუმრა მამასთან, ორი შვილი კი, მისგან ნაყოლი, მოაკვლევინა. შემდეგ წაართვა ცოლი, რევანოზ ჭილაძის ასული ნესტანდარეჯანი, თავისს ბიძას, გიორგი ლიპარტიანს და თითონ შეირთო. ამ გარემოებამ ბევრი აღაშფოთა დადიანის წინააღმდეგ. შესდგა შეთქმულობა, რომელსაც ხელს უწყობდნენ აფხაზეთის მთავარი და აგრეთვე პოლიტიკური მოსაზრებით იმერეთის მეფეც. შეთქმულობის მიზანი იყო ლევანის მოკვლა და მისს მაგივრად მისი ძმის იოსების დადიანად დასმა. მაგრამ ამ შეთქმულობიდგან არა გამოვიდა რა, რადგან ლევანი თავ-დასხმის დროს მსუბუქ ჭრილობით გადარჩა. შეთქმულობის გამოაშკარავებისთანავე ლევანმა თვალების დათხრით დასაჯა თავისი ძმა იოსები, სიკვდილს მისცა ყველა მისი მომხრეები და შემდეგ გაილაშქრა შერვაშიძის წინააღმდეგ, რომელიც ოდიშის სანაპირო ქვეყნებში ჩამომდგარიყო და სოფლები საშინლად აოხრებინა. ლაშქრობა შერვაშიძის წინააღმდეგ მოხდა ორჯელ. პირველ შესევისთანავე დადიანმა მიაღწია შერვაშიძის ადგილ-სამყოფელს ზუფუს, აოხრა ის და აგრეთვე ყველა გზად მდებარე სოფლები. მეორე შესევაზე აგრეთვე ლევანმა ბრძოლით გაიარა მთელი აფხაზეთი ზუფუმდის, სიმაგრეები აიღო, კაპოეტის წყალზე დაამარცხა აფხაზების ჯარი მარშანიების წინამძღოლობით და გამარჯვებული, ალაფით და ტყვით სავსე, დაბრუნდა უკან. აფხაზეთის მთავარს მაინც ამის შემდეგაც ბრძოლა არ შეუწყვე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტია, სანამ იძულებული არ გახდა შერიგება ეთხოვა. დადიანმა მას ხარკად დაადვა ყოველ წლიურად რამოდენიმე საუკეთესო მწევარ-მეძებრის მოცემა.

მიუხედავად ამ შერიგებისა, შერვაშიძე მაინც ცდილობდა ოდიშისათვის წვრილი თარეშებით რაც შეიძლება მეტი ვნების მოტანას. ის ნებას აძლევდა თარეშობისას როგორც თავისს ქვეშევრდომთ, ისე სხვა მოსაზღვრე მთიულ ხალხებს, რომელნიც მისს გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ ანდა დაოუკიდებელნი იყვნენ. ამ თარეშების მოსაგერიებლად დადიანი იძულებული გახდა საზღვრე ახლოს გაეყვანა ზღვასა და მთებს შორის 60 ათასი ნაბიჯის სიგრძე ჯებირი ხის კოშკებით, რომელშიდაც იდგნენ მეთოფეები. ამ მეთოფეებს რიგ-რიგობით აყენებდნენ ოდიშის ეპისკოპოსები და წარჩინებულნი თავადები, თანახმად მთავრის განკარგულებისა.

გურიაში მთავრად ჯდება მალაქია კათალიკოზი. ამასობაში გურიის მთავრის ძემ სვიმონმა, დადიანის სიძემ, მოაკვლევინა შეჩენილ კაცთ თავისი მამა მამია გურიელი და თითონ დაჯდა მთავრად. (1625 წ.) ამ ბოროტ-მოქმედებით გამოწვეული აღშფოთება ხელზე დაიხვია ლევანმა, დიდის ჯარით წავიდა გურიას, დაამარცხა სვიმონი ლანჩხუთთან ბრძოლაში, წაართო მას თავისი და მარიამი და თითონაც ის ტყვედ დაიჭირა. სიმონს თვალები დასთხარეს, ხოლო მარიამი შემდეგ მითხოვდა ქართლის მეფეს როსტომს და მერმე შაჰნავაზს. სვიმონის შეპყრობის შემდეგ ლევან დადიანმა დასვა გურიელად ბიძა მისი, მამია გურიელის ძმა და ძე გიორგი გურიელისა აფხაზეთის კათალიკოზი მალაქია, რომელიც ამიერიდგან ერთსა და იმავე დროს ეკლესიასაც განაგებდა და გურიის მთავრადაც იყო.

მალაქია, კათალიკოზი და გურიელი, იყო საქართველოში ერთი მოწინავე პიროვნებათაგანი მე-XVII საუკ. პირველ ნახევარში. კათალიკოზად ის აკურთხეს 1616 წ., მასვე ეჭირა კათედრები ცაიშელისა, ჯუმათელისა და ხონელისა. რადგანაც ყოველი ეპისკოპოსი საეკლესიო ყმების და მამულების სიმრავლით, მოლაშქრეების რიცხვით და საზოგადოდ გავლენის მხრივ არაფლით ჩამოუვარდებოდნენ უწარჩინებულესს თავადებს, ამიტომ მალაქიამ სამი საეპისკოპოსო კათედრის დაჭერით და კათალიკოზობით მოიხვეჭა ფრიად დიდი ძალა. კერძოდ ეკლესიურ ცხოვრებაში ის ცდილობდა წესრიგის შეტანას. მისი ბრძანებით შედგენილ იქმნა საკათალიკოზო გლეხების დიდი დავთარი. ის საზოგადოდ ესწრაფოდა ეკლესიის სამეურნეო მხარე ჯეროვან დონეზე დაეყენებინა. მის მიერვე არის ხელახლავ აშენებული მიწის ძვრისაგან დანგრეული ცაიშის საეპისკოპოსო ტაძარი.

მაგრამ როგორც მისი გავლენა, ისე პირადი ენერგია უძლური იყო იმ უდიდეს ბოროტების — ტყვეთა ყიდვის წინაშე, რომელმაც თანდათან ფეხი მოიკიდა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე და ამ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დროს ქვეყნის დამღუპველ ხასიათს ღებულობდა. მეფის ცენტრალურ ძალა-უფლების დაქსაქსვამ, მეფე-მთავართა და ცალკე დიდ თავადებს შორის გამწვავებულმა ურთიერთობამ, გახშირებულ ხდომა-რბევამ, უფრო ღრმა ეკონომიურ მიზეზებთან ერთად, გაამრავლა ტყვის ყიდვა. როგორც ოდიშიდგან ისე გურიიდგან ყოველ წელს გაჰყავდათ გემებით ოსმალეთის ბაზრებზე რამოდენიმე ათასი ტყვე. ეკლესია და მალაქია კათალიკოზი ებრძოდა ამ ბოროტ-მოქმედებას, მაგრამ საერთო სტიქიურ მოვლენას მარტო ზნეობრივი ხასიათის ზომები, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა.

ლევან II დადიანი უკავშირდება სპარსეთს. სვიმონ გურიელის გურიიდგან გაგდებისა და შერვაშიძის საბოლოო დამარცხების შემდეგ იმერეთის მეფეს ადგილობრივ უკვე მოკავშირე არ ჰყავდა გამძლავრებულ ლევან დადიანის წინააღმდეგ. ამით აიხსნება, რომ გიორგი IV დაუმოყვრდა თეიმურაზ მეფეს, რომელიც ამ დროს ქართლ-კახეთს ფლობდა და ითხოვა თავისი შვილის და ტახტის მემკვიდრის ალექსანდრესთვის მისი ასული დარეჯან, ქვრივი ზურაბ არაგვის ერისთავისა (1629 წ.). იმ ბრძოლაში, რომელსაც სპარსეთი აწარმოებდა თეიმურაზის წინააღმდეგ, გიორგი IV მოხვდა ამ გვარად ყაენის მოწინააღმდეგთა მხარეზედ. ამ გარემოებამ გამოიწვია დაახლოვება ლევან დადიანისა სპარსეთის მთავრობასთან, რომელმაც მას მალე ჯამაგირიც დაუნიშნა, წელიწადში ათასი თუმანი. ამავე მიზეზისა გამო, როდესაც 1633 წ. ქართლი დაიჭირა ყაენის ბრძანებით როსტომ მეფემ, ამ უკანასკნელსა და დადიანს შორის განმტკიცდა მეგობრული განწყობილება. ცოტა ხნის შემდეგ როსტომმა ითხოვა დადიანისაგან და მისი მარიამ, გურიელის ნაცოლარი. დადიანი სიხარულით დასთანხმდა, რადგან ქართლის მეფესთან დაკავშირება უადვილებდა მას გიორგი IV-სთან ბრძოლას. დადიანმა წამოიყვანა თავისი დაი და დიდის ჯარით გადავიდა იმერეთს. როსტომ მეფეც ქართლიდგან გადავიდა სამცხეს მის შესაყრელად. გიორგი IV და კახეთის მეფე თეიმურაზ, რომელიც ამ დროს იმერეთს იყო, დაეცნენ თავს ლევან დადიანს, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ (1634 წ.) თვით გიორგი მეფე ხელთ ჩაუვარდა დადიანს. მისი განსათავისუფლებლად ლევანმა მოითხოვა 50 კომლი ქალაქ ჩხარის სომეხი და ურია ვაჭარნი, რომელნიც წაიყვანა, დაასახლა რუხს და გააშენა იქ პატარა ქალაქი.

ალექსანდრე III-ს გამეფება იმერეთს. 1639 წ. გარდაიცვალა გიორგი მეფე და იმერეთის ტახტზედ ავიდა ძე მისი ალექსანდრე.

ალექსანდრე III-ს მეფობის დროს იმერეთის მთავარ საზრუნავ საგანს შეადგენდა ბრძოლა ლევან დადიანთან, რომელსაც მუდმივ თავდასხმით ქვეყანა სასოწარკვეთილებამდე მიჰყავდა.

დადიანის თავ-დასხმანი იმერეთზე. 1639 წ. გარდაიცვალა კათალიკოზი მალაქია გურიელიც, რომელიც რამოდენადმე ცდ ლობდა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ურთიერთ კირთების შესუსტებას და ამის შემდეგ ლევან დადიანმა უმატა იმერეთზე თავდასხმას. მისი მიზანი იყო იმერეთის სამეფოს დაპყრობით დასავლეთ საქართველოს თავისი მფლობელობის ქვეშ გაერთიანება. თავისს სამთავროში მან ალაგმა თვისი ურჩნი და დაამყარა მტკიცე მართველობა, დაამკვიდრა მართლ-მსაჯულება, აღკვეთა ქურდობა. ზუგდიდში გამართა ზარაფხანა, სადაც სპარსული ფული იჭრებოდა. მთავარი საზოგადოდ ძლიერ ცდილობდა თავისი სამთავროს ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესებას, კერძოდ ვაჭრობის გაჩაღებას, რა მიზნითაც იმერეთის მეფის დასახსნელად ვაჭრების მიღების შემდეგ გააშენა ქალ. რუხი.

იმერეთის მეფესთან საბრძოლველად ლევან დადიანი დიდს ყურადღებას აქცევდა თავისს სამხედრო ძალთა გაძლიერებას. მან გაიჩინა ძლიერი არტილერია, 30-მდის ზარბაზანი, რომელიც ჩამოასხმევინა და გაამართვინა ერთს ფრანგს მეზარბაზნეს. ამ არტილერიით დადიანი ფიქრობდა ქუთაისის ციხის აღებას. 1645 წ. ლევან II-მ დიდის ჯარით და ზარბაზნებით გაილაშქრა იმერეთზე და დაეცა ქუთაისს, რომელსაც იცავდნენ იმერეთის ჯარის გარდა, ლენტეხელი სვანები და ოსმალ-მესხთა ჯარი საფარ-ფაშისა. თუმცა ქუთაისის აღება დადიანმა ვერ მოახერხა, თვით ქალაქს ალექსანდრე მეფის ბრძანებით შემოვლებული ჰქონდა მტკიცე ჯებირი ხის კოშკებით და თხრილებით გამაგრებული, მაგრამ მაინც დიდი ნავნები ქნა: აიკლო ქალაქის ერთი ნაწილი, დაანგრია ზარბაზნებით მეფის სასახლეები, დაარბია ახლო-მახლო სოფლები და დიდის ნადავლით დაბრუნდა უკან. ერთი კვირის შემდეგ დადიანი მოულოდნელად კვლავ დაეცა ქუთაისს და ქვემო იმერეთს და აუარებელი ტყვე წაასხა. 1645 წ. თებერვალს ლევანმა კვლავ მოარბია იმერეთი, დასწვა აჯამეთში მეფის სასახლე, დასწვა და ააოხრა სოფლები ქვემო იმერეთსა და არგვეთში.

ოსმალნი ლევან დადიანის წინააღმდეგ. დადიანის წინააღმდეგ იმერეთის მეფემ მიმართა ოსმალთ. რადგანაც ამავე დროს ლევან II იმდენად განდიდდა, რომ ოსმალთაც უწინდებურად არ მორჩილობდა, ამიტომ სტამბოლიდგან გამოგზავნეს დიდი ვეზირის შვილი მაჰმად-ფაშა და კიდევ 6 სხვა ფაშა დიდი ჯარით, რომელიც შევიდა ოდიშში და მოარბია ის. დადიანი იძულებული გახდა მორჩილება გამოეცხადა ოსმალთათვის და მორიგებოდა მათ.

ლევანის სიკვდილის შემდეგ იმერეთის მეფე იპყრობს ოდიშს. ლევან II დადიანის კირთება იმერეთის წინააღმდეგ გაგრძელდა მისს სიკვდილამდის. 1657 წ. ლევანმა თავისი მიცვალებულ შვილის კუბოზე მწუხარებით კეტი დაირტყა თავში და მოკვდა. ოდიშის დიდებულთ დადიანად გამოაცხადეს ლევანის ძმისწული ლიპარიტ იესეს ძე, მაგრამ მის წინააღმდეგ გამოვიდა გიორგი ლიპარტინის შვილი ვამეყ, რომელმაც აგრეთვე მოინდომა დადიანად დაჯდომა. ამით ისარგებლა იმერე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თის მეფემ ალექსანდრე III-მ, დიდის ჯარით გადავიდა ოდიშს, ააოხრა ქვეყანა, გარდააგდო ლიპარიტ და დასვა დადიანად ვამეყი. მეფემ თან წამოიყვანა დიდ-ძალი ტყვე, რომელთაც შემდეგ ფულით დაახსნევინა თავი. ოდიშიდგან გაქცეულმა ლიპარიტმა შემწეობა სთხოვა ქართლის მეფეს როსტომს. დაახალციხის ფაშას როსტომს. ქაიხოსრო გურიელი, მიქელაძეები და ჭილაძეები აგრეთვე მას მიემხრნენ. ლიპარტი მთელი თავისი ძალით მივიდა და დადგა ბანძას. მეფე ალექსანდრემ შემოიკრიბა მთელი თავისი ჯარი და ვამეყ დადიანთან ერთად დაეცა მოწინააღმდეგეს 1658 წელს ივნისში. სასტიკი ბრძოლა გათავდა მეფის გამარჯვებით, თვით ლიპარიტი მოკლულ იქმნა. გამარჯვებულმა მეფემ დაამტკიცა კვალად ვამეყი დადიანად, ხოლო გურიელად დასვა სვიმონ გურიელის შვილი დემეტრე, რომელიც ბერად იყო შესული, მაგრამ გამოიყვანეს მონასტრიდგან და გაპარსეს.

მალე ალექსანდრე მეფეც მოკვდა (1 მარტს 1660 წ.).

ბაგრატ IV-ს გამეფება და მისი ტახტიდგან ჩამოგდება. ლევან დადიანის ომებმა იმერეთის სამეფოს წინააღმდეგ და საზოგადოდ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მე-XVII საუკუნეში გამრავლებულმა ურთიერთ კირთებამ ფრიად დაასუსტა ქვეყანა და ძირიანად შეარყია მისი კეთილდღეობა, ხოლო ტყვეთა ყიდვის გაძლიერებამ შეამცირა მოსახლეობა და დასცა ხალხი ზნეობრივად. ამ ომიანობათა ქვეყნისთვის დამღუპველ შედეგმა თავი იჩინა ალექსანდრე მეფის გარდაცვალებისთანავე, როდესაც იმერეთის მეფედ გამოცხადებულ იქმნა ძე მისი ბაგრატ.

დასავლეთ საქართველოში დაიწყო საშინელი არევ-დარევის ხანა, რომელიც გაგრძელდა თითქმის ერთი საუკუნე.

ბაგრატის მეფობა შეიშურვა მისმა დედინაცვალმა დედოფალმა დარეჯანმა, თეიმურაზ კახ-ბატონის ასულმა ჯერ წინადადება მისცა თავისს გერს ცოლად გაყოლის შესახებ და როცა ამის შესახებ აღშფოთებულ ბაგრატისაგან უარი მიიღო, შეიპყრო ის და დასთხარა მას თვალები. დარეჯანმა ამასთანავე შეირთო ქმრად ვახტანგ ბაგრატიონი, რომელსაც ჭუჭუნიას შვილს ეძახდნენ და აკურთხა ის იმერეთის მეფედ.

ვამეყ დადიანის გამეფება. მაშინ ვამეყ დადიანმა გამოილაშქრა იმერეთზე, აიღო ქუთაისი და თვითონ გამეფდა (1661 წ.), დარეჯანის ქმარს ვახტანგს კი თვალები დასთხარეს. დადიანმა ამასთანავე იმერეთის მეფეების მთელი სიმდიდრე, რამოდენიმე თაობათა განმავლობაში დაგროვილი, ოდიშს გაგზავნა. მარტო ოქრო-ვერცხლეულობა წაღებულ იქმნა 12 ურმით.

არჩილის გამეფება იმერეთს. დადიანის მეფობა იუკადრისა პაატამ, აბაშიძის გვარეულობის თავმა, რომელიც ამ დროს პირველობდა ზემო-იმერეთს და აგრეთვე ზემო მხარის სხვა თავადებმა.

დემეტრე გურიელიც დადიანის გამეფების შურით მათ მიემხრო. ყველა ამათ მოიწვიეს შაჰნავაზი ქართლიდგან, რომელიც გადავიდა იმე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რეთს, განდევნა ქუთაისიდგან დადიანი და შემდეგ გაილაშქრა ოდიშს. ზუგდიდს მას გამოეცხადა შერვაშიძე, აფხაზეთის მთავარი, დადიანი კი გაიქცა სვანეთს, სადაც მალე მოკლულ იქმნა შეჩენილ კაცთა მიერ. შაჰნავაზმა დასვა დადიანად ლევან (იგივე შამანდავლე) იოსების ძე, ძმისწული ლევან II-სა და მიათხოვა მას თავისი ძმისწული თამარ, განსაცვიფრებელ სილამაზის ქალი, რომელიც შემდეგ საცილობელ საგნად გახდა მეფე-მთავართა შორის. ქუთაისში მან აკურთხა მეფედ თავისი 14 წლის შვილი არჩილ, მიუჩინა მას ვეზირად ლეჩხუმის თავი ხოსია ლაშხიშვილი და წამოვიდა ქართლს. თან წამოიყვანა უსინათლო მეფე ბაგრატ IV.

შაჰნავაზის იმერეთში შემოსვლა და მის მიერ არჩილის გამეფება ქუთაისს ფაქტიურად წარმოადგენდა სპარსეთის შაჰის მოადგილის მიერ ოსმალეთის გავლენის და დამოკიდებულების ქვეშ მყოფ ქვეყნების შინაურ საქმეში ჩარევას. ახალციხის ფაშამ, რომელსაც საზოგადოდ მინდობილი ჰქონდა იმერეთის სამეფო-სამთავრებისათვის თვალყურის დევნება, ფიცხლავ აცნობა ეს გარემოება პორტას, რომელმაც მაშინვე მოსთხოვა სპარსეთს ამის შესახებ განმარტება და არჩილის ქუთაისიდგან გაწვევა. ამის გამო არჩილი მალე იძულებული გახდა იმერეთისათვის თავი დაენებებინა (1663 წ.)

დემეტრე გურიელის გამეფება. სულთანის ბრძანებით ქუთაისს ჩავიდა ახალციხის ფაშა არზრუმის და ყარსის საფაშოების ჯარებითურთ. აქ მან მოუწოდა იმერეთის წარჩინებულ პირთ და ხონთქარის სახელით მეფედ დასვა დემეტრე გურიელი, რომელსაც მისცა აგრეთვე დადიანობაც, ხოლო ლევან დადიანი კი, როგორც შაჰნავაზის მიერ დაყენებული, გადააყენა.

დემეტრე ამის შემდეგ იწოდებოდა მეფედ, დადიანად და გურიელად.

დემეტრეს გადაგდება და ისევ ბაგრატ IV-ის გამეფება. თავადებმა ახალი მეფის ერთგულებაზე იძულებით ფიცი მიიღეს, მაგრამ ოსმალოს ჯარის იმერეთიდგან გასვლის შემდეგ დასთხარეს თვალები დემეტრე მეფეს და გაამეფეს ისევ ბაგრატ IV, დადიანობაც დაიპყრო აგრეთვე ლევან III დადიანმა. გურიაში კი გურიელად დაჯდა გიორგი ქაიხოსროს ძე.

ამის შემდეგ იმერეთის საქმეები კიდევ უფრო აირია.

ლევან დადიანმა არ სცნო ბაგრატ IV მეფედ და წამოვიდა საომრად, მაგრამ დამარცხდა და თითონაც ტყვედ ჩაუვარდა მეფეს. ბაგრატ IV-მ მოაყვანინა დატყვევებულ დადიანს ცოლი თამარ დედოფალი. თითონ განუტევა ამ უკანასკნელის დაი, რომელიც შაჰნავაზს მისთვის ძალით მიეთხოვებინა და დაიწერა ჯვარი თამარზედ, ხოლო დადიანს კი შერთო თავისი და, გოშაძის ნაცოლარი, და გაანთავისუფლა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამის შემდეგ მეფეს გადუდგა სახლთუხუცესი სეხნია ჩხეიძე, რომელმაც მოიყვანა ოსმალნი და შეაყენა ქუთაისის ციხეში (1666 წ.).

ბაგრატ IV-ს მდგომარეობა თანდათან რთულდებოდა.

მართალია, 1667 წ. ქუთაისის მოურავმა ბეჟან ლორთქიფანიძემ ქუთაისის ციხიდგან მოახერხა ოსმალთა განდევნა, მაგრამ სწორედ ამ გარემოებით ისარგებლეს ბაგრატ IV-ს მტრებმა ახალციხის ფაშის წასაქეზებლად მის წინააღმდეგ.

დარეჯან დედოფლის მოკვლა. ამ დროს წამოჰყო თავი დარეჯან დედოფალმა, რომელმაც აღუთქვა ფაშას 20 ათასი მარჩილი, თუ კი მას და მისს ქმარს ვახტანგ ჭუჭუნიას შვილს გაამეფებდა. ფაშა მართლაც ჩამოვიდა იმერეთს, სადაც მას შეხვდნენ დადიან-გურიელი და სეხნია ჩხეიძე. მან დასვა მეფედ დარეჯან დედოფალი და ვახტანგ, მოსწვა, მოაოხრა ქვეყანა და აუარებელი ტყვეებით დაბრუნდა უკან (1668 წ.).

დარეჯანს დიდხანს არ უმეფნია. ბაგრატ IV-ს მომხრეთ გენათელის მეთაურობით მიუჩინეს დარეჯანს ხოსია ლაშხიშვილი, რომელიც დედოფალმა მინდობის ნიშნად იშვილა, ჩვეულების თანახმად ძუძუზე კბილის დადებით. ამის შემდეგ ხოსიამ მოკლა დედოფალი ქუთაისის ციხეში შუბით. მისი ქმარი ვახტანგიც აგრეთვე მოკლულ იქმნა (1668 წ.).

ქუთაისის ციხეს იპყრობენ ოსმალნი. ხელახლავ გამეფებულს ბაგრატ IV-ს კვლავ წინააღუდგნენ სახლთუხუცესი სეხნია ჩხეიძე, ლევან დადიანი და გიორგი გურიელიც. სეხნია ჩხეიძემ ჩამოიყვანა ახალციხის ფაშის ჯარი და ჩააყენა ისინი ქუთაისის ციხეში, რომელიც ოსმალთ ამის შემდეგ საბოლოოდ დაიპყრეს და ამით უფრო მეტად განამტკიცეს თავისი გავლენა იმერეთში (1669 წ.)

ამავე წელს სეხნია ჩხეიძე მოკლულ იქმნა მეფესთან ომში.

დადიანი და გურიელი ბაგრატ IV-ს წინააღმდეგ. სახლთუხუცესის სეხნიას მოკვლის შემდეგ მეფის მთავარ მოწინააღმდეგეთ დარჩა ლევან დადიანი და გიორგი გურიელი. ლევან დადიანი ესწრაფოდა თავისი პირველი ცოლის თამარ დედოფლის დახსნას და ებრძოდა ბაგრატ IV-ს. გიორგი გურიელი, მხნე, მამაცი, მაგრამ მესისხლე, შეუბრალებლად ტყვის მყიდველი, აგრეთვე ეტრფიალებოდა თამარს და უნდოდა მისი წართმევა ბაგრატისათვის. ლევან დადიანი მიუხტა ბაგრატს, მაგრამ დამარცხდა, თითონაც ტყვედ შეიპყრეს, და შემდეგ ფიცის ქვეშ გაუშვეს (1671 წ.). გიორგი გურიელმა კი მოისყიდა ახალციხის ფაშა, ამასთანავე შეასმინა მის წინაშე ბაგრატ მეფე და წამოიყვანა ჯარით იმერეთს (1672 წ.). ფაშამ დაამარცხა ბაგრატი, შეიპყრო ის ტყვედ, მაგრამ დედოფალი ხელთ ვერ ჩაიგდო, შემდეგ მოარბია ოდიში, რადგან დადიანი მეფესაც ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ არც ოსმალებს ემორჩილებოდა და დიდძალი ტყვეებით და ნადავლით დაბრუნდა ახალციხეს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კაცია ჩიქვანი. ამ საშინელ არევ-დარევის დროს თან-და-თან გავლენას პოულობდა კაცია ჩიქვანი, მხნე და ჭკვიანი კაცი, მაგრამ ამასთანავე სასტიკი და დაუნდობელი. კაცია ჩიქვანი იყო გორდელი ღარიბი აზნაურის შვილი, მისი მამა ტვირთით ეზიდებოდა სვანეთში თაფლს და თავისს ოჯახს მით არჩენდა. ამ აზნაურის შვილი იყო ბერად შესული ევდემოსის ს.ხელით. ევდემოსმა თავისი ნიჭით და ჭკუით მალე მოახერხა ჭყონდიდლობის მიღება. ამის შემდეგ კაციამ იწყო დაწინაურება, ძმის ჭყონდიდლობას ეისთვის ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. სეხნია ჩხეიძის მძლავრების დროს კაცია მიემხრო მას. ჩხეიძემ მოაკვლევინა შეჩენილ კაცს ლეჩხუმის თავი ხოსია ლაშხიშვილი, რომელიც ბაგრატ IV-ის ერთგული იყო და დიდი გავლენით სარგებლობა, რის შემდეგ ლეჩხუმის თაობა დაიპყრო კაცია ჩიქვანმა. ჩხეიძის ომში მოკვლის შემდეგ კაცია მიემხრო ბაგრატ მეფეს, რომელმაც მისცა მას საინასარიძო და გარდა ამისა დანიშნა თავისს ვეზირად. ჭყონდიდლის რჩევით დადიანმა უბოძა კაციას კიდევ სალიპარტიანოს ბატონობა, რათა ამით იმერეთის მეფე დაესუსტებინა და ჩიქვანი თავისთან დაეახლოვებინა. მალე ის გახდა სადადიანოს ვეზირიც.

ოდიშში კაცია ჩიქვანმა კიდევ უფრო ფართოდ გაშალა ფრთები. შინაური არევ-დარევა, რომელიც განსაკუთრებულის სიძლიერით იჩენდა თავს დადიანის სამთავროში, ხელს უწყობდა მას თავისს მდგომარეობის განმტკიცების საქმეში. კაცია ყოველი შემთხვევით სარგებლობდა წარჩინებულ და დიდ-გვარიან სახლთა დასამცირებლად და და ამოსაწყვეტად. ამით მას უნდოდა უზრუნველ ეყო ოდიშს თავისი საკუთარი ბატონობა.

ბაგრატის მეფობის უკანასკნელი წლები. ლეჩხუმის თავის კაცია ჩიქვანის დადიანის მხარეზედ გადასვლის შემდეგ ბაგრატ IV შეუდგა გიორგი გურიელთან მორიგებას და მიათხოვა მას თავისი ასული დარეჯან, ნაშობი თამარ დედოფლისაგან (1677 წ.). მეფეს იმედი ჰქონდა, რომ გურიელი ეხლა მაინც დაანებებდა თავს თამარის ტრფიალებას. მაგრამ გურიელის შემორიგებითაც მეფემ თავისი მდგომარეობა ვერ განამტკიცა. შემდეგ წელს ლევან დადიანმა და იმერეთის ზოგ თავადმა ჩამოიყვანეს არჩილ მეფე და ახალციხის ფაშის როსტომის დახმარებით დასვეს მეფედ (1678 წ. სექტემბ.), ბაგრატი კი წავიდა გურიელთან. არჩილმა გამოიყვანა თამარ დედოფალი სკანდის ციხიდგან და მისცა დადიანს. ბაგრატმა და გურიელმა მიმართეს ოსმალეთის მთავრობას. ხონთქარმა გამოგზავნა არზრუმის ფაშა დიდის ჯარით, რომელსაც მიეგება ბაგრატ მეფე და გურიელი. იმერეთის თავადებიც გადავიდნენ ოსმალთ მხარეზე. მაშინ არჩილი ივლტოდა რაჭას, ოსმალნი მიყვნენ, შევიდნენ რაჭას, მოსწვეს, მოატყვევეს და საშინლად ააოხრეს დიდის ხნით შენახული ქვეყანა.

ბაგრატი კვლავ გამეფდა (1679 წ). ცოტა ხნის შემდეგ მან შეკრიბა ჯარი, წავიდა ოდიშს, დაამარცხა დადიანი და წაართვა მას თამარ დე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დოფალი. მალე დადიანიც მოკვდა (1680 წ.) და დადიანობის დაპყრობა მოინდომა გიორგი გურიელმა, რომელმაც ამ მიზნით მოაკვლევინა მისთვის მძევლად მიცემული დადიანის ძე მანუჩარ. მაგრამ ოდიშის თავი-კაცებმა კაცია ჩიქვანის მეთაურობით გაამაგრეს ქვეყანა და არ შეუშვეს ის.

გიორგი გურიელის გამეფება. 1681 წ. გარდაიცვალა უსინათლო ბაგრატ IV-ც და რადგანაც ტახტის მემკვიდრე, მისი უკანონო შვილი ალექსანდრე, ქართლს იყო მძევლად მეფე გიორგი XI-სთან, ამიტომ მეფობა დაიპყრო გიორგი გურიელმა. თავისი მეფობის დასაწყისი მან აღნიშნა, სხვათა შორის, იმით, რომ გაუშვა ცოლი დარეჯანი და შეირთო თვისი სიდედრი თამარ. მაშინ იმერეთის თავადების ერთმა ნაწილმა, რომელსაც მიემხრნენ ოდიშარნიც, სთხოვა ოსმალეთის მთავრობას კანონიერ მემკვიდრის გამეფება. მართლაც მალე სულთანისაგან ბრძანება მოვიდა ალექსანდრეს გამეფების და ოდიშს ლევან III დადიანის უკანონო შვილის ლევანის, რომელიც ახალციხეში ცხოვრობდა, გადადიანების შესახებ. ეს ბრძანება სისრულეში იქმნა მოყვანილი 1683 წ.. გიორგი გურიელი წავიდა გურიას, ხოლო თამარ დედოფალი ოდიშს ახალ მეფის წინააღმდეგ ოდიშართა ასამხედრებლად. იმავე წელს თამარი მოკვდა.

შერვაშიძეები იპყრობენ ოდიშის ნაწილს მდ. კოდორის აღმოსავლეთით. იმ დიდ არევ-დარევის ხანაში, რომელიც დაიწყო დასავლეთ საქართველოში მე-XVII საუკ. 60-იან წლებიდგან, თანდათან იწყეს გაძლიერება აფხაზეთის მთავრებმა შერვაშიძეებმა, რომელნიც აგრეთვე ოსმალეთის მოხარკეებად ითვლებოდნენ. კირთება და ოდიშზე დრო გამოშვებით მოხდომა, რომელიც ხშირად სწარმოებდა ლევან II-ს დროსაც, შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა. მხოლოდ ეხლა აფხაზთა თარეშები უკვე ვერ პოულობდენ შესაფერ წინააღმდეგობას, რადგან ოდიში თითონ ჩათრეული იყო ანარქიის საშინელ მორევში და თავისი დაცვის უნარი არ ჰქონდა.

აფხაზნი თანდათან გადმოვიდნენ კოდორის აღმოსავლეთით და სულ ოცოდე წლის განმავლობაში მთლად მოსპეს ადგილობრივი მოსახლეობა. ვინც მახვილს, სიმშილს და ავადმყოფობას გადარჩა, მრავალ თავდასხმის დროს ტყვედ იქმნა წაყვანილი—ოსმალეთიდგან გემებით მომავალ ვაჭრებზე ან ჩერქესეთში გასასყიდად, ნეშტი კიდევ დაიფანტა. მთელი მხარე მდ. კოდორსა და ეგრისს შორის დაცალიერდა და ამ დაცალიერებულს ადგილებზე დაესახლა აფხაზობა. აფხაზეთის მთავრად ამ დროს იყო სორეხ შერვაშიძე ძე სუსტარისა, რომელიც იმდენად გაძლიერდა, რომ ლევან III-ს სიკვდილის შემდეგ 1683 წ. ლამობდა მთლად ოდიშის დაპყრობას. თუმცა ეს მან ვერ შესძლო, მაგრამ მაინც მოახერხა თავისი უფლების განმტკიცება ოდიშის დიდს ნაწილზე თვით

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მდ. ენგურამდის. სოფეხის მემკვიდრე იყო ზეგნაყ შერვაშიძე, რომელსაც ჰყავდა 3 შვილი. უფროსმა როსტომმა მამის სიკვდილის შემდეგ დაიპყრო აფხაზეთი და ქვეყანა მდ. კოდორამდის, მეორე ძმა, ჯიქეშია შერვაშიძე, ფლობდა მთელს მხარეს მდ. კოდორსა და ეგრისს შორის, რომელსაც ეხლა ეწოდებოდა აბჟუა, ანუ შუა-ქვეყანა, ხოლო უმცროსმა ძმამ ყვაპუმ დაიპყრო მხარე ეგრისსა და ენგურს შორის. ეს იყო უკვე მე-XVIII საუკ. დასაწყისში.

სამურზაყანო. ყვაპუ შერვაშიძის მემკვიდრედ მისს საბატონოში ეგრისსა და ენგურს შუა იყო ძე მისი მურზაყან, რომლისაგან ამ მხარეს ეწოდა სამურზაყანო.

მეფე ალექსანდრე IV. გიორგი გურიელის განდევნის შემდეგ იმერეთის მეფედ დაჯდა ალექსანდრე IV (1683 წ.). ოდიშს თუმცა დადიანად დასმულ იქმნა ლევან IV, მაგრამ სამთავროს ფაქტიური მართველობა კაცია ჩიქვანის ძეს გიორგი ლიპარტიანს ჩაუვარდა, რომელსაც თავისი მამის სიკვდილის შემდეგ ლიპარტიანობა დაეპყრო. გიორგი ლიპარტიანი იყო კაცი მესისხლე, უწყალოდ ტყვის მყიდველი და სასტიკად მდევნელი ოდიშის წარჩინებულ პირთა.

ალექსანდრე IV ნამდვილი შვილი იყო ამ საშინელ არევ-დარევის და საერთო ზნეობრივ დაცემის ხანისა. მხნე და ბრძოლაში მამაცი, უხვი და იმავე დროს ყოვლად დაუნდობელი ტყვის მყიდველი. მან დაიახლოვა სვიმონ ქუთათელი, ძე სეხნია ჩხეიძისა, რომელიც თუმცა მღვდელთ-მთავარი იყო, მაგრამ უწირავ-ულოცავი, მეძავ-მემრუშე, კაცის მკვლელი, ტყვის მყიდველი და ცრუ-ფიცი. მეფის მთავარ დასაყრდნობ ძალას კვლავინდებურათ წარმოადგენდა აბაშიძეთა გვარეულობა, რომელიც არგვეთს ფლობდა.

როკითის ომი (1685 წ.). გიორგი გურიელმა სამეფო ტახტის დაკარგვის შემდეგ სცადა იმერეთის წარჩინებულ თავადების შეკავშირება მეფის წინააღმდეგ. მან მიიმხრო რაჭის ერისთავი შოშიტა, ჩიჯავაძე, ლორთქიფანიძე. მისს მხარეზედ იყო აგრეთვე გიორგი ლიპარტიანიც, რომლის ინტერესი მოითხოვდა მეფის რაც შეიძლება მეტს დასუსტებას. ალექსანდრე IV-ს მხარეს დარჩა პაატა აბაშიძე, არგვეთის პატრონი, და სვიმონ ქუთათელი. ძალე გიორგი გურიელი თავისი ჯარით შემოვიდა იმერეთს, სადაც მას მიეგებნენ მისი მომხრეები თავ-თავიანთ ჯარებით. მოკავშირეები მივიდნენ როკითს. სადაც მათ შეხვდა მეფე ალექსანდრე დიდის ლაშქრით. გაიმართა სასტიკი ბრძოლა, რომლის დროს მოკლეს თითონ გიორგი გურიელი, შოშიტა რაჭის ერისთავი. ამ ბრძოლაში დაიღუპა მრავალი თავად-აზნაურობა, საბოლოო გამარჯვება კი დარჩა მეფეს (1685 წ.), რომელმაც დაყიდა ვერცხლზე მრავლად დარჩენილი ტყვე გურულ-იმერ-ოდიშარნი.

როკითის ომმა ძლიერ დაასუსტა იმერეთ-გურია-ოდიში.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ურთიერთ ხდომა, განუწყვეტელი ომები, უზომო ტყვის ყიდვა ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერდა.

გიორგი აბაშიძე. პაატა აბაშიძე როკითის ომში მიღებულ ჭრილობისაგან გარდაიცვალა უმემკვიდრეოდ. არგვეთის საპატრონო და საბაშიო უმკვიდროდ გადადიოდა და ამიტომ პაატას ძმა მალაქია, რომელიც ბერად იყო აღკვეცილი, გამოვიდა მონასტრიდგან, გაიხადა ჩოხა და იწოდა გიორგი. აბაშიძე მალე განდიდდა და მოიპოვა უდიდესი გავლენა მთელს დასავლეთს საქართველოს საქმეებზე.

არჩილის კვლავ იმერეთში გამეფება. გიორგი აბაშიძე ემხრობოდა ალექსანდრე მეფეს, მაშინ როდესაც იმერეთის სხვა წარჩინებულნი გიორგი ლიპარტიანთან ერთად მეფეს ებრძოდნენ. ამის გამო ალექსანდრე იძულებული გახდა ოსმალთა ძალას დაყრდნობოდა და ახალციხის ფაშის მოდგომით განემტკიცებინა თავისთვის იმერეთის ტახტი. მაშინ ალექსანდრეს მოწინააღმდეგე დიდ თავადებმა მოიწვიეს რუსეთიდგან არჩილ მეფე და ისევ გაამეფეს იმერეთს. ეს გამეფება არჩილისა მოხდა ოსმალეთის მთავრობის დასტურით. სულთანს გამოეგზავნა მოხელე (ყაფუჩი) იმერეთის წარჩინებულთა დასაკითხავად, თუ ვინ არის მათთვის სასურველი მეფედ. ამ მოხელეს არჩილის მომხრეთ მისცეს დიდი ქრთამი, რის შემდეგ საქმე არჩილის სასარგებლოდ გარდასწყდა.

ალექსანდრემ ამის შემდეგ მიმართა სპარსეთის შაჰ-სულეიმანს, რომელმაც შუამდგომლობა აღძრა სულთანის წინაშე, რომ არჩილი, როგორც სპარსეთის ქვეშევრდომი, მას თავისი იმპერიიდგან დაეთხოვა, ხოლო იმერეთი კი მემკვიდრე მებატონისთვის მიეცა. ამისდა მიხედვით ოსმალეთმა მოინდომა ისევ ალექსანდრეს გამეფება იმერეთს. მაშინ არჩილი თვით ამხედრდა ოსმალთა წინააღმდეგ, უბრძანა გიორგი ლიპარტიანსაც მოსვლა და შემოერტყა ქუთაისის ციხეს. ოსმალნი უკვე აპირობდნენ უსურსათობის გამო ციხის მიცემას, როდესაც გიორგი ლიპარტიანმა მოსთხოვა მეფეს ლეჩხუმი. არჩილი იძულებული გახდა დაპირებოდა ლეჩხუმის მიცემას, მაგრამ ლიპარტიანმა მაინც უღალატა მეფეს, შეუგზავნა ოსმალთ სურსათი, თითონ კი თავისი ჯარით ღამით გაიპარა ოდიშს. ციხის აღების საქმე ამ გვარად ჩაიშალა და არჩილმაც მოხსნა ალყა. ოსმალთა რაზმი გამოვიდა ციხიდგან და დაანგრია იქვე ციხესთან მდებარე ქუთათლების ტაძარი, ერთი საუკეთესო ძეგლთაგანი ქართულ ხუროთ-მოძღვრებისა, აშენებული საქართველოს მეფის ბაგრატ III-ის მიერ 1003 წ. ეს მოხდა 1691 წ.

ცოტა ხნის შემდეგ ალექსანდრე IV ოსმალთა ჯარით გადმოვიდა იმერეთს და დაიპყრო ის. არჩილი კი წავიდა რაჭას.

არჩილ მეფის გადაგდებისთანავე ალექსანდრემ გიორგი აბაშიძის შემოსამტკიცებლად შეირთო ცოლად ასული მისი თამარ 10 წლისა,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რომელიც შემდეგ ლიხთ-იმერეთის სამეფო-სამთავროების ისტორიაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.

გიორგი ლიპარტიანი იპყრობს ოდიშს. ამასობაში გიორგი ლიპარტიანმაც მოიხსნა ნიღაბი და მოინდომა ოდიშის დაპყრობა. ნომინალურ მთავრად აქამდის ითვლებოდა ლევან IV დადიანი, რომელიც ლიპარტიანის მძლავრობისა გამო იძულებული გახდა გაქცეულიყო ოდიშიდგან ქართლს, სადაც მივიდა არჩილ მეფესთან, ხოლო იქიდგან წავიდა სტამბოლს ხონთქრის წინაშე საჩივლელად, მაგრამ იქვე მიიცვალა. ლიპარტიანი ამის შემდეგ გახდა ერთად-ერთი მბრძანებელი ოდიშის სამთავროსი, თუმცა დადიანის ხარისხის მიღება ჯერ კიდევ ვერ შესძლო, რათა ლიხთ-იმერეთის წარჩინებულთა და მართველ ფრეებში უკმაყოფილება არ გამოეწვია. მისვე ხელში იყო ლეჩხუმიც, რომელიც გამოართო ალექსანდრე IV-ს დახმარებისა და ერთგულების აღთქმით.

ამ გვარად მოისპო ოდიშს დადიანთა ძველი დინასტია.

არჩილის მეოთხეჯერ გამეფება. ალექსანდრე მეფის ერთად-ერთი ძლიერი მომხრე იყო გიორგი აბაშიძე, მაგრამ როდესაც მისმა ასულმა თამარმა მოიძულა ქმარი, მაშინ ესეც გადავიდა მეფის მოწინააღმდეგეთა მხარეს. ალექსანდრე არავითარ ზომებს არ ღებულობდა ქვეყნის მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და პირადი შურის ძიებით და ანგარებით იყო გატაცებული. აფხაზ-იმერეთის კათალიკოზმა დავით ნემსაძემ ეპისკოპოსებთან ერთად ითავეს მისი შეპყრობა. შეკრიბეს რაჭის ერისთავი პაპუნა და სხვა თავადები, მიადგნენ სკანდის ციხეს, გამოიყვანეს იქ მყოფი მეფე ალექსანდრე და გადასცეს ქართლის მეფეს გიორგის, რომელმაც მოაშთობინა ის რუისს (1695 წ.).

იმერეთის მეფედ მეოთხეჯერ მოწვეულ იქმნა არჩილი. თავისი ზნეობრივი სიფაქიზით და რაინდული ხასიათით არჩილი ამ არევ-დარევის დროს იპყრობდა ყველა იმათი ყურადღებას, რომელთაც ჯერ კიდევ შერჩენოდათ სიყვარული ქვეყნისა და მისი მომავლის იმედი.

არჩილის მეფობა ეხლაც დიდხანს არ გაგრძელებულა. მან უარი სთქვა გიორგი აბაშიძის ქალის თამარის ცოლად შერთვაზედ, ამიტომ აბაშიძემ და ლიპარტიანმა გამონახეს მეფეთ მონათესავე ბაგრატიონი გიორგი, შერთეს მას ცოლად თამარი და გამოაცხადეს ის მეფედ (1696 წ.). არჩილი კი წავიდა დვალეთს.

გიორგი გოჩია. გიორგი მეფე, რომელსაც დაცინვით გოჩიას ეძახდნენ, იყო ყოვლად შეუფერებელი ქვეყნის მართვისათვის, სრულიად გაუნათლებელი და ზნეობის მხრივაც ფრიად დაბლა მდგარი. თამარმა რამოდენიმე ხნის შემდეგ შეიძულა თავისი ახალი ქმარიც. მაშინ გიორგი გოჩია გარდააგდეს და მეფედ მოიწვიეს ისევ არჩილი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

არჩილის მეხუთეჯერ გამეფება. არჩილი ამ ნაირად კიდევ გამეფ და უკვე მეხუთეჯერ (1698 წ.), მაგრამ ეხლა დაყო მეფედ კიდევ უფრო ცოტა ხანი, 6 თვე. ოსმალეთის მთავრობამ ყურადღება მიაქცია ტახტის ასე ხელიდგან ხელში გადასვლას და იმერეთის მეფედ დანიშნა უკანონო შვილი ალექსანდრე IV-სა სვიმონი, რომელიც ქართლს ცხოვრობდა. დიდის ჯარით ახალციხის სალიმ-ფაშამ სულთანის ბრძანებით ჩამოიყვანა სვიმონ და დასვა ის იმერეთის ბატონად (1699 წ.).

სვიმონ მეფე. მაგრამ სვიმონი დიდხანს არ დარჩენილა მეფედ. გიორგი აბაშიძის მძლავრებისა გამო ის იძულებული გახდა ქართლს გაქცეულიყო. იმერეთის ბატონ-პატრონად დარჩა გიორგი აბაშიძე და მისი ასული თამარი.

თამარს მოსვენებას არ აძლევდა კვლავ დედოფლად გახდომის აზრი. მალე მან გააშვებინა გიორგი ლიპარტიანს ცოლი, შვიდი მოწიფული შვილის დედა და თითონ მითხოვდა მას. ამის შემდეგ თამარს უწოდებდნენ იმერეთის და ოდიშის დედოფლად.

ლიპარტიანთან დაკავშირებით გიორგი აბაშიძე კიდევ უფრო განდიდდა, რაც შეიშურვა მამია გურიელმა, მიაყვანინა სვიმონ მეფე, შერთო მას თავისი ასული და ისევ გააშეფა. მაშინ აბაშიძემ და ლიპარტიანმა შეუთვალეს მამია გურიელს, თუ სვიმონს მოჰკლავ, შენ გაგამეფებთო. მამიამაც მოაკვლევინა მეფე და თითონ გამეფდა (1701 წ.).

მამია გურიელი — მეფე. მამიას მეფობაც მალე დამთავრდა. აბაშიძემ მას სამეფო შემოსავალი არ დაანება, რის გამო ახალი მეფე იძულებული იყო გურიიდგან ტყვეები ეყიდა ოსმალებზე და თავისი კარის ხარჯი ისე გაესწორებინა. ბოლოს გურიელსაც მობეზრდა ასეთი მეფობა და წავიდა გურიას (1702 წ.).

ოსმალთა გალაშქრება ლიხთ-იმერეთს. ეხლა ოსმალეთის მთავრობამაც მიაქცია ყურადღება იმერეთის საქმეების ასე უთავბოლოდ არევას. სულთანის ბრძანებით იმერეთის ბატონად დაინიშნა მოკლულ სვიმონ მეფის ძმა გიორგი, რომელიც ახალციხეს იზრდებოდა. იმერეთში გამოგზავნილ იქმნენ დიდის ჯარით არზრუმისა და ახალციხის ფაშები, რომელთაც ამასთანავე ებრძანათ, რომ მუდმივ აოხრებათა და ურთიერთ ხდომის მოსასპობად იმერეთში ჩაეყენებინათ დიდძალი ჯარი შვიდი წ ის ვადით, სანამ ცხოვრება ცოტად თუ ბევრად დალაგდებოდა და ახ ად დაყენებულ მეფის უფლება განმტკიცდებოდა. ამ ბრძანების შესასრულებლად სერასკირის არზრუმის ფაშის ლაშქარი წამოვიდა გურიისკენ ხმელეთით და ზღვით, ხოლო არზრუმის ფაშის ქეჰა და ახალციხის ისაყ-ფაშა მოადგნენ იმერეთს ფერსათის მთიდგან. გურიელი და გიორგი მიქელაძე თავიანთი მომხრეებით და ჯარით მივიდნენ სერასკირთან. ამის შემდეგ ოსმალნი ადვილად შემოვიდნენ იმერეთსა და

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ოდიშში, ძლიერის ბრძოლით აიღეს გიორგი აბაშიძის კუთვნილი ჭალატყის კოშკები და მოსწვეს, მოაოხრეს არგვეთი. ოდიშს კიდევ აიღეს რუხის ციხე და შეაყენეს შიგ თავისი მცველნი.

ამ დროს სტამბოლში მოხდა დიდი ამბოხება. იანიჩართ ჯარის მონაწილეობით, სულთანი მუსტაფა II ტახტიდგან იქმნა ჩამოგდებული. ახალს სულთანს აჰმედ III-ს უნდა დაემშვიდებინა უპირველეს ყოვლისა ამბოხება, რაც მან შესძლო კიდეც დიდის სისასტიკით: 15 ათასი იანიჩარი დაახრჩვეს ზღვაში, მაგრამ ამ არეულობებმა ხელი შეუშალეს ოსმალთ იმერეთში ოსაშქრობის გაგრძელებაში. სერასკირს ბრძანება მოუვიდა უკან დახეულიყო. ოსმალთა მთავარ-სარდალმა მოლაპარაკება გამართა გიორგი აბაშიძესთან თავისი ქეჰას საშუალებით. აბაშიძე თვით მოვიდა ქეჰასთან 500 რჩეული მხედარით, რომელთაგან ნახევარი, რადგან ოსმალთაგან ღალატისა ეშინოდათ, შეჰყვა მას ქეჰას კარავში, ნახევარი კი დადგა კარებთან. ქეჰამ მოითხოვა შორაპნის ციხის დანგრევა, გიორგი ბატონიშვილის მეფედ დასმა და აგრეთვე მძევლების მოცემა. აბაშიძე დასთანხმდა ამ პირობებზე, დაანგრია შორაპნის ციხე და იშვილა გიორგი, რომელიც გამოცხადებულ იქმნა მეფედ. ამის შემდეგ ოსმალნი დაიძრნენ იმერეთიდგან (1703 წ.).

გიორგი VI. გიორგი მეფე ჩამოიყვანეს ქუთაისს, მაგრამ ფაქტიურად ქვეყნის მართვა-გამგეობა ისევ გიორგი აბაშიძის ხელში დარჩა.

აბაშიძის გაძლიერებას შურით ადევნებდნენ თვალყურს იმერეთის წარჩინებულნი, რომელთა შორის დაიწყო მითქმა-მოთქმა გიორგი მეფის დამცირებულ მდგომარეობიდგან გამოყვანის შესახებ. ამ დროს ლიპარტიანსაც თავისს სახლში აუტყდა შფოთი, გამოექცა ძმა იესე და მივიდა გიორგი მეფესთან ქუთაისს. მასვე აუჯანყდენ შვილები, რომელნიც გადამტერებულნი იყვნენ მამაზე დედის გაშვებისა და თამარ გიორგი აბაშიძის ასულზე ჯვარის დაწერის გამო. მამა მოურიგდა თავისს შვილებს იმით, რომ უფროსს კაციას მისცა დადიანობა, მეორეს ბეჟანს ლეჩხუმი და გაბრიელს, რომელიც ბერად იყო შესული, ჭყონდიდლობა.

ლიპარტიანის შვილები იყვნენ ღირსეულნი მემკვიდრენი თავისი მამისა: უნდოანი, ტყვის საშინლად მყიდველნი, მესისხლენი. ამგვარივე იყო თვით ჭყონდიდლად დანიშნული გაბრიელი, ყოვლად გარყვნილი კაცი. ასეთი პირნი, რასაკვირველია, კიდევ უფრო აღვივებდნენ საერთო ანარქიის ცეცხლს.

აბაშიძის მძლავრებით უკმაყოფილო თავადები ბოლოს შეკრბნენ გიორგი VI-ს წინაშე, რომელმაც 1707 წ. მოსთხოვა გიორგი აბაშიძეს სამეფოს მართვა-გამგეობის დატოვება და თავისი სამკვიდრო საბატონოს წასვლა. მეფეს მიემხრნენ აფხაზ-იმერეთის კათალიკოზი გრიგოლ ლორთქიფანიძე, გენათელი, რაჭის ერისთავი პაპუნა, ლიპარტიანის შვი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლები და აგრეთვე გიორგი აბაშიძის ძმისწულნი ზურაბ, სვიმონ და ვახუშტი.

ამის შემდეგ გიორგი VI იწყებს ხანგრძლივ ბრძოლას მეფობის უფლების შესანარჩუნებლად. ბრძოლას აძნელებდა ის გარემოება, რომ მისი მომხრეთა შორის, გარდა კათალიკოზისა, ყველანი გამსჭვალულნი იყვნენ ანგარებით და პირადი ზრახვებით და ამიტომ მათ შორის ერთობა ვერ იქმნებოდა. ზურაბ აბაშიძე გადუდგა მეფეს და ისევ ბიძის მხარეს გადავიდა, მაგრამ როდესაც გიორგი აბაშიძემ მოინდომა . სააბაშიოს გაყოფა, მაშინ ზურაბი ისევ მეფეს მიეკედლა. ამისი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ზურაბი წინააღმდეგი იყო სააბაშიოს გაყოფისა, რადგან მას თავისი წილი გლეხები უკვე მთლად ოსმალებზე დაეყიდა ტყვედ და ამიტომ მას გასაყოფიც არაფელი ჰქონდა. ცოტა ხნის შემდეგ გიორგი აბაშიძე იძულებული გახდა გადასულიყო ქართლს, სადაც ცხოვრობდა სიკვდილამდის, ხოლო სააბაშიოში პირველობა დარჩა ზურაბს, რომელიც მალე ჩადგა მეფის მოწინააღმდეგე მთავრების რიგში.

ბეჟან ჩიქვანის გადადიანება. ამ ურთიერთ ბრძოლის და ხდომის დროს ლიპარტიანის შვილი ბეჟანი ჯერ მოურიგდა თავისს მამას, მაგრამ შემდეგ ისევ გადუდგა მას, მივიდა მეფესთან, შეაძლია მას 4 ათასი მარჩილი და სთხოვა ოდიშს გაბატონება. მეფემაც დალაშქრა ოდიში და გააბატონა ბეჟანი, რომელმაც მიიღო დადიანის წოდება (1715 წ.). ბეჟანმა მაშინვე შეიპყრო თავისი მამა გიორგი ლიპარტიანი და ჩასვა ციხეში. მიუხედავად ამისა, ბეჟანი მაინც მალე აემტერა მეფეს, მიიყვანა, ზურაბ აბაშიძესთან შეთანხმებით, ახალციხის ასლან-ფაშა და გაამეფა მამიას ძე გიორგი გურიელი (1716 წ.), რომელიც უკვე მეორეჯელ იჯდა იმერეთის ტახტზედ.

ეს უკვე მესამეჯერ გიორგი VI სტოვებდა იმერეთს. პირველი მისი განდევნა მოხდა 1711 წ., ხოლო მეორე 1713 წ., ორივეჯერ იმერეთში გამეფდა მამია გურიელი.

დადიანის, რაჭის ერისთავის და აბაშიძის მძლავრება. 1716 წელს გამეფებულ გიორგი გურიელი 3 თვის შემდეგ გააგდეს ბეჟან დადიანმა, პაპუნა რაჭის ერისთავმა და ზურაბ აბაშიძემ, რომელთაც გაიყვეს ურთიერთთან შეთანხმებით იმერეთი. ამის შემდეგ ამ სამი წარჩინებულის სახლი ეწოდა ბრძოლას სამეფო ტახტთან დაჩვეული მზაკვრობით და ურთიერთ ღალატით. ტახტიდგან გადაყენებული გიორგი VI წავიდა სტამბოლს, საიდანაც ახალციხის ისაყ-ფაშას უბრძანეს ისევ მისი გამეფება. ისაყ-ფაშა გადავიდა იმერეთს, მოსწვა, მოაოხრა ქვეყანა და იშოვნა აუარებელი ტყვე, მეფედ კი ისევ გიორგი VI დასვა (აგვ. 1719 წ.).

რამოდენიმე თვის შემდეგ ზემოდ მოხსენებულ სამი მთავრის შეჩენით გიორგი VI მეფე ისტუმრა თხემლის ციხეში სვიმონ აბაშიძემ და

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნადიმის დროს თავისს მსახურთ მოაკვლევინა (მარტში 1720 წ.). იმერეთი ისევ დარჩათ ბეჟან დადიანს, რაჭის ერისთავს და ზურაბ აბაშიძეს.

მეფე ალექსანდრე V. ტახტის მემკვიდრე, გიორგი VI-ს შვილი ალექსანდრე, ქართლს იმყოფებოდა. სტამბოლიდგან მიღებულ ბრძანების თანახმად ახალციხის ისაყ-ფაშამ მოითხოვა ის და ჩაიყვანა იმერეთს გასამეფებლად. ოსმალების ჯარით ალექსანდრე მეფემ, სხვათა შორის, აიღო ზურაბ აბაშიძის ციხე ცუცხვათი, ჩააყენა შიგ ოსმალნი და შემდეგ დალაშქრა ლეჩხუმიც ბეჟან დადიანის საწინააღმდეგოდ. ბეჟან დადიანმა გარდასწყვიტა მორიგებოდა ფაშას და მისცა მას 12 ქესა ფული, რის შემდეგ ის დანიშნულ იქმნა მეფის საქმეთა მოურნედ. ამის გაგონებაზედ უკუდგა რაჭის ერისთავი შოშიტა, რომელიც უკვე შემორიგებული იყო. ფაშამ გააგდებინა თავი ერისთავის თავდებს ოტია ჩხეიძეს და წავიდა ახალციხეს.

იმერეთი ამ გვარად დაიპყრო ალექსანდრე V-მ. მაგრამ ის სახელით ოდენ განაგებდა სამეფოს, ნამდვილად კი ყველა საქმეებს აწარმოებდა ბეჟან დადიანი, რომელმაც მიათხოვა მეფეს თავისი ქალი ცოლად და ამის შემდეგ კიდევ უფრო გამძლავრდა. ეს გარემოება არ მოსწონდა რაჭის ერისთავს შოშიტას, რომელმაც გამოილაშქრა მეფის წინააღმდეგ, აოხრა სოფლები, დაატყვევა ხალხი და წავიდა (1725 წ.). იმავე წელს მეფე ჯარით ავიდა რაჭას და თავისს მხრივ აუოხრა ურჩ ერისთავს სოფლები. ასე ურთიერთ ხდომისაგან ოხრდებოდა ქვეყანა.

ოსმალნი იპყრობენ დასავ. საქართველოში ციხეებს. ქვეყნის ამ გვარი გაჭირვებული მდგომარეობით სარგებლობდნენ ოსმალნი. მათ ჩააყენეს თავისი ჯარი სოხუმში, ხოლო 1725 წ. ააშენეს ფოთის ციხე და დააყენეს იქ ფაშა, რომელსაც მიათვალეს ოდიშის მთელი შავი ზღვის ნაპირი. რუხის ციხე, რომელიც დაშორებული იყო ზღვას და რომელიც წარმოადგენდა ოდიშის უმთავრესს სიმაგრეს, დაანგრიეს და მისი ნარღვევით ააშენეს ანაკლიის ციხე, რომელსაც უწოდეს რედუთ-კალე. თვით იმერეთში ოსმალთ კიდევ ეჭირათ გარდა ქუთაისის ციხისა, შორაპნის, ბაღდადის და ცუცხვათის ციხეები. ყველგან ისინი დიდის ენერგიით ხელს უწყობდნენ და თვითონაც აწარმოებდნენ ტყვეთა ვაჭრობას.

მეფე ოსმალებზე დაყრდნობით ებრძვის მთავართ. უთანხმოება მეფე-მთავრებს შორის ამის შემდეგაც არ კლებულობდა. ალექსანდრე V ცდილობდა მთავრების მძლავრების ალაგმვას და თუნდაც ოსმალთა დახმარებით თავისი უფლების განმტკიცებას. მეფის ამ გვარი მისწრაფება ამხედრებდა დადიანის, რაჭის ერისთავის და აბაშიძის სახლს. რომელნიც კვლავინდებურად ჩვეულებრივის მზაკვრობით და ურთიერთ ღალატით განაგრძობდნენ ბრძოლას მეფესთან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ასეთს მდგომარეობაში მეფე იძულებული ხდებოდა დაყრდნობოდა ოსმალებს და მათგან ზურგის მომაგრებით ცდილიყო მეფობის შენარჩუნებას.

ურთიერთ ხდომა, მუდმივი ომიანობა და არევ-დარევა, ამასთან გახშირებული ტყვეთა ყიდვა სასოწარკვეთილებაში აგდებდა ქვეყანას. ხალხი უფრსკულის პირას იდგა და არსაიდგან ხსნას არ მოელოდა. მხოლოდ ეკლესიის მესვეურნი, როგორც, მაგალითად, კათალიკოზი გრიგოლ ლორთქიფანიძე (1696 —1742 წ.) და ზოგი სხვა მღვდელთ-მთავარი, ცდილობდნენ ამ საშინელ დროს ზნეობრივი ზედ-მოქმედობით საერთო აღვირ-ახსნილობის შეჩერებას, მაგრამ მათი მიმართვა რჩებოდა ხმად მღაღადებისად უდაბნოსა შინა.

IV

საქართველოს საერთო მდგომარეობა განვლილს დროში.

საქართველოს ეკონომიურად უკან დახევა. საქართველოს ეკონომიური ვითარება განვლილს ეპოქაში თანდათან უკან დახევის გზას აღგა. ოსმალეთის გაბატონებამ კოსტანტინოპოლსა და შავს ზღვაზე მოსპო ან ფრიად შეასუსტა მანამდის არსებული სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობა შავი ზღვის სანაპიროებსა და დასავლეთს ქვეყნებს შორის. ოსმალეთი კიდევ თავისს მხრივ მუდმივ ომებში იყო გართული და არავითარ ეკონომიურ და კულტურულ შემოქმედებას თავისს უზარმაზარ იმპერიის საზღვრებში არ იჩენდა. ამ გარემოებამ დასცა ეკონომიურად დასავლეთი საქართველო.

ასეთსავე მდგომარეობას განიცდიდა აღმოსავლეთი საქართველო. სპარსეთის იმპერიის ეკონომიური ძარღვის სამხრეთისაკენ გადახრის შემდეგ ჩრდილოეთი პროვინციები და მათთან ერთად აღმოს. საქართველოც თავისი მატერიალურ ძალთა განვითარების მხრივ შედარებით ცუდს პირობებში ჩავარდნენ. ამასთანავე საზოგადოდ უკან სვლა წინა-აზიის ცხოვრებისა, რასაც, როგორც მოხსენებული იყო, მსოფლიო ისტორიული მიზეზები ჰქონდა, შეუძლებლად ხდიდა საქართველოს სამხრეთით მოსაზღვრე ქვეყნებში მშვიდობიან აღმაშენებლობით მუშაობას. მუდმივი ომები სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის, რასაც თან მოსდევდა ქვეყნის აოხრება, აიხსნება არა მარტო სპარსელებსა და თურქებს შორის არსებულ რასიულ წინააღმდეგობით, არამედ უმთავრესად ეკონომიურ ცხოვრების საერთო დაცემით წინა-აზიაში. ეკონომიური გაჭირვება ბადებდა შინაურ უთანხმოებას, ცალკე ინტერესების ერთმანეთთან ტლანქ დაჯახებას და შემდეგ თვით დიდ-დიდ ომებს, რომელიც ანიავებდა წინა-აზიის კეთილდღეობას. ეს ომები, სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის წარმოებული, სწვდებოდა საქართველოსაც. ქართლმა მე-XVI

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საუკუნეში მრავალჯერ გამოიარა ოხრება, კახეთი მე-XVII საუკ. პირველ ნახევარში შაჰ-აბაზის მიერ მთლად აწყვეტილ და მიწასთან გასწორებულ იქმნა. ამ ოხრებათ დააჩქარეს ძირითადი მიზეზებით გამოწვეული დაცემა ქვეყნის კეთილდღეობისა და კატასტროფიულ მდგომარეობაში ჩააგდეს ქართველი ხალხი.

როგორც აღმოსავლეთს, ისე დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში სიღარიბე თანდათან ძლიერდებოდა. მეფეთა საჭურჭლე ცარიელდებოდა, თავადების გვარეულობათ მოაკლდათ სიმდიდრე, ხალხი მთლად გაღატაკდა. ოქრო და ვერცხლი, როგორც სიმდიდრის მაჩვენებელი და საგარეო ვაჭრობის წარმოების მთავარი საშუალება, თანდათან შემცირდა და გაძვირდა, მისმა ტრიალმა კლება იწყო. 1540-იან წლებიდგან 1570-იან წლებამდე დასავლ. საქართველოს ტერიტორიაზე, კერძოდ იმერეთში, ვერცხლი გაძვირდა დაახლოვებით 25%-ით, ხოლო 1570-იან წლებიდგან 1705 1710-იან წლებამდის, მაშასადამე თითქმის $1^1/_2$ საუკუნის განმავლობაში კიდევ 40%-ით. ვერცხლის გაძვირება იწვევდა ფასების შესაფერისად დაწევას ადგილობრივ ნედლ მასალისა და მეურნეობის სხვა-და-სხვა საგნებზე, რაც თავისს თავად აღარიბებდა ქვეყანას საგარეო ვაჭრობის წარმოების დროს. რადგანაც ამასთანავე ქვეყნის საწარმოო ძალა მუდმივ ომებისა და ოხრების გამო სწრაფის ნაბიჯით უკან მიდიოდა, ამიტომ საქართველო ვერ პოულობდა საგარეო ვაჭრობის საწარმოებლად საკმაო ექვივალენტს. ამავე დროს ოსმალეთი და სპარსეთი მუდმივ ომიანობისათვის საჭიროებდნენ ცოცხალს ძალას, რის მოსაპოვებლად ამ ორივე სახელმწიფომ გააჩაღა ტყვეებით ვაჭრობა. უკიდურესს გაჭირვებაში მყოფ საქართველოსაც მაღე მოედო ეს სენი და ცოცხალი ადამიანი გახდა საგარეო ვაჭრობის ერთ-ერთ მთავარ საექსპორტო საგნად.

ტყვეები წარმოადგენდნენ იმ ექვივალენტს, რომელიც საშუალებას აძლევდა უბედურ ქვეყანას უცხოეთიდგან მიეღო მისთვის საჭირო საგნები.

ტყვეთა ვაჭრობა. ტყვეთა ვაჭრობა მძვინვარებდა საქართველოში მე-XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდგან მე-XVII საუკუნეში და მე-XVIII საუკ. მეორე ნახევრამდის. განსაკუთრებულის სისასტიკით ეს სენი მოედო დას. საქართველოს, საიდგანაც ოსმალთ გაჰყავდათ ათა ერებელი ტყვეები. მე-XVII საუკ. პირველ ნახევარში გურიის სანაპიროდგან მიდიოდა ოსმალეთის ბაზრებზე 10—12 ათასი ტყვე წელიწადში, ხოლო ოდიშიდგან 10 15 ათასი სული. ამავე საუკუნის 70-იან წლებში ოდიშიდგან გაჰყავდათ ოსმალეთშივე წლიურად 12 ათასი ტყვე, ამათში 3 ათასი მიდიოდა პირდაპირ სტამბოლს. ტყვეები იკრიბებოდა დასავლეთ საქართველოს ყოველ კუთხიდგან და რამოდენადმე აღმოსავლეთ საქართველოდგანაც. გარეშე მტრის შემოსევა, შინაური ბრძოლა და უფროს მეტად კიდევ ცალკე მებატონეების ყაჩაღური დავთასხმა ერთმანეთის სოფლებზე და გლე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ხებზე იძლეოდა ტყვეთა ვაჭრობისათვის ყაუშრეტელ წყაროს. დასავლეთ საქართველოში განსაკუთრებით გაძლიერდა ადამიანთა გაზიდვა მას შემდეგ, რაც 1660-იან წლებიდგან დაიწყო მეფე-მთავრებს შორის განუწყვეტელი ომიანობა და ქვეყნის კეთილდღეობის ყოველ გვარი ნასახი გაუთავებელმა ანარქიულმა მდგომარეობამ შთანთქა. ტყვეების ფასი ამ დროს იმდენად დაეცა, რომ ოდიშის სანაპიროზე. მაგალითად 1672 წ., 25—40 წლის მამაკაცი ღირდა მაშინდელი ფულით თუმანი, ხოლო ახალგაზრდა ქალი 13—18 წლისა $13^1/_3$ მანეთი. ტყვეები ვაჟები ოსმალთ ხშირად მიჰყავდათ იენიჩართა ჯარისთვის. სრულ წლოვანი მამაკაცები რჩებოდნენ მონებად, ახალგაზრდა ქალები კიდევ იყიდებოდნენ ჰარამხანებისთვის. ოსმალეთის მთავრობა თვალყურს ადევნებდა რომ ტყვეებით ვაჭრობა არ შეწყვეტილიყო და ყოველის მხრივ ხელს უწყობდა მას. საქართველო, ჩერქესელ ტომებთან ერთად, იყო ოსმალეთისათვის მონა ქალ-ვაჟთა მუდმივი წყარო.

მოსახლეობის შემცირება. ასეთს პირობებში, მუდმივ აოხრებათა, ომებისა და ტყვეთა ყიდვის გამო, მოსახლეობამ საქართველოში დიდად შემცირება იწყო. მე-XV საუკ. შუაში ქართლ-კახეთს უნდა ყოფილიყო, დაახლოვებით რასაკვირველია, 570 ათასი სული მცხოვრები ორისავე სქესისა, 1653 წ. კი ქართლსა და კახეთში იყო სულ 36 ათასი კომლი ანუ დაახლოვებით 260 ათასი სული. ამ ციფრმა როსტომ მეფისა და შაჰნავაზის დროს და შემდეგაც ოდნავ იმატა, რადგან ქართლ-კახეთი შედარებით უკეთეს პირობებში იყო, ვიდრე წინად, ისე რომ 1702 წ. ქართლ-კახეთს ირიცხებოდა 60 ათასი კომლი, რომელთა შორის 12—15 ათასი კომლი იყო კახეთის მართველის სალიმ-ხანის დროს 1656 წ. მოყვანილი თათრის ელი.

მთლად ლიხთ-იმერეთს მე-XV საუკ. შუაში იყო დაახლოვებით 1,100 ათასი სული, მაშასადამე ქვეყანა ძლიერ მჭიდროდ იყო დასახლებული. 1640—50 წლების ახლოს კი იმერეთში უნდა ყოფილიყო დაახლოვებით 60 ათასი კომლი, სადადიანოსა, როგორც საგულისხმებელია აფხაზეთთან ერთად. 40 ათასი კომლი, ხოლო გურიის შესახებ შეიძლება ანგარიშში მიღებულ იქმნას 25 ათასი კომლი, სულ დაახლოვებით 900 ათასი სული ორისავე სქესისა. ამის შემდეგ კი დასავლ. საქართველოს მოსახლეობამ საშინელის სისწრაფით იწყო კლება, ისე რომ 1770 წლის ახლო ხანებს იქ ირიცხებოდა—იმერეთში $12^1/_2$ ათასი კომლი, ოდიშსა 10 ათასი, გურიასა 5 ათასი და აფხაზეთისთვის შეიძლება მიღებულ იქმნას 8 ათასი კომლი. სულ 270 ათასი სული ორისავე სქესისა.

საქალაქო ცხოვრებაც კლებულობს. ეკონომიურად უკან დახევისა გამო საქალაქო ცხოვრებამაც კლება იწყო. ტფილისი მე-XVI საუკ-ში თანდათან დაეცა, ისე რომ 1597 წ., როდესაც ქალაქი ოსმალებს ეკუთვნოდა, იქ ითვლებოდა 2 ათასი კომლი მცხოვრები. რად-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განაც ტფილისში უმეტეს ნაწილად მძლავრობდნენ სპარსელები (1578—1606 წლებში ოსმალები), ამიტომ ქართველობა არ ეტანებოდა მას და გაურბოდა კიდეც სატახტო ქალაქში ცხოვრებას. როსტომ მეფის დროიდგან, როდესაც სპარსელების მფლობელობის მტკიცედ დამკვიდრებისთანავე შესწყდა გარეშე შემოსევანი, ტფილისმა რამოდენადმე მოკეთება იწყო, ასე რომ 1667 წ. ერთი ცნობით ტფილისში 70—80 ათასი სული ირიცხებოდა, თუმცა ეს ცნობა რამოდენადმე შეიძლება გადამეტებული იყოს. ერეკლე—ნაზარალი-ხანის დროს ტფილისმა სპარსთა მძლავრების გამო ისევ კლება იწყო: 1702 წ. იქ ირიცხებოდა სულ 2,500 კომლი და 20 ათასი სულ მცხოვრები.

ქალაქ გორში 1672 წ. ფრანგ მოგზაურის შარდენის სიტყვით 500 კომლი მცხოვრები იყო, მაგრამ წინად ამ ქალაქში, როგორც მისთვის უთქვამთ, 12 ათასი კომლი ყოფილა. თუნდაც ეს ციფრი გადაჭარბებული იყოს, მაინც ის ფრიად დამახასიათებელია ქვეყნის მიერ გამოვლილ ოხრების დასასუოათებლად. 1672 წლის შემდეგ გორი კიდევ უფრო შემცირდა, და თუმცა ვახტანგ VI-ს გამგებლობისა და მეფობის დროს ქალაქმა კვლავ მოსულიერება იწყო, მაგრამ 1723 წლისათვის მისი მცხოვრებთა რიცხვი მაინც 300 კომლს ვერ გარდასცილდა.

შარდენს 1672 წ. გაუვლია აგრეთვე ქართლს ახალქალაქში, რომელიც მისს დროს თითქმის მთლად დანგრეული იყო, ხოლო უწინ, მისისავე სიტყვით, ქალაქი ყოფილა, რასაც, რასაკვირველია, თვით სახელი ამტკიცებს.

ქუთაისში დაახლოვებითის ანგარიშით მე-XVI საუკ. შუაში უნდა ყოფილიყო 450—500 კომლი. მე-XVII საუკ პირველ ნახევარში ის საკმაოდ კარგი სავაჭრო ქალაქი იყო, 1672 წ. კი იქ ირიცხებოდა მხოლოდ 200 კომლი. ამ დროს ოსმალნი ქუთაისში ახლად ჩადგარნი იყვნენ. შემდეგ კიდევ ქალაქმა ფერიც იცვალა. ქუთაისის ციხეში მდგარი ოსმალოს ჯარი უმეტეს ნაწილად გაჰაჰმადიანებულ მესხთაგან შესდგებოდა. ჯარის უფროსი აღაც უმეტეს შემთხვევაში ქართველი მაჰმადიანი იყო. მაგრამ მათი მძლავრებისა გამო ბევრი ადგილობრივი მცხოვრები იმერელიც ღებულობდა მაჰმადიანობას და მათ ეკედლებოდა, ასე რომ მალე ქუთაისის მცხოვრებთა თვალსაჩინო ნაწილი მაჰმადიანთაგან შესდგებოდა.

ქართულ სახელმწიფოების ფინანსიური მდგომარეობა. საერთო მდგომარეობის გაუარესებამ უკან დასწია საქართველოს სამეფო სამთავროთა ფინანსები და გააღარიბა მეფე-მთავართა ხაზინა. 1577 წ. ახლოს ქართლის სამეფოს უნდა ჰქონოდა წლიური შემოსავალი დაახლოვებითის ანგარიშით 25,200 ათასი ასპრი ოსმალურ ფულად,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ანუ 210 ათასი დუკატი (ოქრო), ხოლო ვერცხლზე გადატანით 6,300 ათასი დანგი. ერთი საუკუნის შემდეგ კი 1690-იან წლებში ნაზარალიხანის დროს ქართლის სამეფოს შემოსავალი იყო 5 ათასი თუმანი, ანუ ვერცხლზედ გადატანით 2,400 ათასი დანგი.

განსაკუთრებით ცუდს მდგომარეობაში ჩავარდა კახეთის სამეფო შაჰ-აბაზ I-ის მიერ კახელების აწყვეტის და გარდასახლების შემდეგ. ქვეყანა იმდენად გაღარიბდა, რომ როდესაც 1636 წლიდგან თეიმურაზ მეფემ ისევ დაიპყრო კახეთი, ის იძულებული იყო ქოხებში ეცხოვრა.

1660-იან წლებიდგან ფრიად გაღარიბდა დასავლ. საქართველოც. ფული თანდათან გაჰქრა და ვაჭრობა უმეტესად პირველყოფილურ წესს — საქონლის გაცვლა-გამოცვლას — უბრუნდებოდა. მეფეების და მთავრების შემოსავალი თანდათან კლებულობდა. როგორც სამეფო სახლი, ისე მთავარნი შევიწროვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნენ.

სპარსეთის და ოსმალეთის ბატონობის ხასიათი როგორც სპარსეთი, ისე ოსმალეთი ხელუხლებლივ სტოვებდა სამეფო-სამთავროების შინაურ მართველობას. მხოლოდ ყოფილ საათაბაგოს ტერიტორიაზე, რომელიც გარდაიქცა ჩილდირის ანუ ახალციხის საფაშოდ, ვრცელდებოდა ოსმალთა უშუალო მართველობა და აგრეთვე კახეთს, ხანების ბატონობის დროს, სპარსეთის ძალა-უფლება მეტის სიცხადით აჩენდა კვალს ადგილობრივ ცხოვრებას.

როგორც სპარსეთი, ისე ოსმალეთი ღებულობდნენ სამეფო-სამთავროებიდგან განსაზღვრულ რაოდენობის ხარკს, რომლის ნაწილი გამოიხატებოდა ქალ-ვაჟთა გაგზავნაში. შაჰ-ისმაილის მიერ პირველად აღმ. საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქართლ-კახეთს ხარკად დაედვა წლიურად 300 საპალნე აბრეშუმი. შემდეგ, საწარმოო ძალთა დაცემისა გამო, ხარკის ამ რაოდენობამ იკლო და მე-XVI საუკ. დასასრულს კახეთის სამეფო სპარსეთის კარს აგზავნიდა საუკეთესო ჯიშის ცხენებს გარდა 20 საპალნე აბრეშუმს წელიწადში, ამავე დროს ოსმალთა გაძლიერებისა გამო კახეთის მეფე ალექსანდრე II ოსმალეთს აძლევდა ხარკად 30 საპალნე აბრეშუმს, ხოლო იმავე დროს, როგორც რუსეთის მოხარკეც, რუსთა მეფეს უგზავნიდა 50 ნაჭერ ოქრო-ქსოვილ ფარჩას. მე-XVIII საუკ. პირველს წლეებში ქართლი აგზავნიდა ყაენების ხაზინის სასარგებლოდ წელიწადში 4 შევარდენს, 300 თუმანს ფულად, რჩეულს ღვინოს 50 საპალნეს, სამს წელიწადში ერთხელ 7 მონას და აგრეთვე ყაენის ჰარამხანისთვის ქალებს გარემოებისდა მიხედვით.

ოსმალეთი ღებულობდა 1640-იან წლებში იმერეთის სამეფოდგან 4,070 პიასტრს, მაგრამ შემდეგ ეს ხარკი შეიცვალა. 1670-იან წლებში იმერეთის სამეფო აძლევდა ოსმალთ ხარკად წელიწადში 80 ქალ-ვაჟს 10-20 წლისას, გურია 46 სულს, ხოლო ოდიში სამს წელიწადში ერთ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ხელ 180 ათასს ადლ ტილოს. მე-XVIII საუკ. კი იმერეთი იხდიდა სამს წელიწადში ერთხელ კომლზედ აბაზს და ერთ საპერანგე ტილოს.

სახელმწიფოებრიობა. სახელმწიფოებრივი ძალა-უფლება, ისე როგორც წინა საუკუნეებში, ფრიად შეზღუდული იყო ფეოდალური წყობილების წესებით. მეფის და მთავრის საბატონო სახასო გლეხებით და აზნაურებით გადაბმული იყო მთელს საქართვ. ტერიტორიის სივრცეზედ თავადების დიდ-დიდ საგვარეულო მფლობელობასთან. ამავე დროს თავადების საგვარეულო მფლობელობას საკმაოდ დამოუკიდებელი ადგილი ეჭირა სახელმწიფოებრივ წყობილებაში, რის გამოც თავადებიც თავისს თავს თავისუფლად სთვლიდნენ რაიმე ვალდებულობისაგან სახელმწიფოს წინაშე. უმეტეს მათგანს, მთლად ანდა ნაწილობრივ, ჰქონდათ მიღებული ეგრედ წოდებული შეუვალობის უფლება, ე. ი. სახელმწიფოს არ შეეძლო მოეთხოვა მათთვის რაიმე გარდასახადები. გამონაკლისს წარმოადგენდა მხოლოდ ეგრედ წოდებული სათათრო გარდასახადი — სპარსეთისაან ოსმალეთის სახარკო, რომელიც ყველაზედ იყო გაწერილი.

მისწრაფება სახელმწიფოებრიობის განმტკიცებისადმი. მე-XV საუკუნეში და მე-XVI ს.პირველ ნახევარში საქართველოში სჩანდა მისწრაფება სახელმწიფოებრივ ძალა-უფლების განმტკიცებისაკენ. ეს გამოიხატა, სხვათა შორის, სამეფო გვარეულობის უმცროსს შტოების დამოუკიდებლობის მოსპობასა ან ფრიად შეკვეცაში. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არგვეთში მყოფი ბაგრატიონთა შტო ატარებდა მე XV საუკუნეში მეფის ხარისხს. მე-XVI საუკუნეში თანდათან ამ შტოს ნახევრად დამოუკიდებელი არსებობა მოისპო, ყოველს შემთხვევაში მისი წარმომადგენელნი ამის შემდეგ არ იწოდებიან მეფეებად. ქართლში მე-XVI საუკუნეში პირველი მუხრან-ბატონი ბაგრატ ატარებდა მეფის ტიტულს, რომლის შენარჩუნებას ცდილობდა მისი შვილიც, მაგრამ ამაოდ.

საზოგადოდ მე-XVI საუკ. მეორე ნახევარში მეფის უფლება საბოლოოდ გაერთიანებულია ქართლსა, კახეთს და იმერეთს დინასტიის მთავარ წარმომადგენლის ხელში.

ასეთსავე მოვლენას ვხედავთ სამცხე-საათაბაგოში, სადაც მე-XVI საუკ. დასაწყისს მზეჭაბუკ ათაბაგმა მოსპო ათაბაგის გვარის უმცროს შტოთა ავტონომიური მართველობა და მთელი მესხეთი გააერთიანა თავისი მფლობელობის ქვეშ.

მეფის უფლების განმტკიცების შეუძლებლობა. მაგრამ ეს მისწრაფება სახელმწიფოებრივ ძალა-უფლების განმტკიცებისაკენ ვერ განვითარდა ჯეროვნად, რადგანაც ქვეყნის ეკონომიურად უკან დახევამ შეუძლებლად გახადა პროგრესი სახელმწიფოებრივ წეს-წყობილებაშიაც. საქართველო საწარმოვო ძალთა განვითარების თვალსაზრისით უკან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მიდიოდა და ნატურალური მეურნეობაც სწრაფის ნაბიჯით იკიდებდა ფეხს. მამულის და გლეხების ბოძება, აგრეთვე გარდასახადებისაგან განთავისუფლება (შეუვალობა) გახდა ისევ ჩვეულებრივი წესი დასაჩუქრებისა სახელმწიფოს წინაშე გაწეულ სამსახურისათვის. ეს გარემოება კიდევ უფრო აძლიერებდა თავადთა გვარეულობათ და ანიჭებდა მათ მეტს დამოუკიდებლობას სახელმწიფოში. განსაკუთრებით ეს ითქმის დიდ და წარჩინებულ თავადების გვარეულობათა შესახებ.

თავადები. თავადთა საბატონოს განაგებდა გვარის უფროსი, თავი-ბატონი. გვარეულობის სხვა წევრთ ჰქონდათ მიცემული საუფლისწულოები. თავი-ბატონი იყო იმავე დროს საბატონოდგან გამოსულ ჯარის შემომკრები და უფროსი. თავისს საბატონოში თავადს მიკუთვნებული ჰქონდა რამოდენადმე მოსამართლის ფუნქციები, მასვე ჰქონდა აგრეთვე უფლება ბაჟის აღებისა მის საბატონოში გამვლელ სავაჭრო ქარავნებზედ.

თავადებს შორის განირჩებოდნენ შეძლების და ძლიერების მიხედვით დიდებულნი ანუ წარჩინებულნი თავადნი, დიდ შემძლე გვარეულობათა თავნი. გაღარიბებასა ან გაყრისთანავე გვარს აკლდებოდა მნიშვნელობა. ქართლში, მაგალ., მე-XVII საუკ. დასასრულს გაყრის გამო დამცირდა ციციშვილი, რომლის თავი მანამდის დიდებულთა პირველ რიგში იოიცხებოდა. იმერეთს კიდევ XVIII საუკ. დასაწყისში დამცირდა ჩხეიძე და ჩიჯავაძე. ოდიშს კიდევ ამავე ხანის ახლოს მთლად დაეცა ქორთოძე, გოშაძე და ჭილაძე, სამაგიეროდ ამაღლდა ჩიჩუა და რამოდენადმე ჯერ კიდევ მე-XVII საუკუნეში ჯაიანიც.

დიდებულ თავადების ძალას გვისურათებს შემდეგი ცნობები. მე-XV საუკ. მეორე ნახევარში ბარათაშვილის გვარეულობა ქართლში გაიყო 3 შტოდ: ბარათაშვილისა, აბაშიშვილისა და ორბელიშვილისა. თითო შტოს შეხვდა დაახლოვებით 3 ათასი კომლი გლეხი და აზნაური. ორბელიშვილის გვარს მე-XVII—XVIII საუკუნეში პირველი ადგილთაგანი ეჭირა ქართლის თავადებს შორის. მე-XVII საუკ. დასაწყისს, $1^1/_2$ საუკუნის განმავლობაში გამოვლილ აოხრებათა გამო, ამ საგვარეულოს ჰყავდა საკუთრივ მხოლოდ 513 კომლი გლეხი გარდა აზნაურთა გლეხებისა. ერთი საუკუნის შემდეგ რჩება დაახლოვებით იგივე რიცხვი: 1721 წ. საორბელიშვილო (საყაფლანიშვილო) შეიკავს 575 კომლს საკუთრივ გლეხებს, 310 აზნაურთა კუთვნილ გლეხებს და 85 კომლს აზნაურს, სულ 970 კომლს ბოგანოთა და აყრილთა გარდა. რამოდენიმე წლის შემდეგ ახალი აღწერით საყაფლანიშვილოში აღნიშნულია 93 კომლი აზნაური, 1118 კომლი გლეხი თავადებისა და აზნაურებისა, 263 კომლი ბოგანო, 698 კომლი კიდევ აყრილი.

საყაფლანიშვილოს შემოსავალი მე-XVIII საუკ. პირველ ნახევარში უდრიდა 400—500 თუმანს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მე-XVIII საუკ. დასაწყისს საციციანო საბატონო, მაგალ., შეიცავდა 859 კომლს და სხ.

ეკლესია. თავისი მდგომარეობით ეკლესია კიდევ უფრო დამოუკიდებელი იყო სახელმწიფოსაგან, ვიდრე დიდებული თავადები. ეკლესია სარგებლობდა შეუვალობის უფლებითაც თავადებთან შედარებით ბევრად უფრო მეტად. კათალიკოზებს და ეპისკოპოსებს ჰქონდათ თავისს ბამულში სამართლის წარმოების უფლებაც.

ქართლის კათალიკოზი ბევრად უფრო შემძლე იყო აფხაზ-იმერეთის კათალიკოზზედ, ხოლო აფხაზეთის კათალიკოზს მე-XVII საუკ. დასაწყისს ჰყავდა 540 კომლი, ქუთათელ მთავარ-ეპისკოპოსს მე-XVI საუკ. შუაში 540-ზე მეტი კომლი, ხოლო 1576 წ., მცხოვრებთა რიცხვის დაკლებისა გამო, 454 კომლი, მე-XVII საუკ. დასაწყისს ცაიშელს ჰყავდა 300 კომლი გლეხი და აზნაური, ხონელს კი მხოლოდ 59 კომლი.

კათალიკოზს და ეპისკოპოსებს გამოჰყავდათ თავისს საბატონოდგან ჯარი, რომელსაც თვითონ წინამძღოლობდნენ. ქართლის კათალიკოზს ჰყავდა საკუთარი სარდალიც. აფხაზეთის კათალიკოზის საკუთარ მოლაშქრეთა რიცხვი 1621 წ. უდრიდა 369 კაცს.

კახეთის სამეფოში თვით სადროშოები ეპისკოპოსების ხელში იყო. მეწინავე სადროშოს სარდლათ ითვლებოდა ბოდბელი, მემარცხენისა რუსთველი და მემარჯვენისა ნეკრესელი.

აზნაურნი, მსახურნი და გლეხნი. თავადები წარმოადგენდნენ მღვდელთ-მთავრებთან ერთად თავისუფალ პირთ საქართველოში, დანარჩენი მოსახლეობა კი, როგორც აზნაურნი, ისე მსახურნი და გლეხნი იმყოფებოდნენ უფლებრივის მხრივ თავისს ბატონისაგან დამოკიდებულ მდგომარეობაში. აზნაური ეწოდა თავისს ბატონის წინაშე მხოლოდ საპატიო სამსახურს. მსახურს და გლეხს ჰქონდა კიდევ თავისი საკუთრება, რომლითაც ის სარგებლობდა განუსაზღვრელად, მხოლოდ ბატონის წინაშე გარკვეულ ვალდებულების შესრულებით. ეკონომიურ ცხოვრების არევ-დარევამ, საერთო გაჭირვებამ, ამასთანავე გახშირებულმა ურთიერთ ხდომამ და ტყვეთ ადამიანთა მოტაცებამ თანდათან გააუარესა გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობა. მსახურთა, მებეგრე გლეხებთან შედარებით, პრივილეგიური მდგომარეობა შეირყა და მსახურიც უფლებრივად თანდათან უახლოვდება გლეხს. ამასთანავე XVII საუკუნეში და ამ დროიდგან მსახურთა რიცხვი თანდათან კლებულობს: ნაწილი მათი თანდათან გადადის მებეგრე გლეხთა კატეგორიაში. მოყალნე ანუ მებეგრე გლეხის ვითარებაც გაუარესდა.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ დაახლოებით მე-XVII საუკუნის დასასრულიდგან დასავლეთ საქართველოში ჩნდება ახალი კატეგორია ეგრედ წოდებულ მოჯალაბე გლეხთა. მოჯალაბე შეადგენდა სრულს სა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კუთრებას ბატონისას და თავისს მდგომარეობით ის უფრო შეჰგავდა მონას. მართალია, მოჯალაბეთა რიცხვი დიდი არ იყო, მაგრამ მათი გაჩენა ცხადად ამტკიცებს, თუ როგორი გავლენა ჰქონდა ტყვეთა ყიდვის და მებატონეთა ძალმომრეობის გალიერების ხანას გლეხთა უფლებრივ მხარეზედ.

სამხედრო წყობილება. სამხედრო თვალსაზრისით სამეფოები ქართლისა, კახეთისა იმერეთისა გაყოფილი იყო თითო 4 სადროშოდ, რომელთაგან ერთი იყო თვითონ მეფისა, დანარჩენი კიდევ განსაკუთრებულ სარდლებისა. სარდლები ინიშნებოდნენ ქართლსა და იმერეთში განსაზღვრულ და წარჩინებულ გვარეულობათაგან. ხოლო კახეთში სადროშოები ეკუთვნოდათ, როგორც ნახსენები იყო, მღვდელთ-მთავრებს—ბოდბელს, რუსთველს და ნეკრესელს.

სარდალს მშვიდობიანობის დროსაც ჰქონდა თავისი შემოსავალი. იმერეთში, მაგალითად, ეგრედ-წოდებულ ზემო-ქვეყანის სარდლის წერეთლის სარგო მე-XVIII საუკუნეში იყო კომლზე სამს წელიწადში ერთხელ თითო კოკა ღვინო.

ციხეები ებარა ციხისთავს. იმერეთში ციხისთავი ითვლებოდა ერთ უპირველეს თანამდებობის პირად.

ჯარი გამოდიოდა თითქმის სულ ცხენოსანი, ქვეითი იყო მხოლოდ მცირედი ნაწილი. ჯარის მთავარ შემადგენლობას წარმოადგენდნენ აზნაურნი და მსახურნი. მხოლოდ შემდეგ თანდათანობით—განსაკუთრებით მე-XVII საუკუნის სიგრძეზედ—ჯარში გასვლა სავალდებულო გახდა გლეხთათვისაც. იარაღი იყო მშვილდ-ისარი, ხმალი და შუბი. მე-XVI საუკუნის მეორე ნახევარში ჩნდება თოფი და ზარბაზანიც და მე-XVII საუკუნეში შვილდის ადგილს თანდათან იჭერს თოფი.

განათლება, მწერლობა, ხელოვნება. ცხოვრების საერთო დაცემა, რასაკვირველია, დაეტყო ერის სულიერ კულტურასაც. განათლების ცენტრები, მონასტრები, ეხლაც განაგრძობდნენ თავისს საგანმანათლებლო მოღვაწეობას, მაგრამ შემოქმედებითი სამეცნიერო მუშაობა არ სჩანდა.

მე-XVII საუკუნეში განათლების უმთავრესს მოთხოვნილებას საქართველოში წარმოადგენდა: წიგნის და სხვა და სხვა ენის ცოდნა, დამწერლობა (კალიგრაფია), ლექსთ(სიტყვის)-თარგმნელობა, მესტროლაბობა (ვარსკვლავთ-მეტყველება), ჟელექსობა.

სპარსეთსა და ოსმალეთან ურთიერთობის გახშირებისა გამო მოწინავე წრეებში თანდათან ვრცელდებოდა ოსმალური და სპარსული ენა. მე-XVI საუკ. საქართველოს მაღალ წრეებში საკმაოდ ფეხ მოკიდებული იყო თურქული ენა. ამ საუკუნის დასასრულს კახეთის სამეფო ოარზედაც კი სხვა უცხო ენებთან შედარებით უფრო ემარჯვებოდათ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თურქული. დაახლოებით ამავე დროს ეკუთვნის რამოდენიმე მაგალითი ოსმალურ ენიდგან სხვა-და-სხვა ნაწარმოებთა გადმოღებისა. დაუთ-ხანმა სტამბოლს ყოფნის დროს 1578—1580 წ. წ. გადმოთარგმნა ოსმალურიდგან კარაბადინი. ოსმალურივე ვერსიებიდგან გადმოღებულ იქმნა სპარსულ მწერლის ფირდოუსის „შაჰ-ნამეს“ (მეფეთ წიგნის) ზოგიერთი ნაწილები (მაგ., საამიანი ბარძიმ ვაჩნაძის მიერ).

მაგრამ ოსმალური ზედ-გავლენა ხანგრძლივი და ნაყოფიერი არ ყოფილა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (საათაბაგოში) ქართული ეროვნული კულტურა მაჰმადიანობის ფეხის მოკიდებისთანავე ჰქრებოდა, ხოლო დასავლეთ საქართველოს მალე მოედო ანარქიის ცეცხლი და გარდა ამისა ოსმალთა მძლავრება, მათი მტრული, ამპარტავნული და ზე-მხედვარე განწყობილება ქრისტიან ხალხებისადმი შეუძლებლად ხდიდა მათთან კულტურულ კავშირის გაბმას.

სულ სხვა იყო ურთიერთობა აღმოსავლეთ საქართველოსი სპარსეთთან. ქართლ-კახეთში სპარსთა ბატონობის დამკვიდრების შემდეგ მოწინავე ქართველ წრეებმა ხელახლავ იწყეს სპარსულ მწერლობის გაცნობა. სპარსული ენაც მალალ წრეებში ამასთანავე ნელ-ნელა ვრცელდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ ქართველნი მრავლად შედიოდნენ სპარსეთის სამსახურში და ყაენების კარზე თვალსაჩინო როლს ასრულებდნენ.

სპარსულ კულტურასთან ამ დაახლოვებას მოჰყვა ქართული მწერლობის ახალი აღორძინება. თეიმურაზ I, კახეთის მეფე, იყო პირველი დიდი პოეტი მე-XVII საუკ., რომელმაც გადმოიღო ქართულად რამოდენიმე სპარსული ნაწარმოები („ვარდ-ბულბულიანი“, „შამ-ფარვანიანი“, „ზილიხანიანი“, „ლეილ-მიჯნუნიანი“).

მე-XVII საუკუნის პირველ ნახევარშივე გადმოღებულ იქმნა სპარსულიდგან „შაჰ-ნამეს“ ზოგი ნაწილი და ამით შევსებულ იქმნა „მეფეთა წიგნის“ მანამდის ქართულად არსებული ვერსიები. თარგმნითი მუშაობა განაგრძო შემდეგ ვახტანგ VI-მ, რომელმაც გადათარგმნა სპარსულიდგან ქართულად, სხვათა შორის, ქილილა და მანა.

ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში სპარსული წყაროები პირველად გამოყენებულ იქმნა ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ (მეXVII საუკ. დასასრულს), რომელმაც გადმოიღო ქართულად სპარსულ ისტორიკოსთა ცნობები თემურლენგისა, შაჰ-ისმაილის და შაჰ-თამაზის შემოსევათა შესახებ საქართველოში.

ამ აღორძინებას მოჰყვა ორიგინალურ შემოქმედების გაძლიერებაც მწერლობაში. ამ მხრივ აღსანიშნავია განსაკუთრებით არჩილ მეფე. მას ეკუთვნის სხვათა შორის, „არჩილიანი“, რომელიც წარმოდგენს თეიმურაზ I-ის ისტორიას. როგორც ორიგინალურ ნაწარმ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თა ავტორი, აღსანიშნავია კიდევ იოსებ ტფილელი, ავტორი „დიდ-მოურავიანისა“, დათუნა ქვარიანი, რომელმაც დასწერა წმ. გიორგის წიგნი ლექსად და სხვანი.

მე-XVIII საუკუნის დასაწყისიდგან ხელახლავ დაიწყო განვითარება ქართულ ისტორიულმა მწერლობამაც (ვახტანგის კომისია, ვახუშტი ბატონიშვილი, სეხნია ჩხეიძე.)

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საბა-სულხან ორბელიანის მიერ ვრცელ და საუცხოო ქართულ ლექსიკონის შედგენას.

მხატვრობამ აღმოსავლეთ საქართველოში მე-XVII საუკ. სიგრძეზედ დიდი ნაბიჯი გარდასდგა წინ. აქაც სპარსული გავლენა ფლობს შემოქმედებას ან დიდად სჭარბობს მასში.

დასავლეთ საქართველოში მხატვრობა ცდილობს რამოდენადმე ტრადიციულ ანდა კიდევ თვითმყოფობის გზაზედ სვლას. ასეთია, მაგ., მე-XVI საუკუნის ფრესკები გელათში და მამუკა მდივნის მინიატიურები, 1646 წ. შესრულებული „ვეფხის-ტყაოსნისათვის“. ამისი მიზეზია ის გარემოება, რომ ოსმალეთში მხატვრობა სრულებით ვერ განვითარდა, მაშასადამე ოსმალურ ნიმუშების მიბაძვაზედ ლაპარაკი, თუნდაც ამ გარემოებისა გამო, არ შეიძლებოდა, ხოლო სპარსეთის ზედ-გავლენას კი ლიხთ-იმერეთი დაშორებული იყო.

V

სპარსეთისა და ოსმალეთისაგან რუსეთისაკენ.

ურთიერთობა რუსეთთან. რაც რომ ცხად ხდებოდა სპარსთა და ოსმალთა მძლავრება საქართველოს მიმართ, მით უფრო მეტის სისწრაფით იზრდებოდა ქართველ ხელმძღვანელ წრეებში სიმპატიები რუსეთისადმი. მე-XVI საუკუნის მეორე ნახევრიდგან, ასტრახანის სამეფოს შემოერთების შემდეგ, რუსეთი საკმაოდ მიუახლოვდა საქართველოს, თუმცა არა იმდენად, რომ ამიერ-კავკასიის საქმეებში პირდაპირ ჩარევა მოეხერებინა. საქართველო რუსეთს უყურებდა როგორც დიდს საქრისტიანო სახელმწიფოს, რომელიც შესძლებდა ქრისტიანობის,—ქართულ ეროვნების და ხალხობნობის მთავარ და შეიძლება ითქვას ერთად ერთ იმ დროინდელ საფუძველის—დაცვას მოზვავებულ მაჰმადიანობისაგან. ამ აზრით მე-XVI საუკუნის დასასრულიდგან ქართველი მეფეები იწყებენ მიწერ-მოწერას რუსეთის ხელმწიფეებთან. ამ მიწერ-მოწერას განსაკუთრებულ ენერგიით აწარმოებდა თეიმურაზ I კახეთის მეფე, რომელმაც თავისი სიცოცხლის ნახევარი თავისს სამეფოს გარეშე გაატარა. 1658 წ. თეიმურაზი თან წავიდა მოსკოვს შემწეობის გამოსათხოვად რუსეთის მეფის ალექსანდრესაგან. არჩილ, კახეთის და შემდეგ იმერეთის მეფე, აგრეთვე არა ერთხელ თხოულობდა დახმარებას რუსეთისაგან. 1699 წ. ის საბოლოოდ მიემგზავრება მოსკოვს, სადაც გარდაიცვალა კიდეც (1712 წ.). რუსეთიდგან ეძიებდნენ დახმარებას აგრეთვე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

იმერეთის მეფეები და მთავრებიც. ურთიერთობა საქართველოსა და რუსეთს შორის თანდათან ვითარდებოდა, თუმცა ქართველ მეფეებისთვის მას თვალსაჩინო სარგებლობა არ მოჰქონდა: რუსეთის ინტერესები ჯერ კიდევ არ თხოულობდა კავკასიის საქმეებში ჩარევას და ამიტომ დახმარების მთხოვნელ მეფეებს ცარიელი ნუგეშისა და იმედების მეტი არა ხვდებოდათ რა. პირველად იმპერატორმა პეტრე დიდმა მოინდომა 1722 წ. ამიერ-კავკასიის ფარგლებში თავისი მოქმედების გადმოტანა, მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ რუსეთისთვის ეს ნაბიჯი მაშინ კიდევ ნაადრევი ყოფილიყო. მაინც პეტრე დიდის ამ გამოსვლას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მან ცხად ჰყო სიახლოვე იმ დროისა, როდესაც რუსეთის სასიცოცხლო ინტერესები უეჭველ ჰყოფდა ჩრდილოეთის იმპერიის ამიერ-კავკასიის საქმეებში ჩარევას. მართლაც მე-XVIII საუკუნეში რუსეთი თანდათან გზას იკვალავდა შავი ზღვისაკენ და ცდილობდა მისს სანაპიროზე გამაგრებას. ამასთან ერთად მე-XVIII საუკუნეში რუსეთი ნელნელა ღებულობდა ევროპის სახელმწიფოს სახეს. ასეთს პირობებში მისწრაფებას რუსეთისადმი საქართველოში აძლიერებდა, გარეშე ქრისტიანობის დაცვის მიზნისა, მიდრეკილება ევროპიულ კულტურისა და განათლებისადმი. შემოქმედებითი ძალა ქართველი ხალხისა, მოდუნებული სპარსეთისა და ოსმალეთის ბატონობის დროს, ეძიებდა გამოსავალს, რომლის პოვნის იმედს აძლევდა მას დიდ რუსეთის ძლევა-მოსილი წინ-სვლა ოსმალეთის წინააღმდეგ და საზოგადოდ სამხრეთისაკენ.

ოსმალნი ქართლში. ვახტანგ VI-ის რუსეთს წასვლის შემდეგ ოსმალთ ფეხი მოიკიდეს ქართლში. გარეგნულად ქვეყნის მართველად ირიცხებოდა იესე ბატონიშვილი, ნამდვილად კი საქმეებს განაგებდა ტფილისს დადგენილი ახალციხის ფაშა ისაყი. ოსმალთ დაადვეს დიდი ხარჯი ქართლს და ცდილობდნენ ქვეყნის შემომტკიცებას.

დიდ-თავადები და კახ-ბატონი ოსმალთ წინააღმდეგ. ოსმალთა დამპყრობელ გეგმის წინააღმდეგ ამხედრდნენ ქართლის წარჩინებული თავადები, რომელთაც მეთაურობდა გივი ამილახორი, ჭკვიანი და ენერგიული პიროვნება და ამავე დროს კარგი მამულიშვილი. ოსმალთ წინააღმდეგ მოქმედობდა აგრეთვე კახ-ბატონი მაჰმად-ყული-ხანი, რომელსაც კახეთის გარდა ჰქონდა მიცემული სპარსეთის მთავრობისაგან განჯა, ყაზახი და შამშადილი, ხოლო წინად განჯის მაგივრად ერევანიც. განსხვავება მათ შორის იყო ის, რომ მაჰმად-ყული-ხანი გამოდიოდა ოსმალთა წინააღმდეგ როგორც სპარსეთის ერთგული, ხოლო გივი ამილახორი თავისი ჯგუფით იბრძოდა ქართლის თვითმყოფობის დაცვის მიზნით.

ოსმალებთან ბრძოლას აძნელებდა ის გარემოება, რომ ქართლის ფეოდალთა შორის არ იყო ერთობა. მაშინ როდესაც გივი ამილოხორი და ქსნის ერისთავი შანშე მედგრად ეწინააღმდეგებოდნენ ოსმალთ,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მეორე წარმომადგენელი ქართლის დიდ თავადებისა ერასტი ყაფლანიშვილი ტფილისში მყოფ ისაყ-ფაშას უდგა გვერდში. მაჰმად-ყული-ხანი და გივი ამილახორი შეებრძოლნენ ოსმალთ, რომელებთანაც იმყოფებოდნენ აგრეთვე იესე ბატონიშვილი და ერასტი ყაფლანიშვილი. მაგრამ ბრძოლა გათავდა მაჰმად-ყული-ხანის სასტიკი დამარცხებით, რომლის შემდეგ ყაფლანიშვილმა ურმებით წააღებინა დახოცილ ქართველთა თავები ტფილისში მყოფ რაჯაბ-ფაშისათვის წარსადგენად.

ამის შემდეგ ოსმალთ უფრო შემოიმტკიცეს ქართლი და მალე გადავიდნენ შეტევაზე თვით კახეთში მაჰმად-ყული-ხანის წინააღმდეგ და განდევნეს ის თავისს სამფლობელოდგან.

ლეკები კახეთში. კახეთის უპატრონობით ისარგებლეს ლეკებმა, რომელნიც აქამდისაც მუდმივ თარეშებით სასოწარკვეთილებაში აგდებდნენ ქვეყანას, წამოიშალნენ და მოედვნენ მას. მთელი კახეთი გახდა ლეკების სათარეშო ასპარეზად. ქვეყანა მთლად აოხრდა. ციხეები მათ ჩაუვარდათ ხელში, ხოლო თვით ხალხში იძულებით იწყო გავრცელება მაჰმადიანობამ, რადგან ეს იყო ერთად-ერთი საშუალება ფიზიკურ არსებობის შენარჩუნებისა.

ოსმალნი მოურიგდნენ ქართლის დიდ თავადებს. კახეთის ლეკების მიერ დაპყრობა აფერხებდა ოსმალების პოლიტიკას ქართლშიაც, ამიტომ ისაყ-ფაშამ იესეს სიკვდილის შემდეგ 1726 წ. არჩია ქართლის ფეოდალებთან მორიგების გზას დადგომოდა. სომხით-საბარათიანო მიეცა ერასტი ყაფლანიშვილს (ორბელიანს), მცხეთას ზევით ბაგრატ ციციშვილს, ზემო ქართლი გივი ამილახორს, ხოლო სამუხრანო და არაგვ-ქსნის საერისთონი თავ-თავის მეპატრონეთ. მაგრამ ყველაზედ უფრო განდიდებული ისაყ-ფაშის მიერ იყო ტფილისის მელიქი აშხარბეგ ბებუთაშვილი. ისაყ-ფაშის ამ კომპრომისულ საშუალებამ, მართალია, ოსმალებს ახალი ძალა შესძინა ქართლში: მაგალითად, გივი ამილახორი ამის შემდეგ გულწრფელად ემორჩილებოდა ტფილისიდგან მოცემულ ბრძანებებს, მაგრამ ქართლის ამ დაყოფამ მაინც ვერ მოსპო ოსმალთ საწინააღმდეგო მოძრაობა. უკმაყოფილება თან-და-თან იზრდებოდა და ბოლოს ოსმალთ აუჯანყდა საამილახვროში თეიმურაზ მაჩაბელი და შემდეგ განდგა შანშე ქსნის ერისთავი და არაგვის ერისთავიც.

ოსმალნი ცდილობენ კახეთის დაპყრობას. ამასობაში კახელებმაც მოიკრიბეს ძალა და დააპირეს ჩამომდგარ ლეკების გარეკა. ერთი ღვდლის წინამძღოლობით თელავიდგან განდევნილ იქმნა იქ მყოფი ლეკთა რაზმი, რის შემდეგ ხიზნად წასულმა კახ-ბატონმა მაჰმად-ყული-ხანმა შესძლო კახეთში ჩამოსვლა.

ლეკნი წარმოადგენდნენ კახეთისთვის ამ დროს მთავარს საშიშროებას და ამიტომ კახ-ბატონი დაეზავა ოსმალთ და ისაყ-ფაშას. მაგრამ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ოსმალთ გარდაწყვეტილი ჰქონდათ როგორც ქართლის, ისე კახეთის თავისთვის დაპყრობა და ამიტომ მალე მათ სამჯობინაროდ დაინახეს მაჰმად-ყული-ხანის მთლად თავიდგან მოცილება: ისაყ-ფაშასთან პირადად მოლაპარაკებისთვის მიწვეული, ის მოკლულ იქმნა ვერაგულად ფაშის მეაბჯრის მიერ (1729 წ.).

მაჰმად-ყული-ხანის მემკვიდრედ კახეთში იყო ძმა მისი თეიმურაზი, რომელიც ჯერ იძულებული გახდა თავი ფშავში შეეფარებინა, რადგან კახეთს შემოესია ოსმალთა ჯარი, ააოხრა ის და მრავალი სული წაასხა ტყვედ. ოსმალთ უნდოდათ არა-თუ მარტო კახეთის დაპყრობა, არამედ ლეკების ალაგმვაც, მაგრამ, თუმცა ლეკები დაამარცხეს კიდეც, ფეხი იმ მხარეში მაინც ვერ მოიკიდეს და ქვეყანა ერთის მხრივ ოსმალებისა და მეორეს მხრივ ლეკების გამო სულს ღაფავდა.

ქართლ-კახეთის უკიდურესი მდგომარეობა. როგორც ქართლს, ისე კახეთში მოსახლეობა ამ დროს მთლად აწყვეტის პირს იმყოფებოდა. ქართლში ოსმალთა ფარფაშობას და ფეოდალთა ურთიერთ შორის ანდა ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლას თან დაემატა ლეკთა თარეშები. გუნდ-გუნდად, ათას კაცად ან მეტნაკლებად ლეკნი მოედვნენ ქვეყანას. ქართლის ცენტრალური და ყველაზედ უფრო დასახლებული ადგილები მთლად გავერანდა. სამუხრანოს, შიდა-ქართლს, საციციანოს, რამდენადმე, აგრეთვე საბარათიანო – სომხითს თითქმის სრულებით არ დარჩა მსახლობელი, გარდა მცირეოდენ ნეშტისა, რომელიც სიმაგრეებში შეხიზნულიყო. სამუშაოდ ჩამოსვლასაც ყანებში, თუ არ დიდი სიფრთხილით და ჩამოპარვით, ვერვინ ბედავდა. ურთიერთ რბევისა გამო გახშირდა ტყვის ყიდვა, რაც უკანასკნელს სულს ართმევდა ისედაც სიკვდილის პირზედ მიმდგარ ხალხს. ასეთსავე მდგომარეობაში იყო კახეთი. ლეკთა რბევის გამო მრავალი სული გასწყდა, მრავალი დატყვევდა, ხოლო დანარჩენთაგან ბევრმა მუდმივ ძალადობისაგან თავის დასაღწევად ირჩია მაჰმადიანობაში გადასვლა. მთელი ქიზიყი და ალაზნის ველმა მხარი საბოლოოდ გალეკებისა და გადაგვარების გზაზედ იყო დამდგარი. მხოლოდ მცირეოდენი ნაწილი, ისიც მომეტებულად თავად-აზნაურობა, ჯერ კიდევ მედგრად იცავდა მამა-პაპურ სარწმუნოებას და ეროვნებას. ჩრდილოეთი ნაწილი კახეთისა კი მთლად სიმაგრეებში იყო გახიზნული.

ერეკლე ბატონიშვილის პირველი გამოსვლა. აი ასეთი იყო ქვეყნის მდგომარეობა, როდესაც ფშავეთში გახიზნულმა თეიმურაზმა დაიწყო ფიქრი ხალხის გამოხსნაზედ. მას გვერდში უდგა ერთად ერთი ძე მისი ერეკლე ბატონიშვილი, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, 15 წლისა, მაგრამ უკვე ქვეყნის გაჭირვებაზედ მწვავედ ჩაფიქრებული. თეიმურაზი გამოეხმაურა ადგილ-ადგილ დარჩენილ კახელებს, თავისი შვილი ერეკლე ჩამოგზავნა ალავერდს, ხოლო თითონ კი მივიდა თელავს, სადაც დას-დასად შეიკრიბნენ მასთან მეომრები. საჭირო იყო ქიზიყისა და ველმა-მხრისათვის ხელის გაწვდენა. რჩეულ მეომართა მცირე რაზმი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალგაზრდა ერეკლე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით თავს დაესხა ნეიშინის მინდორზედ ქიზიყის წასახდენად წამოსულ ლეკის ჯარს და სასტიკად დაამარცხა ის (1733 წ.).

ეს იყო ახალგაზრდა ერეკლეს პირველი ლაშქრობა, რომელმაც იხსნა ქიზიყი და გაღმა-მხარი მთლად წალეკისა და გადაგვარებისაგან. ამის შემდეგ იწყება სახელოვანი მოღვაწეობა ერეკლესი, რომელიც მთელი თავისი სიცოცხლის სიგრძეზედ, ხმლით ხელში, დარაჯად ედგა საქართველოს ერის უშიშროებისა და მისი მშვიდობიან ცხოვრების უზრუნველყოფის საქმეს.

ნადირის გაძლიერება სპარსეთში. ამ დროს სპარსეთის საქმეებმა გამოკეთება იწყო. სპარსეთში აღმობრწყინდა დიადი სახელი ნადირისა, რომელმაც თავისი სამხედრო ნიჭით ერთხელ კიდევ აიყვანა ამ დროს მთლად დასუსტებულ სპარსეთის ძლიერება უმაღლესს წერტილამდის. ის იყო თურქულ ტომის აფშარის მეთაური და შაჰ-თამაზის სამსახურში ითვლებოდა. თანდათან მან გაძლიერება იწყო სპარსეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციებში, ხოლო 1728 წ. გაილაშქრა ავღანისტანს ავღანელების სამშობლო ქვეყნის დასამორჩილებლად, რის შემდეგ უფრო გაადვილდა ბრძოლა შუაგულ სპარსეთსა და ისპაანში დამკვიდრებულ ავღანელებთან. მართლაც ავღანელების ბატონობა სპარსეთში მოისპო ისევე სწრაფად, როგორც მოულოდნელად მოხდა მათი 1722 წ. სპარსეთის მდიდარ დედა-ქალაქს ისპაანში შესვლა. 21 დეკ. 1728 წ. ნადირმა დაიპყრო ისპაანი და სპარსეთი ამ გვარად განთავისუფლებულ იქმნა ავღანთა მძლავრობისაგან. ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ნადირმა შაჰ-თამაზისგან მიიღო სახელი თამაზ-ყული-ხანისა (ე. ი. თამაზის მონა).

ძლევა-მოსილი და სახელ-მოხვეჭილი ნადირი მიისწრაფოდა სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ხელში ჩაგდებისაკენ. მალე მან ხანებთან შეთანხმებით გადააყენა შაჰ-თამაზი ტახტიდგან (26 აგვ. 1732 წ.) და ყაენად გამოაცხადა მისი 6 თვის ვაჟი აბაზ III, რომლის რეგენტად და მაშასადამე ერანის ფაქტიურ მბრძანებლად თვითონ დაინიშნა.

ამის შემდეგ ნადირმა განაახლა ოსმალებთან ბრძოლა და 1733 წ. აიღო ბაღდადი. ოსმალეთმა ამის საპასუხოთ დაიწყო ჯარების დაგროვება ყარსის რაიონში აზერბეიჯანის ხაბოლოოდ დასაპყრობად და შემდეგ ამ გზით სპარსეთისაკენ გასალაშქრებლად. ნადირმა ამისდა მიხედვით თავისი მთავარი მოქმედება გადაიტანა ჩრდილოეთისაკენ და მოუახლოვდა საქართველოს. 1734 წ. მან უკვე დაიპყრო შირვანი და ცოტა ხნის შემდეგ მოადგა განჯას.

ნადირი შემოდის ტფილისში. ნადირის გაძლიერებას გაფაციცებით თვალყურს ადევნებდნენ ქართლ-კახეთში, სადაც მისი დახმარებით ოსმალთა მძლავრობისაგან თავის დაღწევის იმედი ჰქონდათ. თეიმურაზ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კახ-ბატონი პირველი შეუთანხმდა სპარსელებს და აშკარად გამოვიდა ოსმალების წინააღმდეგ.

ამ დროს ისაყ-ფაშის ძემ უსუფ-ფაშამ გაგზავნა 6 ათასი კაცი ქიზიყზე განჯას შემომდგარ ნადირის წინააღმდეგ. თეიმურაზმა სპარსელების დასტურით და მათი სამხედრო მოქმედებათა გეგმასთან შეთანხმებით შეკრიბა 2 ათასი კაცი, დაეცა ოსმალთ და დაამარცხა ისინი. ამის შემდეგ მან კახეთის მართველად დასტოვა ქიზიყის მოურავი, ხოლო თითონ კახ ეპისკოპოსებისა და თავადების თანხლებით მივიდა ნადირთან, რომელიც განჯაში 10—11 ათასი კაცით მდგარ ალი-ფაშას შემოერტყმოდა. სპარსეთის რეგენტმა თეიმურაზი პატივით მიიღო და თავისთან დაიტოვა. ალი-ფაშა განჯაში 11 თვის განმავლობაში წინააღმდეგობას უწევდა სპარსეთის ჯარს. მას იმედი ჰქონდა ყარსის რაიონში დაგროვილ 120 ათასი ოსმალოს ლაშქრისა აბდულა-ფაშის წინამძღოლობით. მაგრამ 1735 წ. 8 ივნისს ნადირმა მდ. აბარან-ჩაიზე ალაგეზის მთის ახლოს სასტიკად დაამარცხა ოსმალების სერასკირი აბდულა-ფაშა, რომელმაც დაკარგა ამ ომში 40 ათასი კაცი და თითონაც მოკლულ იქმნა.

ამის შემდეგ აღმოსავლეთ კავკასიის ბედიც გარდაწყდა. ნადირი მიადგა ყარსს, ხოლო ამავე დროს ოსმალთ დასთმეს განჯა და მალე ტფილისიც. ტფილისისთვის ალყის შემოსარტყმელად უკვე წინად გაგზავნილ იყვნენ თეიმურაზი და ხანჯალ-ხანი, რომელთაც დაიჭირეს ოსმალთაგან დაცლილი ქალაქი და ციხე. 22 სექტ. 1735 წ. ნადირმა აიღო ყარსი, ხოლო იმავე წლის 6 ოქტომბერს ის დიდის ამბით შემოვიდა ტფილისს, სადაც მას მიეგება კახ-ბატონი თეიმურაზი. მოქალაქეთ გაუშალეს ძლევა-მოსილს ნადირს ფიანდაზი ციხის კარიდგან დაწყებული სასახლის ალაყაფის ჩარდახამდის.

ნადირის მოქმედება ქართლ-კახეთში. ნადირის ტფილისისკენ წამოსვლის დროს უკვე საკმაოდ გამოირკვა სპარსეთის რეგენტის გეგმა. მას განზრახვა ჰქონდა ქართლი საბოლოოდ სპარსეთისათვის შემოემტკიცებინა, თუნდაც ამისათვის საჭირო გამხდარიყო მოსახლეობის აყრა და გადასახლება. ამისდა მიხედვით განზრახული იყო ახლად დასანიშნ ქართლის მართველის უფრო მჭიდრო დამოკიდებულებაში მოქცევა როგორც სპარსეთის უმაღლეს ხელისუფალთაგან, ისე კერძოდ ერევნის ბეგლარბეგისაგან, ვიდრე ეს წინად იყო. ამით აიხსნება, რომ ქართლის თავი-კაცები, რომელნიც პირველად ეახლნენ ნადირს, ეხლა მწვავედ უკმაყოფილო დარჩნენ ოსმალების მაგივრად ახალი ბატონების მოსვლით და სპარსეთის რეგენტს წაუვიდნენ. გივი ამილახორი გადავიდა იმერეთს, მუხრან-ბატონი წავიდა რუსეთს, სხვანი ქსნის ერისთავი შანშე, არაგვის ერისთავი ბარძიმ და მათი მომხრენი აგრეთვე არ დაემორჩილნენ ახალს რეჟიმს. ნადირმა გაუსია ჯარები ქართლს, 4 ათასი კაცი გაგზავნა ზემო-ქართლს, 4 ათასი საციციანოს. ამ ჯა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რებმა დააქციეს გორის ციხე, მოწვეს, მოაოხრეს ქვეყანა და წამოასხეს აყრით 1300 კომლი და კიდევ $6^1/_2$ ათასი ტყვე. ყველა ესენი წაიყვანეს სპარსეთში დასასახლებლად.

შემდეგ ნადირი გადავიდა კახეთს, სადაც აგრეთვე ზოგი კახი თავადი და წარჩინებული არ გამოცხადდა მის წინაშე. თეიმურაზი ფშავს გახიზნულიყო თავისი ოჯახითურთ. აყარეს აუარებელი სული გაღმა-მხარს და ალაზნის გამოღმაც და წაასხეს ხვარასანს. კახეთიდგან სპარსეთის რეგენტი გაემართა ჭარს, ააოხრა ის და მივიდა შამახას.

იმავე წლის ნოემბერს აყარეს კიდევ თითქმის მთლად კახეთის თათრის ელი, რომელიც ივრის პირად ბინადროობდა, 12 ათას კომლამდის, აგრეთვე ელი ქართლისა, აშას მიუმატეს ერევნის და ყარსის მხარიდგან, ყაიყულიდგან და ბამბაკიდგან აყრილი ხალხი და ყველა, წ.ასხეს აგრეთვე ხვარასანს.

ნადირის შაჰად გამოცხადება. საზამთროდ ნადირი დადგა მუღანს, სადაც ნოვრუზის დღესასწაულისათვის (3 თებერ. 1736 წ.) შეიკრიბნენ მიწვეულნი სპარსეთის წარჩინებულნი, ხანები თავისი ამალებით და ჯარი, სულ 100 ათას კაცამდის. იქვე იყვნენ თეიმურაზი, ქართველი ბატონიშვილები და თავადები. ნოვრუზის დიდის ამბით გარდახდის შემდეგ ისპაანიდგან მოვიდა ცნობა მცირე-წლოვან შაჰ-აბაზ III-ის გარდაცვალების შესახებ. როგორც ამბობდნენ, ეს სიკვდილი განგებ იყო მოწყობილი ამ დროისათვის ნადირის მიერ. რადგანაც სეფიანთ დინასტიის წარმომადგენელი მეტი არავინ იყო, ამიტომ ხანებმა შაჰად ამოარჩიეს თვით ნადირი, რომელმაც 26 თებერვალს დაიდგა კიდეც თავს შაჰის გვირგვინი.

თავადების ბრძოლა შაჰ-ნადირის პოლიტიკის წინააღმდეგ. შაჰ-ნადირი ეიესწრაფოდა ერთის მხრივ სპარსეთის ბატონობის უზრუნველყოფას აღმ. საქართველოში და მეორეს მხრივ რაც შეიძლება მეტი სარგებლობის გამორჩენას ქართლ-კახეთიდგან სპარსეთის ინტერესებისათვის. ნადირი გაბმული იყო მუდმივ ომებში და ამისთვის საჭირო ნივთიერი სახსრის საშოვნელად აწერდა დიდს ხარკს დამორჩილებულ ქვეყნებს. გვირგვინის თავს დადგმის შემდეგ შაჰ-ნადირმა გამოუშვა მასთან მისულნი ქართველნი და თან მოაყოლა ბრძანება ქართლზე 3,300 თუმნის ხარკის გაწერის შესახებ. ამასთანავე ქართლს უნდა გამოეყვანა ხუთასი ნოქარი ცოლ-შვილით კაც-ცხენ-იარაღით. ოსმალების ბატონობით გაღარიბებულ ქართლს ამდენი ხარკის გარდახდა არ შეეძლო და ამიტომ ქსნის ერისთავი შანშე, გივი ამილახორი და ზემო-ქართლის თავადები გადადგნენ, დაუწყეს მოლაპარაკება სეფი-ხანს, მაგრამ ეს უკანასკნელი არავითარ დათმობაზედ არ წავიდა. ქართლის ერთმა ნაწილმა არჩია მაინც სპარსელებს მიკედლებოდა. არაგვის ერისთავი ბარძიმი, საციციანო და საბარათიანო სეფი-ხანს მოურიგდნენ. სეფი-ხანმა სამჯერ გაუსია ჯარი ქსანს და საამილახვროს, მაგრამ სამ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჯერვე ვერას გახდა. მაშინ სეფი-ხანმა არჩია მოტყუებით განსაცდელისაგან თავის დაღწევა, გამართა მოლაპარაკება ქართლისა და კახეთის წარჩინებულებთან და აგრეთვე თეიმურაზ კახ-ბატონთან და მოიწვია ისინი გორს. აქ მან შეიპყრო თეიმურაზი, არაგვის ერისთავი ბარძიმ, გივი ამილახორი, კახეთის სახლთხუცესი გივი ჩოლაყაშვილი და სხვანი და გაგზავნა ისინი ტფილისის ციხეში, ხოლო იქიდგან სპარსეთს შაჰ-ნადირთან.

ამ ამბების მიღებისთანავე ნადირმა ქართლის მეფედ დასვა აბდულა-ბეგ (არჩილ), ძე იესე მეფისა, ხოლო კახეთის გამგედ დანიშნა ქართლის გამგედ ნამყოფი ალი-მირზა, კახი ბატონიშვილი.

მიუხედავად მიღებულ ზომებისა, ქართლში გაძლება სპარსელებისათვის მაინც ძნელი იყო. სპარსთა წინააღმდეგ მოძრაობა არ ნელდებოდა. სეფი-ხანი მალე იძულებული გახდა ჯერ ქსნაზე გალაშქრებულიყო და შემდეგ თვით ქართლის გამგე აბდულა-ბეგი დაეჭირა და სპარსეთში გაეგზავნა. შემდეგ გაგზავნილ იქმნენ სპარსეთში სხვა თავადებიც, მათ შორის ოთარ ამილახორი, სარდალი ქაიხოსრო ორბელიანი, ლორის მელიქი ფარსადან, სომხითის მელიქი ბაადურ. ამით ტფილისში მყოფი სპარსელების ხანი ფიქრობდა შაჰ-ნადირის ძალა-უფლების განმტკიცებას ადგილობრივ.

ერეკლე ბატონიშვილის ნადირ-შაჰთან გაწვევა. ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი და ქართლელ-კახნი პატივით მიიღო და თან წაიტანა სალაშქროდ ყანდაარს ავღანისტანს. აქ შაჰმა მეფეს განუცხადა: შენი შვილი ერეკლე დაიბარე და რა ის ჩამოვა, შენ მაშინ დაგითხოვო. ამ ამბის მიღებისთანავე ერეკლე ბატონიშვილი წავიდა სპარსეთს და მივიდა ყანდაარს მაშინ, როდესაც შაჰ-ნადირს ეს ციხე უკვე აიღო. ერეკლე ნადირ-შაჰმა თან იახლა, ხოლო თეიმურაზი და მასთან მყოფნი ქართლელ-კახნი სამშობლოში დააბრუნა. ყანდაარიდგან ნადირმა გაილაშქრა ინდოეთს და ერეკლე ბატონიშვილიც თან წაიყვანა.

ნადირ-შაჰის ინდოეთს გალაშქრება. ინდოეთში გალაშქრება ნადირ-შაჰისთვის აუცილებელი იყო ავღანისტანის შემოსამტკიცებლად, რადგან ინდოეთის დიდი მოგოლთა იმპერია მოაჯანყე ავღანელთა წაქეზებით მუდმივ საფრთხეს უმზადებდა ამ მხრიდგან სპარსეთს. 180 ათასი კაცით ნადირ-შაჰმა გადალახა ინდოეთის საზღვარი, აიღო ქაბული და 6 თვის ლაშქრობის შემდეგ უახლოვდებოდა დიდ მოგოლთა სატახტო ქალაქს დელის. კურნალის ომში მან 120 ათასი კაცით სასტიკად დაამარცხა ინდოელთა 340 ათასი კაცისაგან შემდგარი ლაშქარი და თვითონ დიდ მოგოლი მამედ-შაჰიც ტყვედ შეიპყრო (1738 წ.). ამავე წლის მარტში ნადირ-შაჰი შევიდა ქალაქ დელში, სადაც ზავის პირობების თანახმად აიღო ნადავლად აუარებელი სიმდიდრე. მარტო ფულად აღებულ იქმნა 300 მილ. რუპი. ურიცხვი სიმდიდრე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დიდ მოგოლთა დინასტიისა, საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი, ჩაუვარდა ხელში სპარსეთის მბრძანებელს. მისსავე ხელში გადავიდა აგრეთვე ყველა დიდ მოხელეების, კარის-კაცების და აგრეთვე მცხოვრებლების განძეულობა. ყველა ამ სიმდიდრის წამოღებას, გარდა ძვირფასი ქვებისა, დასჭირდა 13 ათასი ცხენი და ჯორი. მთელი ნადავლი კი შეფასებული იყო დაახლოვებით მაშინდელი ღირებულობის მიხედვით 440 მილიონ მანეთად.

მთელი ამ ლაშქრობის დროს ნადირს თან ახლდა ახალგაზრდა ერეკლე ბატონიშვილი, თეიმურაზის შვილი, ქართველების ჯარით. დელიდგან ნადირ-შაჰის ლაშქრობა ავღანისტანსა, ინდოეთში და საზოგადოდ აღმოსავლეთში გაგრძელდა ორ წელიწადს. ეს საკმაოდ გრძელი ხანა, რომელიც დაჰყო ერეკლემ ნადირ-შაჰთან, ჩინებული შკოლა იყო ბუნებით ნიჭიერ და მხნე მეომარ ბატონიშვილისათვის. ნადირ-შაჰის მოწაფეობამ სახელი გაუკეთა მას და ეს იყო სწორედ მიზეზი, როდესაც აღა-მაჰმად-ხანი, 1795 წელს საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებული, შიშიანობდა ქართველებთან შებმას ტფილისის გალავნის ქვეშ და ამბობდა: „მე კარგად ვიცი, ერეკლე-ხანი ნადირ-შაჰის მოწაფეა და რამე მახეს დამიგებსო“, ნადირ-შაჰი ძლიერ მადლიერი იყო ერეკლესი, მისი სიმხნისა და ერთგულობისათვის, და ინდოეთში ლაშქრობის გათავების შემდეგ მაისში 1739 წ. გამოუშვა ის საქართველოში. იმავე წლის დეკემბერში ერეკლე მოვიდა კახეთს.

ამ გვარად ოსმალთა ბატონობის და ლეკთაგან ქვეყნის აწყვეტის შიშით თეიმურაზი და ერეკლე დარჩნენ სპარსეთის მთავრობის მხარეზე. თავისი ერთგული სამსახურით თეიმურაზმა და ერეკლემ შაჰ-ნადირის გული მოიგეს და კახეთი შედარებით მოსვენებით იყო თავისი მემკვიდრე მებატონის ხელში.

უფრო რთულ მდგომარეობაში იყო ქართლი, რომელსაც მართავდა შაჰის მიერ დაყენებული სპარსელი ხანი. ეს ხანი ხშირად იცვლებოდა. სეფი-ხანის შემდეგ ქართლის მართველად 1738 წ. დაინიშნა განჯის ხანი ულული-ხან, რომელიც მალე მოჰკლეს ლეკებთან ბრძოლაში და სეფი-ხანი ისევ შეუდგა ქვეყნის მართვას. მას მხარში უდგა საქართველოს ბეგლარბეგად დანიშნული ასლამაზ-ხან ორბელიანი, შვილი მაჰმად-ალი-ხანისა, რომლის სიკვდილის შემდეგ 1740 წ. ქართლში ნაიბად დანიშნულ იქმნა ხვარასნელი იმამ-ყული-ხანი. ქართლის გამგე ხანი იჯდა ტფილისში და განაგებდა ქვეყანას, მაგრამ ქართლის დიდი თავადები კვლავინდებურად წინააღმდეგობას უწევდნენ სპარსეთის მთავრობის პოლიტიკას და არ ემორჩილებოდნენ ხანს. რადგანაც საკუთარი ძალით ბრძოლა ძნელი იყო, ამიტომ თავადები ოსმალებსა და ლეკებს იშველიებდნენ სპარსელების წინააღმდეგ. ხანი სამაგიეროდ თავის მხრივაც ცდილობდა სპარსეთის მფლობელობის განმტკიცებას

ეროვნული ბიბლიოთეკა

და ბოლოს-და-ბოლოს ქვეყანა აოხრებას განიცდიდა როგორც სპარსელების, ისე ოსმალებისა, ლეკებისა და ამათი მომწვევ ქართლის მსხვილ თავადების მხრივ. სპარსეთის მთავრობა ერთის მხრივ ცდილობდა ცალკე ურჩ ფეოდალთა შემუსვრას, ხოლო მეორეს მხრივ ზოგ გავლენიან თავადების მიბირებასაც.

ქსნის ერისთავის დასჯა. ამ დროს ქართლის წარჩინებულთა შორის უპირველესი მნიშვნელობა ჰქონდათ ქსნის ერისთავს შანშეს და გივი ამილახორს. შაჰმა უბრძანა ტფილისის ხანს ქსნის ერისთავის შანშეს დასჯა. ხანი ჯარით წავიდა შანშეს წინააღმდეგ, შეიპყრა ცოლშვილი მისი და მისი ძმებისა, თვით შანშემ კი მოახერხა ახალციხეს გაქცევა. ამავე ჟამს შაჰ-ნადირთან ტფილისს მოვიდა იმერეთის მეფე ალექსანდრე და სთხოვა დახმარება ოსმალების წინააღმდეგ. ამით ისარგებლა ყაენმა და მოსთხოვა ახალციხის ფაშას შანშეს მოცემა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ემუქრებოდა ალექსანდრე მეფისთვის დახმარების გაწევას. ფაშა იძულებული გახდა შანშე დაეთმო. ის გაგზავნეს ხორასანს, მაგრამ გზაზედ გაპარვის შემდეგ შეიპყრეს და თვალების დათხრით დასაჯეს.

გივი ამილახორი—ქართლის ვექილი. შანშეს თავიდან მოცილების შემდეგ სპარსეთის მთავრობა შეეცადა გივი ამილახორის შემომტკიცებას. მას მისცეს ქსნის საერისთო და დანიშნეს ქართლის ვექილადაც. გივს დიდი გავლენა ჰქონდა, არაგვის ერისთავი ბეჟანიც შემობირებული ჰყავდა. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ქართლში მშვიდობა მაინც არ დამყარდა. ამისი ერთი მიზეზთაგანი იყო ის გარემოება, რომ შაჰ-ნადირი თავისი ხშირ ლაშქრობათა გამო იძულებული იყო ხალხისათვის ისეთი მოთხოვნილებანი წამოეყენებინა, რომელიც აღემატებოდა ქვეყნის გარდამხდელობის შესაძლებლობას. თავიდანვე შაჰ-ნადირმა შეაწერა ქვეყანას დიდი ხარჯი. გარდა ამისა სპარსელების ლაშქრობა დაღისტანზე დიდ მსხვერპლს ითხოვდა არა მარტო ჯარის მიცემით, არამედ სურსათის და მის გადასატან საშუალებათა დამზადების სახით. მარტო ერთგზობისას სურსათის გადასატანად დაღისტანში მომქმედ ჯარისათვის სპარსელებმა მოითხოვეს 3 ათასი უღელი ხარი, რომელიც არ დაუბრუნებიათ, 2 ათასი ურემი კიდევ სხვა იქმნა გაგზავნილი, 300 ათასი კოდი პური ცალკე გაიგზავნა. ამას გარდა ქვეყანას მოემატა ახალი გარდასახადები, რომლის გარდახდა მცხოვრებთ ვერ შეძლეს, რის გამო ქართლიდგან მრავალი აიყარა და ახალციხის საფაშოში და სხვა მეზობელ მხარეებში გარდასახლდა.

გივი ამილახორის აჯანყება. ქართლის ვექილი გივი ამილახორი ფრიად უკმაყოფილო იყო სპარსელების ქცევით. ამ დროს მას წარუდგინეს ახალი მოთხოვნილება 600 ქალ-ვაჟისა, 500 კომლი კაცისა და 20,000 ხარვარის პურის წარდგენის შესახებ. ეხლა კი მოთმინებიდგან გამოსულმა გივმა განიზრახა სპარსელების წინააღმდეგ გამოსვლა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თეიმურაზს წინადადება მისცეს აჯანყებას მიმხრობოდა. მაგრამ მან უარი განაცხადა. მაშინ გივი ამილახორმა ტფილისის ხანს შეაგულიანა დაღისტანზე გალაშქრება, თითონ კი ტფილისიდგან შიდა-ქართლს გაიქცა (11 აპრილს 1742 წ:) და სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყების დროშა ააფრიალა.

თეიმურაზი სპარსელების მხარეზე დგება და იპყრობს არაგვის საერისთოს. როდესაც პირველად ნადირ-შაჰს ამბავი მოუვიდა ხარკის და სურსათის შეუკრებლობისა და ამის შესახებ ამტყდარ უკმაყოფილების შესახებ, მან თავისი სასტიკი ხასიათის მიხედვით ბრძანება გასცა მთლად ქართლ-კახეთის აყრისა და აწყვეტის შესახებ. ასეთ დროს მხოლოდ თეიმურაზს შეეძლო ყაენის დაშოშმინება. ჯერ თითონ წავიდა შაჰთან დაღისტანს, ხოლო შემდეგ თავისი ცოლიც დედოფალი თამარ, ასული რუსეთში გადასახლებულ ქართლის მეფის ვახტანგისა, დაიბარა. დედოფალ თამარის შუამდგომლობით ქართლ-კახეთის აყრას შაჰ-ნადირმა თავი დაანება, მხოლოდ მიუწერა ტფილისის ხანს მოაჯანყე ქართლის თავადების და მათი მეთაურის გივი ამილახორის დასჯა. გივის დიდი მომხრე იყო აგრეთვე არაგვის ერისთავი ბეჟანი. ამ გარემოებით ისარგებლა თეიმურაზმა, არაგვის ერისთავი მისსავე ყმებს მოაკვლევინა და არაგვის საერისთო თითონ დაიპყრო. თუმცა კახ-ბატონის გაძლიერება სპარსელების ანგარიშში არ შედიოდა, მაგრამ გივის წინააღმდეგ სპარსელები ქართლში გაცხარებულ ბრძოლას ეწეოდნენ და ამიტომ მეტი გზა აღარ იყო: არაგვის საერისთო შაჰ-ნადირმა ისევ თეიმურაზს დაუმტკიცა (1743 წ.). ამით კახ-ბატონმა თავისი ძალა და გავლენა განადიდა, მაგრამ იმავე დროს ის ქართლის დიდ თავადთა წინააღმდეგ ბრძოლაში აშკარად სპარსელების მხარეზე მოჰყვა.

ქართლის თავადები გივის მეთაურობით განაგრძობენ ბრძოლას. ამ გვარად სპარსელებმა თანდათან ჩაითრიეს კახეთის მეფე თეიმურაზი ქართლის თავადებთან ბრძოლაში. ამ თავადების ჯგუფი იბრძოდა იმ დროს ქართველ ხალხის თავისუფლებისათვის ქართლის ტერიტორიაზედ. ის იყო ამ დროს თავისი მოქმედებით ეროვნულ დროშის მებაირაღტრე. მაგრამ ეს ბრძოლა ხდებოდა მისთვის ფრიად არა ხელსაყრელ პირობებში. გარდა ქართლის მსხვილ თავადების და სპარსელების ძალთა უთანასწორობისა, კახეთის სამეფო სახლიც სპარსეთის პოლიტიკის მხარეზედ იყო და ეს გარემოება, რასაკვირველია, აკნინებდა ქართლელ ფეოდალთა ძალას. ამასთანავე თეიმურაზს პირადი გავლენაც ჰქონდა ქართლის ზოგიერთ წრეებზედ, განსაკუთრებით იმ ნათესაურ კავშირის გამო, რომელიც არსებობდა მას და ქართლში წინედ მებატონე დინასტიის შორის ვახტანგ მეფის ასულის თამარის ცოლად შერთვით. ამით აიხსნება, რომ აჯანყებულთა საქმე წინ ვერ წავიდა. პირიქით, თეიმურაზ მეფემ მალე ხელიდგან გამოაცალა ქართლის ფეოდალების მეთაურს გივს არა თუ არაგვის საერისთო, არამედ წაართვა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მას ქსანიც. ქსნის საერისთოს წართმევის შემდეგ ერეკლე ბატონიშვილმა ერთს ბრძოლაში აბო-წმინდასთან სასტიკად დაამარცხა გივი და შეერთებული ოსმალოს, ლეკის და ქართველების ჯარი — 5 ათასი კაცი. გივი შევიდა სურამში, ხოლო ერეკლე დაბრუნდა კახეთს.

მდგომარეობა ამ გვარად ამ დროს ქართლ-კახეთში შემდეგი იყო: სპარსეთის მორჩილნი იყვნენ თეიმურაზ კახეთის მეფე და ძე მისი ერეკლე ბატონიშვილი, ტფილისში იჯდა სპარსელი ხანი, ხოლო ამათ წინააღმდეგ ამხედრებული იყო ქართლის ძლიერი ფეოდალური ჯგუფი გივი ამილახორის მეთაურობით.

თავადების და გივის დამხმარე იყვნენ ოსმალნი, რომელნიც ყოველ ღონისძიებას ხმაროობდნენ სპარსელებისათვის საქართველოში ბატონობა გაემწარებინათ და, თუ შესაძლებელი იქნებოდა, ისინი აქედგან მთლად გაეგდოთ. 1744 წ., მაგ., ახალციხის უსუფ-ფაშა გადმოვიდა ქართლს და შეუერთდა გივს რუისში. ამათ წინააღმდეგ წამოვიდნენ ტფილისის ალი-ხანი და თეიმურაზ კახეთის მეფე. პირველს ბრძოლაში სპარსნი და თეიმურაზი დამარცხდნენ და გორის ციხეში შევარდნენ. უსუფ-ფაშამ ოსმალეთის მთავრობისაგან გამოტანებული ხაზინა გაგზავნა დაღისტანში სპარსელების წინააღმდეგ ლეკების განთქმულ ბელადის მალაჩას ხელით, რომელსაც თან ახლდა ათასი ლეკი და ამდენივე ოსმალო. ხანის მოწერილობით ამ ჯარს არაგვზე დახვდა ერეკლე ბატონიშვილი, რომელმაც დაამარცხა ეს რაზმი, მოკლა თვით ბელადი მალაჩა, დახოცა მრავალი, ნეშტი კი გაიქცა გორს უსუფ-ფაშასთან.

თეიმურაზს მიეცა ქართლი, ხოლო ერეკლეს კახეთი. ამგვარად თეიმურაზ კახეთის მეფე და ერეკლე ბატონიშვილი სპარსელების ჯართან ერთად ენერგიულ ბრძოლას ეწეოდნენ ქართლის ფეოდალურ ჯგუფთან. მაგრამ სპარსელებმა მაინც ვერ მოიპოვეს ბატონობა ქართლში. ტფილისში დადგინებული ხანი მხოლოდ დედა-ქალაქს, მისს არე-მარეს, აგრეთვე სომხით-საბრათიანოსა და ყაზახ-ბორჩალო-შამშადილს ფლობდა, შიდა ქართლი კი ფაქტიურად ქართველ თავადების ხელში რჩებოდა. ამ ბრძოლის დროს თეიმურაზ მეფემ და ერეკლემ დიდი ერთგულება აჩვენეს შაჰ-ნადირს საქართველოს ტერიტორიაზე მისი უფლების განმტკიცების საქმეში. ამით აიხსნება, რომ ყაენმა ბოლოს ქვეყნის დასამშვიდებლად და ამავე დროს ქართლის შესანარჩუნებლად 1744 წ. ქართლის მეფობა უბოძა თეიმურაზს, ხოლო კახეთის მეფედ დასვა ძე მისი ერეკლე ბატონიშვილი. შაჰს იმედი ჰქონდა, რომ თეიმურაზ მეფე უფრო მეტს შესძლებდა ქართლის დამშვიდებაში, ვიდრე სპარსელი ხანი, ტფილისს მჯდომი.

გივი ამილახორის დამორჩილება. სპარსეთის მთავრობა არ შესცდა. თეიმურაზი ქართლში გაბატონებისთანავე ენერგიულად შეუდგა საქმეს. საჭირო იყო ქართლის ფეოდალების შემომტკიცება ძალით ან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ებით. პირველად თეიმურაზი შეეცადა შერიგებით საქმის გათავებას. ამისთვის მან შუამდგომლობა აღძრა შაჰ-ნადირის წინაშე ქსნის ერისთვის შანშეს განთავისუფლების შესახებ. ქსნის ერისთავი განთავისუფლებულ იქმნა და დაბრუნდა ხორასანიდგან თავისს სამფლობელოში. ქსნის ერისთავის შემორიგებამ დასცა და დაასუსტა თავადების ჯგუფი და მათი მეთაური გივი ამილახორი. გივი კიდევ ცდილობდა ქართლის ახალ მეფის თეიმურაზის შებრძოლებას და თუმცა მას მხარს უჭერდნენ ოსმალნი, მაგრამ ამ ბრძოლიდგან მისთვის არა გამოვიდა რა. თეიმურაზ მეფემ 1745 წ. შემოარტყა ალყა სურამს, სადაც გამაგრებულიყო გივი, გამოიყვანა ის ციხიდგან და გაგზავნა სპარსეთს შაჰ-ნადირთან.

ამ გვარად თეიმურაზმა შესძლო სპარსეთის წინაშე შაჰ-ნადირის მძლავრობის დროს გარკვეულ, მიზან-შეწონილ და ლოიალურ პოლიტიკის საშვალებით ქართლში გაბატონება და იმავე დროს მსხვილ ფეოდალების შესამჩნევად ალაგმვა. ქართლსა და კახეთს პირველად ხანგრძლივ შეწყვეტის შემდეგ გაუჩნდათ ქრისტიანი ბატონები. ეს იყო იმ დროს დიდი ეროვნული გამარჯვება. 1745 წ. 1 ოქტომბერს შაჰ-ნადირის ნებართვით თეიმურაზმა იკურთხა მცხეთაში გვირგვინი, რაც დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია. დიდი ხნის ხარვეზის შემდეგ ეფილისში მეფობდა ქრისტიანული წესით ცხებული მეფე.

ამიერიდგან ქართლი და კახეთი მამა-შვილის მეფობისა გამო არაებითად გაერთიანებული იყო როგორც სამხედრო ძალის მხრივ, ისე საგარეო პოლიტიკის წარმოებაში. თეიმურაზი და ერეკლე ეხნედ შეუდგნენ თავისს აოხრებულ ქვეყანაში ცხოვრების დალაგებას. ბრძოლა ლეკთა თარეშებთანაც საერთო ძალით უფრო ადვილი იყო. ქვეყანამ რამოდენადმე მოსულიერება იწყო.

სპარსეთში ისევ არევ-დარევა იწყება. ამ დროს სპარსეთის ძლიერება ისევ დაეცა და მისი დაცემა ისე მალევე მოხდა, როგორც მალე აღმობრწყინდა შაჰ-ნადირის დროს. თავის მეფობის უკანასკნელ ხანს შაჰ-ნადირს გაუჩნდა დევნის მანია. თავისს შვილს დაბრალა მის წინააღმდეგ შეთქმულობა და თვალები დასთხარა. შვილისთვის თვალების დათხრის შემდეგ შაჰ-ნადირი ჩავარდა განუსაზღვრელ წუხილში, არ იცოდა თავისი ჯავრი ვისზედ ამოეყარა და ერთ დღეს სიკვდილით დასაჯა 50 მასთან დაახლოებული პირი, მხოლოდ იმიტომ, რომ როდესაც ჩემ შვილისათვის თვალების დაწვის ბრძანება გავეცი, თქვენ უნდა დაგეშალათო. ამის შემდეგ დაიწყო სპარსეთში საშინელი ხანა შაჰის ტეროორისა. ნადირ-შაჰი ფრიად გაძუნწდა და ხალხს უკანასკნელს ტყავს აძრობდა. დაიწყო ამბოხება სხვა-და-სხვა ადგილას, რასაც მოჰყვა მთელი ქალაქების აწყვეტა. განსაკუთრებით დევნიდა შაჰი შიიტებს, რადგან თითონ სუნიტი იყო. ბოლოს, როდესაც შაჰმა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბრძანება გასცა თავისს ჯარში ყველა სპარსელის გაწყვეტისა, მაშ. თვითონ ის მოკლულ იქმნა ერთ მხედართ-მთავრის მიერ (ივნ. 1747 წ. შაჰ-ნადირის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში ასტყდა ხანგრძლივ ანარქია.

თეიმურაზი მიდის სპარსეთს დიდი არბაბობის გამო. თავისი მეფობის უკანასკნელ ხანაში და ამკარა სულიერ ავადმყოფობის დროს ნადირ-შაჰმა გააწერა ქართლ-კახეთსაც დიდ-ძალი გარდასახადი. ქართლის ვექილად მყოფი ყაზახის ხანი, აგრეთვე თეიმურაზის ვეზირად სპარსეთიდგან დანიშნული მირზა-იბრეიმი და სხვა სპარსელი მოხელეები გაწვეულ იქმნენ ყაენთან, რომელმაც მათი თვალების დათხრა ბრძანა და შემდეგ მოსთხოვა თეიმურაზს არბაბი 15 ათასი თუმანი, ერეკლეს 10 ათასი, ხოლო მთლად ქართლ-კახეთს 200 ათასი თუმანი. ამ ფულის გარდახდა ყოვლად შეუძლებელი იყო და მეფეებიც გადუდგნენ შაჰ-ნადირს. ყაენმა ამ ამბის მიღებისთანავე აპატია თეიმურაზ-ერეკლეს მათზე გაწერილი გარდასახადი და ქართლ-კახეთის არბაბის გარდაწყვეტაც თეიმურაზს მიანდო.

ამის შემდეგ თეიმურაზმა გარდასწყვიტა სპარსეთს წასვლა (მაისს 1747 წ.), ხოლო ქართლი კი ჩააბარა იესეს ძეს ბატონიშვილ აბდულა-ბეგს (არჩილს), რომელსაც ქვეყანა უნდა ემართა ერეკლესთან შეთანხმებით.

თეიმურაზს აძლევენ ყაზახს. თეიმურაზმა სპარსეთში დაჰყო თითქმის 2 წელიწადი. ამასობაში სპარსეთში არეულობა გრძელდებოდა. ცალკე პროვინციებში მოხდა განდგომილება. ყაენად მჯდარი ნადირ-შაჰის ძმისწული ადილ-შაჰი შეიპყრო მისმა ძმამ იბრეიმ-მირზამ, დასთხარა მას თვალები და თვითონ გაყაენდა (1749 წ.). თეიმურაზმა თავისი ტაქტით შესძლო ყველა სიძნელისათვის თავი გაერთო და ახალ შაჰთან სულთან-იბრეიმთანაც კარგი განწყობილება დაიჭირა. 1749 წ. მარტს თეიმურაზი გამოისტუმრეს ტფილისს დიდი საჩუქრებით. ამასთანავე მას უბოძეს ბორჩალოს გარდა ყაზახიც.

აბდულა-ბეგი. ტფილისის ციხის დაჭერა ქართველების მიერ. თეიმურაზის სპარსეთში ყოფნის დროს ქართლის მართველად დანიშნულმა აბდულა-ბეგმა ისარგებლა მთელს ერანში მოდებულ არეულობით და გამოაცხადა თავისი თავი ქართლის ბატონად. მან დაიპყრო სომხით-საბარათიანო, მოიმხრო ტფილისის ციხის მცველი თათრები (ყიზილბაშები), ხოლო თვითონ გამაგრდა სამშვილდეში. ერეკლე მეფემ დაიწყო ბრძოლა მის წინააღმდეგ და შემოადგა ტფილისის ციხეს. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ როგორც ტფილისის ციხე (ნარიყალა), ისე მეტეხის სიმაგრე აღებულ იქმნა ქართლ-კახეთის ჯარის მიერ.

პირველად ორი საუკუნის შემდეგ ტფილისის ციხეში შედიოდა ქართველი რაზმები. ერეკლე მეფე თვით ავიდა ნარიყალას დასათვალიე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ებლად და დააყენა იქ 60 კახი ჯარის-კაცი. მეტეხის ციხეში დადგა კიდევ ცალკე რაზმი (1748 წ.).

ცოტა ხნის შემდეგ ახალი შაჰის სულთან-იბრეიმის ეთიმადოვლეს სალიმ-ხანის შუადგომლობით თეიმურაზ-ერეკლე მოურიგდნენ აბდულა-ბეგს, რომელსაც მიეცა საუფლისწულო.

სპარსეთიდგან ახალ ჩამოსულმა თეიმურაზ მეფემ ჩამოიყვანა 300 სპარსელი ჯარის-კაცი, რომელიც შაჰის ბრძანებით ტფილისის ციხეში უნდა დამდგარიყო. ტფილისში ამ გვარად ისევ ყაენის რაზმი დადგა, მაგრამ [illegible]ოლოდ ცოტა ხნით.

არეულობა სპარსეთში. არევ-დარევა სპარსეთში გრძელდებოდა. შაჰ-სულთან-იბრეიმი მალე ჩამოაგდეს ტახტიდგან და მის მაგივრად ყაენად დასმულ იქმნა ნადირ-შაჰის შვილისშვილი როქ-მირზა. ამის შემდეგაც შეხლა-შემოხლა არ შეჩერებულა. გაჩნდნენ სხვა-და-სხვა მეძიებელნი ყაენის ტახტისა. შაჰ-როქს მალე თვალები დასთხარეს, ყაენობიდგანაც გარდააგდეს, მაგრამ შემდეგ ისევ ტახტზე დასვეს. ბოლოს ერანში თანდათან გაძლიერება იწყო ზენდის ტომის მეთაურმა ქერიმ-ხანმა (1750 წ.). ქერიმ-ხანის გამოჩენის დროს სპარსეთში მძლავრობდნენ: აზერბეიჯანში აზატ-ხანი ავღანელებითურთ, გილანში ჰიდასტ-ხანი და ასტრაბადს ჰუსეინ-ხანი ყაჯარი. ქერიმმა დაუწყო ბრძოლა ამ თავისს მოპირდაპირე და აგრეთვე სხვა ხანებს და ბოლოს, რამოდენიმე წლის შემდეგ, გახდა ფაქტიური მბრძანებელი სპარსეთის დიდი ნაწილისა.

ქართლ-კახეთი თავისუფლდება სპარსეთის გავლენისაგან. რადგანაც ამ გვარად ერანში არეულობა არ სწყდებოდა და ამიტომ სპარსეთის პოლიტიკური გავლენა აღმ. საქართველოში თანდათან სუსტდებოდა. მალე ფაქტიურად მოისპო ქართლ-კახეთ-ს დამოკიდებულება სპარსეთისაგან და ტფილისის ციხეც უმტკივნეულოდ ქართველების ხელში გადმოვიდა.

ერევნის სახანო ხდება თეიმურაზ მეფის მოხარკე. არეულობა სპარსეთში საშუალებას აძლევდა თეიმურაზს და ერეკლეს უფრო მეტის ყურადღებით მოქცეოდნენ შინაურ საქმეებს და ამავე დროს სამეფოს საზღვრების გაფართოებისა და თვისი პოლიტიკური გავლენის გადიდებისათვისაც ეზრუნათ.

1749 წ. იბრეიმ-შაჰის მოკვლის შემდეგ, სპარსეთში ამტყდარ დიდი არეულობის დროს ვინმე მაჰმად-ხან აზერბეიჯანის ქვეყნებს აოხრებდა. ერევნის ხანმა ვერ შესძლო მაჰმად-ხანის წინააღმდეგობა. სპარსეთშიდაც ყველას მიერ აღიარებული ცენტრალური მთავრობა არ არსებობდა. ამიტომ მან მიმართა თეიმურაზ-ერეკლეს და სთხოვა დახმარება,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რის სანაცვლოდ აღუთქვამდა ყოველ წლიურ ხარკის მიცემას. ორნივე მეფენი წავიდნენ მაჰმად-ხანის ასალაგმავად, დაამარცხეს ის და განათავისუფლეს მტრისაგან ერევნის სახანო, რის შემდეგ ხანმა ქართლის მეფის მფარველობა აღიარა და იკისრა ყოველ წლიური ხარკის გარდახდა.

განჯის სახანოც ქართლის მოხარკე ხდება. 1750 წ. კიდევ ყარაბაღის ხანი ფანა მოადგა განჯას. მაშინ მოსწერა წიგნი განჯის ხანმა და ითხოვა შეწევნა თეიმურაზისა და ერეკლესაგან, რომელთაც სწრაფად სალაშქროდ მზადება დაიწყეს. ფანა-ხანმა არ დაუცადა ქართველი ჯარის მოსვლას და ბრძოლას გაერიდა, მაგრამ მეფეებმა უკან მისდიეს, მოარბიეს ყარაბაღი და გამობრუნდნენ დიდის ნადავლით. ხოლო თვით განჯის სახანო კი ამიერიდგან ქართლის მორჩილი იყო, მისს მფარველობას აღიარებდა და ყოველ წელს განსაზღვრულ ხარკს იხდიდა.

სპარსეთის არეულობა ამგვარად თანდათან აიძულებდა თეიმურაზს და ერეკლეს აქტიურ საგარეო პოლიტიკაზედ გადასვლას. ერევნის და განჯის სახანოების საქართველოს გავლენის ქვეშ მოქცევა აუცილებლად ხდიდა საზოგადოდ სპარსეთის არეულ საქმეებისათვის მეტის ყურადღების მიპყრობას. ამით ქართლ-კახეთის საგარეო პოლიტიკის სფერო შესამჩნევად გაფართოვდა. ამასთანავე მამა თანდათან უთმობდა პირველობას თავისს შვილს ერეკლეს, რომელიც უმთავრესად სამხედრო ოპერაციებით იყო გართული, მაშინ როდესაც შინაური მართველობის გეზს უფრო თეიმურაზი აწარმოებდა.

ერეკლეს გალაშქრება სპარსეთისაკენ. ამ დროს სპარსეთში ჩნდებოდა სხვა-და-სხვა მძლავრი უზურპატორები, რომელთა გაძლიერება ქართველ-ბატონებისათვის არ იყო ხელსაყრელი. 1750 წ., მაგალითად, თანდათან გაძლიერდა ალი-მარდან-ხანი ბახტიარელი, რომელმაც მალე დაიპყრო თვით სპარსეთის სატახტო ქალაქი ისპაანი. 1751 წ. დასაწყისს მის წინააღმდეგ ამხედრდა ქართლ-კახეთის ჯარი ერეკლე II-ეს წინამძღოლობით. ყველა ჯარის-კაცს ნიშნად ჰქონდა გაკეთებული ჯვარი,—ემბლემა, რომელიც მთელს ლაშქრობას ჯვაროსნულ ომის ხასიათს აძლევდა და რომელიც ამიტომ დიდს აღფრთოვანებას იწვევდა სპარსეთის ქვეშევრდომ ქრისტიანებს, სომხებსა და სხვებს შორის. კახბატონმა გაილაშქრა თავრიზის მიმართულებაზედ და ემზადებოდა შუა სპარსეთში წასასვლელად, მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა, რადგან აზერბეიჯანში ამ დროს ძლიერდებოდნენ ავღანელები. ესენი გადმოვიდნენ თვით არეზის გამოღმა, მოედვნენ ნახიჩევანის მხარეს ერევნამდის, ხოლო ლეკები ამავე დროს მათთან შეთანხმებით მოადგნენ შირვანს. ამიტომაც ერეკლე II იძულებული გახდა 1751 წლ. დასასრულს დაბრუნებულიყო ტფილისში.

აზატ-ხანის დამარცხება. შემდეგ წელს აზერბეიჯანი თავრიზითურთ მთლად დაიპყრო ავღანელების წინამძღოლმა აზატ-ხანმა. თავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რიზიდგან დახმარება სთხოვეს ქართველ ბატონებს. ამ შუადგომლობის მიხედვით თეიმურაზმა და ერეკლემ კვლავ დააპირეს ლაშქრობა. მათ მხარს უჭერდათ, გარდა განჯა-ერევნისა, აგრეთვე ყარაბაღისა და შირვანის ხანები. განზრახული იყო ჯერ თავრიზზედ წასვლა, შემდეგ კი თვით ისპაანისაკენ ავღანელთა მძლავრების მთლად ასალაგმავად, ხოლო საბოლოო გამარჯვების მოპოვებისთანავე ერთ-ერთ პრეტენდენტის სპარსეთის ტახტზედ დამტკიცება. ქართლ-კახეთის ჯარი ჩავიდა ერევნის სახანოში, სადაც მას მოეგება აზატ-ხანი 18 ათასი კაცით. მიუხედავათ მტერთან შედარებით სიცოტავისა, საქართველოს ლაშქარმა ერეკლეს პირადი მამაცი ხელმძღვანელობით სძლია სასტიკი ბრძოლის შემდეგ მოწინააღმდეგეს და აიფორიაქა იგი.

ჰაჯი-ჩელები. აზატ-ხანზე გამარჯვებამ კიდევ უფრო განაძლიერა თეიმურაზი და ერეკლე. მოსალოდნელი იყო მათ მიერ მთლად პირველობის ხელში ჩაგდება აზერბეიჯანის ტერიტორიაზედ და საზოგადოდ სპარსეთის იმპერიის ჩრდილოეთ ნაწილში. ეს გარემოება დიდს შურს და უკმაყოფილებას იწვევდა აზერბეიჯანის ხანებში, რომელთაც სასიამოვნოდ არ რჩებოდათ ქრისტიან და ქართველ ხელმწიფეების განდიდება. ამ უკმაყოფილების ნიადაგზე აზერბეიჯანში გაჩნდა მისწრაფება ქართველ ხელმწიფეთა ბატონობისაგან თათრების განთავისუფლების შესახებ. მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა შაქის ხანი ჰაჯი-ჩელები. მამა ჰაჯი-ჩელებისა იყო სომხის მღვდელი. ამ მღვდლის შვილი ადრიდგანავე გადასულიყო მაჰმადიანობაში, ხოლო მასშემდეგ თავისი სიმხნით, მოხერხებით და ჭკუით განემტკიცებინა თვისთვის შაქის სახანო. ჰაჯი-ჩელებს კავშირი ჰქონდა გაბმული დაღისტნის ლეკებთან და მათთან შეთანხმებით მოქმედობდა.

ამავე დროს აზატ-ხანმაც ქართველ მეფეების მდგომარეობის გასართულებლად მთავარი ყურადღება მიაპყრო ლეკების ამხედრებას როგორც ქართლ-კახეთისა, ისე შირვანისა და განჯის მხრისაკენ.

ჰაჯი-ჩელები ამარცხებს ქართველების ჯარს. ასეთს მდგომარეობაში თეიმურაზი და ერეკლე იძულებულნი გახდნენ ჰაჯი-ჩელების წინააღმდეგ ლაშქრობისათვის განმზადებულიყვნენ. მათ ჯარში იყვნენ ყაზახ-ბორჩალოელი თათრები და აგრეთვე ლეკნიც დაღისტნის შამხლის შვილის წინამძღოლობით. მეფეები მივიდნენ განჯას და დაიბარეს თავისთან აზერბეიჯანის ხანები, რომელნიც გამოცხადების შემდეგ საეჭვო მოქმედებისათვის შეპყრობილ იქმნენ. ამის შემდეგ ჰაჯი-ჩელები შირვანის, ჭარისა და თავისი ჯარით მოადგა განჯის სანახებს, სადაც გაიმართა ბრძოლა. ქართლ-კახეთის ლაშქრის ერთი ნაწილი ყაზახ-ბორჩალოელთა და ლეკთაგან შემდგარი, 4 ათასი კაცი, შეეფეთა მოწინააღმდეგეს არა შესაფერისს ადგილას და და დამარცხდა. მათმა გამოქცევამ არია ბრძოლის ველზედ ერეკლეს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სხვა რვა ათასი ჯარიც, რის გამო ომი წაგებულ იქმნა. გამოქცეულ ჯარს დაეცნენ გზაზედ კიდევ შამშადილელნი, რომელთაც დიდი ნავნები ქნეს.

ამ დამარცხებას მოჰყვა მთლად თათრების გადადგომა ქართლ-კახეთისაგან. ყაზახ-ბორჩალო დაემორჩილა ჰაჯი-ჩელებს. თათრები ამასთანავე ლეკებთან ერთად არბევდნენ სომხით-საბარათიანოს. ასეთს მდგომარეობაში მეფეებმა სცადეს ჰაჯი-ჩელებთან მორიგება, მაგრამ ის გადაჭრით თხოულობდა ქართლის ქვეშევრდომ თათრებზე ხელის აღებას და აზერბეიჯანის საქმეებში გაურევლობას. შეთანხმება შეუძლებელი იყო, რადგან ეს პირობები ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივ მთლიანობას არღვევდა და ამასთანავე ქვეყანას პოლიტიკურ და ეკონომიურ განვითარების გზას უსპობდა. ამიტომ თეიმურაზმა და ერეკლემ დაიწყეს მზადება ჰაჯი-ჩელების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად.

ჰაჯი-ჩელების დამარცხება. რადგანაც საკუთარი ძალა არ კმაროდა, ამიტომ ერეკლე II წავიდა ჩერქესეთზე იქიდგან ჯამაგირით ჯარის გამოსაყვანად. ჩერქესების 4 ათასი კაცის მოსვლის შემდეგ ერეკლემ რამოდენიმეჯერ დაამარცხა ლეკები. აგვისტოში 1752 წ. კი ერეკლემ 7—8 ათასი კაცით ჩერქესებითურთ გაილაშქრა ყაზახზე, სადაც იდგა ჰაჯი-ჩელების შვილი განჯის ხანთან ერთად. ყაზახის ხანი მეფეს მიემხრო. მოხდა სასტიკი ომი, რომელიც გათავდა ჰაჯი-ჩელების ჯარის სრული დამარცხებით. ამ ბრძოლაში დაიღუპა 7--8 ათასი ლეკი და თათარი (31 აგვ. 1752 წ.).

ამ გამარჯვებამ დასცა ჰაჯი-ჩელების ძალა და აზერბეიჯანის ხანებმაც არჩიეს ქართველ მეფეებთან მორიგების გზაზე დადგომა. ყაზახ-ბორჩალო დარჩა ქართველ ბატონებს და გარდა ამისა მალე აზატ-ხანიც შეეცადა მეფეებთან შემორიგებას. თეიმურაზმა და ერეკლემ ისევ შემოიმტკიცეს განჯა-ერევანი და თვალსაჩინოდ გაძლიერდნენ აღმოს. ამიერ-კავკასიაში.

ერეკლეს სახელი ევროპაში. აზერბეიჯანის და საზოგადოდ სპარსეთის საქმეებში აქტიობის გამოჩენამ დიდი სახელი მოუპოვა ერეკლეს. ევროპაში მას ამ დროს სთვლიდნენ უპირველეს და უძლიერეს პიროვნებად მთელს ერანში, რომელიც დღეს-ხვალ სპარსეთის ბედს გადასწყვეტდა. ერეკლეზე სწერდნენ არა მარტო გაზეთებში, არამედ 1754 წ. პარიზში გამოვიდა სპეციალური წიგნიც სპარსეთ-საქართველოს არეულობათა შესახებ, სადაც ევროპიელი ავტორი უპირველესს მნიშვნელობას აძლევდა სპარსეთის ამბებში ერეკლე მეფეს და კერძოდ მის პიროვნებას არაჩვეულებრივი აღფრთოვანებით იხსენიებდა. ავტორი აღნიშნავდა ირაკლის, მიუხედავათ მისი ახალგაზრდობისა,—არაჩვეულებრივ სიდარბაისლეს, ჭკუასა და გამოცდილებას, უშესანიშნავეს, მხნეობასა და მამაცობას, ღვთის მოშიშობას და კეთილმორწმუნეობას,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სამართლიანობას და თავის ქვეშევრდომებისადმი განუსაზღვრელ ლიბერალურ მოპყრობას. თუ რამდენად დაინტერესებული იყვნენ ევროპაში ერეკლეს პიროვნებით, ეს სჩანს იქიდანაც, რომ დასახელებული წიგნი მეორე წელსავე გადაითარგმნა გერმანულად და დაიბეჭდა მაინის ფრანკფურტში. ერეკლეს პოპულიარობა იყო მიზეზი, რომ ათქმევინა პრუსიის მეფეს ფრიდრიხ დიდს:—ევროპაში მე ვარ პირველი, ხოლო აზიაში ერეკლეო.

ლეკთა მძლავრება. ფაქტიურად მალე თეიმურაზ და ერეკლე იძულებული გახდნენ სპარსეთის მიმართ დიდ პოლიტიკის წარმოებაზედ ხელი აეღოთ. ამისი ერთი მთავარ მიზეზთაგანი იყო გამუდმებული თავ-დასხმა ლეკებისა ქართლ-კახეთზე. დიდ-დიდ დასებად ლეკნი შემოდიოდნენ, აოხრებდნენ სოფლებს და ატყვევებდნენ მრავალ მცხოვრებთ. ბრძოლა მათ წინააღმდეგ ფრიად გაძნელდა.

დაღისტნის მფლობელთ შორის ამ დროს მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა ავარიის ხანს ნურსალ-ბეგს, რომელსაც კიდევ ხუნძახის ბატონს ეძახდნენ. თუმცა თვით მისი საბატონო დიდი არ იყო, მაგრამ თავისი გავლენით მას შეეძლო დაღისტნის უმეტესი ნაწილი თავისი დროშის ქვეშ მოეკრიბა.

ავარიის ხანი ხშირად ესხმოდა თავს ქართლ-კახეთს. 1754 წ. აგვისტოში, მაგალ., მან დიდის ჯარით აიარა კახეთი, გადავიდა ქართლს და შემოერტყა მჭადის-ჯვარის ციხეს. მართალია, ეს შემოსევა მისი დამარცხებით გათავდა, მაგრამ ლეკთა თარეშები მაინც არ შემცირებულა. ერეკლემ მოიწვია ჩერქესების, კალმიკების, ნოღაელების და აგრეთვე სხვა-და-სხვა მთის ხალხის ჯარი და ეწეოდა ენერგიულ ბრძოლას მოზვავებულ ლეკთა წინააღმდეგ.

ნურსალ-ბეგი არც ამის შემდეგ გაჩერებულა.

1755 წ., მაგალითად, ის 20 ათასი კაცით თავს დაეცა კახეთს, შემოერტყა თელავს და თუმცა საბოლოოდ ვერას მიაღწია, მაგრამ მაინც ძლიერ დიდი ზიანი მოიტანა. 1757 წ. კი 4 ათასი ლეკი დაეცა ზემო-ქართლს, ხოლო ორი წლის შემდეგ დაღისტნის ბელადი კოხტა 8 ათასი კაცით წავიდა ქართლს სათარეშოდ და ავიდა ლიახვის ხეობამდის. გარდა ამ შედარებით მსხვილ ლაშქრობათა ქვეყანას ანიავებდა ქურდული თავდასხმა ლეკების უფრო მომცრო დასებისა. მეფე ერეკლე მხნედ მოქმედობდა მტრების წინააღმდეგ, გამუდმებით ლაშქრობდა და ცდილობდა მტკიცე მშვიდობიანობის დამყარებას შიგნით ქვეყანაში, მაგრამ პირადი მისი მხნეობა მაინც უძლური იყო ლეკთა თარეშების საბოლოოდ ასალაგმავად.

დიდ თავადების მოძრაობის იდეური საფუძველის შერყევა. შინაურ ცხოვრებაში ამ დროს უმთავრესი მნიშვნელობა ჰქონდა მეფის ძალა-უფლების დამოკიდებულებას ფეოდალურ ჯგუფთან. თეიმურაზი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

და ერეკლე ცდილობდნენ მტკიცე მართველობის დამყარებას და სახელმწიფოებრიობის გაძლიერებას. ფეოდალურ წეს-წყობილებას ჯერ კიდევ ძირი მაგრად ჰქონდა გადგმული ქვეყნის ცხოვრებაში და ამას ხელს უწყობდა რამოდენადმე ის დადებითი მნიშვნელობა, რომელიც ჰქონდა წინად დიდ თავადთა გვარეულობათ ეროვნულ კულტურისა და ვინაობის დაცვის საქმეში. დიდი თავადები ეროვნულ მაჯის ცემის დასუსტებისა და გარეშე საფრთხის დროს ხშირად გამოდიოდნენ ეროვნულ თავისუფლების მედროშედ. ასე იყო, მაგალითად, მე-XVII საუკუნეში სპარსელების წინააღმდეგ და მე-XVIII საუკ. პირველ ნახევარში ოსმალებსა და შემდეგ ნადირ-შაჰის წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა ბოლოს გათავდა გარეგნულად თავადების დამარცხებით, მაგრამ არსებითად კი დიდი მორალურ გამარჯვებით თუ არა მათი, ყოველს შემთხვევაში იმ ძირითადი აზრისა, რომელიც ახასიათებდა ფეოდალურ წრეების სპარსელების წინააღმდეგ ამხედრებას: ბოლოს და ბოლოს ქართლი ხელში ჩაუვარდა ქრისტიან მეფეს თეიმურაზს და მალე მოისპო სპარსეთისაგან დამოკიდებულების ნაშთიც. ამ გვარად იდეა ეროვნულ და სარწმუნოებრივ თვით-მყოფობისა გამარჯვებული დარჩა. ამიტომ მას შემდეგ, რაც ქართლ-კახეთში ქრისტიანი და ეროვნული მთავრობა განმტკიცდა, დიდ თავადთა ბრძოლასაც ძლიერ ცენტრალურ ძალაუფლების განმტკიცების წინააღმდეგ გამოეცალა ის მაღალი ზნეობრივი საფუძველი, რომლისთვისაც ასე ხშირად აფრიალდებოდა ხოლმე აჯანყების დროშა—საფუძველი სარწმუნოებრივი და ეროვნული. დიდ თავადების მეთაურმა, სპარსეთში გაგზავნილმა გივი ამილახორმა მალე შეიგნო ეს და შეურიგდა თეიმურაზ მეფეს. სპარსეთში გივი დაწინაურებულიყო, ყულარაღასობა მიეღო და დიდი სიმდიდრეც მოეპოვა. იქიდგან დაბრუნებისას ის მიღებულ იქმნა თეიმურაზ მეფის მიერ პატივით, დაინიშნა ტფილისის მოურავად და ამის შემდეგ თეიმურაზის ერთგულ სამსახურში განაგრძობდა თავისს მოღვაწეობას.

ქართლ-კახეთის ცხოვრებამ ამ ნაირად თანდათან მიიღო ახალი მიმართულება და ეს გარემოება კი თხოულობდა შინაურ წეს-წყობილების შეთანხმებას შეცვლილ ვითარებასთან, საზოგადოდ შინაური პირობების იმდენად გაუმჯობესებას, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო სახელმწიფოებრივი ცხოვრების წინსვლის მკვიდრ გზაზე დაყენება. ეს კარგად ესმოდათ ქართლ-კახეთის მოწინავე წრეებს, თეიმურაზს და განსაკუთრებით ერეკლეს, ამიტომ შესაფერისს ზომებსაც ღებულობდნენ. ერთ-ერთი მთავარი მნიშვნელობა შინაურ პირობების გარდაქმნის მომზადებაში ჰქონდა, რასაკვირველია, კულტურულ მუშაობის გაჩაღებას.

შინაური გაუმჯობესებანი. კულტურული მუშაობა შეფერხებული იყო ოსმალთა ბატონობისა და შემდეგ შაჰ-ნადირის მძლავრების გამო. ვახტანგ VI-ის მიერ დაარსებული სტამბაც ტფილისში არ მოქმედობდა. 1749 წ. ეს სტამბა ისევ განაახლეს. საეკლესიო წესთა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განსამართავად განათლებულ და მეცნიერ კათალიკოზის ბატონიშვილ ანტონ II-ის თაოსნობით მოწვეულ იქმნა ეპისკოპოსთა კრება. 1756 წ. კიდევ ტფილისში დაარსდა ფილოსოფიის სემინარია, რომლის რექტორად დანიშნულ იქმნა განსწავლული მღვდელი ფილიპე ყაითმაზაშვილი, სარწმუნოებით გრიგორიანი.

ამასთან ერთად თეიმურაზი და ერეკლე ღებულობდნენ ზომებს შინაური ცხოვრების გასაუმჯობესებლად. გვირგვინის კურთხევის დროს 1745 წ. მეწინავეს სარდალს ქაიხოსრო ორბელიანს ებოძა უფროსობა სარდლებში. ამით სამხედრო მართველობას მეტი ერთიანობა მიეცა.

1748 წ. სამართლის საქმის გასაუმჯობესებლად მდივანბეგად დანიშნულ იქმნა იოანე (ჭაბუა) ორბელიანი, ფილოსოფოსი და მეცნიერული ცოდნით სახელ მოხვეჭილი. 1759 წლის ახლოს კიდევ საქმის წარმოების გასაადვილებლად დანიშნულ იქმნენ ცალკე მდივანბეგები ქართლს და კახეთს, იოანე ორბელიანი კი დარჩა მსაჯულთ-უხუცესად.

ლეკთა თარეშებთან საბრძოლველად თეიმურაზ მეფეს შეადგინა ნოქრების მუდმივი ჯარი—2 ათასი კაცი, ჯამაგირით 30—40 მან. წელიწადში. მართალია, ეს ჯარი მალე დაიშალა—სახელმწიფოს არ შეეძლო ასეთი ხარჯის გაწევა—მაგრამ მისწრაფება მუდმივი ჯარის გაჩენისაკენ თანდათან იზრდებოდა.

მიდრეკილება რუსეთისადმი ძლიერდება. ქართლ-კახეთი ამ გვარად ცდილობდა თავისი შინაურ ვითარების გაუმჯობესებას, მაგრამ ამისთვის ის საჭიროებდა ახალს გზებს თავისი კულტურული ძალების განსავითარებლად.

ძველი და ბ̇ დიდარი კულტურის მქონე სპარსეთი ამ დროს გაყინული სჩანდა და მისი ეროვნული შემოქმედება მოდუნებული იყო. მაგრამ ამ დროს უკვე რუსეთთან იყო გაბმული ახალი კულტურული ძაფები, რომლებიც იწვევდა საქართველოს სულ სხვა სარბიელისაკენ. რუსეთში დიდი ხანია მოქმედობდნენ საკმაოდ მნიშვნელოვანი ქართული კოლონიები. ამ კოლონიებმა განსაკუთრებით მძლავრად მოიკიდეს ფეხი პეტერბურგსა და უფრო მოსკოვში მას შემდეგ, რაც ჯერ აოჩილ მეფის და შემდეგ ვახტანგ მეფის და ამ უკანასკნელის მრავალ რიცხოვან, რჩეულ პირთაგან შემდგარ ამალის გადასახლებამ შესაძლოდ გახადა რუსეთში ძლიერი ქართული კულტურული ცენტრების გაჩაღება. მოსკოვში დამკვიდრებულმა საქართველოს სამეფო სახლის წევრებმა და სხვა განათლებულ პირებმა შექმნეს ქართული სტამბა (1705 წ.), განავითარეს ბეჭვდითი საქმე და თავისი მრავალ-მხროვანი ლიტერატურული და მეცნიერული მუშაობით ხელი შეუწყვეს ერთის მხრივ ქართულ კულტურულ ძალების აღორძინებას და მეორეს მხრივ რუსეთსა და საქართველოს შორის მუდმივ ურთიერთობის დაფუძნებას.

კულტურული კავშირის გაბმა რუსეთთან, რასაკვირველია, მომზადებული იყო იმ პოლიტიკური სიმპატიით და პატივისცემის გრძნობით,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რომელსაც დიდი ხანია, უკვე თითქმის ორასი წლის განმავლობაში, იწვევდა დიდი და ერთ-მორწმუნე რუსეთი საქართველოს სამეფოებსა და სამთავროებში. ხოლო ყველა ამან, სპარსეთის კულტურულ ენერგიის მოდუნებასთან ერთად, შესაძლებლად გახადა საქართველოს ცხოვრების თანდათან ახალს გზაზედ დაყენება. კულტურული ინტერესები ამიერიდგან ეძიებენ თავისს დაკმაყოფილებას უმთავრესად რუსეთიდგან მომდინარე ნაკადის საშუალებით. ამიტომ პოლიტიკური მიდრეკილებაც გაევროპიელების გზაზე დამდგარ საქართველოსი დიდ რუსეთის იმპერიისადმი უფრო ძლიერდება და რუსეთზე დამყარებული იმედებიც უფრო ფართოვდება.

ამ გარემოებას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა განსაკუთრებით ეხლა, როდესაც ქართლ-კახეთში თეიმურაზ-ერეკლეს ედგათ წინ ფრიად რთული და პასუხ-საგები მოვალეობა შინაურ ცხოვრების გარდაქმნისა, მისი განმტკიცებისა. მთავრობა ცდილობდა სხვა, უფრო დაწინაურებულ ქვეყნების მაგალითისათვის წაბაძვას. ამ მხრივაც მთავარი მნიშვნელობა ქართლ-კახეთის მოწინავე წრეებისთვის ჰქონდა, რასაკვირველია, რუსეთს. რუსეთის წეს-წყობილების გასაცნობად და მისთვის წასაბაძავად ერეკლე მეფემ გადმოათარგმნინა რუსულიდგან ქართულად იმპერატორ პეტრე დიდის რუსეთის სახელმწიფო კოლეგიათა დებულება იოანე მღვდელ-მონაზონს (1760 წ.).

სხვა-და-სხვა სიძნელენი. მაგრამ ამ დაწყებულ დადებითი მუშაობის დაგვირგვინებას მრავალი ხელის შემშლელი პირობები სდევდა თან. ლეკების თარეშობა შეუძლებლად ხდიდა ქვეყნის მშვიდობიან წარმატებას. სპარსეთის ფეხზე წამოდგომაც კვლავ მოსალოდნელი იყო და საჭირო იყო ამ მხრივაც გარკვეულ გეზის შემუშავება. შიგნითაც, განსაკუთრებით ქართლში, მთავრობის დიდ ყურადღებას იპყრობდნენ დიდი თავადნი, რომელნიც ძლიერ უკმაყოფილო იყვნენ მეფის ძალაუფლების გაძლიერებით. ქართლის გავლენიან თავადების წრეებში ამასთანავე ხელზე იხვევდნენ იმ გარემოებას, რომ თეიმურაზი იყო წარმომადგენელი კახეთის სამეფოს სახლისა, ხოლო რუსეთში გარდახვეწილ ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის სახლობაც ამავე დროს უარს არ ამბობდა ქართლის ტახტის დაბრუნებაზედ.

თეიმურაზ II მიდის რუსეთს. ყველა ამის მოსაგვარებლად დასუსტებულს, აოხრებულს და გავერანებულ ქართლ-კახეთს ძალა აღარ შესწევდა. განსაკუთრებით საქმეს აძნელებდა შეუძლებლობა ლეკთა თარეშების ასე ადვილად ალაგმვისა, რის გამო მოუბერხებული იყო შინაური ცხოვრების დალაგებაც. საჭირო იყო რაიმე გარეშე დახმარება და ამ დახმარების მიღება ქართველობისათვის არსებულ პირობებში შესაძლებელი იყო მხოლოდ რუსეთისაგან, რომლისაგან საქართველოს ცალკე სახელმწიფოების მეფეთ და მთავართ მუდამ ხელის გაწვდენის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

იმედი ჰქონდათ. რამოდენიმე თაობათა განმავლობაში ქართული საზოგადოებრივი აზრი შეეჩვია იმ ფიქრს, რომ მხოლოდ რუსეთში მრავალტანჯული და ბედისაგან დევნილი ქართველი ერი იპოვნის თავისი წყლულების მალამოს. ამ გვარი მიდრეკილება რუსეთისადმი არსებობდა არა მარტო ხელმძღვანელ პოლიტიკურ წრეებში, არამედ მაშინდელ ფართო მოაზროვნე საზოგადოებაშიაც. რუსეთი იყო ის აღთქმის ქვეყანა, სადაც ყოველი ადგილობრივი გაჭირვებული, ცხოვრებით თავ-მობეზრებული, ეძიებდა თავშესაფარს და მიისწრაფოდა გარდასახვეწად.

ეს მიდრეკილება რუსეთისადმი ისეთი დიდი იყო, რომ ახლაც თავისი მტრების დასატუქსავად და შინაურ ცხოვრების მოსაწესრიგებლად საჭირო ძალის მოპოებას მთავრობა სწორედ ჩრდილოეთიდგან ცდილობდა. თეიმურაზი და ერეკლე უკვე კარგახანია თხოულობდნენ დახმარებას რუსეთის მთავრობისაგან, მაგრამ უშედეგოდ. ბოლოს 1760 წ. თეიმურაზ მეფე თვით გაემგზავრა პეტერბურგს რუსეთის მთავრობასთან სათანადო მოლაპარაკების გასამართავად. მაგრამ ამ გამგზავრებისაგანაც არა გამოვიდა რა ცარიელ დაიმედების მეტი. რუსეთის ინტერესი ამ ჟამად კიდევ არ მოითხოვდა საქართველოსთვის დახმარების გაწევას.

ქართლ-კახეთის გაერთიანება ერეკლე II-ს მიერ. პეტერბურგიდგან დაბრუნებული თეიმურაზი გარდაიცვალა ასტრახანს 8 იანვარს 1762 წ., და იმავე წლის 20 ივნისს მეფე ერეკლე გამოცხადებულ იქმნა შეერთებულ ქართლ-კახეთის მეფედ.

ამის შემდეგ აღმოსავლეთი საქართველო ერთს სახელმწიფოს წარმოადგენდა, საერთო პოლიტიკურ ინტერესების მქონეს. ამას, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის საერთო მტრის მოსაგერიებლად და საზოგადოდ გარეშე საქმეთა უფრო კარგად წასაყვანად, მაგრამ შიგნით კი ორივე სამეფო დარჩა მაინც გარეგნულად შეერთებული. ორგანიულ გაერთიანებამდის, თუნდ მართვა-გამგეობის სფეროში, ჯერ კიდევ შორს იყო. მართვა-გამგეობა და ადმინისტრაცია ცალკე იყო როგორც ქართლისა, ისე კახეთის სამეფოსათვის. სახლთუხუცესობა, მაგ., და სხვა უმაღლესი მართველობის თანამდებობანი დარჩა სათითაოდ ქართლისა და კახეთის სამეფოსათვის განკერძოებით. შეერთება ქართლ-კახეთისა მოხდა მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მართველობითი ფუნქციები მოთავსებული იყო თვით მეფის ხელში. მართალია, მეფის უფლება ქვეყნის მართვა-გამგეობაში ფრიად ფართოდ ერეოდა, ასე რომ არსებითად გამგებლობის წინანდელ წესის შენარჩუნებას ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრივ მთლიანობაზე გავლენა არ ჰქონდა. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ცხადი იყო, რომ ქართველ მოწინავე წრეების წინაშე ძალე დადგებოდა ფრიად რთული საკითხი ერთ მთლიან მართველობის სისტემის შემუშავების შესახებ. თითონ მეფე ერეკლე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბომბრე იყო მკვიდრი ცენტრალური მართველობის დამყარებისა. მაგრამ არსებულ პირობებში, როდესაც ჯერ კიდევ ქვეყანა არ გამოსულიყო დიდ თავადების მძლავრების ხანიდგან და ქართლ-კახეთის ზოგიერთ კუთხეში ჯერ კიდევ მაგრად იყო ჩადგმული საუკუნეებით განმტკიცებული ძველ დიდებულ გვარეულობათა ბუდეები, საჭირო იყო დიდი სიფრთხილე და წინდახედულება მით უმეტეს, რომ ქართლის შემომტკიცება ჯერ გათავებული საქმე არ იყო.

პაატა ბატონიშვილის შეთქმულობა ერეკლეს წინააღმდეგ. ქართლის ზოგიერთ გავლენიან წრეებში ერეკლეს პოლიტიკით არსებულ უკმაყოფილების ნიადაგზე გაჩნდა შეთქმულობა მეფის წინააღმდეგ. შეთქმულობის მიზანი იყო ერეკლეს ტახტიდგან ჩამოგდება და ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილის პაატას გამეფება. პაატას რუსეთში და ევროპაში ჰქონდა სწავლა მიღებული, იცოდა კარგად არტილერიის საქმე და უკვე კარგა ხანია ტფილისში ცხოვრობდა. შეთქმულობაში მონაწილეობას ღებულობდნენ სახლთუხუცესი დიმიტრი ამილახორი, გლახა ციციშვილი და სხვანი.

ეს შეთქმულობა ჩაიშალა და შემთქმელნი მწარედ დაისაჯნენ, თვით პაატას თავი მოჰკვეთეს. მაგრამ ამ გვარი გამოსვლა გავლენიან თავადებისა ცხადად ამტკიცებდა, რომ ჯერ კიდევ ბევრი შრომა და დრო იყო საჭირო მეფის უფლების საბოლოოდ განსამტკიცებლად.

ლეკთა თარეშების სიძლიერე. შინაურ სახელმწიფოებრივ აღმაშენებლობისათვის ფრიად დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა გარეშე მტრის დაუცხრომლობა. სპარსეთში ამ დროს ანარქია ჩანელდა და სახელმწიფოებრივი უფლება თანდათან შემოიკრიბა ქერიმ-ხან ზენდის ხელში, მაგრამ სპარსეთს მაინც საქართველოსთვის აღარ სცხელოდა. სამაგიეროდ ლეკთა თარეშები კვლავინდებურად შეუძლებლად ხდიდნენ მშვიდ მოქალაქეობრივ ცხოვრების დამყარებას. მგზავრობა შეუძლებელი იყო, თუ არ დიდის ქარავნებით. გლეხი ყანაში სამუშაოდ ვერ მიდიოდა, თუ არ თოფით შეიარაღებული. ყოველი სოფელი ცდილობდა კოშკისა და სიმაგრის აშენებას. მცხოვრებლები, განსაკუთრებით შიშიანობის დროს, ღამით სიმაგრეში შედიოდნენ თავისი საქონლით და სახლებს ცარიელს სტოვებდნენ. დიდკაცობა მოგზაურობდა მხოლოდ დიდის ამალით და ხშირად ეს ამალაც საიმედო დამცველად ვერ ჩაითვლებოდა. ლეკნი აოხრებდნენ ქვეყანას და ატყვევებდნენ ხალხს. დედას შვილი ეკარგებოდა, შვილს კიდევ მამა ან დედა. იშვიათად შემდეგ თუ ვინმე ახერხებდა ტყვეობიდგან გამოპარვას, ბევრი მთლად იკარგებოდა და ზოგი კიდევ თავს იხსნიდა ფულით. ასეთი მდგომარეობა გრძელდებოდა მთელს სიგრძეზე მეთვრამეტე საუკუნისა; მხოლოდ ხანდახან ლეკთა თარეშებს მომეტებული მწვავე ხასიათი ეძლეოდა. ტყვეების ფულით გამოსყიდვა ერთგვარ ხარკად გადაიქცა,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რომელსაც საქართველო იძულებით აძლევდა ლეკებს. უბედურება იმდენად დიდი იყო, რომ საჭირო შეიქმნა სახელმწიფოს დახმარება. $^1/_5$ სახელმწიფო შემოსავლისა გადადებული იყო საქველმოქმედო მიზნებისათვის და ამ ფულიდგან მხოლოდ მცირე ნაწილი იხარჯებოდა ქვრივ-ობლებსა და დავრდომილებზე, უდიდესი ნაწილი კი მიდიოდა ტყვეების გამოხსნაზედ. მარტო ქიზიყში ლეკთა მიერ დატყვევებულთა გამოსახსნელად გაიღო ერეკლე მეორემ 30 წლის განმავლობაში 37 ათასი თუმანი.

კათალიკოზი ანტონ I. მიუხედავად ასეთ ძნელი მდგომარეობისა, კულტურული მუშაობა ქართლ-კახეთში არ შეჩერებულა. ამ მუშაობას სათავეში ედგა კათალიკოზი ანტონ ბატონიშვილი (კათალიკოზად დაჯდა 1744 წ. და მიიცვალა 1788 წ.). თავისი კათალიკოზობის დასაწყისში ანტონი დაუახლოვდა ტფილისში მყოფ კათოლიკე მისიონს. ეს დაახლოვება უმეტესად წარმოებდა მეცნიერულ და ლიტერატურულ ნიადაგზე, მაგრამ მალე მას დაბრალდა მიდრეკილება კათოლიკობისადმი. სამღვდელოების კონსერვატიულ ნაწილის მოთხოვნით, რომელსაც მხარს უჭერდა თეიმურაზ მეფეც, საკლესიო კრებამ ანტონი გადააყენა საკათალიკოზო ტახტიდგან (1756 წ.). ანტონი ამის შემდეგ წავიდა რუსეთს, სადაც დაინიშნა ვლადიმირის მთავარ-ეპისკოპოსად. მხოლოდ 1762 წ., თეიმურაზ II-ის მიწვევით ანტონი დაბრუნდა საქართველოში და შეუდგა ისევ კათალიკოზის ხარისხით ეკლესიის გამგებლობას.

რუსეთში ყოფნას ანტონისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. იქ მან შეისწავლა რუსული ენა და რუსული ენის საშუალებით ეცნობოდა ევროპიულ აზროვნებისა და მეცნიერების ნაწარმოებთ. თანდათან ანტონმა გადმოთარგმნა ქართულად რუსული ენის საშუალებით ბაუმეისტერის ფილოსოფია, ლოდიკა და მეტაფიზიკა, აგრეთვე ვოლფის ფიზიკა და სხ. მასვე ეკუთვნის თარგმანი არისტოტელის კატეგორიისა, მხითარის მიერ შედგენილ რიტორიკისა და სხ. მანვე, სხვათა შორის, შეადგინა ვრცელი გრამატიკა ქართული ენისა. ანტონის შრომებზე იზრდებოდა მაშინდელი ქართველი ახალგაზრდობა და განათლების მოყვარული საზოგადოება. თავის ნაღვაწით ანტონმა მკვიდრი საძირკველი ჩაუყარა საქართველოში ახალი მიმართულების განათლებას. ჩამოშორებული სპარსეთს როგორც პოლიტიკურად, ის კულტურულად, აღმოს. საქართველო გზა იკვალავდა რუსეთის საშუალებით დასავლეთ ევროპის კულტურისაკენ.

სამცხე-საათაბაგოს შემოერთების საკითხის წამოყენება. 1760-იან წლებში ამ გვარად ქართლ-კახეთი, გაერთიანებული ერთ სამეფოდ, ეძიებდა კულტურულ და აგრეთვე პოლიტიკურ განვითარებისათვის ახალს გზებს. ასეთს პირობებში ქართლ-კახეთის მოწინავე წრეების ყურადღება იპყრობდა საქართველოს დაქსაქსვა საზოგადოდ და განსაკუ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თრეებით სამცხე-საათაბაგოს ბედი. ოსმალეთის ხელში მყოფი მესხეთი საბოლოოდ ჰკარგავდა ქრისტიანობას და ამასთანავე შორდებოდა დანარჩენ საქართველოს კულტურულად, ხოლო ზოგიერთ ადგილებში ხალხის გათურქების პროცესის დაწყებისა გამო ეროვნულადაც. ამიტომ სამცხე-საათაბაგოს შემოერთების საკითხი გარდაიქცა ერეკლე II-ს პოლიტიკისათვის ერთ მთავარ მნიშვნელობის საკითხად. ეს გარემოება კი, რასაკვირველია, ამწვავებდა ქართლ-კახეთის ურთიერთობას ახალციხის საფაშოსთან. ამ დროს გახშირებულ თარეშების სიძლიერეს ფრიად ხელს უწყობდა ოსმალეთისა და კერძოდ ახალციხის ფაშის მფარველობა აღმ. საქართველოზე მუდმივ თავდამსხმელ ლეკებისა. ახალციხის საფაშოსთვის ქართლ-კახეთის გაძლიერება ძლიერ სახიფათოდ სჩანდა, რადგანაც ცხადი იყო, რომ საქართველო პირველ შემთხვევისთანავე ეცდებოდა ძველი სამცხე-საათაბაგოს განთავისუფლებას. ამიტომაც სწორედ ქართლ-კახეთის გაერთიანების შემდეგ ახალციხის ფაშამ მოუმატა ლეკთა დასების მოსვლას აღმ. საქართველოზედ.

ასეთი იყო მდგომარეობა ქართლ-კახეთში, როდესაც იმერეთს დაისვა საკითხი ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლების შესახებ.

ლიხთ-იმერეთი ალექსანდრე V-ს დროს. იმ დროს, როდესაც სპარსელები ერეკლებოდნენ ოსმალთ ქართლ-კახეთიდგან და ნადირ-შაჰის ხანები ცდილობდნენ თავისი ბატონობის განმტკიცებას ქართლში, ლიხთ-იმერეთს ალექსანდრე V ოსმალთ დახმარებით ენერგიულ ბრძოლას აწარმოებდა დიდ თავადებთან. ამ თავადების სათავეში იდგა ოდიშის მფლობელი ოტია დადიანი, რომლის მამა ბეჟან დადიანი მოკლეს ოსმალთ 1728 წ.. ოტიას დასასჯელად და საზოგადოდ შავი ზღვის სანაპიროს შემოსამტკიცებლად 1733 წ. ოსმალთ დიდის ჯარით გაილაშქრეს ოდიშიდგან აზოვისაკენ. ოსმალთ ჯარში იმყოფებოდა მეფე ალექსანდრეც. ოსმალთ მოაოხრეს ოდიში, გადავიდნენ აფხაზეთს, სადაც მათ გამოეცხადა შეოვაშიძე და გამაჰმადიანდა კიდეც, მაგრამ შემდეგ ლაშქრობის გაგრძელება ვერ შესძლეს. აფხაზნი წამოიშალნენ და წვრილ-წვრილი თარეშებით ბოლო მოუღეს ოსმალთა ჯარს, რომლის ნეშტი იძულებული გახდა ზღვით უკან გაბრუნებულიყო.

ურთიერთ ხდომა ლიხთ-იმერეთს ამის შემდეგაც გაგრძელდა. ერთის მხრივ იდგა ალექსანდრე V, რომელსაც მხარს უჭერდნენ ოსმალნი, და მეორეს მხრივ დადიანი, რაჭის ერისთავი და აბაშიძე. ალექსანდრე მტკიცედ გრძნობდა თავს, მაგრამ როდესაც მისსა და ახალციხის ფაშას შორის 1740 წ. სამდურავი ჩამოვარდა, დადიანმა, რაჭის ერისთავმა და ზურაბ აბაშიძემ გააგდეს ის სამეფოდგან. ნადირ-შაჰის შუამავლობით ალექსანდრე V-ს ოსმალთ ისევ დაუბრუნეს იმერეთი. ამის შემდეგ მეფემ შემოირიგა დადიანი და აიძულა ზურაბ აბაშიძე ქართლს გადასულიყო. სააბაშიო ეხლა დაიპყრო ლევან აბაშიძემ, გიორგის ძემ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რომელმაც დაიწყო ბრძოლა მეფესთან და 1746 წ. გარდააგდო ის ტახტიდგან. მეფემ თავი შეაფარა დადიანს, ხოლო სამი წლის შემდეგ ჩაჰოიყვანა ახალციხიდგან ოსმალთა ჯარი და მისი დახმარებით დაიბრუნა მეფობა (1749 წ.).

იმერეთს გამეფდა სოლომონ I დიდი. 1751 წ. მარტში გარდაიცვალა იმერეთის მეფე ალექსანდრე V და ტახტზე დაჯდა მისი უფროსი 15 წლის შვილი სოლომონ I. მხნე, ქვეყნის ინტერესებისათვის გამუდმებით მზრუნავი და სწორ-უპირავარი მეომარი, მტკიცე ნების ყოფის მქონე ადამიანი, სოლომონ I ღირსეული თანამედროვე იყო ერეკლე II-სი.

დასავლეთი საქართველო ამ დროს იმყოფებოდა მეტად უნუგეშო მდგომარეობაში. გამუდმებულმა ომებმა, ურთიერთ რბევამ და ტყვეთა ყიდვამ ქვეყანა უკანასკნელ დღემდის მიიყვანა. ყველა მნიშვნელოვან პუნქტებში იმყოფებოდა ოსმალთა ჯარი. ქუთაისში იდგა აღა 500 იანიჩარით და არტილერიით. ამ აღას ემორჩილებოდა იმერეთის სხვა ციხეებში ბაღდადსა, შორაპანსა და ცუცხვათში მდგარი ოსმალთა რაზმები. ამას გარდა ფოთში იდგა ორთულიანი ფაშა 200 იენიჩარითა და 50 ზარბაზნით, სოხუმში ასეთივე ფაშა 200 იენიჩარით და 60 ზარბაზნით.

შიგნით სამეფოში კიდევ მძლავრობდნენ რაჭის ერისთავი ,როსტომ, მხნე და ენერგიული პიროვნება და ლევან აბაშიძე, რომელიც იყო პაპა სოლომონ I-ისა.

თავადების აჯანყება მეფის წინააღმდეგ. აბაშიძემ და რაჭის ერისთავმა კვლავ განაგრძეს მეფის ძალა-უფლების განმტკიცების წინააღმდეგ ბრძოლა, შეკრიბეს ჯარი და დაესხნენ თავს სოლომონს, რომელიც დამარცხდა და იძულებული გახდა ახალციხეს წასულიყო ოსმალთაგან შემწეობის სათხოვნელად. ოსმალეთის მთავრობამ მხარი დაუჭირა მეფეს და ამიტომ ახალციხის ფაშას ებრძანა იმერეთი ისევ სოლომონისთვის დაემკვიდრებინა. ფაშა გადავიდა იმერეთს ჯარით, გაამეფა ისევ სოლომონ და შეარიგა ის მისს აჯანყებულ ფეოდალებს (1752 წ.).

ტყვის ყიდვის აღკრძალვა. სოლომონი ამის შემდეგ მეტის სიფრთხილით შეუდგა თავისი პოლიტიკის წარმოებას. უპირველეს ყოვლისა ის შეუდგა მძლავრ მოკავშირის მოპოებას, რისთვისაც მან დაპირა დადიანთან დამოყვრება. ამ მიზნით მეფე გაეყარა თავისს ცოლს თავადის ინალიშვილის ასულს აფხაზეთიდგან და დაიწერა ჯვარი ოტია დადიანის ასულს მარიამზედ. დადიანის შემომტკიცებით სოლომონს საშუალება მიეცა ქვეყნის კეთილდღეობისა და მისს განთავისუფლების საქმეში უფრო ენერგიულს გზას დასდგომოდა. ყველაზედ უფრო საშინელი შედეგი ხალხისთვის ჰქონდა ამ დროს ტყვის ყიდვას, რაც ქვეყა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნას მთლად ამოწყვეტას უქადიდა. ამიტომ მეფემ გარდასწყვიტა, თუნდაც ოსმალთა გადამტერების შიშით, ტყვეთა ყიდვა აღეკრძალა.

ხრესილის ომი. ტყვეთა ყიდვის აღკრძალვამ აამხედრა მეფის წინააღმდეგ ოსმალნი და რადგანაც ამავე დროს ურთიერთობა სოლომონსა და ფეოდალებს შორის კვლავინდებურად გამწვავებული იყო, ამიტომ ოსმალთ ამ ჟამად მეფის მოწინააღმდეგე ჯგუფთან დაიჭირეს კავშირი. ლევან აბაშიძე პირადად ავიდა ახალციხეს და იქიდან წამოუძღვა ბაშ-აღის და ქეჰა გოლა-ფაშის წინამძღოლობით იმერეთზე სალაშქროდ დამზადებულს ახალციხისა და აჭარის ჯარს. იმერეთში გადმოსვლისას ამ ჯარს მიერთო რაჭის ერისთავი, და ზოგი სხვა იმერეთის თავადი და აზნაური თავისი კაცებით. სოლომონის მხარეზედ იყო სიმამრი ოტია დადიანი, რომელსაც გამოეგზავნა ოდიშის ლაშქრით თავისი უფროსი შვილი კაცია. ოდიშის ჯარში იყო აგრეთვე სამურზაყანოს მფლობელი ხუტუნია შერვაშიძე. ოკრიბაში ხრესილის მინდორზე მოხდა ბრძოლა, რომელიც გათავდა მტრის სასტიკი დამარცხებით. თვით ბაშ-აღა და ქეჰა გოლა-ფაშა ტყვედ შეიპყრეს და შემდეგ მოკლეს, ლევან აბაშიძეც მოკლულ იქმნა, მრავალი ოსმალოს ჯარის-კაცი დაიღუპა, კიდევ მეტი ტყვედ იქმნა შეპყრობილი. მეფის მხარეზედაც დიდი ზარალი იყო. სხვათა შორის ამ ბრძოლაში გმირულად დაიღუპა ხუტუნია შერვაშიძე, რომელსაც ხმლით მტრის 16 ჯარის-კაცი აეკუწა და შემდეგ ოსმალთა რაზმის შუაგულში შევარდნილიყო. მხოლოდ ოსმალთა ჯარის მცირეოდენ ნეშტმა და აგრეთვე როსტომ რაჭის ერისთავმა გაქცევით უშველეს თავს (14 დეკემბერს 1757 წ.).

ოსმალების ახალი შემოსევანი იმერეთს. ეს დამარცხება, რასაკვირველია, უშედეგოდ ვერ ჩაივლოდა. ახალციხის ფაშად ამ დროს იყო ჰაჯი-აჰმედი, ამშენებელი კოსტანტინოპოლის აია-სოფიის გეგმით ახალციხის დიდი მეჩეთისა და დამაარსებელი ამ მეჩეთთან ჩინებული წიგნთსაცავისა. მას ბრძანება მოუვიდა სტამბოლიდგან იმერეთის დამორჩილების შესახებ. ოსმალთ მოსთხოვეს სოლომონს 300 ქესა ფული რამოდენიმე წლის ხარკად და ჯარიმად და კიდევ ტყვის ყიდვის თავისუფლად წარმოება. ქვეყნის აოხრების თავიდგან ასაცილებლად სოლომონი დასთანხმდა პირველ პირობაზე, მეორეზე კი უარი განაცხადა. მაშინ დიდ-ძალი ოსმალთა ჯარი ხუნძახის ბატონთან და ლეკებთან ერთად გადავიდა იმერეთს, მოაოხრა ქვეყანა, აიკლო, სხვათა შორის, გელათის მონასტერი და აიძულა მეფე ყველა პირობებზე დათანხმებულიყო (1758 წ.). სოლომონი თვით მივიდა ახალციხეს, მოლაპარაკების დაწვრილებით დასათავებლად. უკან დაბრუნებისას ფაშამ გამოაყოლა მეფეს 3 ათასი ოსმალოს ჯარი თავისი ქეჰას წინამძღოლობით ზავის პირობათა შესასრულებლად. წინდაწინვე შეთანხმებით ღამით იმერეთში ამ ჯარს თავს დაესხნენ იმერნი, რომელთაც მთლად ასწყვიტეს ის და თვით ქეჰაც კლდეზე გარდაჩეხეს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ასეთ მარცხის გამო სტამბოლიდგან მიღებულ ბრძანების თანახმად ახალციხის ფაშა თანამდებობიდან გადააყენეს და შემდეგ სიკვდილითაც დასაჯეს.

ახალციხის ფაშად დაინიშნა იბრაიმი, რომელმაც სოლომონს დაუპირდაპირა ერთი მისი ბიძაშვილთაგანი, თეიმურაზი, როგორც ტახტის მაძიებელი და თვითონ 13 ათასი ოსმალოს ჯარით გადავიდა იმერეთს. მას მიემხრო როსტომ რაჭის ერისთავი. პირველად ოსმალებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ შემდეგ მათ ჯარში მყოფ ენინჩარებსა და ქურთებს შორის ატყდა უთანხმოება. პირველთ უნდოდათ ქვეყნის მხოლოდ დამორჩილება, მეორენი კი თხოულობდნენ აოხრების ნებართვას. ამ უთანხმოებამ ჯარი დაშალა. იმერნი გამოედევნენ და მრავალი გასწყვიტეს. ფაშა დაბრუნდა ახალციხეს, მალე ისიც გადააყენეს და ჩილდირის ვეზირად და ამავე დროს ლიხთ-იმერეთის წინააღმდეგ სერასკირად დაინიშნა ჰასან-ფაშა (1765 წ.). ორმოცი ათასი კაცით სერასკირი გადავიდა იმერეთს. რაჭის ერისთავი ეხლაც ოსმალთა მხარეზედ იყო. სოლომონს მხარს უჭერდნენ გურიელი და დადიანიც. სერასკირმა ბრძოლით გაიარა იმერეთის საჰხრეთი ნაწილი და შემდეგ გადავიდა გურიას, დაიმორჩილა ის და აიძულა დადიანიც ერთგულობის ნიშნად ოსმალთათვის სურსათი მიეწოდებინა. ლაშქრობა გურიასა და ოდიშს გაგრძელდა და სერასკირი იძულებული გახდა ზამთრად ოდიშს დარჩენილიყო. გაზაფხულზე ჰასან-ფაშა გამოემართა სოლომონის წინააღმდეგ, აიღო 25 დღის ბრძოლის შემდეგ სვერის ციხე და განდევნა მეფე. რადგან წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლებელი იყო, ამიტომ იმერეთის თავადები ნელ-ნელა გამოცხადდენ ფაშასთან ქუთაისს და მოაწერეს ხელი მორჩილების აქტს. მეფედ გამოცხადებულ იქმნა სოლომონის ბიძაშვილი თეიმურაზი, ხოლო სოლომონი კი მხოლოდ 4 კაცის თანხლებით დაიმალა წერეთლების ციხეში მოდინახეში. ქუთაისში ფაშამ დასტოვა ინერეთის ხარკის მოსაკრებად ხარკის ამკრები მოხელე 4 ათასი კაცით და თითონ დაბრუნდა ახალციხეს (1766 წ.).

სოლომონ I მოურიგდა ოსმალეთს. სოლომონი ამ გვარად დიდს გაჭირვებაში ჩავარდა, მაგრამ მეორეს მხრივ ოსმალთაც ძლიერ ძვირად დაუჯდათ ქვეყნის დროებით დამორჩილება, იმერეთის საბოლოოდ შემომტკიცება ხომ ჯერ კიდევ შორს იყო. სოლომონმა მიმართა რუსეთის მთავრობას და სთხოვა მას შუამდგომლობა ოსმალეთის წინაშე მისთვის სამეფოს დაბრუნების შესახებ ყოველწლიურ ხარკის მიცემის პირობით და მხოლოდ ტყვის ყიდვის დაუშვებლად. ამავე დროს სოლომონმა დაიწყო მოლაპარაკება ოსმალეთის მთავრობასთან ერეკლე II-ს შუამავლობით. ოსმალეთსაც თავისს მხრივ უნდოდა საქმის მშვიდობიანად გათავება, რათა იმერეთის რუსეთთან დაკავშირება თავიდგან აეკილებინა და ამიტომ ბოლოს და ბოლოს შეთანხმება მოხდა კომპრომისულ ნიადაგზე. ოსმალეთმა აღიარა იმერეთი თავისი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მფარველობის ქვეშ და არა უშუალო ქვეშევრდომობაში, ხოლო სოლომონი კისრულობდა კვლავინდებურად ხარკის გადახდას და გარდა ამისა ყოველ-წლივ 60 ქალ-ვაჟის მიცემას. 1768 წლის დასაწყისში სულთანის ფირმანით სოლომონი კვლავ დამტკიცებულ იქმნა იმერეთის მეფედ.

სოლომონი მიმართავს რუსეთს. ოსმალებთან დადებული პირობები იყო იძულებით მიღებული სოლომონის მიერ და ამიტომ მეფე ეძიებდა რაიმე საშუალებას ქვეყნის სახსნელად, რადგანაც ცხადი იყო, რომ ოსმალეთი არ დასთანხმდებოდა ტყვეთა ყიდვის აღკრძალვასა და ხარკის ანგარიშში ქალ-ვაჟთა მიცემის შეწყვეტაზედ. ერთადერთი იმედი ისევ რუსეთზედ იყო და სოლომონი ამავე 1768 წელს აგზავნის პეტერბურგს ქუთათელ მიტროპოლიტს მაქსიმე აბაშიძეს რუსეთისაგან დახმარების მოსაპოვებლად. მაქსიმე ქუთათელის რუსეთში ჩასვლა მოხდა სწორედ იმ დროს, როდესაც რუსის მთავრობა მზადებაში იყო ოსმალეთის წინააღმდეგ ომის დასაწყებად. ამიტომ მისს შუამდგომლობას პეტერბურგში ეხლა ყურადღებით მოეპყრნენ, რადგან ეს გარემოება რუსეთს განზრახულ ომის დროს ამიერ-კავკასიაში ოსმალთა წინააღმდეგ ახალი ფრონტის ამოძრავების საშუალებას აძლევდა.

რაჭის საერისთოს გაუქმება. ოსმალებისაგან გასანთავისუფლებლად საჭირო იყო უპირველესად ყოვლისა შინაური მდგომარეობის განმტკიცება. ამიტომ სოლომონმა უმთავრესი ყურადღება მიაქცია თავისი მთავარ მოწინააღმდეგის როსტომ რაჭის ერისთავის ალაგმას. მეფემ გარდასწყვიტა ბოლო მოეღო ფეოდალურ ელემენტების ამ უძლიერეს ბურჯისათვის, მით უმეტეს რომ როსტომი კვლავინდებურად დამოუკიდებელ გზით სიარულს არჩევდა. საკითხი უნდა გარდაეწყვიტა იარაღს. სოლომონმა თავისი და დაქირავებული ლეკის ჯარით დალაშქრა რაჭა, მაგრამ ერისთავი ვერ შეიპყრო. მეფე უკან დაბრუნდა და ერისთავის დასუსტებლად გადააყენა კათალიკოსობიდგან ძმა მისი ბესარიონ, რომელიც ჯერ ახალციხეს წავიდა, ხოლო შემდეგ გადავიდა ოდიშს. კათალიკოზად კი დანიშნულ იქმნა მეფის ძმა გენათელი მიტროპოლიტი იოსებ.

ამის შემდეგ მეფესა და ერისთავს შორის კვლავ გაიმართა მოლაპარაკება. ერისთავმა მოითხოვა უვნებლობის ნიშნად კათალიკოზის მიერ შეფიცება და აღუთქვა მეფეს მორჩილება. მეფემ შეფიცა კათალიკოზს ბარძიმზე, ერისთავს სამაგალითოდ მოვეპყრობიო, რაც თავისებურად შეუსრულა: როდესაც როსტომი თავისი შვილებით მივიდა ვარციხეს, აქ ის შეიპყრეს შვილებითურთ და თვალები დასთხარეს (1769 წლ. დასაწყისს). რაჭა სოლომონმა აიღო თავისს სახასოდ, ნაწილი კი უბოძა სარდალს ნიკოლოზს და მისს ძმას პაპუნა წერეთელს, რომელ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თაც დიდი ერთგულება აჩვენეს მას წინად ოსმალებთან ბრძოლის დროს. რაჭის საერისთო ამ გვარად მოისპო.

დადიანი იმერეთის მეფის წინააღმდეგ. რაჭის საერისთოს დაპყრობამ დიდად განაძლიერა მეფე სოლომონი. მისს ხელში იყო ამ დროს უცილობლად მთელი იმერეთი. ამ გარემოებამ. იქონია გავლენა ოდიშის მფლობელს კაცია დადიანზედ, რომელიც აქამდის მეფესთან კარგს განწყობილებაში იყო და ოსმალებთან ბრძოლის დროს რამდენადმე მას დახმარებასაც უწევდა. დადიანს ეშინოდა, რომ მეფის აქტიური პოლიტიკა ამის შემდეგ დაისახავდა მიზნად გურიისა და ოდიშის სამთავროების სამეფოსთან მჭიდრო დაკავშირებას და მათ დამორჩილებას. ამით აიხსნება, რომ ურთიერთობა მეფესა და დადიანს შორის თანდათან გაუარესდა და ბოლოს გამწვავდა კიდეც. დადიანმა გამოყო ოდიში იმერეთიდგან ეკლესიური მხრივაც და თავისი სამფლობელოს ეპისკოპოსები დაუმორჩილა კათალიკოზს ბესარიონს, რომელიც ოდიშს იყო შეხიზნული. ამ გვარად ლიხთ-იმერეთის საეკლესიო საქმეებს სათავეში მოექცა ორი კათალიკოზი: ბატონიშვილი იოსები და ოდიშს კიდევ ბესარიონი.

რუსის ჯარი ტოტლებენის მეთაურობით შემოდის საქართველოში. 1768 წლის დასასრულს გამოცხადდა ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. რუსეთი აქამდის თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ სამეფოებს და სამთავროებს, მაგრამ ეხლა პეტერბურგში საჭიროდ დაინახეს ამ ძალის თავის სასარგებლოდ აბრუნება. რუსის მთავრობამ გამართა წინასწარი მოლაპარაკება, რომლის შემდეგ გადასწყდა მეფე ერეკლესი და სოლომონის დადიან-გურიელთან ერთად ოსმალეთის წინააღმდეგ ამხედრება, რისთვისაც რუსეთი თავისს მხრივ აგზავნიდა ჯარს გრაფ ტოტლებენის უფროსობით. რუსეთში მიღებულ ცნობების მიხედვით ერეკლეს შეეძლო 30 ათასის და სოლომონს 20 ათასი კაცის გამოყვანა, რაც, რასაკვირველია, დააბანდებდა კავკასიაში კარგა მოზრდილს ჯარს ოსმალებისას და ამიტომაც რუსეთი ცდილობდა მეფეების ომში ჩათრევას მხოლოდ ისე კი, რომ თითონ დიდი მსხვერპლი არ გაეღო. სოლომონი და ერეკლე თავისს მხრივ სიხარულით შეხვდნენ რუსის ჯარის საქართველოში გამოგზავნის ამბავს. ერეკლეს იმედი ჰქონდა სამცხე-საათაბაგოს შემოერთებისა, სოლომონს კიდევ უმთავრესად იმერეთიდგან ოსმალთ განდევნისა. აგვისტოში 1769 წ. ტოტლებენის ჯარმა გაიარა დარიალის ხეობა და მივიდა ქართლს, ხოლო აქედგან იმერეთს სოლომონ მეფის დასახმარებლად და ოსმალების იმერეთის ციხეებიდგან გასარეკად. ტოტლებენის ჯარში ირიცხებოდა სულ 500 კაცი 4 ზარბაზნით. ამ მცირე რიცხოვან რაზმით არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა და მეფენიც დიდს სამხედრო ოპერაციებს მოერიდნენ. რუსის მთავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რობამ მაშინ გააძლიერა თავისი ჯარი და 1770 წ. გაზაფხულისთვის საქართველოში უკვე $3^4/_5$ ათას კაცისაგან შემდგარი რუსის ჯარი იყო 12 ზარბაზნით.

მაგრამ ამის შემდეგაც საქმე წინ ვერ წავიდა. ტოტლებენებმა სრულებით ვერ გაართო თავი ადგილობრივ პირობებს და ამასთანავე თავისი უტაქტობისა, ამაყობის და მეფეების შეურაცხმყოფელ მოქმედების გამო ვერ მოახერხა ერეკლე-სოლომონთან მჭიდრო კავშირის დაჭერა. გარდა ამისა ერეკლე მეფის და სოლომონის ერთად ამოქმედებაც ადვილი საქმე არ იყო, და ამას კიდევ ემატებოდა ის, რომ სოლომონ მეფეს ოსმალებს გარდა სხვა საზრუნავიც ჰქონდა. მას უნდოდა ესარგებლა რუსის ჯარის იმერეთში ყოფნით როგორც ოსმალების გასარეკად, ისე აგრეთვე დადიანისა და გურიელის დასამორჩილებლად. დადიანი კი პირიქით რუსის ჯარს შემწეობით ფიქრობდა თავისი დამოუკიდებლობის განმტკიცებას.

ამ მიზეზებისა გამო შესაძლებელი გახდა მხოლოდ კერძო ხასიათის სამხედრო მოქმედების წარმოება განსაზღვრულ მიმართულებით.

ასპინძის ომი. 1770 წ. აპრილისთვის მეფე ერეკლე და ტოტლებენი შეთანხმდნენ ახალციხეზედ გასალაშქრებლად. მეფის ჯარი შესდგებოდა 7,000 კაცისაგან 3 ზარბაზნით. შეერთებულ რუს-ქართველთა ლაშქარი დაიძრა, მაგრამ აწყურთან ტოტლებენი თავისი ჯარით მოულოდნელად უკან გამობრუნდა და სურამს ავიდა. მეფე ერეკლე ამის შემდეგ იძულებული გახდა მარტო შებრძოლებოდა ოსმალებს, რომელნიც როგორც ახალციხიდგან, ისე ახალქალაქიდგან ჯარებს აგზავნიდნენ აწყურზედ. ასპინძასთან ერეკლე გადაეღობა მტერს და სასტიკად დაამარცხა ის (20 აპრილს 1770 წ.). დამარცხება ისეთი ძლიერი იყო, რომ მტრის 4 ათასი კაცისაგან გადარჩა მხოლოდ 20—25 კაცი. მაგრამ მიუხედავად ამ გამარჯვებისა, მეფემ ვერ შესძლო ჯარის სიცოტავის გამო წინსვლის განგრძობა და დაბრუნდა უკან.

ტოტლებენის მიერ ბრძოლის ველის მინებების მიზეზი იყო მის წინააღმდეგ ზოგი რუსის აფიცრის შეთქმულობა, რომელშიდაც ეჭვიანმა გენერალმა რუსის მთავრობის მიერ საქართველოში დანიშნული რეზიდენტი და თვით მეფეც გარია.

ტოტლებენი ისევ გადადის იმერეთს. ასპინძის ბრძოლის შემდეგ ერეკლესა და ტოტლებენს შორის ურთიერთობა, რასაკვირველია, ფრიად გამწვავდა. ტოტლებენი სურამიდგან ჩქარის მარშით გორის გზით ავიდა დუშეთსა და ანანურს და დაიჭირა ეს ციხეები. მდგომარეობა იმდენად გართულდა, რომ ტოტლებენმა კიდეც დააპირა ერეკლე მეფის დატუსაღება, მისთვის რუსის ორდენის წმ. ანდრია პირველ წოდებულის ჩამორთმევა, ტახტიდგან ჩამოგდება და საქართველოს რუსეთთან შეერთებაც. ის კიდეც შეუდგა თავისი აზრის განხორციელებას.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დუშეთსა, ანანურსა, გორსა და ცხინვალში ტოტლებენის ბრძანებით ხალხი დააფიცეს რუსის მთავრობის ერთგულებაზედ. მანვე დაიჭირა დუშეთისა და ანანურის ციხეები და შემდეგ სწვდა გორის ციხესაც, მაგრამ ახლა კი ერეკლეს მოთმინების ფიალა აევსო და ამანაც თავის მხრივ დააპირა ტოტლებენის შეპყრობა. ცხადი იყო, რომ ასეთ გამწვავებულ ურთი-ერთობისა გამო ტოტლებენს ქართლ-კახეთში არ დაედგომოდა და ამიტომ თავისი ჯარით ის გადავიდა იმერეთს, თუმცა ერეკლე მეფე თავისს მხრივ შემდეგ კვლავ ცდილობდა მასთან კავშირის აღდგენას.

ოსმალების განდევნა იმერეთიდგან. სოლომონ მეფეს 1769 წლიდგანვე, ტოტლებენის იმერეთში პირველ შემოსვლიდგან, იმერეთის ციხეებში გამაგრებულ ოსმალებთან ბრძოლა ჰქონდა დაწყებული. კაცია დადიანი ოსმალების მხარეზე იყო და ოსმალებთან ერთად კიდეც შეებრძოლა მეფეს, მაგრამ დამარცხდა. 1770 წლის იანვრისთვის მეფეს უკვე აღებული ჰქონდა ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეები და აგრეთვე ქალ. ქუთაისი. ქუთაისის ციხეში გამომწყვდეულის იენიჩარების აღას ალყა ჰქონდა შემორტყმული. ტოტლებენის ჯარის ხელახლავ იმერეთში გადმოსვლით ისარგებლა მეფემ და ოსმალებთან ბრძოლა განაძლიერა. 1770 წ. ივლისში რუსის ჯარი სოლომონთან ერთად მიადგა ბაღდადის ციხეს, რომელიც სამი საათის ბრძოლის შემდეგ აღებულ იქმნა. აქედან ტოტლებენი გაემართა ქუთაისის ციხის ასაღებად და ალყა შემოარტყა მას. ციხეში ამ დროს აღას შერჩენოდა მხოლოდ სამოცი ჯარის-კაცი, რომელთან ერთად ქალაქიდგან შეხიზნულიყო 220 მაჰმადიანი მცხოვრები. თუმცა ტოტლებენის და მეფის ჯარი 4 ათასს აღემატებოდა, მაგრამ ქუთაისის მიუდგომელ და ფრიად მაგარ ციხის აღება მაინც გაძნელდა. ტოტლებენის უთაურ ხელმძღვანელობის გამო მეციხოვნეთა ამ მცირე რიცხვმაც, სიმშილისაგან შეწუხებულმა, ცოტაოდენ გამონაკლისის გარდა ციხიდგან გაპარვა მოახერხა. რუსებმა კი დაკარგეს 70 კაცი. ციხე დაპყრობილ იქმნა 6 აგვისტოს 1770 წ. იმერეთიდგან ამ გვარად ოსმალები მთლად განდევნილ იქმნენ. სოლომონ მეფის ბრძანებით აღებული ციხეები და მათ შორის ქუთაისისაც აფეთქებულ და დანგრეულ იქმნა, რათა მომავალში კიდევ ოსმალთ შიგ ფეხი არ მოედგათ.

ტოტლებენის გალაშქრება ფოთზედ. ამის შემდეგ ტოტლებენმა გაილაშქრა ფოთზე და ალყა შემოარტყა მას. კაცია დადიანი, რომელიც აქამდის ოსმალებთან ერთად მეფის წინააღმდეგ მოქმედობდა, ეხლა ფოთის აღებაში დაინტერესებული შეუერთდა ტოტლებენს. გაგზავნილმა რუსის რაზმებმა დაიჭირეს ოდიშში რუხისა და ანაკლიას ციხეები, საიდანაც ოსმალეთის მეციხოვნენი რუსების მოახლოვების გაგონებაზედ გაიქცნენ. მაგრამ ოსმალების წინააღმდეგ ფართო ოპერაციების დაწყებას შეუძლებლად ხდიდა ერთის მხრივ მეფის და მთავრების ერთ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მანეთზე გადაკიდება და მეორეს მხრივ ტოტლებენის სამხედრო თავმოყვარეობა. მას სურდა საკუთარი სახელით ეწარმოებინა ომი და ამიტომ მეფე-მთავრების შეკავშირებას არ ცდილობდა.

სოლომონ I იმერჩილებს გურიას. სოლომონის ყურადღება ოსმალების იმერეთის ციხეებიდგან განდევნის შემდეგ მიმართული იყო დადიანისა და გურიელის დამორჩილებაზედ. 1771 წ. თებერვალში სოლომონი ჯარით შევიდა გურიაში და აიძულა მამია გურიელი მთელი გურიის თავ-კაცებით მისი ბატონობა ეცნოთ. მეფემ დააფიცა გურიის მოწინავე პირნი თავისს ერთგულობაზე და გაბრუნდა უკან.

გურიის შემომტკიცების შემდეგ მეფის საზრუნავ საგნად დარჩა ოდიშის დამორჩილება, რაც კვლავინდებურად ფრიად ამწვავებდა მეფესა და დადიანს შორის ურთიერთობას.

რუსების ლაშქრობის დასასრული. ფოთის ციხის აღება ტოტლებენმა ვერ შესძლო და სურსათის ნაკლებობის გამო იძულებული გახდა თავისი ჯარით ქუთაისს დაბრუნებულიყო. ამ დროს ტოტლებენის მაგივრად რუსის ჯარის უფროსად უკვე გენ. სუხოტინი დაენიშნათ, რომელიც აპრილის ბოლოს ჩამოვიდა ქართლს და იქიდგან იმერეთს. სოხოტინმა ისევ განაახლა ფოთის ციხის ალყა. მაგრამ სასტიკ ციებ-ცხელებისა გამო, რამაც დიდი ზარალი მოუტანა ფოთთან მდგარ რუსის ჯარს (დაიხოცა 800 კაცი), გენ. სუხოტინი იძულებული გახდა ალყა მოეხსნა (ოქტ. 1771 წ.).

ამ გვარად რუსის ჯარის ლაშქრობამ ვერავითარი სარგებლობის მოტანა ვერ შესძლო, გარდა იმერეთის ციხეებიდგან ოსმალების განდევნის დაჩქარებისა. ამიტომ 1772 წ. მაისში გენ. სუხოტინი თავისი ჯარით გაიწვიეს უკან რუსეთში.

ერეკლე მეფე ეძიებს რუსეთის მფარველობას. ერეკლე ძლიერ სწყუხდა, რომ არ მოხერხდა რუსის ჯარის დახმარებით რაიმე თვალსაჩინო ლაშქრობის მოწყობა ოსმალების წინააღმდეგ. მეფე და ქართლ-კახეთის გავლენიანი წრეები ამას ხსნიდნენ იმ გარემოებით, რომ რუსეთი არ არის ჯეროვნად დაინტერესებული სამეფოს ბედით, და ამიტომ მტკიცე დახმარების მისაღებად მათ საჭიროდ ჩასთვალეს რუსეთისთვის პრივილეგიურ მდგომარეობის შექმნა საქართველოს ტერიტორიაზედ. დახანება არ შეიძლებოდა, რადგანაც ოსმალები განაგრძობდნენ უფრო მეტის ენერგიით ლეკების აშლას და თვით აზერბეიჯანშიც და საზოგადოდ ჩრდილოეთ სპარსეთში ხანები მეფე ერეკლეს ეხლა, რუსის ჯარის შემოსვლის შემდეგ, ძველი ნდობით არ უყურებდნენ. ოსმალთა წინააღმდეგ ლაშქრობა მეფის ხაზინას ხომ ძლიერ ძვირად დაუჯდა, ლეკების მოგერიების საქმე კიდევ ახალს ხარჯს ითხოვდა და ქვეყანას უკანასკნელს ტყავს აძრობდა. ყველა ამის გამო 1771 წლის ბოლოს გარდაწყვეტილ იქმნა პეტერბურგში საელჩოს გაგზავნა მეფის ძის ლე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ონისა და ანტონ კათალიკოზის მეთაურობით, რომელსაც უნდა ეთხოვნა რუსის მთავრობისათვის მფარველობის გაწევა არსებითად იმ პირობებით, რა პირობებითაც უწინ აღმოსავლეთი საქართველო სცნობდა სპარსეთისაგან დამოკიდებულებას. გზად საელჩომ ასტრახანში დაჰყო მთელი წელიწადი და ჩავიდა პეტერბურგს მხოლოდ 1773 წ. იანვარში.

ის პირობები, რომელითაც ერეკლე მეფეს სურდა რუსეთის მფარველობაში შესვლა, შემდეგი იყო: ქართლ-კახეთში მეფის უფლება ისევ უნდა დარჩენილიყო, აგრეთვე ხელშეუხებელი უნდა ყოფილიყო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. რუსეთის მთავრობას უნდა გამოეგზავნა ჯარი — 4 ათასი კაცი გარეშე მტრების მოსაგერიებლად და სამცხე-საათაბაგოს ქართლ-კახეთთან შემოსაერთებლად. ამის სამაგიეროდ მეფე თანახმა იყო გაეგზავნა რუსეთში მძევლად ერთი თავისი შვილი და რამდენიმე თავადიშვილი. ის კისრულობდა აგრეთვე ყოველ წლიურ ხარკის გარდახდას კომლზე 14 შაურს და აგრეთვე ყოველ წლივ რუსის მთავრობისათვის თავისი ხარჯით 2000 ვედრო ღვინოს ჩაბარებას. მეფე უთმობდა კიდევ რუსეთს საქართველოში ყოველგვარ მადნეულობიდგან ნახევარ შემოსავალს და თხოულობდა სესხად რამოდენიმე თანხას სამეფოს ფინანსიურ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

ამ წინადადებაზედ რუსის მთავრობამ უარი განაცხადა. მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ რუსეთის მიერ განზრახული დიდი დივერსია ოსმალების წინააღმდეგ, საქართველოს ამხედრების საშუალებით, ჩაიფუშა და პეტერბურგის მთავრობას არ სურდა ოსმალეთთან ზავის შეკვრის დროს საქართველოს გამო საქმის რაიმე გართულებას შეყროდა.

გალაშქრება ჯავახეთს და ჩხერის ომი. რუსთა ჯარის წასვლის შემდეგ ერეკლე და სოლომონ მეფეები დარჩნენ მარტონი ოსმალთა პირისპირ. ოსმალეთის მთელი ყურადღება მიპყრობილ იყო ევროპიულ ფრონტზე სამხედრო მოქმედებისაკენ და ამიტომ საქართველოს წინააღმდეგ პორტა აქტივობას არ იჩენდა. ახალციხის ფაშა მხოლოდ ცდილობდა წვრილი თაოეშებით და უფრო ლეკების მისევით გაერთულებინა მეფეების მდგომარეობა. თავისს მხრივ ერეკლემ და სოლომონმა შეკრეს ურთიერთშორის მტკიცე კავშირი (ივნისს 1773 წ.) და იმავე წლის ოქტომბერში გაილაშქრეს ჯავახეთისკენ. მათ ჰყავდათ სულ 10 ათასი კაცი. ამ ჯარით ისინი შეესივნენ ჯავახეთს, ალყა შემოარტყეს ახალქალაქს და გაუშვეს თარეშები ყარსისა და არტანისაკენ. ამ დროს „ციებ-ცხელებით ავად გახდა სოლომონ მეფე და ამიტომ ლაშქრობა შეწყვეტილ იქმნა. დიდძალის ნადავლით ქართლ-კახეთისა და იმერეთის ჯარი დაბრუნდა უკან.

ცოტა ხნის შემდეგ ამისდა საპასუხოდ ახალციხის ფაშამ დიდი თარეში გამოუშვა იმერეთზე 1774 წლის იანვარში. ახალ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ციხიდგან ვახანის გზით წამოვიდა 2,700 ლეკი და ათასი ოსმალოს ჯარის-კაცი სოლომონ მეფეზე თავდასასხმელად. ამავე დროს ახალციხის ფაშასთან შეთანხმებით დაიძრა იმერეთისაკენ კაცია დადიანი, რომელსაც მიწვეული ჰყავდა აფხაზებიც. მაგრამ ერეკლე მეფის მოწერილობამ დადიანი შეაჩერა და ამის გამო სოლომონს საშუალება მიეცა შემოსეულ მტრის წინააღმდეგ თავისუფლად ემოქმედა. ლეკ-ოსმალნი შემოიჭრნენ იმერეთში, მაგრამ რადგან ერეკლე მეფე ქართლიდგან წამოვიდა ჯარით ვახანისკენ მათთვის გზის მოსაჭრელად, ამიტომ თარეშმა უკან დახევა დაიწყო. ჩხერთან მას მოულოდნელად თავს დაეცა მეფე სოლომონ და სასტიკად დაამარცხა. მტერმა დაჰკარგა ათასი კაცი მოკლული და 600 ტყვედ, რომელნიც ყველანი დახოცილ იქმნენ. სოლომონის ჯარის ზარალი იყო 50 მოკლული და 100 დაჭრილი (6 თებერ. 1774 წ.)

რუს-ოსმალოს ომის შედეგი საქართველოსთვის. მალე გათავდა რუს-ოსმალთა ომიც კუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით, რომელიც შეკრულ იქმნა 10 ივლისს 1774 წ.. ამ ტრაქტატში მოხსენებული იყო აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებიც. რუსეთი აღიარებდა ამ ქვეყნებს ოსმალეთის ქვეშევრდომობაში მყოფად და პირობას სდებდა მათ საქმეებში გაურევლობის შესახებ, ხოლო ოსმალეთი თავისს მხრივ ვალდებული იყო დაეტოვებინა ადგილობრივი მართველობა უცვლელად. ქუთაისის, შორაპნის და ბაღდადის ციხეები ცნობილ იქმნა ოსმალების საკუთრებად,

რუს-ოსმალოს ომში ჩარევამ ამ ნაირად ვერ მოუტანა ქართლ-კახეთის სამეფოს მისი საზღვრების გაფართოება ყოფილ საათაბაგოს მიჯნების მხრივ, ხოლო იმერეთის მეფეს ოსმალთა ქვეშევდომობისაგან განთავისუფლება. მაინც ამ ომის შედეგი იმერეთისათვის ფრიად მნიშვნელოვანი იყო. ოსმალეთმა ვერ ისარგებლა კუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით მიღებულ უფლებით და ვერ დაიჭირა იმერეთში დაკარგული ციხეები, რადგან ისინი ყველა მეფის ბრძანებით აღებისთანავე დანგრეულ იქმნენ. ამის გამო იმერეთის ოსმალთაგან დამოკიდებულება ფრიად შესუსტდა და თანდათან ნომინალურად იქცა. ხარკის გარდახდაც მოისპო და სოლომონ მეფეს შეეძლო ფაქტიურად განეხორციელებინა თავისი დიდი ხნის ზრახვა ტყვეთა ყიდვის საბოლოოდ აღკვეთის შესახებ.

ქართლ-კახეთის საერთო მდგომარეობა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლ-კახეთი უკვე კარგა ხანია არ განიცდიდა სპარსეთისა და ოსმალეთის მხრივ დიდ-დიდ შემოსევათა შიშს, ქვეყანა მაინც ჯერ კიდევ არ იყო მოღონიერებული იმ საშინელ აწიოკების და აოხრების შემდეგ, რომელიც გამოიარა აღმ. საქართველომ 1720-იან წლებიდგან 1740-იან წლებამდის ოსმალ-ლეკ-სპარსთა მძლავრების დროს. ამ განვლილ აოხრებათა მაჩვენებელი იყო, სხვათა შორის, ის გარემოება, რომ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქართლ-კახეთი მოსახლეობის მხრივაც ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო გათანასწორებული თუნდ მე-XVIII საუკ. დასაწყისში არსებულ მდგომარეობასთან. 1770 წლის ცნობებით ქართლ-კახეთის სამეფოში ითვლებოდა ყაზახს გარდა $34^1/_2$ ათასი კომლი, ამათგან $56,5^0/_0$ ქართველი, $18^0/_0$ სომეხი, $13^0/_0$ თათარი, $11,7^0/_0$ ოსი და სხ. ამას გარდა ყაზახ-შამშადილში, რომელიც 1749 წლიდგან სამეფოს ეკუთვნოდა, ითვლებოდა 5,200 კომლი თათარი და 2,400 კომლი სომეხი. ხოლო 1702 წ. კი სულ ქართლ-კახეთის სამეფოებში ირიცხებოდა 60 ათასი კომლი, ამათში 12—15 ათასი კომლი თათრის ელი, რომელიც შემდეგ თითქმის მთლად შაჰ-ნადირმა გადაასახლა სპარსეთს. ამ თათრის ელის გამოკლებითაც ცხადია, რომ ქართლ-კახეთის მოსახლეობა 1770 წელს მე-XVIII საუკუნის დასაწყისთან შედარებით საერთოდ დაკლებული იყო.

ასეთს პირობებში ცხადია, რომ ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობაც წინსვლის გზაზე ვერ დადგებოდა. ამისდა მიხედვით ფინანსიური ვითარება უარესდებოდა და ამიტომ მთავრობა იძულებული ხდებოდა ისეთი დროებითის ხასიათის ზომებით, როგორც მაგალითად ფულის განსაზღვრულ ერთეულში ვერცხლის რაოდენობის დაკლებით, დროებით ხაზინის მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ასე, 1749 წელს აბაზი შეიცავდა $6^1/_3$ დანგ ვერცხლს (მე-XVIII საუკ. პირველ წლებში კი $9^3/_5$ დანგს), ხოლო 1770 წელს მოჭრილი აბაზი კი იწონიდა მხოლოდ $4^2/_7$ დანგს. ოთხ-დანგიანი აბაზი დარჩა შემდეგ. მე-XVIII საუკუნის დასასრულამდის. ასეთი ზომა, რასაკვირველია, ვერ შეიტანდა ძირითად გაუმჯობესებას სახელმწიფოს ფინანსიურ მდგომარეობაში.

საზოგადოდ, მიუხედავად ერეკლე II-ს ენერგიულ ზომებისა, წინა დროინდელ ჭრილობათა დაამება და ქვეყნის სერთო მდგომარეობის გაუმჯობესება მაინც საძნელოდ სჩანდა და შედარებით მეXVIII საუკ. დასაწყისთანაც კი წინსვლა არ აღინიშნებოდა. საინტერესოა ამ მხრივ სახელმწიფო შემოსავლის რაოდენობის შედარება, რადგან ეჭვს გარეშეა ეს გარემოება რამოდენადმე საშუალებას გვაძლევს საერთო წარმოდგენა ვიქონიოთ ხალხის ხარჯის გარდამხდელობის შესაძლებლობაზედ. 1769 წელს და მის ახლო ხანებში ქართლ-კახეთის წლიურ სახელმწიფო შემოსავალს შეადგენდა: 10 ათ. მან. განჯის, 30 ათ. მან. ერევნის ხარკი და სხვა და სხვა გარდასახადებისაგან 90 ათ. მან., სულ 150 ათ. მან. ხოლო 1690-იან წლებში მარტო ქართლის სამეფოს წლიური შემოსავალი უდრიდა 50 ათას მანეთს. სტატისტიკურ მასალების შესწავლის მიხედვით აღმოსავლეთ საქართველოში ამ ხნის განმავლობაში ფულის ნომინალური წოდებულობის გაიაფება გამოიხატება, როგორც 1: 2,1. ამასთანავე სახეში მისაღებია ის გარემოება, რომ განჯა-ერევანი წინად ქართლის მეფის მოხარკე არ იყო. ამისდა მიხედვით სახელმწიფო შემოსავალი კერძოდ ქართლში 1770 წლ. ახლოს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

არსებითად უფრო ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვიდ ე მე-XVII საუკ. მიწურულს. აღსანიშნავია, რომ კერძოდ ტფილისის საბაჟოების შემოსავალსაც ამ ხნის განმავლობაში არავითარი წინსვლა არ ეტყობოდა. 1702 წ., მაგალითად, ამ საბაჟოებიდგან შემოდიოდა 5 ათ. მანეთი. ხოლო 1769 წ. 10 ათასი მან., რაც ზემო-ხსენებულ ფულის გაიაფების მაჩვენებელ პროპორციის მიხედვით არსებითად ძლივს უდრის მე-XVIII საუკ. დასაწყისს არსებულ შემოსავლის ციფრს.

აქედან ცხადია, რომ ეკონომიურად ქვეყანა ძლიერ მოისუსტებდა და ამ გარემოებას გავლენა ჰქონდა სამეფოს ფინანსიურ მდგომარეობაზედაც. მხოლოდ მე-XVIII საუკუნის 70-იან და წლებში მორიგი ჯარის ინსტიტუტის შემოღების და მშვიდობიან ცხოვრების უზრუნველყოფისთვის მიღებულ ზომების შემდეგ ქვეყანას რამოდენადმე მოლონიერება დაეტყო. 1785 წ. სახელმწიფოს სრული შემოსავალი განჯა-ერევნის ხარკითურთ უდრიდა უკვე 400 ათას მანეთს. 1771—1783 წლებში საზოგადოდ ფულის ნომინალური ღირებულების გაიაფება ქართლ-კახეთში გამოიხატება როგორც 1: $2^1/_2$, მაგრამ მაინც ცხადია, რომ 80-იან წლების დასაწყისში სამეფო ხაზინას ცოტაოდენი გაუმჯობესება დაეტყო.

მორიგი ჯარის დაფუძნება. მთავრობას ძლიერ კარგად ესმოდა ქვეყნის რთული მდგომარეობა და ეძიებდა რაიმე საშუალებას შინაური ცხოვრების წეს-რიგში მოსაყვანად. გარეშე ძალაზე იმედი ამხანად უკვე არ იყო და ამიტომ ერეკლე მეფე და ქართლ-კახეთის მოწინავე წრეები ცდილობდნენ, რუსეთიდგან დახმარებაზე უარის მიღების შემდეგ, საკუთარის ძალ-ღონით საქმის მოგვარებას. უპირველეს ყოვლისა საჭირო იყო მტკიცე და მუდმივი სამხედრო ძალის შექმნა, რადგან მხოლოდ ამის შემდეგ შესაძლებელი იქმნებოდა აზვავებული ლეკობასთან გამკლავება და იმავე დროს შინაურ საქმეებზე ზრუნვა. 1773 წლის დასასრულს ტფილისში მოწვეულ იქმნა ეპისკოპოსთა და დიდ თავადთა კრება, რომელმაც იქონია მსჯელობა მუდმივი სამხედრო ძალის შექმნის შესახებ. ხანგრძლივი მსჯელობის შემდეგ მიღებულ იქმნა და 4 იანვარს 1774 წ. გამოქვეყნდა განჩინება მორიგი ჯარის შესახებ, სადაც დაწვრილებით აღნუსხული იყო წესი მეომართა რიგ-რიგად ქვეყნის დასაცავად გამოსვლისა თავისი თოფ-იარაღით და ნუზლით.

მთელი სამეფოს მოსახლეობა მამობრივი სქესისა, რომელსაც იარაღის ტარება შეეძლო, სიით უნდა აღნუსხულიყო. თავადი, აზნაური, მოხელე და გლეხი, ყველა გაყოფილი იქმნა 12 რიგად წელიწადში 12 თვის მიხედვით. ყოველთვის ახალ-ახალი რიგი გამოდიოდა ქვეყნის დასაცავად და საზღვრებზე ლეკთა მოთარეშე რაზმებისათვის თვალ-ყურის სადევნელად. სამსახურში გამოცხადებაზე დაგვიანებისათვის თავადზე და აზნაურზე ჯარიმა იყო დანიშნული, ხოლო გლეხისათვის რუსულად წკეპლში გატარება.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ გვარად გაჩნდა მუდმივი სამილიციო ჯარი. პირველ ად მორიგეთა რიცხვი ყოველ თვე-და-თვე უდრიდა 4—5 ათასს, მაგრამ შემდეგ დროს მორიგეთა ინსტიტუტის მოსუსტების გამო ამ ციფრმა თანდათან კლება იწყო, ასე რომ სამეფოს მოლაშქრეთა რიცხვი უჩვენებდა მხოლოდ 23 ათასს, მათ შორის 5 ათას თათარს, დანარჩენს ქართველს და რამდენადმე სომეხს. ამ ანგარიშით ყოველ თვეს მორიგობა დაახლოვებით 2 ათასს კაცს იძლეოდა.

შინაურ მშვიდობიანობის განმტკიცება. ეს მუდმივი მილიციური ლაშქარი სწორედ მისწრება იყო საქართველოსათვის. განლაღებულ ლეკების თარეშები თანდათან ალაგმულ იქმნენ. რასაკვირველია, მშვიდობიან ცხოვრების დამყარებამდის ჯერ შორს იყო, მაგრამ მაინც შესაძლებელი შეიქმნა ქვეყნის აღორძინებაზე ფიქრი. ხალხი თანდათან ჩამოვიდა სამალავიდგან და ტყე-ღრედგან. სოფლებმა იწყეს გაშენება. მცხეთა, რომელიც თითქმის მთლად აწყვეტილი და აყრილი იყო, დარჩენილიყო ერთი თუ ორი კომლი, ხელახლავ გაშენდა. ასევე ბევრი სხვა სოფელი. თვით მეფე და ბატონიშვილები მხურვალე მონაწილეობას ღებულობდნენ მორიგე ჯარში და რიგრიგობით გადიოდნენ სამსახურში. განსაკუთრებით ბევრი ღვაწლი დასდო მორიგე ჯარის საშუალებით ლეკების ალაგმის საქმეს ლევან ბატონიშვილმა, ერეკლეს საყვარელმა შვილმა, ცნობილმა თავისი გასაოცარი სიმამაცით, განათლების სიყვარულით და გონება-გამჭრიახობით. ეს ლევან ბატონიშვილი გახდა მალე ნამდვილი სულის ჩამდგმელი მორიგე ჯარისა. მთელი ქართლ-კახეთი შეხაოდა ენერგიულ ბატონიშვილს, რომელმაც ლეკების თარეშებს თავისი სამშობლო ქვეყნის ტერიტორიაზე სიცოცხლე გაუმწარა, სანამ მოულოდნელმა სიკვდილმა 1781 წ. თებერვალს ბოლო არ მოუღო მისს მოღვაწეობას.

ერეკლე კიდევ მიმართავს რუსეთს. მორიგი ჯარის აქტიურმა მოქმედებამ შესაძლებლად გახადა შინაურ ცხოვრებაში გარკვეულ პოლიტიკის წარმოებაც. სამეფოს მდგომარეობა მაინც საჭიროებდა გარეშე დახმარებას. ამით აიხსნება, რომ ერეკლე, მიუხედავად მიღებულ უარისა, 1774 წ. 24 აგვისტოს კვლავ შუამდგომლობს რუსეთის წინაშე შემწეობას. მეფე უთითებდა რუსეთის პირველს მინისტრს, რომ ოსმალების გადამტერება მას ძვირად დაუჯდა, რომ 1770 წლიდგან მას დაეხარჯა ომებზე 450 ათასი მანეთი და სარგებლობა კი არაფერი გამოვიდა. ერეკლე თხოულობდა სესხად ფულის გამოგზავნას და 3 – 4 წლით ჯაოის თხოებას. მაგრამ ამ დროს რუსეთს უკვე ოსმალებთან ზავი შეკრული ჰქონდა და ამიტომ საქართველოს საქმეებში ჩარევას თავისთვის სახეიროდ არ სთვლიდა.

ქართლ-კახეთის მთავრობის ასეთი დაჟინებით შუამდგომლობის აღძვრის მიზეზი, გარდა მუდმივ გარეშე საფრთხისა, შინაურ პირობებშიც იმალებოდა. თავადების ცალკე ჯგუფებში ჯერ კიდევ ბუდობდა მეფი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სადმი უკმაყოფილება და ხშირად ეს უკმაყოფილება სახელმწიფოსათვის საშიშ ხასიათს ღებულობდა. 1776 წ., მაგ., თავისი მხნეობით განთქმულმა ზაალ ორბელიანმა მოაწყო შეთქმულობა ერეკლეს წინააღმდეგ. შეთქმულობა დროზედ გამოაშკარავდა და შემთქმელნიც შეპყრობილ იქმნენ. როგორც გამოძიებიდგან გამოირკვა, შემთქმელთ უნდოდათ ერეკლეს ჩამოგდება ტახტიდგან. შემთქმელთ კავშირი ჰქონდათ რუსეთის სამხედრო აგენტს ბაკუნინთან, რომელიც მათ ამხნევებდა. როგორც ამ შეთქმულობიდგან გამოირკვა, ზოგი გაბოროტებული თავადი წინააღმდეგი არ იქმნებოდა, თუ კი სამეფო სახლის დაუპვასთან ერთად ქვეყანა მთლად რუსეთს გადაეცემოდა.

ეს ფაქტი, რამდენადმე ახასიათებს მაშინდელ ქართლის ზოგიერთ თავადების სულიერ განწყობილებას და აგრეთვე იმ ინტრიგებსაც, რომელსაც ეწეოდა საქართველოს ტერიტორიაზე ზოგი რუსი აგენტი.

ქსნის საერისთოს გაუქმება. ამ სულიერ განწყობილებამ ერთხელ კიდევ თავი იჩინა მძლავრად 1777 წ., როდესაც აშკარად გადუდგა მეფეს გიორგი ქსნის ერისთავი. ამის შვილს ჰყავდა ცოლად მეფის ასული და ამიტომ მეფეს არ სურდა საქმის გამწვავება. მაგრამ როდესაც მოლაპარაკებიდგან არაფელი გამოვიდა, მეფე იძულებული გახდა ჯარი გაეგზავნა ერისთავის წინააღმდეგ, რომელიც შეიპყრეს და ჩამოიყვანეს ტფილისს. ამის შემდეგ მეფე ერეკლემ მოსპო ერისთაობა ქსნისა და მით ბოლო მოუღო ერთს უძველეს და უძლიერეს ბუდეს ქართლის ფეოდალთა წრეებისას.

საქართველოს გაერთიანების აზრი იღვიძებს. ქსნის ერისთავთა ალაგმვის შემდეგ ქართლში უკვე აღარ იყო ისეთი ძლიერი ცენტრთაგანი ფეოდალურ ძალა-უფლებისა, რომელსაც შესძლებოდა მეფის განუსაზღვრელ მართველობისათვის წინააღმდეგობის გაწევა. შიგნით სამეფოს შემომტკიცებას მოჰყვა გაღვიძება საქართველოს ერთიანობის აზრისა. რადგანაც სამცხე-საათაბაგოს შემოერთების განხორციელება ჯერჯერობით შეუძლებლად სჩანდა, ამიტომ ქართლ-კახეთის მოწინავე წრეებმა ყურადღების მიპყრობა დაუწყეს ლიხთ-იმერეთს. ამ გარემოებამ გაამწვავა ურთიერთობა ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ს შორის. ამისდა საპასუხოდ იმერეთის მეფემ დაიწყო ერეკლეს საწინააღმდეგო მოქმედება და მხარი დაუჭირა ვახტანგ VI-ის შვილის შვილის ალექსანდრე ბაქარის ძის პრეტენზიებს ქართლის ტახტის მოპოების შესახებ. ალექსანდრე ბატონიშვილი მოვიდა იმერეთს, საიდგანაც ის ცდილობდა ქართლში თავისი მომხრეთა ამოძრავებას. ერეკლე II-ს უკვე გარდაწყვეტილი ჰქონდა იმერეთის შემოერთება თუნდაც ომით და მართველად იქ თავისი ნიჭიერი ძის ლევან ბატონიშვილის დანიშვნა, მაგრამ საქართველოს საერთო პირობები და აგრეთვე შიში ოსმალეთთან ურთიერთობისა გამწვავებისა, რადგან ოსმალეთი ლიხთ-იმერეთს თავისს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მფარველობაში სთვლიდა, შეუძლებლად ხდიდა ამ გეგმის განხორციელებას.

მიუხედავად ინტერესთა ამ გვარ წინააღმდეგობისა ერეკლესა და სოლომონს შორის, დროგამოშვებით მაინც ხერხდებოდა ორსავე მეფის შერიგება, მაგრამ ურთიერთ უნდობლობისა გამო ხანგრძლივი მეგობრულ განწყობილების დამყარება შეუძლებელი იყო.

ქართლ-კახეთის მთავრობა ცდილობს აზერბეიჯანში თავისი უპირატესობის დამყარებას ამავე დროს ერეკლე II მიისწრაფოდა სახანოებზე მტკიცედ თავისი გავლენის დამყარებას. მთავარი მიზეზი ქართლ-კახეთის მთავრობის მისწრაფებისა ერევნისა და განჯის შემომტკიცებისაკენ იყო ერთის მხრივ ხარკის მიღების საჭიროება სამეფოს ფინანსიურ სწორ-წონაობის დასაცავად, რადგანაც აოხრებული ქვეყნის შემოსავალი საკმარისი არ იყო სახელმწიფო ხარჯების დასაფარავად და მეორეს მხრივ პოლიტიკურის თვალსაზრისით ქართლ-კახეთი დაინტერესებული იყო სახანოების დაქსაქსვაში.

მაგრამ აზერბეიჯანში ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ გავლენის განსამტკიცებლად აუცილებლად საჭირო იყო ოსმალეთთან და სპარსეთთან გარკვეულ ურთიერთობის დამყარება.

სპარსეთის დასუსტება. სპარსეთი საზოგადოდ XVIII საუკუნეში დაცემის გზაზედ იდგა. მიუხედავად ნადირ-შაჰის ძლევამოსილ ლაშქრობათა, უკეთ ვთქვათ, სხვათა შორის, სწორედ ამ ლაქრობათა გამო სპარსეთი თანდათან სუსტდებოდა. ნადირ-შაჰის შემდეგ სპარსეთში ვერც დამყარდა ძლიერი ცენტრალური მთავრობა. მართალია, ქერიმ-ხან-ზენდს ამ დროს ეჭირა სპარსეთის უმეტესი ნაწილი, მაგრამ მისი უფლება მაინც ყველგან ერანში არ იყო აღიარებული. ვერც ქერიმის ცდამ სახელმწიფოებრივ ცხოვრების გაუმჯობესების შესახებ მოუტანა სპარსეთს ხსნა. ქვეყანა ნელ-ნელა სუსტდებოდა ეკონომიურად, კულტურულად და პოლიტიკურადაც. თუ რამდენად დაიხია უკან სპარსეთმა მე-XVIII საუკუნეში, ამისი მაჩვენებელია, სხვათა შორის, ის გარემოება, რომ მე-XVII საუკუნის დასასრულს სეფიანთ იმპერიაში ითვლებოდა 40 მილიონამდის მცხოვრები, 1780-იან წლების ახლოს კი სპარსეთში ირიცხებოდა დაახლოვებით 10 მილიონი. ნადირ-შაჰის მიერ ინდოეთიდგან წამოღებულმა აუარებელმა სიმდიდრემაც ქვეყნის განვითარებაზე ვერაფელი გავლენა მოახდინა. ნაცარცვით, რასაკვირელია, შეუძლებელი იყო სპარსეთის აღორძინება, მშვიდობიანი შრომისათვის კი ერანის ეროვნული ძალაც მოდუნებულიყო და მუდმივ არევ-დარევისა გამო არც შესაფერისი პირობები არსებობდა.

ერეკლე II პირს იბრუნებს ოსმალეთისაკენ. ასეთს პირობებში სპარსეთზე დაყრდნობა ქართლ-კახეთისთვის შეუძლებელი იყო. რუ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სეთზე კიდევ სამეფოს მოწინავე წრეები მფარველობის თხოვნაზედ ამდენი უარის მიღების შემდეგ რამოდენადმე გულგატეხილნი იყვნენ.

ამ დროს ოსმალეთსა და სპარსეთის მართველს ქერიმ-ხანს შორის შფოთი ჩამოვარდა და ოსმალეთმა ჯარების დაგროვება დაიწყო, სხვათა შორის, ყარსის საფაშოშიც, სპარსეთის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების დასაწყებად. პორტას ამასთანავე აინტერესებდა აზერბეიჯანის ხანების სულიერი განწყობილება და აპირებდა მათი თავისს მხარეზე გადაბირებას. ამით ისარგებლა ერეკლე II-მ და გამართა მოლაპარაკება ოსმალეთის მთავრობასთან. ერეკლე აღუთქვამდა ერთგულებას ოსმალეთს, პირდებოდა აზერბეიჯანის ხანების გადმობირებას ოსმალეთის მხარეს სპარსეთთან ომის დროს და თავისს მხრივ თხოულობდა, რომ სპარსეთთან დადებულ ხელშეკრულობაში მოხსენებული ყოფილიყო საქართველოს სამუდამოდ განთავისუფლება სპარსეთის დამოკიდებულისაგან. ერეკლე I ამასთანავე პირობას იძლეოდა რუსეთთან ყოველგვარი კავშირის გაწყვეტის შესახებ და თანხმდებოდა მძევლად ახალციხეს რამოდენიმე წარჩინებულ გვარეულობის წარმომადგენლის გამოგზავნას.

ერეკლე II ამ გვარად თითქოს ოსმალეთთან კავშირის დაჭერის გზაზე დადგა. ამით მას იმედი ჰქონდა როგორც ქართლ-კახეთის საერთო მდგომარეობის განმტკიცებისა, ისე აზერბეიჯანის უმეტესს ნაწილზე თავისი გავლენის დამყარების.

ოსმალეთის მთავრობა სიამოვნებით შეხვდა ერეკლე II-ს შუამდგომლობას. სულთანის სახელით მას ორჯელ გაეგზავნა დიდი საჩუქრები, სულ 12 ათასი ოქრო, საპატიო ქურქი და ოქროთი აღკაზმული ცხენი (1778 წ.).

ოსმალეთთან გაბმულმა მოლაპარაკებამ ხელი შეუწყო ქართლ-კახეთის შინაური მდგომარეობის განმტკიცებას. ახალციხის სულეიმან-ფაშასთან მეგობრული ურთიერთობა დამყარდა და ლეკთა თარეშებმაც ამის გამო რამოდენადმე შემცირება იწყეს. საერთოდ კი ოსმალეთთან კავშირის დაფუძნება შეუძლებელი აღმოჩნდა, რადგან საქართველო უკვე აშკარად მიისწრაფოდა ევროპის კულტურისაკენ, ხოლო ეს გზა ევროპისაკენ მიდიოდა ამ დროს არა ოსმალეთის, არამედ რუსეთის მიმართულებით. შინაური აღმაშენებლობით მუშაობისათვისაც ქართულ სახელმწიფოებრიობას ოსმალეთისაგან არაფლის მიღება არ შეეძლო. დაწყებული ჯერ კიდევ მე-XVII საუკუნიდგან ოსმალეთი თუმცა ჯერ კიდევ ასრულებდა დიდი სახელმწიფოს როლს, მაგრამ როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურულად აშკარად იდგა დაცემის გზაზედ.

ერეკლე II და აზერბეიჯანი. ამ დროს ხელახლავ იღვიძებდა აზერბეიჯანის ხანებს შორის ერთმანეთთან შეკავშირების აზრი ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ. ხანები ძლიერ უკმაყოფილო იყვნენ ერევანზე და

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განჯაზე ერეკლე II-ს უფლების განმტკიცებით და ფიქრობდნენ დაღისტნის ხალხებთან, ხუნძახის ბატონთან და დარუბანდის ხანთან ერთად ქართლ-კახეთის ქვეშევრდომ სახანოებისთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებას. ამისდა საპასუხოდ ერეკლე II შეუკავშირდა ყარბაღის იბრეიმ-ხანს, რომელთან შეთანხმებით განჯაში დაყენებულ იქმნა ორი მართველი — ერთი ქართლ-კახეთის და მეორე ყარაბაღის სახანოს მხრივ.

ყარაბაღის ხანთან შეკავშირებამ დროებით დააცხრო აზერბეიჯანის ხანების მოძრაობა და საკმაოდ განამტკიცა უპირატესი მდგომარეობა ქართლ-კახეთის სამეფოსი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში.

ზრუნვა განათლებისათვის. შინაურ ცხოვრებაში ერეკლე მეფე ცდილობდა დროებით გაუმჯობესება საერთო მდგომარეობისა გამოეყენებინა ქვეყნის წარმატებისა და მისი საქმეების მოსაწყობად, განახლებული სტამბა ტფილისში ამდიდრებდა წიგნის ბაზარს და ხელს უწყობდა საეკლესიო წიგნით განსაკუთრებით ეკლესიების და მონასტრების საჭიროების დაკმაყოფილებას. მარტო 1780-იან წლებში დაიბეჭდა 14 ათასი ცალი სხვა და სხვა საეკლესიო წიგნი.

ტფილისის ფილოსოფიის სემინარიის საქმეც თანდათან უფრო წინ მიდიოდა. კათალიკოზი ანტონი თვით ჩაუდგა განათლების საქმეს სათავეში და თავისი სამწიგნობრო მოღვაწეობით ხელი შეუწყო სწავლის ჯეროვნად დაყენებას. შემდეგ ფილიპე მღვდლისა სემინარიის სათავეში იდგა ანტონის გაზრდილი და მისი მოწაფე გაიოზ არქიმანდრიტი: გარდა სემინარიისა მეფე ყურადღებას აქცევდა განათლების კერის განცხოვლებას სხვა-და-სხვა მონასტრებში თუ ეკლესიებთან. მალე შესაძლებელი შეიქმნა მეორე სემინარიის დაარსება ქალ. თელავში. რომელიც გაიხსნა 28 მაისს 1783 წ.. მის პირველ რექტორად იყო გაიოზ არქიმანდრიტი, რომლის ადგილი ტფილისის სემინარიაში დაიკავა ტფილისის სიონის ტაძრის დეკანოზმა იოანე ოსესძემ. გაიოზის შემდეგ, რომელმაც მალე თავი დაანება თელავის სემინარიას, რექტორად იქ იყო დავით ალექსისძე.

ზრუნვა მართველობის გაუმჯობესებისათვის. სამეფოს მართველობაშიაც მეფე ცდილობდა გაუმჯობესების შეტანას. ცენტრალური მართვა-გამგეობის ფუნქციები თვით მეფის ხელში იყო, რაც შეუძლებლად ხდიდა წესიერად საქმის გაძღოლას თვით ისეთ დაუშრეტელ ენერგიის ადამიანისათვის, როგორიც იყო მეფე ერეკლე. აპარატის მოუწყობლობით აიხსნებოდა ის გარემოება, რომ, ერთის თანამედროვის თქმისა არ იყოს, ყოველი ქვეშევრდომი აბაზიან საქმისათვის პირდაპირ მეფესთან გარბოდა საჩივრად. სულ უბრალო საქმეც კი, მაგალითად დავა მამულისა ან ყმის შესახებ, ფულის ვალდებულობისა და სხვა ამ გვარი, მიდიოდა პირდაპირ მეფესთან, რომელიც ამის გამო მთელი დღეები ხშირად წვრილმან საქმეებსა და კინკლაობის გარჩევა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ში იყო გართული. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ძლიერ დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა სახელმწიფოებრივ მუშაობის წესიერად წარმოებისათვის. როდესაც ქართლსა და კახეთში ერისთვების და ზოგ სხვა დიდ გვარიან თავადების ხმას თავ-თავიანთ სამფლობელოში გასავალი ჰქონდა, როდესაც მსხვილი ფეოდალები თითონ ასრულებდნენ მართველის და მოსამართლის ფუნქციებსაც, მეფის უფლებასაც, ასე ვსთქვათ, ოჯახური ხასიათი ჰქონდა, და მართველობის რთული აპარატის უქონლობა არც თუ დიდს რაიმე ნაკლს წარმოადგენდა. ეხლა კი ფეოდალების უფლების ალაგმის შემდეგ ცენტრალურ მართველობის გაძლიერება აუცილებელი საჭიროება იყო. მეფის უფლებამ დაჰკარგა თავისი წინანდელი ოჯახური ხასიათი. შედარებით ვრცელს ტერიტორიას ქართლ-კახეთის სამეფოსას ფართო თვალყურის დევნება სჭირდებოდა, მრავალ-ფეროვან მოსახლეობის საჭიროებანი მართველობის ახალს, უფრო რთულ მეთოდს თხოულობდნენ როგორც ადმინისტრატიულ, ისე მართლმსაჯულების სფეროში. ამისი საჭიროება ძალიან კარგად ესმოდა ერეკლე მეფეს. მან კიდეც მოინდომა რამოდენადმე ამ ახალი გზის გაკაფვა. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეფოს უფროს სახლთ-უხუცესად ერეკლეს მიერ თავისი სიძის დავით ორბელიანის დანიშვნის შემდეგ მისსავე ხელში უფროსი სარდლის თანამდებობის მოთავსებას სარდალ-სახლთუხუცესის სახელწოდებით. ამით რამოდენადმე მოხდა სამოქალაქო და სამხედრო მართველობის ვალდებულებათა ერთ პიროვნების ხელში გაერთიანება. კერძოდ მართლმსაჯულებაშიც მეფემ მოინდომა დროსდა მიხედვით შეწონილი ცვლილების შეტანა. წინად ყოველი უბრალო საჩივარი პირდაპირ მეფესთან მიდიოდა. ხოლო 1778 წ. აპრილიდგან კი ყოველი არზა და საჩივარი უნდა შესულიყო მდივანბეგებთან მათ სამსაჯულოში.

სახელმწიფოებრივი ცხოვრების საკუთარი ძალით გარდაქმნის სიძნელე. მაგრამ საერთო რეფორმების მოსახდენად და მართველობის გარდასაქმნელად ახალ მოთხოვნილების თანახმად ერეკლეს ძალა არ შესწევდა. საქართველოს ცხოვრების ზედაპირზედ არ იყო ისეთი ელემენტი, რომელსაც შესძლებოდა ფეოდალურ ძალის მაგიერობა გაეწია და რომელიც უზრუნველყოფდა ახალ ცენტრალისტურ მართველობის დამყარების საქმეს. მოქალაქეობრივი ცხოვრება ქალაქებში, თვით ტფილისშიც, ნაკლებად იყო განვითარებული და გარდა ამისა ქართველობაც ქალაქებს არ ეტანებოდა. არ იყო აგრეთვე არც განსაკუთრებული ხელისუფლობა, როგორც კლასი, თავისი ტრადიციებისა და იდეოლოგიის მქონე, რომელსაც შესძლებოდა სახელმწიფოებრივი აღმაშენებლობითი მუშაობაში თავისი ვალდებულობის შესრულება. ერეკლეს მეფობის უფრო მეორე ნახევარში ჩნდებიან კანტი-კუნტად ახალი ხელისუფალნი, ცხოვრების ზედაპირზე ახლად გამოსულნი, რომელნიც მეფის ერთგულობისა და მისი ძალა-უფლების განმტკიცებაში ხედავდნენ თავისს დანიშნულებას. ასეთი იყო, მაგალითად, მდივანბეგი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ესე ოსესძე და განსაკუთრებით მაღალ-ნიჭიერი და განათლებული სოლომონ ლიონიძე. თავისი ჩამომავლობით მათ არაფერი ჰქონდათ საერთო თავადების გვარეულობებთან. ესე იყო სამღვდელო წოდებიდგან და მამა-პაპით ტფილელის შემცქერალი, ხოლო ლიონიძე იყო შვილი ნალეკარ დეკანოზისა. 14 წლისა სოლომონი ეახლა ერეკლე მეფეს. თავისი ნიჭით მან მალე მიიღო მეფის მდივნობა, ხოლო 1779 წ. კი 25 წლის სოლომონს ებოძა თავადობაც ლიონიძის სახელობით. მაგრამ ასეთი პირნი შეადგენდნენ გამონაკლისს და ისინიც ითქვიფებოდნენ თავადების საერთო წრეში.

ამიტომაც მოხელეთა, როგორც კლასის, შექმნაც შეუძლებელი შეიქმნა და მეფე იძულებული იყო ახალ და შეცვლილ ვითარების დროს ისევ ძველ ფეოდალურ წრეებიდგან გამოსულ ელემენტებს დაყრდნობოდა. თავის თავად იგულისხმება, რომ ქართლ-კახეთი ასეთს პირობებში ვერ შესძლებდა თავისი შინაური ცხოვრების ჯეროვნად მოწყობას და თავისი სახელმწიფოებრივ ორგანიზმისათვის ისეთი სიმტკიცის მოპოებას, რომელიც საჭირო იყო განსაკუთრებით ეხლა, როდესაც ჩვენი ქვეყანა თანდათან ხდებოდა მეზობელ სახელმწიფოთა დიდ პოლიტიკის საგნად.

რუსეთი მოიწევს ამიერ-კავკასიისაკენ. ჯერ კიდევ 70-იან წლების დასაწყისში რუსეთს, როგორც ვნახეთ, არ ჰქონდა შემუშავებული გარკვეული ხაზი საქართველოს შესახებ. ამით აიხსნება, რომ ერეკლე მეფის შუამდგომლობა 1772—1773 წ. წ. რუსეთის მფარველობაში მიღების შესახებ, განსაზღვრულ პირობებში და სათანადო ტრაქტატის შეკვრით, უარყოფილ იქმნა. მაგრამ შემდეგ თანდათან რუსეთის შეხედულება შეიცვალა. ერთი რომ 1777—1778 წლებში რუსეთმა ჩრდილოეთ კავკასიაში კიდევ უფრო წინ წაიწია და უფრო მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ყუბანის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნების დაჭერით. მეორე მხრივ, 1779 წლიდგან ქერიმ-ხანის სპარსეთში გარდაცვალების შემდეგ ერანის ტერიტორიაზე კვლავ ანარქია ასტყდა. ამით მოინდომა სარგებლობა რუსეთმა, სადაც კვლავ გაიღვიძა დიდ-დიდმა პროექტებმა კასპიის ზღვის ხელში ჩაგდებისა და საზოგადოდ აღმოსავლეთისაკენ გზის გაკაფვის შესახებ. 1781 წ. რუსის ესკადრამ დაიჭირა ასტრაბადის ყურე და მოინდომა იქ საბოლოოდ ფეხის მოკიდება. მართალია, ყაჯარმა აღა-მაჰმად-ხანმა მალე განდევნა იქიდგან რუსები, ასე რომ ამ ცდისაგან არა გამოვიდა რა, მაგრამ ცხადი იყო, რომ რუსეთი ეხლა უფრო ენერგიულად მიდიოდა წინ აღმოსავლეთისა და კავკასიისაკენ.

ერეკლე II ეძებს დახმარებას დასავლ. ევროპაში. ერეკლე მეფე ცდილობდა რუსეთის გარეშეც მოეპოვა რაიმე დახმარება. ამ აზრით მან 1782 წ. მიმართა ვენაში იმპერატორს, აგრეთვე საფრანგეთის მე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფეს, სარდინიის, ნეაპოლისა და ვენეციის მთავრობათ. მეფე თხოულობდა დახმარებას ჯარით ან ფულით და თავისს მხრივ პირობას სდებდა შეუსრულოს მისთვის დახმარების მომცემ სახელმწიფოს ყოველივე მოთხოვნილება სპარსეთის დაპყრობისა, თუ ოსმალეთის წინააღმდეგ მთელი თავისი ძალით მოქმედების შესახებ. უმთავრესი გაჭირვება სამეფოსი ამ გვარად, როგორც ყველა ამ რუსეთსა და ევროპაში აღძრულ შუამდგომლობებიდგან სჩანდა, იყო მტკიცე და საკმაო სამხედრო ძალის უქონლობა იმდენად მაინც, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო ლეკების და სხვა მტრების ალაგმა და შინაურ აღმაშენებლობითი მუშაობაზედ გადასვლა. ევროპაში გაგზავნილ შუამდგომლობიდგან არაფერი გამოვიდა. საქართველო ევროპის სახელმწიფოებისათვის შორს იყო და ამ დროს მათ პოლიტიკის ინტერესებს გარეშე იმყოფებოდა. არა თუ რაიმე რეალური დახმარების მიღება, არამედ უბრალო ხმის მიწვდენაც კი მაშინ ძნელი საქმე იყო.

მფარველობითი კავშირის დადება რუსეთთან. რადგანაც დასავლეთ ევროპასთან კავშირის გაბმა შეუძლებელი აღმოჩნდა, ამიტომ ქართლ-კახეთის მთავრობა იძულებული გახდა მთელი თავისი იმედები ისევ რუსის მთავრობაზედ დაემყარებინა. ამ დროს უკვე რუსეთის პოლიტიკური ინტერესიც აღმოსავლეთსა და კავკასიაში განცხოველდა და ამიტომ ეხლა თვით რუსის მთავრობამ შეაგულიანა ერეკლე II რუსეთის მფარველობის მოპოების შესახებ შუამდგომლობის აღძრვაზედ. მართლაც 1782 წ. ერეკლე II-მ კვლავ აღსძრა ეს საკითხი, რომელსაც პეტერბურგის მთავრობა ამ ჟამად სიხარულით შეხვდა და შეუდგა სათანადო მოლაპარაკებას. ეს მოლაპარაკება გათავდა 1783 წ. 24 ივლისს ცნობილ ტრაქტატის ხელის მოწერით ქალ. გეორგიევსკში იმპერატრიცა ეკატერინა II და ერეკლე მეფის რწმუნებულთა მიერ.

ამ ტრაქტატით ქართლ-კახეთის მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორების უზენაეს ძალა-უფლებას და მათს მფარველობას. ტახტზედ ასვლისას ახალი მეფე თავისი ელჩის საშუალებით თხოულობს ტახტზე დამტკიცებას და ინვესტიტურის ნიშნების გამოგზავნას, რომლის მიღებისას მეფე რუსეთის რეზიდენტის თანადასწრებით ღებულობს ერთგულობის ფიცს. გარეშე სახელმწიფოებთან ურთიერთობა უნდა ხდებოდეს რუსეთის მთავრობასთან შეთანხმებით. ამას გარდა მეფე ღებულობს თავისს თავზე ვალდებულობას იმპერიის სასარგებლოდ მოქმედების შესახებ და საჭიროების დროს ის მზათაა თავისი ჯარით მისი დიდებულების სამსახურისათვის. სამაგიეროდ, რუსეთი იძლეოდა გარანტიას ქართლ-კახეთის ტერიტორიის დაცვისა და ხელ-უხლებლობისათვის და სამეფო ტახტის ბაგრატიონების სახლში დამკვიდრების შესახებ. ხელუხლებლობის გარანტია ვრცელდებოდა აგრეთვე იმ ქვეყნებზედაც, რომელნიც დროთა განმავლობაში საქართველოსთან იქმნებოდნენ შემოერთებული და მასზე დამტკიცებულნი. შინაურ საქმეებში

ეროვნული ბიბლიოთეკა

და მართველობაში რუსეთი არ ერევა, დამოუკიდებელ მდგომარეობაში რჩება აგრეთვე საქართველოს ეკლესიაც. კერძო პუნქტებით კიდევ განსაზღვრულ იყო, რომ რუსეთი ვალდებული იყო ყოლოდა ქართლ-კახეთში 2 ბატალიონი ჯარი 4 ზარბაზნით.

3 ნოემბერს 1783 წ- ტფილისში მოვიდა ეს ჯარი, ხოლო 23 იანვარს 1784 წ. ინვესტიტურის ნიშნების მიღების შემდეგ მეფე ერეკლემ დიდის ცერემონიით მიიღო ფიცი იმპერატრიცა ეკატერინე II-ს ერთგულებაზედ.

რუსეთ-საქართველოს შორის დადებულმა მფარველობითი მოკავშირეობის ტრაქტატმა გარკვეულ ფორმებში ჩამოაყალიბა ის პოლიტიკური მიდრეკილება რუსეთის იმპერიისადმი, რომელიც ასე მძლავრად ახასიათებდა ერეკლე მეფის საგარეო პოლიტიკას და რომელიც გამოიხატებოდა მფარველობისა და დახმარების ძიებაში. ამიერიდგან საქართველომ საბოლოოდ პირი იბრუნა სპარსეთისაგან ჩრდილოეთისაკენ.

ამ ხელშეკრულობით ქართლ-კახეთის მთავრობას იმედი ჰქონდა საბოლოოდ ჩამოშორებოდა სპარსეთს, თავისი საშინაო და საგარეო მდგომარეობა განემტკიცებინა და გარდა ამისა სამცხე-საათაბაგოს — ახალციხისა და ყარსის მხარეების — შემოერთებით საძირკველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებისათვის.

ტრაქტატი დადებულ იქმნა უფრო ხელსაყრელ პირობებით, ვიდრე ეს ერეკლე მეფისათვის მოსალოდნელი იყო. იმპერატრიცამ უარი განაცხადა ხარკზე, რომლის გარდახდაზე თანახმა იყო მეფე, მძევლების გამორთმევაც რუსეთში საჭიროთ არ დაინახეს. მეფეს დაუმტკიცეს ტიტული უმაღლესობისა სამეფო გვირგვინის კურთხევის უფლებით. საზოგადოთ საქართველოს მთავრობა ძლიერ კმაყოფილი იყო ამ შედეგებით. ქვეყანას ძლიერი და, როგორც ამ დროს სჩანდა, უანგარო მფარველი გაუჩნდა და სამეფოს შინაურ ცხოვრებისათვის იწყებოდა ახალი ხანა წარმატებისა და წინსვლისა. მართლაც, რუსის ჯარის ჩამოსვლამ დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია როგორც მართველ წრეებში ისე აგრეთვე ფართო ხალხში, მაგრამ მალე აღმოჩნდა, რომ ჯერ კიდევ შორს იყო მტკიცე მყუდროების მოპოებამდის, რომ პირიქით სწორედ ეხლა თითქოს ერთად იფეთქეს ყველა ქართლ-კახეთის ირგვლივ მოკალათებულმა მტრებმა.

საქართველოში რუსეთის მფარველობის შესვლამ ფრიად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველა ახლო-მახლო ქვეყნებზედ. მაშინ როდესაც იმერეთი, თავისი უფროსი მოძმის მაგალითით წაქეზებული, ცდილობდა რუსეთთან ასეთივე მჭიდრო და ფორმალური კავშირის დაჭერას, დაღისტანმა, აზერბეიჯანის ხანებმა და ახალციხის ფაშამ დაი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნახეს რუსების ტფილისს შემოსვლაში ფრიად დიდი საფრთხე თავისათვის. რუსეთი არც მალავდა თავისს აგრესიულ ზრახვებს—განსაკუთრებით სომხობის საკითხის წამოყენებით და მისდამი მფარველობის გაწევით. რუსეთის აგენტებმა მაშინათვე გააბეს ძაფები აზერბეიჯანის სომხობასთან, განსაკუთრებით ყარაბაღში, რაც ძალიან აფიქრებდა ხანებს. ყარაბაღის სომეხი მელიქები ჯერ კიდევ წინად დაჟინებით სთხოვდენ რუსის მთავრობას დახმარებას და მფარველობას ხანის წინააღმდეგ და იმპერატრიცა ეკატერინას თავისი უმაღლესი ხელისუფალის თავ. გრ. პოტემკინის პირით უკვე აღთქმული ჰქონდა მელიქებისათვის აზიაში ქრისტიანულ სახელმწიფოს აღდგენა. მაშინ არსებულ გეგმის მიხედვით განზრახული იყო ამ სახელმწიფოს შექმნა ყარაბაღისა და ყარადაღისაგან. მალე ტრაქტატის შეკრის შემდეგ საქართველოს და საზოგადოდ ამიერ-კავკასიის გარემოების გასაცნობად გამოგზავნილ იქმნა ტფილისში ბიძაშვილი თავ. პოტემკინისა გენ. პავლე პოტემკინი, რომელიც საზოგადოდ დიდი მომხრე იყო აქტიურ პოლიტიკისა სპარსეთსა და მის მიმდგამ ქვეყნებში.

რუსეთი და სომხობა. პოტემკინი ტფილისში ყოფნისას ეცნობოდა აგრეთვე სომხობის საკითხს და ამას, რასაკვირელია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთის მხრივ სომხობის გულის მოსაგებად. რუსეთში ამ დროს უკვე კარგა ხანია მუშაობა სწარმოებდა რუსის მთავრობის დასაჯერებლად სომხობის ბედის გამოკვევასა და გაუმჯობესებაში. ამ მუშაობას სათავეში ედგა მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ არღუთაშვილი, რომელმაც თავისი უნარით და ენერგიით ერთს დროს შესძლო სომხობის საკითხის რუსეთის დიდ-დიდ პროექტებთან, შესახებ კასპიის ზღვისა და სპარსეთის, დაკავშირება. სომხობის საკითხის გარდაწყვეტა ჯერ ნაადრევი აღმოჩნდა. სომხობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში არ წარმოადგენდა რაიმე სერიოზულ ძალას თვით მოსახლეობის მხრივაც კი. ყარაბაღში, მაგ., იყო სულ 7 ათასი კომლი სომეხი (4 ათასი თათარი), სხვა სახანოებში კიდევ უფრო ცოტა. ერევნისაში, მაგ., სადაც სომხები შეადგენდნენ მცხოვრებთა დაახლოვებით $^1/_4$-ს, იყო მხოლოდ 3 ათასი კომლი სომხობა. მთლად არეზს გამოღმა სახანოებში ირიცხებოდა სულ 16,3 ათასი კომლი სომეხი. მაგრამ პოლიტიკური მნიშვნელობა რუსეთისთვის ამ საკითხის წამოყენებისა მაინც ცხადი იყო.

მართლაც სომხობის საკითხის წამოყენებამ ყარაბაღში თავისებური გავლენა იქონია ქართლ-კახეთის სომხობის გავლენიან წრეებზე, რომელთა ინტერესი მართალია საქართველოს ფარგლებში იყო, მაგრამ საერთო ხმა მათშიც ამოძახილს პოულობდა. მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ არღუთაშვილიც დაბადებით საქართველოდგან იყო და გარდა ამისა ტფილისის სომხობასა და ეჩმიაძინს შორის განუწყვეტელი სულიერი კავშირი არსებობდა. ამით აიხსნება, რომ სომხობა მთლად მოექცა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რუსოფილურ მიმართულების ნაკადში, რომელიც ამ დროს თვით ქართველ მართველ წრეებში ფრიად ძლიერი იყო, და რაც დრო გადიოდა, ეს მიმართულება სომეხ გავლენიან ჯგუფებში თანდათან ფეხს იკიდებდა. სომხეთში რუსოფილურ მიმართულების ზრდა მით უფრო ჩქარის ნაბიჯით ხდებოდა, რომ 1783 წლის ტრაქტატმა, წინააღმდეგ მოლოდინისა, ქართლ-კახეთის სამეფო დაცემის გზაზედ დააყენა.

რუსეთთან დადებულ ტრაქტატის შედეგი. ერთ-ერთი მთავარი მნიშვნელობა ქართლ-კახეთისთვის ამ დროს ჰქონდა შინაურ აღმაშენებლობით მუშაობის გაღვივებას, მაგრამ ამ მხრივ რუსეთთან დადებულმა ხელშეკრულებამ ვერაფელი სარგებლობა მოუტანა ქვეყანას. რუსის მთავრობა სრულიადაც არ ცდილობდა ადგილობრივ ცხოვრების მოსაწყობად ერეკლესთვის ხელის შეწყობას. მაგრამ გარდა ამისა მალე რაიმე დადებითი სახელმწიფოებრივ მუშაობაზე ფიქრიც შეუძლებელი გახდა, რადგან ხელშეკრულობამ საქართველოს წინააღმდეგ აამხედრა ყველა მაჰმადიანი მეზობლები. აზერბეიჯანის ხანებმა განაძლიერეს თავისი უნდობლობა ერეკლესადმი. თვით ყარაბაღის ხანი იბრეიმი ეხლა წინააღმდეგი გახდა ერეკლე მეფისა. ამისი არსებითი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ხანი რუსების საქართველოში შემოსვლის გამო შიშობდა სომეხთა მოძრაობის გაძლიერებას და საზოგადოდ რუსებისაგან მის სახანოს ინტერესების დათრგუნვას. იბრეიმ-ხანის მოქმედებით ქართლ-კახეთს გადუდგა განჯის სახანო. ერევნის სახანოშიც ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ დიდი მუშაობა წარმოებდა და თუმცა თავის დროზედ ერეკლემ მოახერხა ურჩობაში შენიშნულ ერევნის ხანის მოკვლით და მის მაგივრად მცირეწლოვან მისი შვილის მაჰმად-ხანის დადგინებით ერევნის შემომტკიცება, მაგრამ მდგომარეობა იქაც ძლიერ სერიოზული იყო. შიგნით სამეფოში ყველა ამ გარემოების მიხედვით მაჰმადიანური მოსახლეობა აგრეთვე დიდ აღელვებას განიცდიდა. ერეკლეს უკვე შეუძლებლად მიაჩნდა, მაგალითად, ყაზახ-შამშადილის თათრების ჯარში გაწვევა. ამავე დროს საერთო არევ-დარევის გამო მორიგე ლაშქრის ინსტიტუტიც დასუსტდა და ქვეყნის დაცვის საქმე უარესდებოდა.

ოსმალეთზედაც რუსის ჯარის შემოსვლამ ქართლ-კახეთში გავლენა იქონია. ოსმალეთის მთავრობა შეუდგა დაღისტნის ხალხების ამოძრავებას საქართველოს წინააღმდეგ. ამისდა მიხედვით ახალციხის ფაშა ყოველ გვარ ღონისძიებას ხმარობდა ლეკთა თარეშების გასამრავლებლად ქართლ-კახეთის სრულიად დასუსტების მიზნით. გაძლიერდა ისევ ახალი ძალით ხდომა, ცარცვა, აოხრება, ადამიანთ ტყვედ წასხმა. ასე, მაგალითად, 1784 წ. გაზაფხულზე ახალციხის სულეიმან-ფაშამ გამოგზავნა ზემო-ქართლის ასაოხრებლად 4 ათასი ლეკის ჯარი, რომელთაც წაასხეს 600 ტყვე. სურამთან ამ ჯარს დახვდა რუსის ბათალიონი და ტყვე, აგრეთვე ალაფი დააყრევინა. ერთი თვის შემდეგ სულეიმან-ფა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

შამ გამოუსია ქართლს ახალი თარეში, 3 ათასი კაცისაგან შემდგარი, და ასე გამუდმებით.

ომარ-ხანის შემოსევა. 1785 წ. წამოდგა თვით ხუნძახის ბატონი ომარ-ხანი ნარსულ-ბეგის ძე, რომელმაც 20 ათასი კაცით გამოილაშქრა ქართლ-კახეთის ასაოხრებლად. ასეთს საშიშროების დროს ახალციხიდგანაც მოელოდნენ ოსმალთა თავ-დასხმას და ამიტომ ერეკლემ ქართლიდგან ჯარი ვერ დასძრა. მარტო კახეთის ჯარით და რუსის რაზმით კი ერეკლემ ვერ გაბედა ომარ-ხანთან შებრძოლება. ამიტომ 11 ათასი კაცით ომარ-ხანმა გადმოლახა ალაზანი, თავისუფლად ჩაიარა იორით ყარაიაზზე და გადავიდა ბორჩალოში, აღაოხრა ბორჩალოს ციხე, ახტალას მადნები, ლორის ციხე და შემდეგ ახალციხით ჩავიდა ვახანს, აიღო ის და ასწყვიტა მცხოვრებნი. აქედგან დიდ-ძალი ტყვეებით ომარ-ხანი დაბრუნდა ახალციხეს და იქიდგან გაზაფხულზედ გავიდა ყარაბაღს.

ამ გვარად ომარ-ხანის ამ შემოსევის დროს ერეკლემ ბოლოს და ბოლოს არჩია ბრძოლისათვის გვერდი აეარა, რაც მისი მაჩვენებელი იყო, რომ მცირე-რიცხოვანი რუსის ჯარი სრულებით არ კმაროდა აზვავებულ მტერთა წინააღმდეგ დასახმარებლად. მეფე იძულებული გახდა მოლაპარაკება გაემართა ომარ-ხანთან, რომელიც დასთანხმდა ზავზე 10,000 მან. ჯამაგირით წელიწადში. ქართლ-კახეთი ამ გვარად ფაქტიურად გახდა მოხარკე ომარ-ხანისა.

რუსის ჯარის გაბრუნება საქართველოდგან. ომარ-ხანის ასეთი მძლავრობა საქართველოზედ ძლიერ დამაფიქრებელი იყო. მართალია, სამხრეთით საქმეები უკეთ მიდიოდა. ერეკლემ ჩააქრო ამბოხება განჯაში და ერევანზედაც ძალა-უფლება განმტკიცებულ იქმნა, ხოლო 1787 წ. ზაფხულს ქართლ-კახეთის ჯარმა, 5 ათას კაცმა, რუსებთან ერთად გაილაშქრა ყარაბაღზედაც. ყარაბაღზედ გალაშქრების მიზანი იყო ერთის მხრივ იქ გადასულ ქართლ-კახეთის ქვეშევრდომ თათართა ელის უკან გამოსხმა და მეორეს მხრივ აქ მუშაობდა რუსეთის პოლიტიკის ხელი ყარაბაღელ სომეხ მელიქთა დახმარების შესახებ. პირველ შეტაკებაზე ყარაბაღელ იბრეიმ-ხანის ჯარი დამარცხებულ იქმნა, მაგრამ ამ დროს რუსების ჯარის უფროსს პოლკოვნიკ ბურნაშოვს მოუვიდა რუსეთიდგან ბრძანება საქართველოს დატოვების შესახებ. ლაშქრობა მიტოვებულ იქმნა და ქართველების ჯარიც დაბრუნდა უკან. სომხების ორი მელიქი 500 კომლით გაიქცა განჯის სახანოში. ყარაბაღელ იბრეიმ-ხანმა გამართა განჯის-ხანთან მოლაპარაკება ამ სომხების უკან დაბრუნების შესახებ. ქართლ-კახეთის მთავრობამ ამაზედ თანხმობა განაცხადა იმ პირობით, თუ იბრეიმ-ხანი მასთან გაქცეულ ბორჩალოელ თათართა 200 კომლს გამოგზავნიდა. მაგრამ მელიქებმა გადაჭრით უარი განაცხადეს ყარაბაღ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ში უკან დაბრუნებაზედ და იარაღით გაუმკლავდნენ მათ წინააღმდეგ გამოგზავნილ იბრეიმ-ხანის რაზმს. მელიქები დარჩნენ განჯის სახანოში და ამის შემდეგ ისინი გახდნენ ბუდეთ ინტრიგებისა და აგიტაციისა საქართველოს წინააღმდეგ განჯის ხანის წინაშე.

რუსის ჯარის გაწვევა საქართველოდგან გამოიწვია იმ გარემოებამ, რომ რუსეთი ოსმალეთთან ომის მზადებაში იყო და არ სურდა ამ ჟამად მეფე ერეკლეს ამ ომში ჩარევა. ვინაიდგან განზრახული არ იყო მომატებულ ჯარის გამოგზავნა საქართველოსკენ, ამიტომ რუსის მთავრობა ჰფიქრობდა, რომ ერეკლეს, ბურნაშევის რაზმის გაწვევით, უფრო გაუადვილდებოდა გარემოების მიხედვით მეზობელ მაჰმადიან სამფლობელოებთან კავშირის აღდგენა და ამით თავისი საშეფოს დაცვაც. ამის შემდეგ მართლაც 7 სექტემბერს 1787 წ. გამოცხადდა ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის.

რუსის ჯარის აქ ყოფნამ საზოგადოდ დიდი ზარალი მიაყენა ქართლ-კახეთს. ერთი რომ მარტო მის შენახვისათვის მეფის ხაზინა ეწეოდა დიდს ხარჯს, ხშირად თვეში 30 ათას მანეთამდის, რადგან რუსის ჯარი ხორბლეულობაში და საზოგადოდ სურსათში იხდიდა მაგარ ფასად ლიტრა პურში $3^1/_2$—4 კაპ., მაშინ როდესაც ქართლ-კახეთის მთავრობა ამავე ლიტრას იძენდა ხშირად 15 კაპიკათ. მეზობელ სამფლობელოებისა და ოსმალების გადამტერებამ ხომ სასოწარკვეთილობამდე მიიყვანა ქვეყანა.

რუსის ჯარის წასვლამ მაშინვე ფრიად კარგი გავლენა იქონია საქართველოს საგარეო მდგომარეობის გაუმჯობესების მხრივ, რადგან ამიერიდგან ერეკლე მეფეს საშუალება მიეცა თავისუფლად ურთი-ერთობა დაეჭირა მეზობელ ქვეყნების მფლობელებთან. ოსმალეთის მთავრობამაც რამოდენიმე ხნის შემდეგ ქართლ-კახეთზე გული იბრუნა და აღადგინა მასთან 1789 წ. მშვიდობიანი კავშირი.

მაგრამ მიუხედავად ამისა ქართლ-კახეთის საერთო მდგომარეობას გამოკეთება მაინც არ ეტყობოდა,

ქართლ-კახეთის საერთ ო ვითარება მაინც უარესდება. მიუხედავად საგარეო ურთი-ერთობის შედარებით რამოდენადმე გაუმჯობესებისა, ქვეყანა მაინც შორს იყო სრულ მშვიდობიანობისაგან. ახალციხის ფაშა მაინც თავისს გზას ადგა და ლეკთა თარეშები კვლავინდებურად არბევდნენ ცალკე სოფლებს და ქვეყანას სასოწარკვეთილებაში აგდებდნენ. ამ ლეკებს მხარს უჭერდა ზოგი მოღალატე თავადი, ახალციხეს გაქცეული. ასე, მაგალითად, ქსნის ერისთვისძეთ მიხაილ დავითის ძემ, მირშანოზ და ელიზბარ მიიმხრეს თავისი სიძე ზაქარია ციციშვილი, რომელსაც დაპირდნენ მეფობას და დიდის თარეშებით იწყეს ქართლის რბევა, ჯერ დაეცნენ ხილთუბანს, შემდეგ ყარაღაჯს. ამასობაში ჭარელი ლეკებიც მოუხდნენ ქიზიყს და ბრძოლაში ქიზიყის მოურავთან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ზაქარია ანდრონიკაშვილთან დახოცეს 300 ქიზიყელი. ახალციხეს გაქცეული მიქელა არღუთაშვილი, გულნაკლული პირად შეურაცხყოფაზედ სამართლის მიუცემლობისა გამო, აგრეთვე უძღვებოდა წინ ლეკთა რაზმებს და არბევდა ქართლსა და სომხითს. თუ რამდენად ამაოხრებელნი იყვნენ ეს თარეშები, ცხადად სჩანს იმ ფაქტიდგან, რომ ერთს ასეთ თავდასხმის დროს აღრუთაშვილმა და მის მიერ წამოყვანილ ლეკებმა გაიტაცეს ყალაჩიდგან 200 სული მცოვრებთაგანი ტყვედ, ხოლო დურნუკზე თავდასხმის დროს მოუკლეს სარდალს დავით ორბელიანს 100 კაცი და ასიც ტყვედ იქმნა წაყვანილი. ასეთი თარეშები სისხლიდგან სცლიდნენ ქვეყანას და მის მომავალს საბედისწეროდ ხდიდნენ. თუმცა იშვიათად, მაგრამ ხანდახან ქართველნიც მიდიოდნენ სათარეშოდ და სამაგიეროს გარდასახდელად. ასე, მაგალითად, აღსანიშნავია დავით ბატონიშვილის ათასი კაცით გალაშქრება ყარსისკენ 1789 წ. საიდანაც ჯარი დიდათ გამარჯვებული და დიდძალი ტყვით და ალაფით წამოვიდა. მაგრამ საერთოდ თარეშების თაოსნობა განსაკუთრებით ლეკების მხარეზედ იყო. ლეკნი გამუდმებით დას-დასად ათასობით ან მეტ-ნაკლებობით ჩამოდიოდნენ თავისი მთებიდგან და უფროსად ჭარ-ბელაქანისა და ახალციხე-ახალქალაქის მხრივ თავს ესხმოდნენ ქართლ-კახეთს.

გამუდმებულმა თავდასხმამ და თარეშებმა ძირიანად შეარყიეს ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრიობის საფუძველნი. მშვიდობიანი ცხოვრების დამყარება შეუძლებელი გახდა, გარეშე მტერი კვლავინდებურად აოხრებდა ქვეყანას. მეტიც. რუსეთთან დადებულ ხელშეკრულობის შემდეგ ამ მუდმივ თავდასხმას უფრო საბედისწერო შედეგი ჰქონდა, ვინაიდგან ერთის მხრივ ბატრები რუსეთის საფრთხის გამო მეტს ენერგიას იჩენდნენ და მეორეს მხრივ, რადგანაც დახმარება არსაიდგან სჩანდა, ხალხის მოქანცული ძალა თანდათან მოდუნებას და დაკნინებას განიცდიდა. ეკონომიური მდგომარეობაც სამეფოსი თანდათან უარესდებოდა. რადგანაც მშვიდობიანი ცხოვრება სრულიადაც არ იყო უზრუნველ ყოფილი, საწარმოო ძალა არა თუ არ განიცდიდა რაიმე წინსვლას, პირიქით თანდათან სუსტდებოდა. სამეფოს ფინანსიური მდგომარეობა თანდათან უარესდებოდა. ახტალის მადნების აოხრება ომარხანის მიერ 1785 წ. ამ მხრივ დიდ ზარალს წარმოადგენდა. ამ მადნების დამუშავებას ხელი მიჰყვეს ერეკლე II-ს მეფობის დროს და სახელმწიფო ხაზინას მისგან კარგი შემოსავალი ჰქონდა. 1780 წ., მაგალითად, ამ მადნებიდგან ამოვიდა 63.200 მანეთის ოქრო-ვერცხლი. 1785 წ. კიდევ სრული სახელმწიფო შემოსავალი განჯა-ერევნის ხარკითურთ უდრიდა 400 ათასს მანეთს. ამის შემდეგ კი ამ ციფრმა კლება იწყო.

ფინანსიური მდგომარეობა იყო გამომხატველი ზოგად ეკონომიურ გაჭირვებისა. ქალაქებში ცხოვრება საერთო ეკონომიურ კრიზისისა გამო თანდათან ძნელდებოდა. ცხოვრების სიძვირე შეუძლებლად ხდიდა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ღარიბ მოქალაქეთა ნორმალურ ფიზიკურ ცხოვრებას და ამიტომაც გასაგებია, რომ ქალაქებიდგან ყველაზე უფრო აქტიური ელემენტი გარბოდა. ამ გვარ აყრას ქალაქებიდგან ისეთი სისტემატიური ხასიათი ჰქონდა, რომ მეფე ერეკლე 1784 წ. იძულებული გახდა განსაკუთრებული ბრძანება გამოეცა ტფილისის და გორის მოქალაქეთა მიმართ, რომ ამიერიდგან ვინც ქალაქიდგან აიყრება სხვაგან გადასასახლებლად, მას მამული ჩამოერთმევა და მთავრობის ნებართვით სხვაზედ გაიყიდებაო. ქალაქთა ცხოვრების კრიზისს რამოდენადმე ახასიათებს მცხოვრებთა რიცხვის თანდათანობითი შემცირება ქართლ-კახეთის თითქმის ყველა ქალაქებში. 1770 წ., მაგალითად, ტფილისში ირიცხებოდა 4000 კომლი, ხოლო 1781—1 წ. მხოლოდ 3478 კომლი. გორში 1770 წ. 500 კომლი იყო, ხოლო 1794 წ. მხოლოდ 227 კომლი. ქალ. ახალგორში 1770 წ. 100 კომლი იყო, ხოლო 11 წლის შემდეგ 88. მუდმივ აოხრებათა გამო საერთო მცხოვრებთა ზრდაც სამეფოში შეჩერებული იყო.

ასეთს მდგომარეობაში, რასაკვირველია, ძნელი იყო რაიმე გაუმჯობესების და თვალსაჩინო ცვლილების შეტანა ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. პირიქით, ვინაიდგან შინაური კრიზისი თანდათან რთულდებოდა და ამავე დროს მთავრობამ ვერ შესძლო არსებულ პირობებში სათანადო საადმინისტრაციო აპარატის შექმნა, ამიტომ თანდათან ისპობოდა ის ნაწილობრივი გაუმჯობესებანიც, რომელიც უკვე შეტანილი იყო სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. ასე, მაგალითად, თავის თავად გაჰქრა მორიგეთა ინსტიტუტი, რომელიც წარმოადგენდა მუდმივ სამხედრო ძალას და რომელმაც დიდი ღვაწლი დასდო ლეკთა თარეშების აღაგმვას და შიგნით მშვიდობიანობის გაუმჯობესებას.

მორიგეთა ინსტიტუტის ლიკვიდაციას თან უნდა მოყოლოდა ხელის აღება ყველა იმ აზრის განხორციელებაზედ, რომელიც თან სდევდა ფეოდალიზმის ბუდეების დანგრევას ჩვენში და ახალი ცენტრალისტურ მართველობისადმი გზის გაკაფვას. ასეთი იყო, მაგალითად, იდეა საქართველოს დაქსაქსულ ნაწილების და კერძოდ იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთებისა. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრიობა ჩიხში ემწყვდეოდა და გასაქან გზას ვერ პოულობდა. ეს საკმაოდ ნათლად გამოაშკარავდა 1792 წელს, როდესაც აღიძრა საკითხი იმერ-ამერეთის გაერთიანების შესახებ.

იმერეთის ვითარება სოლომონ I-ის დროს უმჯობესდება. შინაური მდგომარეობა იმერეთის სამეფოსი, სანამ იმერეთის სამეფო ტახტზედ იჯდა დიდი სოლომონ I, უკვე საკმაოდ მტკიცე იყო. მეფის უფლების ურჩი ელემენტები ალაგმული იყვნენ და ქვეყანა მშვიდობიანად ცხოვრობდა. ოსმალებთან და რაჭის ერისთავთან ბრძოლის დროს დაწინაურდა წერეთლების გვარეულობა, რო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მელიც თანდათან სამეფოს მართვა-გამგეობის სათავეში მოექცა. შინაურ პირობების გაუმჯობესების გამო ქვეყანამ მოლონიერება იწყო. ხალხის კეთილდღეობამ იმატა, ტყვეთა ყიდვის მოსპობისა და მუდმივ ხდომა-ოხრების შეწყვეტის გამო დაცალიერებულ ქვეყნის მოსახლეობამ დიდის სისწრაფით იწყო მატება. 1769 წ. ახლოს იმერეთის სამეფოში ირიცხებოდა დაახლოვებით $12^1/_2$ ათასი კომლი მცხოვრები, ხოლო 1782 წლის აღრიცხვით აღმოჩნდა 18,980 კომლი. ქალაქი ქუთაისი 1770 წ. ოსმალთა ჯარისაგან განთავისუფლების შემდეგ მთლად დაცარიელდა, რადგან მანამდის მისს მცხოვრებთა შორის 500 კომლი მარტო მაჰმადიანი (იმერელი, ახალციხიდგან მოსული, თუ ოსმალო) ირიცხებოდა, ხოლო ქალაქის საბოლოოდ სოლომონ მეფის ხელში გადმოსვლის შემდეგ ეს მოსახლეობა მთლად გაიკრიფა. 1772 წ. ქუთაისში ირიცხებოდა მხოლოდ 50 კომლი, მაგრამ შემდეგ თანდათან მცხოვრებლებმა ზრდა იწყეს და რამოდენიმე წლის შემდეგ უკვე 200 კომლი იყო. ამავე დროს იმერეთის სამეფოს შინაურ მართველობაში შეტანილ იქმნა გაუმჯობესება. დაარსებულ იქმნა ცალკე ინსტიტუტი მდივანბეგისა სასამართლო საქმეების გასარჩევად და საზოგადოდ მიღებულ იქმნა ზომები სამართლის წარმოების გასაუმჯობესებლად. ვახტანგ მეფის კანონებში, რომელიც იხმარებოდა აგრეთვე იმერეთში, შეტანილ იქმნა დამატებანი და ცვლილებანი ადგილობრივ ჩვეულებათა და საჭიროებათა მიხედვით და ეს აღნუსხულ იქმნა ცალკე საკანონმდებლო წიგნში. 1781 წლიდგან კიდევ სახლთუხუცესის მნიშვნელობა, ამ თანამდებობაზედ ზურაბ წერეთლის დანიშვნის შემდეგ, კვლავ გაიზარდა და ამით შინაურ მართველობასაც მეტი ერთიანობა მიეცა.

რუხის ბრძოლა. სოლომონ მეორის დროს ერთხელ კიდევ იფეთქა აფხაზების მძლავრებამ, რომელმაც ასეთი სიძლიერით იჩინა თავი მე-XVII საუკ. დასასრულს და მე-XVIII საუკ. დასაწყისს. სოლომონ I-ის მეფობის დასაწყისს აფხაზეთს განაგებდა მანუჩარ შერვაშიძე, რომელსაც მალე აუმხედრდნენ თავადები ძაფშიფავას გვარეულობის მეთაურობით და მანუჩარი თავისს ძმებით შირვან და ზურაბითურთ იძულებული გახდა ოსმალეთს გაქცეულიყო. პორტამ რამოდენიმე წლის შემდეგ გამოგზავნა მთავრად ზურაბ შერვაშიძე, რომელიც სოხუმის ფაშის დახმარებით შეუდგა ქვეყნის მართვა-გამგეობას. 1771 წ., როდესაც რუსის ჯარი იმერეთში იმყოფებოდა, ზურაბი გადაუდგა ოსმალთ და სამურზაყანოს მფლობელის ლევან შერვაშიძის დახმარებით დაეცა სოხუმს და დაიპყრო ეს, ოსმალნი კი განდევნა. შემდეგ მან თავისს ძმის წულს ქელაიშ აჰმედ-ბეგს, მანუჩარის ძეს, შერთო ცოლად ძაფშიფავას ქალი, შემოირიგა ეს გავლენიანი გვარეულობა, თანდათან განიმტკიცა თავისი უფლება და იმდენად გაძლიერდა, რომ 1780 წ. მოინდომა ოდიშის წინააღმდეგ შეტევაზე გადასვლა. ზურაბ შერვაშიძე თავისი ძმისწულებით ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ და ბექირ-ბეგითურთ 11 ათასი კაცით, რომელშიდაც იყვნენ ჯიქნი და ალანნიც, არტილერიით

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მოადგა მდ. ენგურს. მათთან იყო აგრეთვე სამურზაყანოს მფლობელი ლევან შერვაშიძე. კაცია დადიანმა მსწრაფლ შეკრიბა თავისი ჯარი და მიმართა თხოვნით დახმარების შესახებ სოლომონ მეფეს. მიუხედავად იმისა, რომ ურთიერთობა მეფეს და დადიანს შორის ამ დროს კვლავინდებურად მოგვარებული არ იყო, მეფე მაინც წავიდა დადიანის საშველად. ბრძოლა მოხდა რუხთან და გათავდა შერვაშიძეების სრული დამარცხებით (1780 წ.). გამარჯვებულთ დარჩათ დიდი ნადავლი, ბლომად ტყვე და 3 ზარბაზანი.

რუხის ბრძოლამ საბოლოოდ შეაჩერა შერვაშიძეების მფლობელობის წინსვლა აღმოსავლეთისკენ. კერძოდ მეფისა და დადიანის ურთიერთობაში ამ ომმა დაამყარა მტკიცე მეგობრული ურთიერთობა. დადიანმა აღიარა მეფის უფროსობა და შინაური მშვიდობა უფრო განმტკიცდა. დამარცხებულს ზურაბ შერვაშიძეს და მისს ძმისწულს ქელაიშ-ბეგს მალე მოუვიდათ ერთმანეთში უთანხმოება. ქელაიშ-ბეგმა, რომელიც ფლობდა აყუს ციხეს და მისს მიმდგამს, სძლო ზურაბს. ზურაბმა დახმარება სთხოვა კაცია დადიანს, რომელმაც გაგზავნა ჯარი თავისი ძმის გიორგის წინამძღოლობით იმისდა შესაწევნად. ქელაიშ-ბეგი გამაგრდა სოხუმს, მაგრამ დამარცხდა და იძულებული შეიქმნა შერიგებოდა თავისს ბიძას. ამ უთანხმოებით ისარგებლეს ოსმალებმა, მხარი დაუჭირეს ქელაიშ-ბეგს, რომელსაც მათი მფარველობა ეთხოვა და გარდააგდეს ზურაბი. აფხაზეთის მთავრად დაჯდა ოსმალთა მფარველობის ქვეშ ქელაიშ-ბეგი, ხოლო სოხუმის ციხე დაიპყრეს ოსმალთ. ქელაიშ-ბეგის დასაინტერესებლად მას დაენიშნა პორტასაგან წლიური ჯამაგირი.

ქობულეთის გამაჰმადიანება. 1770-იან წლებში იწყება ოსმალების გავლენის გაძლიერება ქობულეთსა ჩაქვითურთ. მაჰმადიანობაც იქ თანდათან ფეხს იკიდებდა. ქობულეთის მეპატრონედ იყო მამუკა თავდგირიძე, თავისი ვაჟკაცობით განთქმული, სიძე მეფის სოლომონ I-ისა. 1774 წ. ქობულეთი დაიჭირეს ოსმალების რაზმებმა. მამუკა თავდგირიძე გადავიდა გურიას მდებარე თავისს მამულებში, ქობულეთში კი დასტოვა მძევლად ოსმალების მოთხოვნით თავისი ცოლი და შვილი. ოსმალების შემოსვლის შემდეგ ჩაქვსა, ქობულეთსა და აჭარის ჯერ კიდევ ქრისტიანობაზედ დარჩენილ ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში სწრაფად გავრცელდა მაჰმადიანობა. ხინოწმინდელი ეპისკოპოსი აჭარიდგან გადმოვიდა იმერეთს.

ჩაქვის ომი და სოლომონ I-ის სიკვდილი. ოსმალების გაძლიერებამ შეაშფოთა მეფე სოლომონ I, რომელსაც მამუკა თავდგირიძე დახმარებას თხოვდა. ბოლოს 1784 წლის დასაწყისს მეფემ გაილაშქრა ქობულეთს, დაამარცხა ოსმალნი ჩაქვს, მაგრამ უკან დაბრუნებისას მას მოეწივნენ ჩაქველნი და მოულოდნელად დაეცნენ თავს. მეფეს დაეხო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ცა და დაეკარგა ტყვედ მრავალი თავადი, აზნაური და მეომარი-სარდლები ბერი წულუკიძე და ქაიხოსრო აგიაშვილი დაჭრილ იქმნენ ბრძოლაში. დიდად დამარცხებული მეფე მოვიდა იმერეთს, სადაც მალე გარდაიცვალა 23 აპრილს 1784 წ. წვეთის დაცემისაგან იმ დროს, როდესაც მას ქუთაისის სასახლეში ცხენი მიგვარეს ხონის წმ. გიორგის დღესასწაულზე წასასვლელად. გარდაცვალებული მეფე, ქვეყნისადმი მის მიერ გაწეულ მრავალ ღვაწლის გამო, დამარხეს გელათის მთავარ ტაძრის შიგნით, რაც გელათის მონასტრის მრავალ საუკუნის არსებობის ისტორიაში პირველს მაგალითს წარმოადგენდა.

იმერეთის მეფე დავით II. სოლომონ I-ის სიკვდილის შემდეგ იმერეთის ტახტს გამოუჩნდა ორი • პრეტენდენტი: ძმისწული გარდაცვალებულ მეფისა დავით არჩილის ძე, რომელიც ამ დროს მხოლოდ ათი წლისა იყო და ქართლ-კახეთს თავისს მეორედ რევაზ ანდრონიკაშილზე გათხოვილ დედასთან, ერეკლე მეფის ასულ ელენესთან, ცხოვრობდა და სოლომონ I-ის ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე. უპირატესობა ეკუთვნოდა დავით არჩილის ძეს, რომლის მომხრე იყო იმერეთის თავადების უმეტესობა, მაგრამ კაცია დადიანმა მხარი დაუჭირა დავით გიორგის ძეს, რომელიც ამის შემდეგ მართლაც გამოცხადებულ იქმნა მეფედ. ახალი მეფე უნდობლობით უყურებდა გავლენიან თავადებს დავით არჩილის ძის მომხრეობის გამო. ამიტომ მან გამეფების პირველ თვეებშივე ჩამოაშორა საქმეებს უწინდელი ხელისუფალნი და სამეფოს პირველ კაცად და მთავარ ვეზირად დანიშნა ქსნის ერისთვისძე ელიზბარ, რომელსაც სოლომონ I დიდის ქალი ჰყავდა ცოლად და ქართლიდგან ქსნის საერისთოს გაუქმების შემდეგ გამოქცეული იმერეთს შეეხიზნოდა. ქსნის ერისთვისძის ელიზბარის დაწინაურების შემდეგ სარდალნი ბერი წულუკიძე და პაპუნა წერეთელი აშკარად გადუდგნენ დავით მეფეს და მოინდომეს დავით არჩილის ძის გამეფება. მეფემ დახმარება სთხოვა დადიანს. წულუკიძემ და წერეთელმა მოიშველიეს დაქირავებული ლეკის ჯარი 500 კაცი, ქაიხოსრო აბაშიძემ ჩამოიყვანა კიდევ ახალციხის საფაშოდგან 1000 კაცი და ტახტის პრეტენდენტ დავით ბატონიშვილთან ერთად შეებნენ მეფისა და დადიანის ჯარს, მაგრამ სასტიკად დამარცხდნენ. დავით მეფე დროებით დამკვიდრდა ტახტზედ და ვიდრე კაცია დადიანის გარდაცვალებამდის ქვეყანა იყო მშვიდობით.

სოლომონ II-ს გამეფება იმერეთს. 6 დეკემბერს 1788 წ. გარდაიცვალა კაცია დადიანი და მისს მაგივრად სადადიანო დაიპყრო მისმა უფროსმა შვილმა 18 წლის გრიგოლმა. ამ გარემოებით დავით მეფემ მოინდომა სარგებლობა ოდიშის დასაპყრობად, შემოიკრიბა ჯარი, მოიბირა თავისს მხარეს გრიგოლის ძმა მანუჩარ, დალაშქრა ოდიში და მრავალი ტყვით და ნადავლით დაბრუნდა უკან. გრიგოლ დადიანი კი ვერ შეიპყრო, რადგან მან მოასწრო ლეჩხუმს თავის შეფარება.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გრიგოლთან შეიკრიბნენ დადიანის სახლის წევრები, სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი, ლეჩხუმის მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი და გარდასწყვიტეს დავით მეფის წინააღმდეგ ,,დავით ბატონიშვილისთვის მხარის დაჭერა. მიწვევის მიღებისთანავე დავით არჩილის ძე ქართლიდგან გადავიდა იმერეთს, სადაც მას მიეგებნენ წერეთლები და წულუკიძეები და აგრეთვე ზოგი სხვა თავადი და შემდეგ მივიდა ლეჩხუმს, სადაც მას შერთეს ცოლად გრიგოლ დადიანის და მარიამ. აქედან, ჯარის შეერთების შემდეგ, დავით ბატონიშვილი და დადიანი გაემართნენ მეფის წინააღმდეგ. მათხოჯთან მოხდა გარდამწყვეტი ბრძოლა, დავით მეფე დამარცხდა და ივლტოდა. ხოლო დავით ბატონიშვილი მიიყვანეს ქუთაისს და გამოაცხადეს იმერეთის მეფედ სოლომონ II-ს სახელით მისი ბიძის სოლომონ დიდის სახელის მოსაგონებლად (11 ივლ. 1789 წ.). იმერეთის ყველა ციხეები დაემორჩილა ახალს მეფეს, დავით II კი გადავიდა ახალციხეს, საიდანაც ის კვალად მცდელობდა ტახტის დაბრუნებას. ცოტა ხნის შემდეგ მან შეშოიკრიბა ლეკის და ოსმალოს ჯარი და მივიდა იმერეთს, დაამარცხა სოლომონ II და გამეფდა.

სოლომონმა კი თავი შეაფარა საწერეთლოს (1792 წ.).

ამ დროს მოკვდა სარდალი პაპუნა წერეთელი და სოლომონ II-ს გამოეცალა ერთი საუკეთესო მომხრეთაგანი და ამავე დროს მხნე და ენერგიული მხედართ-მთავარი. იმერეთის წარჩინებულთა შორის მაშინ დაიბადა აზრი იმერეთის ქართლ-კახეთთან შეერთების შესახებ. ეს იქმნებოდა მათის აზრით ერთად-ერთი საშუალება შინაურ შფოთისა და არეულობის მოსასპობად, რადგან თუმცა უმეტესობა თავადებისა დავით II-ს წინააღმდეგი იყო, მაგრამ ამ უკანასკნელსაც ყოველთვის ჰქონდა საშუალება ოსმალ-ლეკთა ჯარის დახმარებით თავისი მომხრეები იმერეთში აემუშავებინა.

ცდა ამერ-იმერეთის გაერთიანებისა. ამ საქმის შესახებ პირადად ერეკლე II-სთან შუამდგომლობის აღსაძვრელად ტფილისს გაემართნენ: სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი, ქუთათელი დოსითეოს, გენათელი ეფთიმე, პაპუნას სიკვდილის შემდეგ სარდლად დანიშნული ძე მისი ქაიხოსრო წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, პაატა მიქელაძე, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე, ფიცისკაცნი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხ. და მიმართეს ერეკლე II-ს თხოვნით იმერეთის შეერთების შესახებ. ტფილისში ამ წინადადებას დიდის თანაგრძნობით და სიხარულით შეხვდნენ. ბჭობა ამის შესახებ ერეკლე მეფესთან ქართლ-კახეთის და იმერეთის თავ-კაცების თანადასწრებით გაგრძელდა სამს დღეს, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ერეკლემ შესაძლებლად ვერ დაინახა ამ აზრის განხორციელება თვით ქართლ-კახეთის სამეფოში არსებულ შინაურ მოუწყობლობით გამოწვეულ სიძნელეთა გამო. მან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მხოლოდ აღუთქვა იმერეთის დელეგაციას აქტიური დახმარების. გაწევა ტახტის დაპყრობის საქმეში თავისი შვილის შვილის სოლომონ II-სათვის, რომლის იმერეთში დამკვიდრება ერთგვარ ბუნებრივს კავშირს შექმნიდა ამერ-იმერეთის სამეფოთა შორის. 4 ათასი ქართლ-კახეთის ჯარი ივანე მუხრან-ბატონის და ქიზიყის მოურავის ზაქარია ანდრონიკაშვილის წინაამძღოლობით 900 ლეკითურთ გადავიდა იმერეთს და დაამარცხა დავით მეფის ლაშქარი. ამავე დროს გრიგოლ დადიანმა გადალახა ცხენის-წყალი და აიღო ქუთაისი. სოლომონი კვლავ გამეფდა (1792 წ.). დავით მეფე გაიქცა ახალციხეს და იქიდან შუამავლობა სთხოვა ერეკლე II-ს, რომელმაც მოარიგა ის თავისს შვილისშვილთან. დავითს მისცეს საუფლისწულო იმერეთს.

ერთობის კავშირი საქართველოს მეფე-მთავართა შორის. ამ გვარად ამერ-იმერეთის გაერთიანების ცდა ჩაიფუშა, მაგრამ მიდრეკილება ერთობისადმი უკვე აშკარად გამოცხადდა. ქართლ-კახეთის სამეფოს მსაჯული სოლ. ლიონიძე, ჭკვიანი და განათლებული პოლიტიკოსი, მხნედ შეუდგა ერთობის აზრის განხორციელებას, რამდენადაც ის არსებულ პირობებში შესაძლებელი იყო. მისი შრომით 1792 წ. შესდგა ერთობის ხელშეკრულება საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის. ამ ხელშეკრულობას ხელი მოაწერეს ერეკლე II-მ, სოლომონ II-მ, გრიგოლ დადიანმა და სვიმონ გურიელმა. ხელშეკრულების ძალით ამ მეფე-მთავრებს შორის მყარდებოდა პოლიტიკური კავშირი ერეკლე II-ს უზენაეს ხელმწიფების ქვეშ გარეშე მტრისაგან ქვეყნის საერთო ძალით დაცვის შესახებ.

რამოდენიმე თაობათა მიერ განვლილ დროში ეს იყო პირველი აშკარა გამოხატულება საქართველოს დაქსაქსულ ნაწილების გაერთიანების საჭიროებისა.

რუსეთთან დაკავშირებას ქართლ-კახეთში ოპოზიცია უჩნდება. 1783 წ. რუსეთთან დადებულ ტრაქტატის შემდეგ ქართლ-კახეთის მდგომარეობა არა თუ გაუმჯობესებულა, პირიქით ქართველი მოწინავე წრეები ხედავდნენ, თუ როგორ თანდათან ადგილობრივ სახელმწიფოებრიობის მდგომარეობა უარესდებოდა. რუსეთმა არ გაუწია ქართლ-კახეთს რაიმე თვალსაჩინო სამხედრო დახმარება, აქ მყოფი ორი ბატალიონიც, რომელიც ტრაქტატის მიხედვით საქართველოში უნდა დარჩენილიყო, უკან გაიწვია და ქვეყანა წინანდელზედ უარეს მდგომარეობაში ჩააგდო, ვინაიდგან ქართლ-კახეთს ეხლა მეზობლებიც რუსეთის გამო გადამტერებული ჰყავდა. ასეთს პირობებში შინაურ ცხოვრების მოწყობაზე ფიქრი ზედმეტი იყო, მით უმეტეს რომ ამ მხრივაც რუსეთი არავითარ მორალურ დახმარებას არ იძლეოდა.

ამ გარემოებამ ჩააფიქრა ზოგი ქართველი ხელმძღვანელი ჯგუფები. თუ კიდევ 1783 წლამდის მთელი იმედები რუსეთზედ იყო დამ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ყარებული, ეხლა, როდესაც ეს იმედები გაცრუებული აღმოჩნდა, რუსეთთან არსებულ კავშირს თანდათან გაუჩნდა ოპოზიცია, რომელიც ჯერ სუსტი იყო, მაგრამ შემდეგ კი საკმაოდ გაძლიერდა. ოპოზიცია ხედავდა რუსეთის გულგრილობას, რომ პეტერბურგის მთავრობას მხოლოდ მაშინ მოაგონდებოდა საქართველო, როდესაც კასპიის ზღვაზე ბატონობის საკითხი წინ წამოდგებოდა და ამიტომ არჩევდა მეზობელ მაჰმადიან ქვეყნებთან და უპირველეს ყოვლისა ოსმალეთსა და სპარსეთთან კავშირის დაჭერით დამოუკიდებელ გზაზედ სვლას. ამ ჯგუფს სათავეში ედგა მდივანბეგი სოლ. ლიონიძე და საერდალ-სახლთუხუცესი დავით ორბელიანი, სიძე ერეკლე II ისა, მხნე, მამაცი და გონიერი კაცი.

რუსეთის მომხრე ჯგუფი. ამავე დროს მეორე, უფრო ძლიერი ჯგუფი, ქვეყნის მოუწყობლობისა და არევ-დარევისა გამო ერთად ერთს გამოსავალს ისევ რუსეთთან მჭიდრო კავშირის დაჭერაში ხედავდა და მისგან მოელოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობის ხსნას. ამ, ასე ვსთქვათ, რუსოფილურ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ გარსევან ჭავჭავაძე, ელჩად გაგზავნილი რუსეთს, მისი სიმამრი ქაიხოსრო ავალიშვილი, ქსნის ერისთვიანნი, გოგია ციციშვილი (სიმამრი ტახტის მემკვიდრის გიორგი ბატონიშვილისა), რომელსაც წინად ღალატისათვის ყურები ჰქონდა დაჭრილი, არქიმანდრიტი ეფთიმე, ფრიად მომქმედი პირი, და სხ. ზოგი ამ ჯგუფისა იყო მომხრე რუსეთთან კავშირისა 1783 წლის ტრაქტატის ფარგლებში, ზოგი კიდევ, როგორც, მაგალითად, ქსნის ერისთვიანნი, პირადი შურის ძიებისა გამო წინააღმდეგი არ იქმნებოდნენ მთლად მეფობის მოსპობისაც. ამავე რუსის მომხრე ჯგუფში მოყვნენ გავლენიანი სომხის თავადებიც განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც რუსეთმა სცადა აზერბეიჯანის სახანოებში მოსახლე სომხობის საკითხის წამოყენება, ხოლო ეკატერინე II-ს და მისს ხელისუფალს გრ. პოტემკინს აზიაში ქრისტიან სახელმწიფოს დაარსების აზრი მოუვიდათ. მართალია, ეს აზრი მალე მიტოვებულ იქმნა, მაგრამ ეჩმიაძინის სასულიერო წრეებსა, აგრეთვე ყარაბაღის მელიქებში ის რწმენა განმტკიცდა, რომ სომხის ერის მხსნელი მხოლოდ რუსეთი შეიძლებოდა ყოფილიყო. ამას თავისი გავლენა ჰქონდა ტფილისის სომხობაზედაც და ამით აიხსნება, რომ რუსეთისადმი მძლავრმა სიმპატიამ ჰპოვა მათში სწრაფი ზრდა და განვითარება. სამეფოს შინაური და გარეგანი სისუსტე კიდევ უფრო აძლიერებდა იმ აზრს, რომ ძლიერი რუსეთი იხსნიდა ქრისტიანობას მაჰმადიანთა მძლავრობისაგან. ნაგულისხმევ ჯგუფს სომეხთაგან ეკუთვნოდნენ: მისკარბაში იოსებ ბაბუთაშვილი, ტფილისის მელიქი დარჩია ბაბუთაშვილი, სულხან, მისი ძმა მანუჩარ და შვილი შიოშ თუმანიშვილები, სოლომან არღუთაშვილი, და იოსებ ყორღანაშვილი, ერეკლე II-ის მეუღლის დადიანის ასულის დარეჯან დედოფლის საქმეების მოურავი. ამ პირთ მალე მოიპოვეს პირველი ადგილი რუსეთის მომხრე ჯგუფში. იოსებ ბებუთაშვი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლის სახლი გარდაიქცა მათ ცენტრად, სადაც იკრიბებოდა ყველა ამ წრის და ზრახვების ხალხი. წრის სათავეში მდგომ პირთ მუდმივი კავშირი ჰქონდათ რუსეთში მყოფ სომეხ მთავარ-ეპისკოპოს იოსებ არღუთაშვილთან. ამავე რუსეთის მომხრე ჯგუფს თავისი მდგომარეობით დიდი გავლენა ჰქონდა სამეფო კარზედ და სახელმწიფო საქმეებზედაც. აქ იყო გადამბული ერთმანეთთან ფრიად რთული ქსელი იდეურ მიდრეკილებისა და შურიანობისა, ინტრიგებისა და პირადი უკმაყოფილებისა, მაგრამ ყველაფერს ამას აერთებდა ერთი ხაზი რუსეთისადმი მიდრეკილებისა.

სპარსეთში ძლიერდება აღა-მაჰმად-ხან ყაჯარი. ასეთი იყო მდგომარეობა, როდესაც სპარსეთში თანდათან იწყო გაძლიერება აღა-მაჰმად-ხანმა, ყაჯარის ტომის მეთაურმა, რომელმაც 1785 წ. დაიპყრა თეირანი, შემდეგ წლებში სძლია ჯაფარ-ხანს ზენდს, დაიპყრა ირაყი, აქედგან მოვიდა აზერბეიჯანს 1791 წ. და დაუწყო ლაპარაკი ერეკლეს მეგობრობის შესახებ.

აღა-მაჰმად-ხანის გაძლიერება სპარსეთში საბოლოოდ გამორკვეული იყო და ამიტომ საკითხი სპარსეთთან უთრიერთობის შესახებ გადაჭრით უნდა გარდაწყვეტილიყო. ცხადი იყო, რომ სპარსეთი მოითხოვდა რუსეთთან კავშირის გაწყვეტას და ერანსა და აღმოს. საქართველოს შორის არსებულ წინანდელ დამოკიდებულების აღდგენას. სოლომონ ლიონიძე და მისი ჯგუფი მომხრე იყო სპარსეთთან მეგობრულ ურთიერთობის დაჭერისა, თუნდაც ამისათვის საჭირო ყოფილიყო რუსეთთან კავშირის გაწყვეტა, მით უმეტეს, რომ რუსის მთავრობა არ ასრულებდა ტრაქტატით თავისს თავზედ მიღებულ ვალდებულებას. მაგრამ ამ აზრმა ვერ გაიმარჯვა, რადგან მიდრეკილება რუსეთისადმი ფრიად ძლიერი იყო და რუსეთის მომხრე ჯგუფს დიდი ძალა და გავლენა ჰქონდა. ამიტომ ამ დროს უკვე მტკიცედ გარდაწყვეტილი იყო რუსეთთან ერთგულობით ყოფნა და აღა-მაჰმად-ხანისათვის წინააღმდეგობის გაწევა, თუ ის ქართლ-კახეთის დამორჩილებას ძალით განიზრახავდა. ერეკლე მეფემ მაშინვე აცნობა რუსის მთავრობას საქმის მდგომარეობა და სთხოვა ტრაქტატით აღთქმული ორი ბატალიონის გამოგზავნა. მაგრამ ამ შუამდგომლობიდგან არა გამოვიდა რა. კავკასიის ლინიის უფროსს გენ. გუდოვიჩს პირიქით მისწერეს პეტერბურგიდგან, რომ ჯარის გაგზავნა საქართველოში სასურველად არაა ცნობილიო.

რეაქცია მართველობის წესში. მეფის-ძეთა საუფლისწულოები. რაც უფრო ირკვეოდა საგარეო მდგომარეობის მოსალოდნელი გართულება, მით უფრო საჭირო ხდებოდა შინაურ ძალთა ორგანიზაცია და მისი დარაზმვა გარეთ თუ შიგნით ატეხილ სიძნელეთა გასაძღოლად. ერეკლე მეფის ცდა 70-იან წლებიდგან სამეფოს შინაურ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

წესწ-ყობილების გარდაქმნისა და გაუმჯობესების შესახებ განუხორციელებელი დარჩა. საქართველოს არ ჰყავდა სხვა რომელიმე, გარეშე ფეოდალურ ელემენტებისა, საკმაოდ მომზადებული და ღონიერი წრე, რომელიც შესძლებდა ქვეყნის ცხოვრებისათვის ახალის სულის ჩადგმას და სახელმწიფო აპარატის შესაფერისად მოწყობას. ამიტომაც მეფე იძულებული იყო, რაკი მთლიან და ერთიან მართვა-გამგეობის მოწყობა შეუძლებელი შეიქმნა, ისევ ძველს ფეოდალების ბატონობის დროს ნაცადს გზას დასდგომოდა, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ეხლა სამეფო სახლის წრეების მართველობაში ჩაბმით შექმნილიყო მეტი გარანტია მთლიან სახელმწიფოს ინტერესების დაცვისა. ჯერ კიდევ 1777 წ. ქსნის საერისთო გადაეცა ტახტის მემკვიდრეს გიორგი ბატონიშვილს, რომელსაც ჰქონდა აგრეთვე თიანეთი, აღჯაყალა და ლორე-ბამბაკი, არაგვის საერისთოც ჰქონდა ლევან ბატონიშვილს, რომლის სიკვდილის შემდეგ ის გარდაეცა მეფის-ძეს ვახტანგს. ვახტანგი თითქმის განუსაზღვრელად განაგებდა თავისს საპატრონოს საკანონმდებლო უფლების მიღებითაც. დროთა განმავლობაში მეფის ძეთა მნიშვნელობა სამეფოს მართვა-გამგეობის საქმეში თანდათან იზრდებოდა. არსებულ პირობებში ეს იყო ერთად-ერთი საშუალება სამეფოს სხვა-დასხვა კუთხეში ადგილობრივ საქმეების მოწესრიგებისა. კახეთის თავადებმა, მაგალითად, ადგილობრივ საქმეების მთლად არევისა გამო 1786 წ. თვით ითხოვეს ერთ-ერთ ბატონიშვილის კახეთის გამგედ დანიშვნა.

მეფის-ძეთა ამ მნიშვნელობის გაზრდით სამეფოს მართველობის საქმეში უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ ერეკლე, დედოფალ დარეჯანის და ბატონიშვილების მოთხოვნით, იძულებული გახდა 1791 წ. შეეცვალა არსებული წესი ტახტის მემკვიდრეობისა. თანახმად ამ წელს გამოცემულ განწესებისა სამეფო ტახტი ამიერიდგან უნდა გადასულიყო რიგ-რიგობით მეფის შვილებზე და მათ შთამომავლობაზედ, ე. ი. უფროსზე გვარში.

ამ განწესებას მოყვა საუფლისწულოების მიჩენა მეფის ძეთათვის (1792 წ.). ტახტის მემკვიდრეს გიორგის შვილებითურთ მიეცა 4,000 კომლი, ხოლო დანარჩენ ხუთ შვილს (იულონს, ვახტანგს, მირიანს, ფარნაოზს და ალექსანდრეს) თითოს ათას-ათასი კომლი ქართლსა და კახეთში ელებითურთ. მეფის-ძე გიორგი ამ დროიდგან განაგებდა კახეთს, იულონი ქართლის დასავლეთ ნაწილს და ქსანს, ვახტანგი ისევ არაგვის საერისთოს. საუფლისწულოების მიცემამ ბატონიშვილები კიდევ უფრო დამოუკიდებელნი გახადა.

ამ გვარად ფაქტიურად სამეფო უბრუნდებოდა უწინდელ ფეოდალურ დროის მართველობის წესს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მეფის-ძენი ბევრად მეტს უპასუხისმგებლო მდგომარეობაში იყვნენ და მეტს დამოუკიდებლობასაც იჩენდნენ, ვიდრე წინანდელი თუნდ არაგვისა და ქსნის ერისთვები.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

აღა-მაჰმად-ხანი მოემართება საქართველოსაკენ. ასეთ მდგომარეობაში იყო ქართლ-კახეთის სამეფო, როდესაც აღა-მაჰმად-ხანმა საბოლოოდ დაიპყრა ირაყი და ქალ. შირაზი, თანდათან განამტკიცა თავისი ძალაუფლება ერანის ტერიტორიაზე, ხოლო 1795 წლის დასაწყისს უკვე ფაქტიური მბრძანებელი გახდა მთელი სპარსეთისა. ქართლ-კახეთის მთავრობა ღებულობდა წინასწარ ზომებს და თავისი ელჩის გარსევან ჭავჭავაძის პირით თხოულობდა რუსეთისაგან დახმარებას. 1795 წლ. დასაწყისში გარსევან ჭავჭავაძე განმეორებით აქცევდა რუსის მთავრობის ყურადღებას საქართველოს მდგომარეობაზე და შუამდგომლობდა 6 ან 5 პოლკის გაგზავნას იმ არტილერიით, რომელიც ტრაქტატის შეკვრის დროს აღთქმული ჰქონდა საჩუქრად მეფე ერეკლეს და რომლის ნახევარი აქამდის გადაცემული არ იყო. ამ შუამდგომლობითაც არაფერი გამოდიოდა. აღა-მაჰმად-ხანმა ამოსობაში მოიმარაგა თავისი საქმეები სპარსეთში, შეკრიბა 70 ათასი კაცი და გამოეშურა საქართველოსაკენ. მდარეზზე მას შეხვდა ერეკლე მეფეს მოხარკე ჯავათ-ხანი განჯისა, რომელმაც ყაენი მიაცილა ყარაბაღში.

ჯავათ-ხანის უკუდგომა საქართველოსაგან აიხსნება უმთავრესად ერეკლესა და ყარაბაღის ხანის იბრეიმს შორის ამ დროს არსებულ კავშირით. ეს კავშირი თავისთავადაც შიშს იწვევდა ჯავათ-ხანში და ამას ზედ დაერთო განჯის სახანოში ლტოლვილ ყარაბაღელ და თვით ადგილობრივ სომეხ მელიქთა აგიტაცია იბრაიმ-ხანისა და ერეკლე მეფის წინააღმდეგ. იბრაიმ-ხანი თავისი მდგომარეობით იყო მტრულ განწყობილებაში განთავისუფლების მოტრფიალე ყარაბაღელ სომეხ მელიქებთან, რომელნიც ამავე დროს ფრიად უკმაყოფილონი იყვნენ ერეკლე მეფის ყარაბაღის ხანთან დაკავშირებით. ხოლო ეს დაკავშირება ქართლ-კახეთისათვის აუცილებელი იყო განჯისა და რამოდენადმე ერევნის სახანოს შესამომტკიცებლად და საზოგადოდ აზერბეიჯანის ხანებს შორის სწორ-წონაობის დასაცავად. სახანოების გავლენიან სომხებში საზოგადოდ ის აზრი იყო გავრცელებული, რომ ერეკლე სომხობის წინააღმდეგია, რომ ის მომხრეა მათი რუსეთში გადასახლებისაც კი. განსაკუთრებით მელიქი მეჯლუმი აქეზებდა ჯავათ-ხანს განჯისას ერეკლეს წინააღმდეგ და მარადის უჩვენებდა მას ტფილისიდგან მის თავზე მოსალოდნელ განსაცდელზედ.

ყარაბაღელ მელიქთა და საზოგადოდ აზერბეიჯანის სომხობის ერეკლე მეფის წინააღმდეგ აზროვნებას გავლენა ჰქონდა რამოდენადმე ტფილისის გავლენიან სომხებზედაც. რუსეთზე გაზვიადებულ იმედების დამყარებას ამ უკანასკნელ წრეებში ზედ დაერთო აზერბეიჯანის სომხობის უკმაყოფილება მეფე ერეკლეს პოლიტიკით. ამით აიხსნება, რომ ტფილისის სომხობის გავლენიანი წრეები გულ-გრილად შეხვდნენ აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევას და ზოგი მათგანი პირიქით ტფილისის დაცვის ინტერესების წინააღმდეგაც მოქმედებდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მდ. არეზზე ადმოსვლისას აღა-მაჰმად-ხანი გაემართა იბრეიმ-ხანის წინააღმდეგ და ალყა შემოარტყა ქალ. შუშას. აზერბეიჯანის დანარჩენ ხანებმა კი ერანის ახალ მბრძანებელს მორჩილება გამოუცხადეს. შუშა ფრიად გამაგრებული აღმოჩნდა და მისი აღება არ მოხერხდა. ამ დროს ქართლ-კახეთის ჯარმა მეფის-ძეთა იულონის და ალექსანდრეს წინამძღოლობით მოარბიეს განჯის სახანო, რის გამო აღა-მაჰმად-ხანი მთავარი თავისი ძალებით დაიძრა საქართველოსაკენ. მან ეხლაც წინასწარი მოლაპარაკება გამართა ერეკლესთან დამორჩილებისა და რუსეთთან კავშირის გაწყვეტის შესახებ, მაგრამ ამ მოლაპარაკებიდგან არაფელი გამოვიდა. ყაზახში აღსტაფაზედ აღა-მაჰმადხანმა დასტოვა თავისი ბანაკი და ჯარის ნაწილი, ხოლო თითონ 35 ათასი მსუბუქი ჯარით უარტილერიოდ (თან წამოიღო მხოლოდ ზამბურაკები) გამოემართა ტფილისისაკენ.

ტფილისის აღება აღა-მაჰმად-ხანის მიერ (1795 წ.). ქართლ-კახეთის მთავრობა უკვე კარგახანია მზადებაში იყო. ჯარის მოსაწვევად წინდაწინვე ზომები იყო მიღებული. ვარაუდით ნაანგარიშევი იყო ქართლ-კახეთიდგან 36 ათასი კაცი, ყაზახ-ბორჩალო და შამშადილიდგან 10 ათასი, იმერეთიდგან ამდენივე და გარდა ამისა მოსალოდნელი იყო ჯარის მოსვლა დაღისტნიდგან, რომლის თავ-კაცებთან ამის შესახებ წინდაწინვე მოლაპარაკება იყო გამართული. აგვისტოს ბოლო რიცხვებში ტფილისში შეიკრიბა მხოლოდ 4 ათასი კაცი და სამი ათასი მოიყვანა იმერეთის მეფე სოლომონ II-მ. დანარჩენ ჯარების შეკრების მოლოდინში, მეფე ამ 7 ათასი კაცით წავიდა ყაზახს აღა-მაჰმადხანის შესახვედრად. ერეკლე მოერიდა მტრის მთავარ ძალასთან შებრძოლებას და წამოვიდა უკან ტფილისისაკენ, რომლის მიახლოებისას მას მოახსენეს მოულოდნელი და იმავე დროს საშინელი ცნობა: ტფილისში არავითარი ჯარი არ არისო. ამას თან დაერთო კიდევ შემდეგი: სოლანლუღში დაბანაკების შემდეგ ქიზიყის მოურავმა ზაქარია ანდრონიკაშვილმა, მეფის სიძემ, არსებულ ჯარიდგან გააპარა კახეთში 2 ათასი ქიზიყელი, ვითომდა მეფის-ძის გიორგის დასაცავად. დარჩა მეფე ერეკლე 2 ათასი ქართლ-კახეთის და 3 ათასი იმერეთის ჯარით. საჩქაროდ ბრძანება იქმნა გაცემული ქალაქის აყრისა და გახიზვნის შესახებ, მაგრამ ამისი მოსწრება დროს უქონლობისა გამო, რასაკვირველია, შეუძლებელი აღმოჩნდა. 5 ათასი კაციდგან ათასი იმერელი მეფემ გაგზავნა ქალაქის პირს, თითონ კი თავისი შვილი-შვილით სოლომონითურთ შეხვდა აღა-მაჰმად-ხანის მოწინავე ჯარს სოლანლუღის ვიწროებში 10 სექტემბერს და დაამარცხა ის. ღამით მეფე სოლომონ თავისი დანარჩენ ორი ათასი კაცით გაგზავნილ იქმნა ქალაქში, სადაც ის დადგა აბანოს კარებთან. მეორე დღეს ჯარი განაწილებული იყო შემდეგ ნაირად: მოწინავედ კრწანისის ველზედ მეფე ერეკლე $1^1/_2$ ათასი კაცით, ათასი იმერელი იდგა ქალაქის პირს და მეფე სოლომონ 2 ათასი კა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ცით ქალაქში აბანოს კარებთან, ხოლო კოჯრის მთის გზას იცავდა ბატონიშვილი დავითი 4 ზარბაზნით და ოთხასი კაცით. თვით ტფილისის ციხე კი გამაგრებული იყო 16 ზარბაზნით. მეფეს განზრახვა ჰქონდა, თუ აღა-მაჰმად-ხანი შეტევას განიმეორებდა, ქალაქში გამაგრებულიყო. ჯარის ასეთი განაწილება აიხსნება იმ გარემოებით, რომ სარწმუნო ცნობებით, რომელსაც მტრის ბანაკიდგან აწვდიდნენ მეფეს აზერბეიჯანის ხანები, აღა-მაჰმად-ხანი, პირველი დღის სასტიკი ბრძოლის შედეგით დაშინებული, აპირებდა აყრას და უკანვე გაბრუნებას. რასაკვირველია, ნადირ-შაჰის გაზრდილის ერეკლეს პირადი სამხედრო ავტორიტეტიც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა მტერზედ. მაგრამ წინა ღამით არტემ არარატიანისა და სხვა სომხების დახმარებით ტფილისიდგან გაპარულმა პატიმრად მყოფ სპარსეთის ელჩმა დაარწმუნა ყაენი ერეკლე მეფის სისუსტეში. ამიტომ დილას, 11 სექტემბერს, აღა-მაჰმად-ხანმა გამოიცვალა თავისი გარდაწყვეტილება, ხუთი ათასი კაცი გაგზავნა ტფილისზე უკან მოსავლელად, თითონ კი მთავარი ძალით გადავიდა შეტევაზედ. როდესაც უკან მოსავლელად დანიშნული სპარსელების ჯარი ავიდა მთებზე და გადმოადგა ციხის ზარბაზნებს, ქალაქის პირას მდგომ ათას იმერელს თავზარი დაეცა, მეფე ერეკლე გამომწყვდეული ეგონა და საჩქაროდ ქალაქისაკენ წამოვიდა. ქალაქში მყოფ მეფე სოლომონმა ეს რომ დაინახა, საქმე წაგებულად ჩასთვალა და იმერეთის ჯარიც დაიძრა ტფილისიდგან. გზა-გზა თვით ქალაქში და ქალაქიდგან მოდენილ მოქალაქეთ იმერთ რბევა დაუწყეს. კოჯრის გზაზე მდგარი ბატონიშვილი დავითი, ამისი შემხედარე, იძულებული გახდა დაეტოვებინა თავისი პოზიცია, ზარბაზნები ხევში გადაჰყარა, თითონ კი თავისი რაზმით ვერაზე გადაიარა და კახეთისაკენ წავიდა. ამასობაში მთავარ ძალებმა აღა-მაჰმად-ხანისამ შეუტიეს კრწანისის ველზე მეფე ერეკლეს, რომელმაც ბრძოლის შემდეგ უკან დახევა და ქალაქში გამაგრება არჩია. ამ დროს სპარსთა ჯარი ზევით უკვე ციხის ზარბაზნებს ეპატრონებოდა. მეფემ სასტიკი ბრძოლით ქალაქის კარებს უკვე მიაღწია, როდესაც მაღლობიდგან ჩამოეშვა ახალი, ათასი კაცისაგან შემდგარი სპარსელების რაზმი, რომელიც ქართველებისათვის გზის მოჭრას ლამობდა. გახურდა ბრძოლა, მოხუცებული ერეკლე მეფე თვით შეიჭრა სპარსთა შუაგულ რაზმში. მოსალოდნელი იყო მისი მტრის მიერ ტყვედ შეპყრობაც, მაგრამ ამ დროს ბატონიშვილი იოანე, მაჩაბელი დავით, ჯანდიერ ჯანდიერიშვილი და სხვანი რჩეული ცხენოსნებით გადაეშვნენ სპარსელებში და იხსნეს მეფე ტყვეობისაგან. უღონო ქმნილი ერეკლე, ვახტანგ და იოანე ბატონიშვილთა, ივანე მუხრან-ბატონისა და სულ სამასი შერჩენილ ქართველი და თათარი ჯარის-კაცის თანხლებით გავიდა ავლაბრის ხიდზე და გაეშურა საგურამოსაკენ, ხოლო იქიდგან მთიულეთს.

ქალაქი ტფილისი აღებულ იქმნა. რვა დღის განმავლობაში ქალაქი განიცდიდა ხოცვა-ჟლეტის, დაწვა-განადგურების და ცარცვა-გლეჯის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საშინელებას. მეფის სასახლე, თოფხანა და აბანოები მთლად დაანგრიეს. ასეთივე ბედი ეწვია მთელი ქალაქის შენებულობას. აღა-მაჰმადხანმა და მისმა ჯარმა აიღო აუარებელი სიმდიდრე, განსაკუთრებით მეფის სასახლეში, რომლიდგანაც ვერაფრის გადახიზვნა ვერ მოასწრეს. ყაენი ამით არ დაკმაყოფილდა და გაუშვა თარეშად 8 ათას კაცისაგან შემდგარი რაზმი მთიულეთისა და გორისაკენ, რომელმაც ააოხრა ქვეყანა და თან წამოასხა აუარებელი ნადავლი და მრავალი ტყვე.

აღა-მაჰმად-ხანმა ეხლაც სცადა მეფე ერეკლესთან მორიგება და წინადადება მისცა მას დაზავების შესახებ, მორჩილების აღიარებისა და ამის ნიშნად ერთ-ერთ ბატონიშვილის მძევლად მოცემის პირობით. თავი კაცნი მომხრე იყვნენ მორიგებისა და მეფემაც გაგზავნა მოსალაპარაკებლად სუფრაჯი ქაიხოსრო ავალიშვილი (16 სექტემბერს). მაგრამ ამ მოლაპარაკებიდგან არა გამოვიდა რა, რადგან ბოლოს და ბოლოს მეფე ვერ ენდო აღა-მაჰმად-ხანს.

უკვე 20 სექტემბერს აღა-მაჰმად-ხანი აიყარა ტფილისსა და სოღანლუღიდგან და გაბრუნდა უკან. მის ჯარს თან მიჰყავდა 30,000-მდის ტყვე და მიჰქონდა აუარებელი ნადავლი. ასეთი გაჩქარებითი წასვლა აღა-მაჰმად ხანისა ცხადი მაჩვენებელი იყო იმისა, რომ სპარსეთს უკვე არ შეეძლო ფეხის მომაგრება საქართველოში. არსებითად ამ გვარად ქართლ-კახეთის დამორჩილების საკითხში აღა-მაჰმად-ხანმა ვერაფერს მიაღწია. ამისი მიზეზი იყო ცხადი სისუსტე თვით სპარსეთისა, რომლის ძალა უკვე დაკნინებულიყო და აღა-მაჰმად-ხანის პირადი ენერგიაც კი უძლური იყო ამ ძალის განსაცხოველებლად.

აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის შედეგი. 1795 წლის სექტემბრის საშინელმა მარცხმა ცხად ჰყო ქართლ-კახეთის სამეფოს ძირითადი ხასიათის ნაკლულევანებანი. სამეფოს მართველობის სისტემა იმდენად მოუწყობელი და უვარგისი გამოდგა, რომ თვით ასეთს დიდ საფრთხის დროს შეუძლებელი გახდა არსებულ ძალთა საკმაოდ დარაზმვა, რათა ქვეყანას ასეთი უბედურება თავს არ დასტყდომოდა. აღა-მაჰმადხანს არც იმდენი ძალა ჰქონდა, რომ მისი მოგერიება შეუძლებელი ყოფილიყო. 35 ათას კაცს უარტილერიოდ ძლიერ გაუჭირდებოდა ქალაქ ტფილისის მოკლე დროში აღება, ხანგრძლივ ბრძოლას კიდევ აღა-მაჰმად-ხანი, დაშორებული თავისს ქვეყანას, რომლის შემომტკიცების საქმე ჯერ მას სავსებით დამთავრებული არ ჰქონდა, რასაკვირველია, ვერ შესძლებდა. ამით აიხსნება, რომ აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ მიიღო ხასიათი ერთი დიდი თარეშისა, რომლის დამთავრების შემდეგ სპარსელები იძულებული გახდნენ უკან წასულიყვნენ.

აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ დაამტკიცა, რომ ფეოდალურ დროინდელი წესი ქვეყნის მართვა-გამგეობისა უკვე შეუძლებლად ხდიდა სამეფოს დაცვას გარეშე მტრებისაგან. სათანადო ცენტრალურ აპარა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტისა და ერთიან მართველობითი გარკვეულ ხაზის უქონლობა ქმნიდა სრულს უპასუხისმგებლობას ცალკე კუთხეებში ფეხ-მოკიდებულ ბატონიშვილებისა და მათის მიხედვით აგრეთვე სხვა დიდი კაცებისას. ამიტომ ინტრიგებსა და პირად ანგარიშებს ანდა რაიმე შემთხვევითი მიზეზს დიდი გავლენა ჰქონდა სახელმწიფო ხასიათის საქმის მსვლელობაზედ. თვით ასეთ განსაცდელის დროს ბატონიშვილი იულონი, მაგ., არც კი დაიძრა დასავლეთ ქართლიდგან და არც ჯარი გაგზავნა. ტახტის მემკვიდრე გიორგიც თელავში იყო, ჯარის შესაკრებად არავითარ ზომებს არ ღებულობდა, და როდესაც მეფე ერეკლეს რაზმი კრწანისის ველზე სისხლისაგან იცლებოდა, ის არხეინად თავისს სასახლეში განისვენებდა. იოანე ბატონიშვილმა, რომელსაც ამ დროს ქსანი ეჭირა, მხოლოდ 50 კაცი მოიყვანა. არაგვიდგან ვახტანგ ბატონიშვილს მხოლოდ 300 კაცი მოყვა და სხ. ქიზიყში დიდი ჯარი შეყრილიყო, მაგრამ შემდეგ დაშლილიყო, და ქიზიყის მოურავს ზაქარია ანდრონიკაშვილს მეფესთან მხოლოდ 2 ათასი კაცი მოეყვანა. ეს ჯარიც მან ბრძოლის წინა ღამეს სოღანლუღიდგან კახეთს გააპარა. სახელმწიფოებრივ ცხოვრების მოუწყობლობით აიხსნება, რომ ასეთ ბოროტ-მოქმედებებთან ბრძოლაც კი შეუძლებელი იყო და ქვეყანა თანდათან უფრსკულისაკენ მიექანებოდა.

აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევამ მთლად დასცა რაიმე კეთილ-დღეობის ნასახი ქართლ-კახეთში. ქალაქი ტფილისი ხომ მთლად აოხრდა, მაგრამ სხვა კუთხეებიც ძალიან დაზარალდნენ. აუარებელი ხალხი დაიხოცა და ტყვედ იქმნა წაყვანილი. ქვეყნის აოხრებას თან მოჰყვა შინაურ ცხოვრებაში კრიზისის გაძლიერება. სახელმწიფოს ფინანსიური მდგომარეობაც სულ შეირყა. ხაზინის შემოსავალმა ძლიერ დაიკლო. განჯა-ერევნიდგან ყოველ წლიური ხარკი—40 ათასი მან. არ შემოდიოდა, ქალაქ ტფილისის საბაჟოები არ მოქმედობდნენ, ხალხისაგან გადასახადების წესიერად მოკრება გაძნელდა, ქვეყნის სიცოცლის მაჯის ცემა შესუსტდა. საერთო კრიზისს თან მოჰყვა სიმშილი და სხვა-და-სხვა გადამდებ ავადმყოფობის გაჩენა. 1797 წ. გაჩნდა ჟამიც, რომელმაც მრავალი სული იმსხვერპლა. ყველა ამით აიხსნება, რომ მცხოვრებთა რიცხვმა სამეფოში იკლო და თუ ჯერ კიდევ 1770 წელს მთელს ქართლ-კახეთის სამეფოში 42 ათასი კომლი ირიცხებოდა, 1795 წლის შემდეგ იყო მხოლოდ 35 ათასი კომლი.

ერეკლე II კვლავ მიმართავს რუსეთს. ქვეყანა სწორედ რომ სასოწარკვეთილ მდგომარეობაში იყო და დიდს გაჭირვებას განიცდიდა. ასეთ შემთხვევაში მას ვერ უშველიდა ის ორი ბატალიონიც, რომლის გამოგზავნა, თანახმად ტრაქტატისა, რუსის მთავრობამ ბოლოს და ბოლოს გარდასწყვიტა. ჯერ კიდევ 4 სექტემბერს 1795 წ., როდესაც აღა-მაჰმად-ხანი ტფილისისაკენ მოდიოდა, იმპერატრიცა ეკატერინე II-მ უბრძანა კავკასიის ლინიის უფროს—ტრაქტატით განსაზღვრულ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ჯარის ტფილისს გაგზავნა. თუმცა დაგვიანებით, გარს. ჭავჭავაძემ ამნაირად მაინც მოახერხა რუსეთის მთავრობის მიერ თავისს თავზე მიღებულ ვალდებულების გატარება.

დეკემბერში 1795 წ. ტფილისში მოვიდა ორი ათასი რუსის ჯარი, მაგრამ ეს ძალა სრულიადაც არ კმაროდა აოხრებულ და განადგურებულ ქვეყნის საჭიროებისათვის. 8 იანვარს 1796 წ. ერეკლე მეფე აუწყებდა რუსის მთავრობას, რომ აღა-მაჰმად-ხანი მუღანის ველზე დგას ჯარით და მისი შეჩერება იმ შემთხვევაში, თუ ის მოინდომებს კვლავ ტფილისისკენ წამოსვლას, ამ მცირე ძალით შეუძლებელი იქმნება. ერეკლე თხოულობდა კიდევ 8 ათასი კაცის გამოგზავნას, რათა მას შესძლებოდა ბამბაკისა, ყაზახისა და ბორჩალოს შენარჩუნება, რომელნიც აღა-მაჰმად-ხანს ერევნის ხანისთვის ეწყალობებინა, და აგრეთვე განჯისა და ერევნის სახანოების კვლავ დამორჩილება. გარდა ამისა საქართველოს დესპანი პეტერბურგს გარს. ჭავჭავაძე თხოულობდა ერეკლე მეფისათვის ერთი მილიონი მანეთის სესხად მიცემას ნაწილ-ნაწილად გარდახდის უფლებით.

მეფის იმედი ეხლა მთლად რუსეთის დახმარებაზედ იყო, რადგან აოხრებულ ქვეყანას მოვლა ეჭირვებოდა და ამავე დროს შიგნით სამეფოშიც ღელავდნენ სხვა-და-სხვა ჯგუფები.

რუსეთი ომს უცხადებს სპარსეთს. ტფილისის აოხრების ამბავმა პეტერბურგის მთავრობაზედაც იქონია გავლენა, და რუსის მთავრობა შეუდგა მზადებას სპარსეთის დასასჯელად. პეტერბურგში ამ დროს კვლავ გაიღვიძა დიდმა პროექტებმა კასპიის ზღვის და სპარსეთის დაპყრობისა და შემდეგ ინდოეთისაკენ გზის გაკაფვის შესახებ. მარტში 1797 წ. გამოვიდა მანიფესტი აღა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ ომის გამოცხადების შესახებ და სპარსეთსა და საქართველოსკენ დაიძრა 30 ათასი რუსის ჯარი ვალ. ზუბოვის სარდლობით. რუსების მიერ აქტიურ მოქმედების მოლოდინში ქართლ-კახეთის მისუსტებული ძალაც ამოძრავდა. ბატონიშვილებმა ალექსანდრემ და დავით ყარაბაღელ იბრეიმ-ხანთან ერთად გაილაშქრეს განჯაზედ, დაიჭირეს ქალაქი და ალყა შემოარტყეს ციხეს, მაგრამ აიღეს ის მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვით მეფე ერეკლე მივიდა ჯარში. ჯევათ-ხანი იძულებული გახდა მასთან მყოფი ტფილისიდგან წაყვანილი ტყვე, ათასამდის სული, გაენთავისუფლებინა და კვლავ ეკისრა მეფისათვის ხარკის ძლევა.

ამ დროს რუსის ჯარი მოადგა კასპიის ზღვის სანაპიროებს და დაიჭირა დარუბანდი, შამახა, ბაქო და სალიანი. აღა-მაჰმად-ხანის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ იშლებოდა ახალი პერსპექტივები, რომელიც ერეკლე მეფისათვისაც ფრიად სახარბიელო იყო: რუსის მთავრობას განზრახული ჰქონდა ზოგიერთ ზომების მიღება საქართველოს განსაძლიერებლად, მაგ., ერევნისა და განჯია სახანოების მთლად მასთან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

შემოერთება. მაგრამ 6 ნოემბერს 1796 წ. გარდაიცვალა ეკატერინე II, ყველა დიდ პროექტებმა სპარსეთისა და ინდოეთის შესახებ ჩაილუ-ლის წყალი დალია და რუსის ჯარსაც ებრძანა უკან დასაბრუნებლად მომზადებულიყო. ზაფხულს 1797 წ. მართლაც რუსებმა დასცალეს ყველა დაპყრობილი ადგილები და გავიდნენ ქართ.-კახეთიდგანაც.

ახალი მიმართვანი რუსეთისადმი. ქართლ-კახეთის მთავრობა დარწმუნებული იყო, რომ რუსის ჯარის მოსალოდნელ წასვლის შემ-დეგ მდგომარეობა, რასაკვირველია, უფრო გართულდებოდა. აღა-მაჰ-მად-ხანი რუსების წასვლას თავის გამარჯვებას აწერდა და გადაჭრით თხოულობდა ერეკლე მეფისაგან მორჩილების გამოცხადებას, წინააღ-მდეგ შემთხვევაში იმუქრებოდა ქვეყნის ახალი აოხრებით. ეს იყო მი-ზეზი, რომ ერეკლე კვლავ მიმართავდა რუსის მთავრობას და სთხოვდა მას, თანახმად ხელშეკრულობისა, მფარველობის გაწევას. თავისს წერილ-ში იმპერატორ პავლეს სახელზე 16 აპრილს 1797 წ. მეფე შუამდგომ-ლობდა ოთხი ათასი კაცის დატოვებას ორის ან სამი წლის ვადით, ვი-დრემდის ქვეყანას ძალა შეემატებოდა. საქართველოს მთავრობა ამას-თან ცდილობდა, გარდა სამხედრო ძალისა, ესარგებლა რუსეთის მთავ-რობის მორალური დახმარებით შინაური ცხოვრების მოსაგვარებლად. 11 ივნისს 1797 წ. გარსევან ჭავჭავაძემ მიართვა იმპერატორ პავლეს მოხსენება, რომელშიდაც მეფის სახელით სთხოვდა მფარველობის გაწე-ვას, საქართველოში თანახმად 1783 წ. ტრაქტატისა ჯარის დატოვე-ბას ხალხის განსამხნევებლად და ადგილობრივ უშიშროებითი ცხოვრე-ბის განსამტკიცებლად და აგრეთვე რუსის მთავრობის წარმომადგენელის გაგზავნას ტფილისს. ამ წარმომადგენელს, ელჩის აზრით, უნდა მიეცა ქართლ-კახეთისათვის რუსეთის მართველობის დაგვარი წესი ქვეყნის გამგებლობისა დი ამით ხელი შეეწყო ადგილობრივად არსებულ, რო-გორც მოხსენებაში იყო ნათქვამი, აზიურის მართველობის მაგიერ ახა-ლი წესების შემოღებისათვის.

ეხლა ამგვარად საკითხი დასმული იყო არა მარტო სამხედრო ძა-ლით დახმარების შესახებ, არამედ შინაურ მართველობის ხელმძღვანე-ლობის სახით სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ფართო მოწყობაში აქ-ტიურად ჩარევის შესახებაც. საქართველოს შინაურმა და საგარეო კრი-ზისმა ჰპოვა აქ თავისი მკაფიო გამოხატულება. ქართლ-კახეთის მთავ-რობა ქვეყნის ხსნას მართვა-გამგეობის ახალს წესზე მოწყობით იმედო-ვნებდა, თუნდაც რომ ამისათვის საჭირო ყოფილიყო უცხო სახელმწი-ფოს შინაურ საქმეში ჩარევა.

რუსის მთავრობა ქართლ-კახეთის წარმომადგენლის თხოვნაზე კერ-ძოდ სამხედრო დახმარების შესახებ არავითარ წერილობით პასუხს არ იძლეოდა, მიუხედავად განმეორებითი მოგონებისა დესპანის გარს. ჭავ-ჭავაძის მიერ. ამასობაში აღა-მაჰმად-ხანმა ტრაღიკულად დაამთავრა თა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვისი სიცოცხლე. ის მოკლულ იქმნა ყარაბაღში 1797 წ. 4 ივნისს, მაგრამ ამ ფაქტს, რასაკვირველია, არ შეიძლებოდა საქართველოს პოლიტიკისათვის გარდამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონოდა. ეს პოლიტიკა მაინც თავის გარკვეულ მიმართულებით მიდიოდა და დაბეჯითებით უარყოფდა რაიმე კავშირის დაჭერას სპარსეთთან. მაგრამ რადგან რუსის მთავრობა ქართლ-კახეთის მთავრობის შუამდგომლობაზე ყურსაც არ იბერტყავდა, ამიტომ გარსევან ჭავჭავაძემ 31 დეკემბერს 1797 წ. გარემოების გამოსარკვევად კვლავ წარადგინა პეტერბურგში წერილობითი მოხსენება. ამ მოხსენებაში ელჩმა პირდაპირ დაუყენა საკითხი იმპერატორ პავლეს: სურს თუ არა რუსეთის იმპერატორს 1783 წ. ტრაქტატით მიღებულ ვალდებულებათა შესრულება. ელჩი ამასთანავე მოახსენებდა იმპერატორს, რომ უკეთუ მეფეს სცოდნოდა რუსეთის მიერ ტრაქტატით აღთქმული დახმარების აუსრულებლობა თუნდაც ერთი წლის წინად, მაშინ მეფის მთავრობა რაიმე სხვა ზომებს მიიღებდაო. ელჩი თხოულობდა ტრაქტატში აღნიშნულ ჯარის (2 ბატალიონის ოთხი ზარბაზნით) გაგზავნას, ანდა წინააღმდეგ შემთხვევაში იმის ნებართვას მაინც, რომ ქართლ-კახეთის მთავრობას თავისს საზღვრებში შემოეყვანა დაქირავებული ჩერქესების ჯარი.

ერეკლე II-ს გარდაცვალება. ასეთი იყო ქართლ-კახეთის მდგომარეობა, როდესაც 11 იანვარს 1798 წ. თელავს გარდაიცვალა ღრმად მოხუცებული ერეკლე მეფე, მხნე და გმირი სარდალი, თავდადებული მოღვაწე თავისი ქვეყნისა, მთელი თავისი სიცოცხლე მის კეთილ-დღეობისთვის მზრუნავი. მისი დაუშრეტელი ენერგია შინაურ მართველობაში უთანასწორდებოდა მისსავე შეუდარებელ სამხედრო გმიროობას. ჭკვიანი და გონება-მახვილი მეფე მთელი თავისს დროს ანდომებდა ქვეყნის სარგებლობაზედ ზრუნვას. თავისი ხანგრძლივ მეფობის დროს ერეკლე მთელი დღეობით გართული იყო სახელმწიფო საქმეებით: ღებულობდა ელჩებს, სამეფოს თავ-კაცებს და მთხოვნელებს, გვიან ნაშვალამემდის არჩევდა ქალალდებს და აწერდა რეზოლიუციებს ხშირად სულ მცირე საქმის გამო მორთმეულ არზას. მხოლოდ დღეში სამჯერ წირვა-ლოცვისათვის გადადებული დრო და აგრეთვე საკუთრივ სამუშაო ოთახში ხანგრძლივი, ორი საათის განმავლობაში, ლოცვა არღვევდა მეფის გამუდმებულ სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. ასეთი იყო მისი პირადი ცხოვრება თვით ღრმა სიბერემდის. როგორც პროგრესიულად მოაზროვნე და ევროპიულ წეს-წყობილების დიდათ მოყვარული, ერეკლე გამუდმებით ცდილობდა ქვეყნის შინაურ ცხოვრების ახალ გეზზე მომართავს. ეს იყო მისი უდიდესი იდეალი, რომლის მიღწევა საკუთარი ძალით ქართლ-კახეთისათვის მეXVIII საუკუნეში საძნელოდ შექმნილიყო.

გარეშე მტრებთან ერეკლემ გამოიარა მრავალი თვალსაჩინო ბრძოლა, რომელთაგან უმეტესი—თითქმის ოცდაათამდის—გათავდა მტრის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სრული დამარცხებით. წვრილ-წვრილ თარეშებთან შეტაკება ქართლ-კახეთის ტერიტორიაზე მისი მეფობის დროს ხომ მრავალი იყო. მოთარეშე მტრების წინააღმდეგ ქვეყნის გამაგრებისათვის ზრუნვა გამოიხატა ერეკლეს დროს 160 ახალი გალავანისა და კოშკის გაშენებასა ან ძველის განახლებაში. თვით მეფის ხაზინის ხარჯით განახლებულ და აშენებულ იქმნა 13 გალავანი და კოშკი, მათ შორის გორისა, თელავისა, სიღნაღისა და სხვ.

მეფე გიორგი XII. ერეკლე II-ს მემკვიდრე გიორგი XII იყო სანთნოიანი ადამიანი, საღვთო წერილის ფრიად კარგი მცოდნე და საუკეთესო ქრისტიანი, მაგრამ იმავე დროს ავადმყოფი, არაჩვეულებრივ სიმსუქნესთან ძლიერ ბევრი საზრდელის მიმღები, რისთვისაც მას მტერ-მოყვარენი ზაქიჭამიასაც უწოდებდნენ. როგორც ჯანმრთელობის მდგომარეობით, ისე აგრეთვე თავისი ხასიათით ის ფრიად ნაკლებ შეეფერებოდა იმ პასუხსაგებ როლს, რომელიც მას ბედმა აკუთვნა, ე. ი. უკიდურესი გაჭირვებაში მყოფ ქვეყნის მართვა-გამგეობა იმ დროს, როდესაც ქართლ-კახეთი ყოვლის მხიდგან განსაცდელში იმყოფებოდა.

უთანხმოება სამეფო სახლის წევრთა შორის. გამეფებისთანავე გიორგი XII-ს მოუხდა ანგარიშის გაწევა თავისი ძმებისთვის, რომლებსაც საუფლისწულების მეოხებით საკმაოდ დამოუკიდებელ და ამავე დროს უპასუხისმგებლო მდგომარეობისათვის მიეღწიათ. ბატონიშვილთ მხარს უჭერდა ერეკლე II-ს ქვრივი დარეჯან დედოფალი, რომელიც აგრეთვე შურით უცქეროდა თავისი გერის გიორგი XII-ს გამაგრებას ტახტზე, რადგან შიში ჰქონდა ამით თვისი და მეფის ძეთა უფლებათა შეკვეცისა მეფის მიერ. ცოტაოდენ ყოყმანის შემდეგ დარეჯან დედოფალმა და მეფის-ძეთ იცნეს გიორგი ქართლ-კახეთის მეფედ. სამაგიეროდ მეფე იძულებული იქმნა დაემტკიცებინა ერეკლე II-ს მიერ 1792 წ. შედგენილი და გამოქვეყნებული წესი ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ, რომლის მიხედვით გიორგი XII-ს შემდეგ მეფობა უნდა გადასულიყო უფროს-უმცროსობით ჩამორიგებით ძმებზე და არა უფროსს შვილზედ. გიორგიმ ხელი მოაწერა ამ წესს თავისი ნების წინააღმდეგ და ამისათვის, რასაკვირველია, ეძიებდა შემთხვევას მისი დასარღვევად და მემკვიდრეობით ტახტის თავისს შთამომავლობაში შენარჩუნებას. მეფის-ძენი გრძნობდნენ მეფის ამ გვარ სულიერ განწყობილებას და უნდობლობით უყურებდნენ თავისი უფროსი ძმის მოქმედებას, ხოლო ეს გარემოება კიდევ უფრო ართულებდა შინაგან მდგომარეობას. ბატონიშვილებმა დაიწყეს მხნედ მუშაობა ადგილ-ადგილ და ცდილობდნენ თავადების და სხვა ადგილობრივ გავლენის მქონე პირთ თავისს მხარეზე გადაბირებას. მაშინ მეფემ თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად დაიჭირა დაქირავებულ ლეკთა ჯარი და ჩააყენა ტფილისში. რიცხვი ამ ჯარისა უდრიდა დაახლოვებით 1,200 კაცს, თვეში 30 მან. ჯამაგირით თითო.

ლეკთა ჯარის ჩამოყვანამ კიდევ უფრო არია საქმეები. ბატონიშვილები ამის შემდეგ აშკარად გადუდგნენ თავისს ძმას.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სპარსეთთან ურთიერთობის განახლების ცდა. ასეთს მდგომარეობაში იყო ქვეყნის შინაური ვითარება, როდესაც სპარსეთის მბრძანებელმა ბაბა-ხანმა, აღამაჰმად-ხანის ძმისწულმა, რომელმაც დაიჭირა სპარსეთის ტახტი ბიძის ტრაგიკულ სიკვდილის შემდეგ, კვლავ მოინდომა ქართლ-კახეთთან კავშირის აღდგენა. ბაბა-ხანმა გამოგზავნა ელჩად გიორგი მეფესთან (ივნ. 1798 წ.) თავისი ფარეშ-ბაში მამად-ხან ყაჯარი და წინადადება მისცა მას, აღეარებინა კვლავ დამოკიდებულობა სპარსეთისაგან, რის სამაგიეროდ ყაენი პირდებოდა მეფეს განჯა ერევნისა, შაქისა და შირვანის მისადმი დამორჩილებას. წინადადება იყო ფრიად სახეირო, გარდა ამისა რუსეთიდგან ფაქტიურად არაფელი დახმარება არ სჩანდა და ასეთს მდგომარეობაში სპარსეთთან ურთიერთობის გამწვავებაც მიზან-შეწონილი არ იქმნებოდა. ამიტომ მეფე გიორგიმ მაშინვე გაგზავნა ყაენთან ელჩად თავისი სიმამრი სარდალი გიორგი ციციშვილი, თანხმობა განუცხადა წარმოდგენილ წინადადებაზე და თავისს მხრივ სთხოვა ტფილისიდგან სპარსელების მიერ ქალაქის აოხრების დროს წაყვანილ ტყვეთა უკან დაბრუნება. ამ დროს სპარსეთში ატყდა არეულობა, ბაბა-ხან ყაენს აუჯანყდა ძმა მისი უსეინ-ყული-ხანი, რის გამო შაჰი იძულებული გახდა ხოიდგან, სადაც ის ამ დროს იმყოფებოდა ქართლ-კახეთის მთავრობასთან მოლაპარაკების დამთავრების მოლოდინში, წასულიყო ერაყს აჯანყების ჩასაქრობად. ამ მიზეზით გიორგი ციციშვილი ვერ წავიდა სპარსეთს და ერევნიდგან დაბრუნდა უკან, ხოლო მეფის მოთხოვნილება შეატყობინა ყაენს მამად-ხან-ყაჯარის საშვალებით.

გიორგი XII აპირობს ოსმალეთს მიმართოს. სპარსეთთან მოლაპარაკება ამ გვარად შეფერხდა. ქვეყნის მდგომარეობა კი არ იცდიდა, შინაურ მდგომარეობის გართულება აუცილებლად ხდიდა ქართლ-კახეთის მთავრობისათვის გარედან დახმარების ძიებას. ამით აიხსნება. რომ მაშინვე, როგორც კი გამოირკვა სპარსეთთან მოლაპარაკების გაჭიანურების აუცილებლობა, მეფე ელჩად აგზავნის ასლან ორბელიანს ეხლა უკვე ოსმალეთთან მოლაპარაკების გასამართავად. ორბელიანი ჩავიდა უკვე ახალციხეს და ემზადებოდა სტამბოლს წასასვლელად, მაგრამ ამ დროს რუსეთიდგან ჩამოვიდა გიორგი XII-ს უფროსი ძე დავითი, რომელიც პეტერბურგს იყო გაგზავნილი ერეკლე II-ს მეფობის უკანასკნელ ხანში და ჩამოიტანა იქიდგან მეფისათვის დამაკმაყოფილებელი ამბები. ამის შემდეგ ორბელიანი უკან გამოიხმეს, ხოლო პეტერბურგს კი გაგზავნილ იქმნა ელჩად გარსევან ჭავჭავაძე.

ქართლ-კახეთის მთავრობა ისევ უბრუნდება რუსეთს. გარსევან ჭავჭავაძეს დავალებული ჰქონდა მოეთხოვა რუსეთის იმპერატორისაგან, თანახმად 1783 წ. ტრაქტატისა, გიორგი XII-ს ტახტზე დამტკიცება, მისთვის მფარველობის გაწევა, რუსის ჯარის გამოგზავნით დახმარების აღმოჩენა და ამასთანავე ტახტის მემკვიდრედ დავით ბატონიშვილის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დამტკიცება. ამ შუამდგომლობაში მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა ბატონიშვილის დავითის ტახტის მემკვიდრეთ დამტკიცებას და აგრეთვე ჯარის გამოგზავნას, რაც შესაძლებლად გახდიდა ლეკების დაქირავებულ ჯარის დათხოვნას. მეფე თხოულობდა 3 ათასი კაცის გამოგზავნას მისს განკარგულებაში და ამასთანავე კავკასიის ხაზზე მყოფ რუსის ჯარის უფროსისათვის განკარგულების მიცემას, რომ მას უფლება ჰქონდეს საჭიროების დროს დახმარება აღმოუჩინოს საქართველოს მთავრობას 7 ათასი კაცით.

რუსის ჯარი შემოდის ტფილისში. რუსის მთავრობას ეხლა უკვე გარდაწყვეტილი ჰქონდა ქართლ-კახეთის საქმეებისათვის სერიოზული ყურადღება მიექცია. ამიტომ 18 აპრილს 1799 წ. გიორგი XII-ს ქართლ-კახეთის ტახტზე დამტკიცებასთან ერთად იმპერატორმა პავლემ დააკმაყოფილა არსებითად 1783 წლ. ტრაქტატით რუსეთის მიერ თავისს თავზე მიღებული ვალდებულებანი. ტახტის მემკვიდრედ დამტკიცებულ იქმნა დავით ბატონიშვილი, საქართველოს მეფის კარზე მინისტრ-რეზიდენტად დაინიშნა პ. კოვალენსკი და ამავე დროს მიცემულ იქმნა ბრძანება ტფილისში ერთი პოლკი ჯარის გაგზავნის შესახებ. მეფეს ამასთანავე კოვალენსკის ხელით გაეგზავნა სამეფო გვირგვინი და ინვესტიტურის სხვა ნიშნები: დროშა, ხმალი, სკიპტრა, საბეჭდო ტახტი და მანტია, რადგანაც ყველა სამეფო ძალა-უფლების ნიშნები აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის დროს დაღუპულიყო. 26 ნოემბერს 1799 წ. ტფილისში შემოვიდა რუსის ჯარის ერთი პოლკი გენ. ლაზარევის უფროსობით, ხოლო 5 დეკემბერს გიორგი მეფემ ფიცი მიიღო რუსეთის ერთგულობაზედ.

ქართლ-კახეთის გართულებული მდგომარეობა. ამ ამბებმა დიდი არევ-დარევა გამოიწვიეს ქვეყნის შინაურ ცხოვრებაში. დედოფალი დარეჯან და მეფის-ძენი, გიორგის ძმები, აღშფოთებულნი იყვნენ ერეკლე მეფის მიერ განწესებულ ტახტის მემკვიდრეობის რუსის მთავრობის დახმარებით შეცვლისა გამო. მეფის-ძენი გამკვიდრდნენ თავიანთ საუფლისწულოებში და ურჩობდნენ. მეფის-ძემ ფარნაოზმა მიითვისა თავისი ძმის მირიანის წილი და გამაგრდა სურამის ციხეში. იულონი, რომელიც როგორც უფროსი ძმა, სთვლიდა თავისს თავს ტახტის მემკვიდრედ, იმყოფებოდა შიდა-ქართლს და კრებდა თავისს მომხრეებს. ბუნებით სუსტი ხასიათის ადამიანი, იულონი მოკლებული იყო ფართო ინიციატივისა და მოქმედობის უნარს, სახელმწიფო საქმეებს შედარებით გულგრილად უყურებდა და მომეტებულ დროს სასულიერო წიგნების კითხვაში ატარებდა. სამაგიეროდ მეფის-ძე ვახტანგი, რომელსაც ეჭირა არაგვის საერისთო, იყო ენერგიით სავსე და ძმებს შორის ყველაზე უფრო აქტიური პიროვნება. ვახტანგი და დედოფალი დარეჯანი განსაკუთრებულის ენერგიით ამოძრავდნენ გიორგი მეფის წინააღმდეგ უფრო მას შემდეგ, რაც საბოლოოდ გამოირკვა, რომ მეფე არა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვითარ დათმობაზე ძმების მიმართ არ მიდიოდა, ურთიერთობა ძმებს შორის თან-და-თან უარესდებოდა. ბოლოს ალექსანდრე, ბატონიშვილმაც, რომელსაც, როგორც ძმათა შორის უმცროსს, საკმაო საუფლისწულო არ ჰქონდა, მოითხოვა მეფისაგან ყაზახი. მეფემ ამაზედ უარი განაცხადა, რადგან ჩვეულებრივ ყაზახი მეფის სახასოს წარმოადგენდა. მაშინ ალექსანდრე 65 კაცისაგან შემდგარ ამალით გადავიდა ყარსს და იქიდგან კი მივიდა სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე აბას-მირზასთან, რომელიც ამ დროს 9 ათასი კაცით იდგა არეზს გაღმა აზერბეიჯანში.

სპარსეთის მთავრობა უკვე კარგა ხანია ემზადებოდა ჩრდილოეთისაკენ სალაშქროდ. ბაბა-ხანი ერეოდა ამიერ-კავკასიის სახანოების შინაურ საქმეებში და მოლაპარაკებებით თუ მუქარით ცდილობდა მათ მჭიდროდ შემომტკიცებას. ერევნის ხანად დაინიშნა მისი ერთგული, ასევე მოიქცა ყაენი ხოის სახანოში. ყარაბაღის იბრეიმ-ხანს დიდი მოლაპარაკების და მუქარის შემდეგ გამოართვა ცოლად ქალიშვილი და ამ გზით შემოიმტკიცა კიდეც, მაგრამ ყაენთან გაგზავნილი ყარაბაღის ხანის ქალი გზად დაიჭირა შირვანის ხანმა, რომლისთვისაც ეს ქალი დაპირებული ყოფილიყო ერთი წლის წინად. შირვანის ხანის მოკავშირედ ითვლებოდა თალიშის ხანი და ყაენი ემზადებოდა ორივე ამათი დასასჯელად ჯარის გაგზავნას. გარდა ამისა მისსავე გეგმაში შედიოდა ბაქოს ხანის დატუქსვა და ყველა ამასთან ერთად ქართლ-კახეთის დამორჩილებაც. რუსის ჯარის ტფილისში მოსვლის შემდეგ სპარსეთის მთავრობამ განმეორებით მოსთხოვა გიორგი XII-ს რუსეთთან კავშირის გაწყვეტა და ეხლა, როდესაც მეფის-ძე ალექსანდრეც სპარსელების ჯარის ბანაკში იმყოფებოდა, მზადება ჩრდილოეთისაკენ გასალაშქრებლად უფრო ჩქარის ნაბიჯით წარმოებდა. მაგრამ მიუხედავად ამისა სპარსეთი მაინც ვერ ახერხებდა ენერგიულ შეტევაზე გადასვლას, მისი ძალა უკვე ფრიად მისუსტებული იყო დიდ სამხედრო ოპერაციების შესასრულებლად და ამასთანავე არეზს გამოღმა სახანოებთან გართულებული მდგომარეობა აძნელებდა სპარსეთის ჯარის მიერ აქტივობის გამოჩენას ქართლ-კახეთის მიმართ.

თუმცა ამ გვარად ფაქტიურად სპარსეთი უძლურად სჩანდა თავისი პრეტენზიები საქართველოს მიმართ განეხორციელებინა, მაგრამ რადგანაც ქართლ-კახეთის სამეფოც ამ დროს სრულს დეზორგანიზაციას განიცდიდა, ამიტომ ტფილისში დიდის შიშით ადევნებდენ თვალყურს აზერბეიჯანში ჯარების გადასვლა-გადმოსვლას და მოელოდნენ 1795 წლის ამბების განმეორებას.

ბატონიშვილის ალექსანდრეს სპარსეთში წასვლის შემდეგ სხვა მეფის-ძენიც ამოძრავდნენ. დედოფალი დარეჯან ცხოვრობდა ტფილისს ავლაბარში და ამიტომ მისი წასაყვანად ბატონიშვილები დაიძრნენ სატახტო ქალაქისაკენ. 24 ივლისს 1800 წ. მეფის-ძე ვახტანგ ჯარით

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მივიდა ავჭალას, ორი დღის შემდეგ იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებიც მოადგნენ ტფილისს. მეფის-ძეთა ჯარში ირიცხებოდა 3 ათასამდის კაცი. მაგრამ მთავრობის მიერ წინასწარ მიღებულ ზომების მეოხებით და რუსის ჯარის დახმარებით დარეჯან დედოფალი იძულებული გახდა თავისს სასახლეში დარჩენილიყო და ტფილისიდგან გაქცევაზე ხელი აეღო. ბატონიშვილებიც ამის შემდეგ დაბრუნდნენ თავიანთ საუფლისწულებში.

ნიახურას ომი. ასეთ არევ-დარევის და შიშიანობის დროს ქართლ-კახეთის აღმოსავლეთ საზღვარზედ ისევ ამოძრავდა ავარიის ხანი ომარი. მას კავშირი ჰქონდა გაბმული გიორგი მეფით უკმაყოფილო ბატონიშვილებთან. ომარ-ხანმა დაიწყო მზადება საქართველოზე გასალაშქრებლად. ასეთს შეეიწროებულს დროს ტფილისში მოვიდა, თანახმად მეფის შუამდგომლობისა, კიდევ ერთი პოლკი რუსის ჯარისა გენ. გულიაკოვის წინამძღოლობით, რომელსაც დიდის ამბით შეხვდა როგორც მეფე, ისე მთელი ქალაქი (23 სექტ. 1800 წ.). თუმცა გიორგი XII დაჟინებით თხოულობდა რუსის მთავრობისაგან რუსის ჯარის 6 ათას კაცამდის შევსებას, მაგრამ ეს დახმარებაც ამ დროს ფრიად დიდ-მნიშვნელოვანი იყო.

ომარ-ხანი ამის შემდეგ უფრო ენერგიულად შეუდგა თავისი გეგმის განხორციელებას და უახლოეს დღეებშივე მოადგა ალაზანს მეფის-ძე ალექსანდრე, რომელიც ამ დროს შუშაში იმყოფებოდა, ომარ-ხანისაგან მიწვევის თანახმად, ავიდა მასთან. რუს-ქართველთა ჯარიც 3 ათასი კაცი (მათ შორის ათასზე ცოტა მეტი იყო რუსი) მეფის-ძეთა იოანე და ბაგრატ და გენ. ლაზარევის წინამძღოლობით დადგა ქიზიყს. ომარ-ხანი თავისი 17 ათასი კაცით გადმოვიდა ალაზანს და მოვიდა ყარაღაჯს, ხოლო იქიდან დაიძრა საგარეჯოსაკენ, სადაც მოელოდა იულონ და ვახტანგ ბატონიშვილებთან შეერთებას. მასთან იყო აგრეთვე ალექსანდრე ბატონიშვილი. რუს-ქართველთა ჯარი აედევნა ომარ-ხანს უკან და იორს ახლოს დაეწია, სადაც ნიახურას მოხდა სასტიკი ბრძოლა, რომელიც გაგრძელდა სამს საათს (7 ნოემბერს 1800 წ.). ბრძოლა გათავდა ომარ-ხანის სრული დამარცხებით. დამარცხებულნი ლეკნი გაიქცნენ განჯისაკენ, სადაც დაეცნენ ჯავათ-ხანის ჯარს. მაგრამ აქაც დამარცხდნენ და გადავიდნენ ყარაბაღს. თვით ომარ-ხანი კი დაბრუნდა დაღისტანს, სადაც მალე მოკვდა (მარტში 1801 წ.).

რუსეთი ეპირება საქართველოში ფეხის მოკიდებას. ამ დროს რუსეთში უკვე გაგზავნილი იყვნენ საქართველოს ახალი ელჩები გარსევან ჭავჭავაძე, გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი, რომელნიც მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ რუსის მთავრობასთან რუსეთსა და ქართლ-კახეთს შორის უფრო მჭიდრო დამოკიდებულო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბის დამყარების შესახებ. რუსეთის მთავრობას ამ დროს უკვე რამდენადმე შეცვლილი ჰქონდა თავისი აზრი საქართველოს შესახებ. თანდათან რუსის მართველ წრეებში ფეხი მოიკიდა იმ აზრმა, რომ საქართველოს შემოერთება აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს რუსეთისათვის როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიური მოსაზრებებით. ამ მხრივ პეტერბურგში დიდი გავლენა მოახდინა გრაფ მუსინ-პუშკინის მოხსენებამ.

მუსინ-პუშკინი წარგზავნილი იყო ქართლ-კახეთის სამეფოში 1800 წ. ოქრო-ვერცხლისა და სხვა მადნეულობების საკითხის შესასწავლად. თავისს მოხსენებაში იმპერატორის მიმართ, რომელიც მან წარადგინა საქართველოდგან უკან დაბრუნების შემდეგ, მუსინ-პუშკინი გამოთქვამდა იმ აზრს, რომ საქართველოს უწარჩინებულეს პირთა ფიქრით სამეფოს დამოუკიდებელი არსებობის დღეები დათვლილია, რომ თუ რუსეთი უარს იტყვის საქართველოს შემოერთებაზე, მაშინ ქვეყანა ხელში ჩაუვარდება ოსმალთ ან სპარსთ ანდა გახდება მსხვერპლი დაღისტნის მთიულთ თარეშებისა. მომხსენებელი ამასთანავე იმპერატორის ყურადღებას აქცევდა იმ ეკონომიურ და პოლიტიკურ ინტერესებზე, რომელიც რუსეთისთვის მოითხოვდა კავკასიის ქედის - სამხრეთით ფეხის მოკიდების საჭიროებას. ერთი რომ ქართლ-კახეთის შემოერთებით ფრიად თვალსაჩინოდ ადვილდებოდა ბრძოლა კავკასიის მთიულებთან და ამით ულბრუნველყოფილი იქმნებოდა რუსეთის ეგრედწოდებული კავკასიის ხაზი. მეორეს მხრივ რუსეთს ხელში ჩაუვარდებოდა მდიდარი ქვეყანა, სპარსეთთან და ინდოეთთან ვაჭრობის ფარგლები ამით შესამჩნევად ფართოვდებოდა და გარდა ამისა ოსმალეთთან ომის დროს რუსეთს საშუალება ექმნებოდა მცირე აზიასაც დამუქრებოდა.

რუსეთის მართველი წრეები ამასთანავე ფიქრობდნენ, რომ ქართლ-კახეთის შემოერთებას თან მოყვებოდა ლიხთ-იმერეთის სამეფო-სამთავროების რუსეთთან დაკავშირება და მაშინ სარგებლობა ქართლ-კახეთის შემოერთებისა უფრო ცხადი იქმნებოდა.

ქართლ-კახეთი ეძიებს რუსეთის ქვეშევრდომობას გარკვეული პირობებით. პეტერბურგში ეხლა დიდის თანაგრძობით და კმაყოფილებით შეხვდნენ ტფილისიდგან გაგზავნილ ახალს საელჩოს, რომელსაც დავალებული ჰქონდა მოლაპარაკება გაემართა რუსეთთან ახალი პირობის დადების შესახებ იმ გვარად, რომ რუსეთს თვით ეკისრა როგორც ქვეყნის გარეშე ძალთაგან დაცვა, ისე აგრეთვე შინაურ საქმეთა მოწესრიგება. მოლაპარაკების შედეგი გამოიხატა 1800 წ. ნოემბერს წარდგენილ ნოტაში. ამ ნოტით საელჩო აცხადებდა, რომ საქართველოს როგორც სამღვდელო, ისე საერო ერთ სურთ რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში ყოფნა და პირობას სდებენ, რომ „წმინდათ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

აღასრულონ ყოველივე იგი, რასაც აღასრულებენ მონანი მისნი (ე. ი. რუსეთისა) და არა უარჰყონ არა რომელიმე სჯული და ბრძანება, რაოდენცა სამეფოსა მისგან იქმნების შესაძლო". საელჩო ამასთანავე თხოულობდა, თანახმად ტფილისში მიღებულ დირექტივებისა, რომ საქართველოს სამეფო შეერთებულ იქმნას რუსეთთან, მისს მართველად ინიშნებოდეს სამეფო სახლის ერთი წევრთაგანი იმპერატორის მოადგილის ხარისხით, ხოლო ადგილობრივ საქართველოში კი მეფის ტიტულით, და მოადგილის ეს თანამდებობა დარჩეს მემკვიდრეობით გიორგი XII-ს გვარეულობაში. იმპერატორის მემკვიდრეობითი მოადგილესთან უნდა ინიშნებოდეს მისს თანაშემწედ რუსეთის ერთი დიდ მოხელეთაგანი, რომელიც მოაწყობს ქვეყნის მართვა-გამგეობას რუსეთის კანონებისა და პეტერბურგიდგან მიღებულ ბრძანებების მიხედვით. ყველა განკარგულებები და ბრძანებები უნდა ხელმოწერილ იქმნას როგორც მოადგილისა, ისე მისი თანაშემწის მიერ. ქვეყნის მოსაღონიერებლად ქართლ-კახეთის მოსახლეობა 12 წლის განმავლობაში განთავისუფლებული უნდა ყოფილიყო ყოველგვარ გარდასახადისაგან. მეფეს დაენიშნოს ჯამაგირი და მიეცეს რუსეთში სოფლები, ხოლო სამეფოს შემოსავალი გადავიდეს რუსეთის განკარგულებაში. ქართლ-კახეთში დაყენებულ იქმნას 6 ათასი რუსის ჯარი და აშენებულ იქმნას რუსის ინჟინერების მიერ საჭირო ადგილებში ციხეები. ტფილისში მოიჭრას ფული, რომელსაც ერთს მხარეზე ექმნება რუსეთის ღერბი და მეორეზე საქართველოსი. მეფის ქვეშევრდომნი ყოველის მხრივ უნდა გათანასწორებულ იქმნენ რუსეთის ქვეშევრდომებთან. განჯისა და ერევნის სახანოები ისევ მეფის დამოკიდებულებაში უნდა დარჩენილიყვნენ და საქართველოს მადნები ახტალას და მისხანს გადადიოდა რუსეთის გამგებლობაში.

რუსეთი ემზადება ქართლ-კახეთის მთლად შესაერთებლად. რუსეთის მთავრობამ მაშინვე თანხმობა განაცხადა ამ პირობებზე და წინადადება მისცა გიორგი ავალიშვილს და ელიაზარ ფალავანდიშვილს ტფილისში წასულიყვნენ, სადაც მეფეს ხელი უნდა მოეწერა საელჩოს მიერ წარდგენილ პირობებზე. იმპერატორმა პავლემ ამასთანავე უბრძანა კავკასიის ხაზის უფროსს გენ. კნორინგს, რომ თუ დაავადმყოფებულ გიორგი მეფის გარდაცვალება ამ ახალ ხელშეკრულობის დადების წინ მოხდებოდა, ქართლ-კახეთის წარჩინებულთათვის ახალი მეფის გამოცხადების ნება არ მიეცა პეტერბურგიდგან დასტურის მიუღებლად. მასვე ებრძანა ამასთანავე ტფილისში გასაგზავნად ახალი ჯარების დამზადება.

რუსის მართველ წრეებში თანდათან მეტი გატაცება სჩანდა საქართველოს შემოერთების საქმით, ასე რომ თვით რუსეთის სახელმწიფო საბჭომ პოლიტიკური, ეკონომიური და სტატეგიული მოსაზრების გათვალისწინებით რუსეთისთვის აუცილებელ საჭიროებად ჩასთვალა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოში ფეხის მოკიდება. სახელმწიფო საბჭოს აზრმა დააჩქარებინა იმპერატორ პავლეს საკითხის საბოლოოდ გარდაწყვეტა. 22 დეკემბერს 1800 წ. იმპერატორმა მოაწერა ხელი საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტს, რომელიც გაეგზავნა გენ. კნორინგს იმ პირობით, რომ მისი გამოქვეყნება საქართველოსთან ახალი ხელშეკრულების დადებამდის უნდა მომხდარიყო მხოლოდ მაშინ, თუ გიორგი XII-ს გარდაცვალება მოლაპარაკების დამთავრებამდის მოხდებოდა.

ქართველ თავადებში რუსეთის მომხრეობა ძლიერდება. ქართლ-კახეთის შინაური მდგომარეობაც ამ დროს თანდათან უფრო იწეწებოდა. მეფის გარდაცვალების მოლოდინში მეფის-ძენი მზადებას შეუდგნენ. როგორც მეფის-ძე დავით, ისე იულონი თავისს მომხრეებს რაზმავდნენ. ბატონიშვილებს შორის ატეხილმა შუღლმა გააძლიერა მესამე მიდრეკილება, რომელიც უარყოფდა საზოგადოდ მეფობას და ქართლ-კახეთის რუსეთთან მთლად შეერთებას ცდილობდა. ამ ჯგუფში მოხვდნენ ეხლა, დაწინაურებულ სომხებს გარდა, ის პირნიც, რომელნიც უკმაყოფილო იყვნენ დავით ბატონიშვილის ამაყი, თავშეუკავებელი და თვით-ნება მოპყრობით და ამასთანავე იულონის გამეფების წინააღმდეგიც იყვნენ. 26 დეკემბერს, მაგ., სარდლის ივანე ორბელიანის სახლში შეიკრიბა 40-მდის თავადი. დამსწრეთა დიდმა უმრავლესობამ ამ კრებაზე სურვილი გამოსთქვა რუსეთის მართველობის დამყარების შესახებ გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ.

მეფის-ძე დავით—სამეფოს რეგენტი. 28 დეკემბერს 1800 წ. გარდაიცვალა მეფე გიორგი XII. გენ. ლაზარევმა მაშინვე მოსთხოვა ტახტის მემკვიდრეს, რომ მას არ გამოეცხადებინა თავისი თავი მეფედ იმპერატორისაგან ამის შესახებ ნებართვისა და სათანადო დამტკიცების მიღებამდის. დავითი შეუდგა სამეფოს მართვას, ვითარცა სამეფოს რეგენტი, რამაც დიდი აღშფოთება გამოიწვია რუსეთის მოწინააღმდეგე ჯგუფში, რომლის მეთაურად ითვლებოდა ს. ლიონიძე. ლიონიძე თხოულობდა, რომ დავითს მიეღო, თუნდაც რუსთა ნების წინააღმდეგ, მეფობის ხარისხი და როდესაც დაინახა, რომ დავითი მაინც თავისს გზას ადგა და პეტერბურგიდგან იმპერატორის წყალობის მომლოდინედ რჩებოდა, აშკარად დაუწყო მას ლანძღვა. ლიონიძე დააპატიმრეს, მაგრამ ის მალე გაიპარა საპატიმროდგან და წავიდა იმერეთს, სადაც შევიდა სოლომონ II მეფის სამსახურში.

ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთება. თებერვალში 1801 წ. პეტერბურგიდგან მოვიდა იმპერატორის აქტი, რომელიც შეიცავდა 22 დეკემბრის 1800 წ. მანიფესტს ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. 16 თებერვალს ეს მანიფესტი წაიკითხეს სიონის ტაძარში, ხოლო მეორე დღეს სომეხთა ვანქის ტაძარში, სადაც ცერე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მონიას მეთაურობდა სომეხთა კათალიკოსად არჩეული და ამ ჟამად ტფილისში რუსეთიდგან ახლად ჩამოსული იოსებ არღუთაშვილი, რომელიც მთელი თავისი სიცოცხლე მუშაობდა რუსეთის დასაინტერესებლად კავკასიის სომხების ბედით.

იმპერატორ პავლეს მანიფესტმა სამეფოს რუსეთთან შეერთების შესახებ ფრიად ორჭოფულ მდგომარეობაში ჩააყენა როგორც ტახტის მემკვიდრე, ისე ტფილისში ამ დროს ჩამოსულნი გიორგი მეფის ელჩები ავალიშვილი და ფალავანდიშვილი, რადგან მანიფესტში არაფელი იყო ნათქვამი სამეფო დინასტიის უფლების შენარჩონების შესახებ, თანახმად გიორგი XII-ს თხოვნისა, ქვეყნის მართვა-გაძგეობის საქმეში. ამიტომ ელჩები მსწრაფლ გაეშურნენ პეტერბურგს, სადაც მათ წარადგინეს შუამდგომლობა ერთ-ერთ მეფის-ძის მეფედ დანიშვნის შესახებ, იმპერატორის მოადგილის ტიტულით საქართველოში (აპრ. 1801 წ.). იმპერატორი პავლე ამ დროს უკვე ცოცხალი არ იყო, ის მოკლეს 12 მარტს 1801 წ. და ამიტომ ქართლ-კახეთის საკითხის საბოლოოდ გარდაწყვეტა იმპერატორ ალექსანდრე I-ს უნდა ეკისრა.

პირადად იმპერატორი წინააღმდეგი იყო მისი მამის მიერ გამოცემულ მანიფესტისა, რადგან ეს მიაჩნდა მას ძალადობად ქართველ ხალხის წინაშე. მაგრამ ვინაიდგან სახელმწიფო საბჭო მტკიცედ ადგა საქართველოს შემოერთების აუცილებელ საჭიროებას, ამიტომ ტფილისში გამოგზავნილ იქმნა კავკასიის ხაზის უფროსი გენ. კნორინგი, რომელსაც უნდა წარედგინა ამ საკითხის შესახებ თავისი აზრი. კნორინგმა პირდაპირ გაუგზავნა იმპერატორს პროექტი ქართლ-კახეთის მართველობის რუსულ წესზე მოწყობის შესახებ. ის ამასთანავე უარყოფით შეხვდა მეფის-ძეთათვის ქვეყნის მართველობაში რაიმე უფლების დათმობას.

ამ აზრის მიხედვით საბოლოოდ გარდაწყდა საქართველოს რუსეთთან შეერთება, რაც დასტურდა კიდეც 1801 წ. 12 სექტემბერს იმპერატორ ალექსანდრეს მიერ ხელმოწერილ მანიფესტით. ქართლ-კახეთის სამეფო გამოცხადდა საქართველოს გუბერნიად, მთავარმართებლად დაინიშნა გენ. კნორინგი, ხოლო სამოქალაქო საქმეების გამგედ — საქართველოს მართველად — კოვალენსკი, ყოფილი რეზიდენტი გიორგი მეფის კარზედ.

საქართველოს ცხოვრების ახალი მიმდინარეობა მე-XVIII საუკუნეში. მისწრაფება რუსეთისადმი ამგვარად ბოლოს გათავდა პოლიტიკური თავისუფლების დაკარგვით და რუსულ მართველობის დამკვიდრებით ჯერ ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორიაზე, რასაც ცოტა ხნის შემდეგ მოყვა რუსეთის ბრძანებლობის დამყარება საქართველოს სხვა ნაწილებშიც. ეს მიდრეკილება გამოწვეული იყო ერის საღი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ინსტიქტით თავისი თვითმყოფობის შენარჩუნებისა და განვითარებისა ევროპიულ კულტურის ნორმების მიხედვით. მე-XVIII საუკუნეში მოწინავე ქართველი საზოგადოება უკვე ცოტაოდნად იცნობდა დასავლეთ ევროპასაც. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კათოლიკე მისიონთა მოღვაწეობას. ბევრი წარჩინებული ქართველი ფრიად დაახლოვებული იყო მისიონებთან და თვით კათოლიკე სარწმუნოებასთანაც. კათოლიკობაში გადასული საბა-სულხან ორბელიანი, მეცნიერი ანტონ I კათალიკოზი, თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ის დროინდელი მდივან-ბეგი იოანე (ჭაბუა) ორბელიანი, ფრიად განათლებული პირი, აგრეთვე კათოლიკობისადმი მიდრეკილი, არიან მთავარი წარმომადგენელნი ამ წარჩინებულთა წრისა. საბა-სულხან ორბელიანმა ვახტანგ VI-ის დესპანად შემოიარა მე-XVIII საუკუნის დასაწყისში თითქმის მთელი დასავლ. ევროპა და თავისი მოგზაურობა აღწერა ცალკე წერილში.

მაგრამ დასავლ. ევროპა ჯერ კიდევ მიუვალი იყო საქართველოსთვის და ამიტომ კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობა რუსეთთან თანდათან უფრო მტკიცე და მკვიდრ ხასიათს ღებულობდა. რუსეთში თავს იყრიდნენ საქართველოდგან იძულებით თუ ნებით წასულნი მეფენი, ბატონიშვილები და წარჩინებულნი სასულიერო და საერო პირნი, რომელნიც სამშობლო ქვეყანას დაშორებული ცდილობდნენ კულტურული მუშაობის გაჩაღებას. მოსკოვსა და მე-XVIII საუკ. მეორე ნახევარში სხვაგანაც (მაგალ., კრემენჩუგს) იბეჭდებოდა ქართული წიგნები. 1743 წ., მაგ., მოსკოვში დაიბეჭდა დაბადების მთელი ტექსტი. რუსეთში მომუშავენი, რასაკვირელია, განიცდიდნენ რუსული მწერლობისა და მეცნიერების ზედგავლენას, რაც უფრო აახლოვებდა საქართველოს ჩრდილოეთ იმპერიასთან.

რუსეთშივე ცხოვრობდა და წერდა პოეტი დავით გურამიშვილი, იქვე სწერდა თავისს ისტორიულ ნაშრომებს გამოჩენილი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატონიშვილი.

ქართველები ამასთანავე ეცნობოდნენ რუსეთის სახელმწიფოს ახალს წეს-წყობილებას და ცდილობდნენ ამისდა მიხედვით საქართველოს სახელმწიფოებრივ ცხოვრების წინ წაწევას. გარდა რუსეთის კოლეგიათა დებულებისა, რომელიც გადაითარგმნა ქართულად 1760 წ., შემდეგს დროში გადმოქართულებულ იქმნა ზოგი სხვა ამავე ხასიათის ნაწარმოებიც. ამისდამიხედვით გაჩნდა ახალი პროექტები სახელმწიფოებრივ ცხოვრების მოწყობისა. 1779—1782 წლებში რუსეთში ნამყოფმა ალ. ამილახვრისშვილმა წარუდგინა იმერეთის მეფეს სოლომონ I-ს ამგვარი პროექტი სახელით „ბრძენი აღმოსავლეთისა“. ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის უკანასკნელ ხანში დავით და იოანე ბატონიშვილნი აგრეთვე მუშაობდნენ ახალს კანონებზე და სახელმწიფოს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რამოდენადმე ევროპიულ წესსზე მოწყობის პროექტზედ. დავითმა 1800 წ., მაგალითად, შეადგინა ახალი სამართლის წიგნი, რომელიც 245 მუხლისაგან შესდგებოდა.

რუსეთთან დაახლოვებას გავლენა ჰქონდა ერის ყოფა-ცხოვრებაზედაც პირველად რასაკვირველია, მარტო უმაღლეს წრეებში. 1770-იან წლებიდგან ერეკლე II-ის კარზე შემოღებულ იქმნა ევროპიული წესის სუფრაც, გაჩნდა რუსეთიდგან გამოწერილი ფაიფურის ჭურჭელი და სხვ. სამეფო კარს მიბაძა ზოგმა წარჩინებულმა პირმაც. ამავე დროიდგან იწყო, ჯერ თუმცა სუსტად, ფეხის მოკიდება ევროპიულმა ტანსაცმელმა: ქალებისთვის შემოვიდა შლიაპა, ქოლგა და სხ.

ამ გვარად საქართველოში თანდათან შემოდიოდა ახალი კულტურული ნაკადები. ამ გარემოებამ იქონია გავლენა რამოდენადმე პოეზიაზედაც და ადგილობრივ, საქართველოში, გააძლიერა შემოქმედების უნარი. ცნობილ პოეტის ბესარიონ გაბაშვილის (ბესიკის) ნაწერები მე-XVIII საუკ. მეორე ნახევარში ცხადი მაჩვენებელია ამ შემოქმედების სიძლიერისა.

ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებაზე რუსეთთან ურთიერთობის გაძლიერებას ჯერ გავლენა არ ჰქონდა. ტფილისში თეიმურაზ II-ის და უფრო ერეკლე II-ის დროს არსებობდა ტყვია-წამლისა და აგრეთვე ზარბაზნის ჩამომსხმელი ქარხანა და ზარაფ-ხანაც. ზარაფ-ხანა ჩვეულებრივ იჯარით იყო გაცემული და მისი შემოსავალი 1769 წ. უდრიდა 10 ათას მანეთს წელიწადში, ე. ი. იმდენს, რასაც იძლეოდა მთლად ტფილისის საბაჟოები. 1778 წლიდგან გერმანელ რეინეგსის დახმარებით ამ ქარხანასა და ზარაფხანაშიც შეტანილ იქმნა თვალსაჩინო გაუმჯობესებანი.

ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოში სიმინდის შემოსვლას მე-XVIII საუკუნეში, როგორც სჩანს, ოსმალეთიდგან. სიმინდმა თანდათან განდევნა ღომი, რადგანაც მისი დამუშავება მიწის განსაზღვრულ რაოდენობაზედ უფრო ნაყოფიერი და მეტი სარგებლობის მომცემი გამოდგა. 1770-იან წლებში სიმინდი იმერეთში, მაგალითად, იპოვებოდა უკვე ბევრს ადგილას, გარდა ზემო-რაჭისა და ოკრიბისა. სიმინდის შემოსვლამ ფრიად ხელი შეუწყო მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდგან დასავლ. საქართველოს მოსახლეობის მომრავლებას და საზოგადოდ ქვეყნის ეკონომიურ მდგომარეობის რამოდენადმე გაუმჯობესებას.

VI

საქართველო რუსეთის ბატონობის ქვეშ.

ახლად შემოღებული რუსული მართველობა ქართლ-კახეთში. რუსეთის მთავრობის წინაშე დღიდგანვე საქართველოში დამკვიდრები-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სა დადგა საკითხი მტკიცე მართველობის შემოღების შესახებ. საჭირო იყო ფეოდალურ დროის წეს-წყობილების შეცვლა და ახალ მოთხოვნილების თანახმად ერთიან ცენტრალისტურ მართველობის დამყარება. მეფობის დროს არსებული წესი მართველობისა ახალს დროსთან შედარებით ბევრს შეუსაბამობას შეიცავდა. თანამდებობანი ხშირად გადადიოდა მემკვიდრეობით ანდა რჩებოდა ერთსა და იმავე გვარში. სახელმწიფო შემოსავლის სხვა-და-სხვა დარგი ჩვეულებრივ, ცენტრალურ მართველობის მოუწყობლობისა გამო, იჯარით იყო გაცემული, რაც აადვილებდა ბოროტმოქმედებას და ხალხს ბევრს შევიწროებას აყენებდა. მეფის სახასო სოფლების სამოურაოდ გაცემა მემკვიდრეობით რომელიმე გვარში, ანდა კიდევ ახლად გაწეულ რომელიმე სამსახურისათვის აგრეთვე ხალხის შევიწროებულს მდგომარეობას აძლიერებდა. შიგნით სამეფოში კიდევ არსებობდა სხვა-და-სხვა საბაჟოები, რომლის შემოსავალი ეკლესიის ანდა განსაზღვრულ თავადთა გვარეულობათა სასარგებლოდ მიდიოდა. ეს საბაჟოები დიდს დაბრკოლებას წარმოადგენდნენ ეკონომიურ ურთიერთობის განვითარებისათვის და საქონლის გაცვლა-გამოცვლის საქმეში.

საქართველოში შემოსვლისთანავე რუსებმა მოინდომეს არსებულ წეს-წყობილების გარდაქმნა რუსეთში არსებულ მართველობის მიხედვით. რუსის მთავრობა მოქმედობდა ამ საქმეში ფრიად ენერგიულად და მკვეთრად, მაგრამ რადგანაც ამასთანავე ის ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა ადგილობრივ პირობებს, ამიტომ ახალი მართველობა იწვევდა ბევრს გაუგებრობას და უკმაყოფილებასაც. ამას თან დაერთო რუსული ენის უცბად შემოღებაც მართველობაში, რაც, რასაკვირველია, კიდევ უფრო აღვივებდა ამ უკმაყოფილებას. უცხო ენის შემოღების მიზეზით მართველობა დაშორდა ხალხს,რადგან მისთვის გაუგებარი და ძნელად მისაწვდომი გახდა.

რუსები ამკვიდრებენ ქართლ-კახეთში თავისს მართველობას. ახლად შემოღებულ წესის მიხედვით მართველობას სათავეში ედგა საქართველოს მთავარ-მართებელი, რომელსაც ემორჩილებოდა აგრეთვე ადგილობრივ მყოფი რუსის ჯარები. მისს თანაშემწედ ითვლებოდა ტფილისის სამხედრო გუბერნატორი, ხოლო ადგილობრივი მართველობა ქვეყნისა მინდობილი ჰქონდა საქართველოს მართველს. მთავარმართებლის თავმჯდომარეობით არსებობდა საქართველოს უზენაესი მართებლობა 4 ექსპედიციით: აღმასრულებელ საქმეთა, სახაზინო-სამეურნეო საქმეთა, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლისა. ექსპედიციების თავმჯდომარეებად ირიცხებოდნენ რუსი მოხელეები. სამოქალაქო საქმეები ირჩეოდა ვახტანგ მეფის კანონებისა და ადგილობრივ ჩვეულებათა მიხედვით, ხოლო საჭიროების დროს, როდესაც ადგილობრივი კანონმდებლობა არ კმაროდა, რუსულ კანონების დაგვარად. სისხლის სამართლის საქმეები კი განიხილებოდა რუსეთის კანონების

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაგვარად. ქართლ-კახეთის ყოფილი სამეფო გაყოფილ იქმნა 5 მაზრად: ქართლი სამ და კახეთი ორ მაზრად. თათრის ელით და ოსებით დასახლებულ მხარეში კი დაარსებულ იქმნა ცალკე დისტანციები. მაზრის კომენდანტი იყო რუსი, მისი თანაშემწე კი ინიშნებოდა ქართველთაგან.

მთავრობა ამ გვარად ცდილობდა პირველ დღიდანვე შემოეღო ქართლ-კახეთში რუსულ მართველობის წესები და ახლად შემოერთებული ქვეყანა მართებლობის მხრივ რაც შეიძლება დაეახლოვებინა რუსეთის შიდა გუბერნიებისათვის. ახლად გახსნილ მთავრობის დაწესებულებებში შემოღებულ იქმნა რუსული ენა და რადგან ადგილობრივ პირობების გარკვევის გასაადვილებლად დანიშნულ ქართველ მოხელეებმა რუსული არ იცოდნენ, ამიტომ საქმეების გარჩევაში ფაქტიურად მონაწილეობას ვერ ღებულობდნენ და ქალალდებს მაინც ხელს აწერდნენ რუს მოხელეებთან ერთად. საქმეს აჭირებდა თარჯიმანთა საკმაო რიცხვის უქონლობაც. დიდს უხერხულობას წარმოადგენდა აგრეთვე ხალხისთვის სასამართლოს სხვა-და-სხვა საფეხურების შემოღება კანცელიარული მიწერ-მოწერით და ისიც რუსულს ენაზე. ამას თან დაერთო ბოროტმოქმედებანი და მექრთამეობა ახლად შემოსულ რუს მოხელეთა დაწყებული საქართველოს მართველის კოვალენსკიდგან, რაც დიდს უსიამოვნებას და აღშფოთებას იწვევდა.

მთავარ-მართებელი გენ. პ. ციციანოვი. საქართველოს საქმეების მოუწყობლობას ყურადღება მიაქციეს პეტერბურგში. ლეკთა თარეშები კვლავინდებურად ანიავებდნენ ქვეყანას და მშვიდობიან მოქალაქობრივ ცხოვრების დამყარებას შეუძლებლად ხდიდნენ. ამიტომ გენ. კნორინგი გადაყენებულ იქმნა თანამდებობიდგან და მისს მაგივრად საქართველოს მთავარ-მართებლად დანიშნეს გენ. პავლე ციციანოვი, შვილი ვახტანგ მეფესთან ერთად რუსეთში გადასულ დიმიტრი ციციშვილისა (1803 წ.).

ახალი მთავარ-მართებელი თუმცა ქართული გვარის მატარებელი იყო, მაგრამ მთლად გარუსებული, დიდად ერთგული რუსული რეჟიმის დამყარებისა და იმავე დროს ნიჭიერი ადმინისტრატორი და მხედართ-მთავარი. რუსეთის მთავრობის პრესტიჟის დასაცავად მან დასტოვა უკვე შემოღებული მართებლობის წესი, თუმცა მისს უხერხულობას თვითონ გრძნობდა. დაარსა ტფილისში ეგრედ წოდებული კეთილშობილთა სასწავლებელი, ღებულობდა ზომებს ქვეყნის ეკონომიურად მოღონიერებისათვის, შეადგინა კიდეც შესაფერისი პროექტები, თუმცა მათი განხორციელება ვერ მოასწრო. მოიწვია რუსეთიდგან ექიმები, მისსავე დროს თავად-აზნაურებს ნება მიეცა თავიანთ წინამძღოლების არჩევისა წოდებრივ ინტერესებისა დასაცველად. თავად-აზნაურობის მისაზიდავად რუსის ჯარის სამსახურში, ციციანოვი აგზავნიდა თავად-აზნაურთა შვილებს რუსულ სამხედრო სასწავლებლებში და სხ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სამეფო სახლის წევრთა გადასახლება რუსეთს. ციციანოვმა ჩამოსვლისთანავე უპირველესი ყურადღება მიაქცია სამეფო სახლის წევრთა გადასახლებას რუსეთში, რადგან რუსის მთავრობა უხერხულად სთვლიდა დედოფლების და მეფის-ძეთა დატოვებას საქართველოში მეფობის მოსპობის შემდეგ. გიორგი მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ და მიხაილი ჯერ კიდევ მარტში 1801 წ. გაემგზავრნენ რუსეთს. 1803 წ. ციციანოვის მიერ მიღებულ ზომებით გაგზავნილ იქმნენ მემკვიდრე ბატონიშვილი დავით და აგრეთვე ვახტანგ ირაკლის-ძე. ამის შემდეგ ციციანოვმა გარდასწყვიტა გიორგი XII-ის ქვრივის მარიამ დედოფლის გაგზავნაც, მაგრამ დედოფალი წასვლაზედ უარს აცხადებდა. 18 აპრილს 1803 წ. დედოფალთან მივიდა ჯარის-კაცებით გენ. ლაზარევი, შევიდა მისს საწოლ ოთახში და გადაჭრით მოთხოვა მას რუსეთში წასვლა. დედოფალმა ამოიღო ხანჯალი და მოკლა ლაზარევი იქვე. მარიამი დააპატიმრეს და წაიყვანეს რუსეთს, სადაც დააყენეს ბელგოროდის მონასტერში. 1811 წ. მას ნება მისცეს მოსკოვში ცხოვრებისა, სადაც აღესრულა 1851 წ.. მისი გვამი მოასვენეს და დაფლეს მცხეთას.

იმავე 1803 წ. ციციანოვმა გაგზავნა პეტერბურგს ერეკლე II-ის ქვრივი დედოფალი დარეჯან, რომელიც რუსეთშივე აღესრულა (8 ნოემბ. 1807 წ.).

სხვა ბატონიშვილების მეტი ნაწილი აგრეთვე ძალით თუ ნებით გაემგზავრნენ რუსეთს. მხოლოდ ალექსანდრე ბატონიშვილმა არ მოინდომა რუსეთთან შერიგება და რუსებთან ხანგრძლივ ბრძოლის შემდეგ დარჩა სამუდამოდ სპარსეთს.

ჭარისა და ელისენის დამორჩილება. ციციანოვი ამასთანავე ენერგიულად შეუდგა ქართლ-კახეთის საზღვრების შემომტკიცებას და მეზობელ მიუსვენარ სამფლობელოების ალაგმვას. ამ მხრივ ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჭარს, როგორც ლეკთა თარეშების ბუდეს. ციციანოვმა გაგზავნა ორი პოლკი რუსის ჯარი, კახეთისა და ქიზიყის ჯარითურთ ჭარის დასამორჩილებლად გენ. გულიაკოვის წინამძღოლობით. ჭარში იმ დროს იმყოფებოდნენ მეფის-ძენი ალექსანდრე და თეიმურაზ, რომელნიც ლეკთა დახმარებით ცდილობდნენ რუსებისთვის ზიანის მოტანას. რუსების ჯარმა დაამარცხა ჭარ-ბელაქნის ლეკები, მოაოხრა მათი სოფლები და შემდეგ საბოლოოდ დაიმორჩილა. ამასთან ერთად მიიღო რუსეთის ქვეშევრდომობა ელისენის სულთანმა (1803 წ.).

ჭარ-ბელაქნის დაპყრობამ და ელისენის შემოერთებამ თუმცა მთლად ვერ მოსპო ლეკთა თარეშები, მაგრამ ფრიად თვალსაჩინოდ შეასუსტა ის და ამ ბოროტებასთან ბრძოლა რუს რეგულიარულ ჯარისა და ქართულ მილიციის წყალობით თვალსაჩინოდ გაადვილდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ციციანოვის დროს რუსეთის სამფლობელო ამიერ-კავკასიაში გადაიჭიმა კასპიის ზღვიდგან შავ-ზღვამდის. მისს დროს ოდიშის სამთავრო და იმერეთის სამეფო გურიითურთ შეუერთდა რუსეთს.

ბრძოლა იმერეთის მეფის სოლომონ II-სა და გრიგოლ დადიანს შორის. სოლომონ II-მ თავისი მეფობის განმტკიცებისთანავე აღადგინა ყველა ის ხელისუფალნი, რომელნიც დავით მეფის დროს დამდაბლებული იყვნენ და საზოგადოდ შეუდგა სამეფოს შინაურ საქმეების მოგვარებას. ამის შემდეგ მეფის მთავრობის ყურადღება მიპყრობილ იქმნა ისევ ოდიშისაკენ. გრიგოლ დადიანი, განლაღებული მეფისათვის გაწეულ დახმარებით, თავს დამოუკიდებელ მფლობელად სთვლიდა და მეფისადმი მორჩილების გამოხატვას ერიდებოდა. ოდიშის შემომტკიცება შეადგენდა 70-იან წლებიდგან, სოლომონ I-ს მიერ რაჭის საერისთაოს დაპყრობის შემდეგ, იმერეთის ხელმძღვანელ წრეების მთავარ საზრუნავ საგანს. მხოლოდ შინაური არევ-დარევა ხელს უშლიდა აქამდის ამ აზრის განხორციელებას. ეხლა კი, როდესაც შიგნით მდგომარეობა უკვე საკმაოდ გამორკვეული იყო, ოდიშის საკითხი კვლავ წამოყენებულ იქმნა. მაგრამ სადადიანოს უშუალოდ დასაპყრობად და შემდეგ ერთი ცენტრალურ მართველობით ქვეყნის შესაკავშირებლად იმერეთს ამ დროს არც სამხედრო და არც შინაური შემოქმედებითი ძალა არ შესწევდა და ამიტომ იმერეთის მთავრობა დაკმაყოფილდა გრიგოლის წინააღმდეგ მისი ძმის მანუჩარის დაპირდაპირებით, მით უმეტეს რომ ამ უკანასკნელს მეფის ერთგულად ეჭირა თავი. ეს დაპირდაპირება გათავდა იმით, რომ მალე გრიგოლ დადიანი მეფის ბრძანებით გარდააგდეს და დადიანად დასვეს მანუჩარი. გრიგოლმა მაშინ კავშირი შეკრა დავით მეფე ყოფილთან, თითონ წამოიყვანა ჯარი სამურზაყანო-აფხაზეთიდგან, ხოლო დავით მეფე კი ახალციხიდგან მიწვეულ ლეკის რაზმებით და თავისი მომხრეებით დადგა ქუთაისის ახლოს. მაშინ მეფემ თავისი ჯარით თავს დაასხა ღამით ბანძის ახლოს დაბანაკებულ გრიგოლ დადიანს სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი და ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი, რომელთაც დაამარცხეს მოწინააღმდეგე, გაფანტეს აფხაზები და მაშინვე მობრუნდნენ ქუთაისს. დავით მეფე-ყოფილმა ამის შემდეგ ვერ გაბედა შებმა, მოცილდა ქუთაისს და გამაგრდა მათხოჯს. გრიგოლ დადიანმა კი სთხოვა შემწეობა აფხაზეთის მთავარს ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ შერვაშიძეს, რომელიც მივიდა ხიბულას. სოლომონ მეფე ეხლა თავს დაესხა მათხოჯს დაბანაკებულს დავით მეფე-ყოფილს და დაამარცხა ის. ამისმა მხილველმა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგმა არ მოინდომა ბრძოლა და წავიდა აფხაზეთს. გრიგოლი დადგა ოსმალებთან ფოთს, ხოლო დავით წავიდა ახალციხეს, სადაც ცოტა ხნის შემდეგ გარდაიცვალა ყვავილით (12 იანვ. 1795 წ). დადიანობა დაიპყრო მანუჩარმა.

ფოთს გაქცეული გრიგოლ წავიდა ახალციხეს ოსმალთაგან რაიმე დახმარების მოსაპოებლად. მაგრამ როდესაც იქ ვერას გახდა, მივიდა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ერეკლე II-სთან, რომლის შვილის-შვილი ტახტის მემკვიდრის გიორგის ასული ნინო მას ცოლად ჰყავდა. ერეკლემ იკისრა შუამავლობა გრიგოლსა და მეფე სოლომონს შორის. გრიგოლი დააბინავეს ქუთაისს, მაგრამ დადიანობა კვლავ ეჭირა მანუჩარს: სოლომონ მეფე გადაჭრით წინააღმდეგი იყო გრიგოლისთვის ოდიშის დაბრუნებისა.

ქუთაისში მცხოვრებ გრიგოლმა თანდათან კავშირი გააბა ოდიშში მყოფ თავისს მოიხრეებთან, რომელთა შორის პირველი ადგილი ეჭირა მისს ბიძას დადიანისძეს გიორგის. ამ უკანასკნელმა გადმოიბირა გრიგოლის მხარეზე ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი, რის შემდეგ გრიგოლ ღამე გაიპარა ქუთაისიდგან თავისი ოჯახობით, ავიდა ნოღას ციხეს და გამაგრდა იქ. ქუთაისში ამ ამბავმა დიდი აღელვება გამოიწვია. მეფე, მანუჩარ დადიანთან ერთად, შემოერტყა ნოღას ციხეს, მაგრამ ვერ აიღო ის და შემდეგ დაიწყო მოლაპარაკება გრიგოლ დადიანთან, რომელიც გათავდა მათი ურთიერთ შორის მორიგებით. გრიგოლმა მიიღო დადიანობა, ხოლო მისს ძმას მანუჩარს კი მიეცა სალიპარტიანო (1799 წ.), მაგრამ მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 15 დეკ. 1799 წ. მოკვდა მთავარი მრჩეველი გრიგოლ დადიანისა ბიძა მისი გიორგი და მეფემ კვლავ მოინდომა ოდიშის დაპყრობა, ამ მიზნით მან დააპირა ქაიხოსრო გელოვანის კვლავ თავისკენ მიმხრობა, მაგრამ გრიგოლმა დაასწრო და ქაიხოსრო მოაკვლევინა. მეფემ დროებით თავი მიანება თავისი გეგმის განხორციელებას და უფრო მოხერხებულს დროს უცდიდა.

ბრძოლა სოლომონ II-სა და დადიანს შორის ისევ განახლდა. 1801 წ. ქართლ-კახეთში დამკვიდრდნენ რუსნი და ამ გარემოებამ დაარჩქარა ახალი შეტაკება მეფესა და გრიგოლ დადიანს შორის. აღმოსავლეთიდგან იმერეთზე მომდგარი რუსთა საშიშროება ცხად ხდიდა შინაურ ძალების შეკავშირების საჭიროებას, ამიტომ მეფემ გარდასწყვიტა ოდიშის შემოსამტკიცებლად გრიგოლის იქიდან გარდაგდება. დიდის ჯარით სოლომონ II გადავიდა ოდიშს და დადიანად დასვა მანუჩარ, მაგრამ გრიგოლი ვერ განდევნა. ის თავისს მომხრეებით ხან ხორგას იმყოფებოდა და ხან ხეთას, ჭაქვიჯს და ნოღას, ხოლო შემდეგ გადავიდა ლეჩხუმს. მეფე მანუჩარ დადიანითურთ მივიდა ლეჩხუმს, დაიპყრო ის გარდა მურის ციხისა, სადაც გამაგრებულიყო გრიგოლი. გრიგოლმა შემოუთვალა მეფეს, მანუჩარი დაუტოვე და ლეჩხუმი ჭყვიშის ციხითურთ მიირთვიო. ამ ნიადაგზე მოხდა შეთანხმება. მანუჩარმა თავისი თავი მარტოდ მიტოვებული რომ ნახა, მოურიგდა ძმას, რის შემდეგ გრიგოლმა თავისი პირობა არ აღასრულა. მეფემ შემოიკრიბა ჯარი და წავიდა ლეჩხუმს (ივლ. 1802 წ.), შემოადგა ციხე ჭყვიშს, სექტემბერში აიღო ის და დაიბანაკა ლაილაშს. გრიგოლი თავისი ჯარით დადგა უსახელოს, სადაც მას რამდენიმე დღის შემდეგ თავს დაესხა მეფე. მოხდა სასტიკი ბრძოლა, რომელიც გათავდა დადიანის დამარცხებით. მე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ფე შემოადგა დეხვირის ციხეს, რომელიც გაემაგრებია ბეჟან ყრუა-შვილს, შეთხარა ციხე და აიღო, დაიპყრო ლეჩხუმი და დაადგინა მის მოურავად ქაიხოსროს შვილი ბერი. დადიანობა მეფემ უბოძა გრიგოლის მეორე ძმას ტარიელს და თვითონ დაბრუნდა ქუთაისს (ოქტომბერში 1802 წ.). დამარცხებულ გრიგოლმა მიმართა შემწეობისათვის ისევ აფხაზეთის მთავარს ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ შერვაშიძეს. მან მოითხოვა ფული, ხოლო ამის გარდახდის წინდად ანაკლია და აგრეთვე მძევლად უფროსი შვილი ლევანი. გრიგოლი დასთანხმდა, რის შემდეგ შერვაშიძემ შემოიკრიბა 20 ათასი კაცი 3 ზარბაზნით, გადმოიარა ოდიში და დადგა აბედათს (ნოემბერს 1802 წ.). მეფე დიდის ჯარით მივიდა ივანდიდს. შერვაშიძემ ვერ გაბედა მეფესთან შებრძოლება და უკან გაბრუნდა, სოლომონ II კი შევიდა ოდიშს და დაიპყრო ის გარდა ორიოდე სიმაგრისა, როგორც, მაგ., გორდის და ნოღას ციხისა.

გრიგოლ დადიანი ეძიებს რუსეთის ქვეშევრდომობას. გრიგოლ დადიანმა მაშინ საბოლოოდ გადასწყვიტა მიემართა რუსის მთავრობისათვის დახმარების და მფარველობის თხოვნით. ამ გვარი შუამდგომლობა მას უკვე 1802 წ. ივნისში ჰქონდა აღძრული, მაგრამ ეხლა გრიგოლი დაბეჯითებით თხოულობდა დახმარებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეპირებოდა ოსმალეთისადმი მიმართვას. გრიგოლის თხოვნა სწორედ შეესაბამებოდა რუსის მთავრობის მისწრაფებას ტფილისიდგან შავი ზღვისკენ თავისთვის გზის გაკაფვის შესახებ და ამიტომ ციციანოვს ეს დიდად სასიამოვნოდ დაურჩა. 1803 წ. თებერვალში ციციანოვი შეეკითხა რუსეთის ელჩს კოსტანტინოპოლში, გაეგო ხომ არ ჩათვლის ოსმალეთი რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფო სამთავროების დაპყრობას 1774 წლის კუჩუკ-კაინარჯის ზავის დარღვევადო. თითონ კი ამასობაში დაიწყო მოლაპარაკება გრიგოლ დადიანთან რუსეთის ქვეშევრდომაში შესვლის პირობების შესახებ. ეს მოლაპარაკება გაგრძელდა 1803 წლ. დასასრულამდის.

იმერეთი და რუსეთის შემოსვლა ქართლ-კახეთში. რუსის მართველობის დამკვიდრებას ქართლ-კახეთში იმერეთის მართველი წრეები დიდის უსიამოვნობით შეხვდნენ. სოლომონ II-ს და მისს თანამოაზრეთ ძალიან კარგად ესმოდათ, თუ რა დიდს საფრთხეს წარმოადგენდა იმერეთის დამოუკიდებელ არსებობისათვის რუსეთის აღმოსავლეთ საქართველოში დამკვიდრება. ამიტომაც თავიდანვე იმერეთი მოექცა რუსეთის საწინააღმდეგო მიმდინარეობაში და ამიტომ ყველა ისინი, რომელნიც განსაკუთრებით უკმაყოფილონი იყვნენ რუსის მართველობის დამკვიდრებით ქართლ-კახეთში, პოულობდნენ იქ თავისს თავშესაფარს. რუსეთის მოწინააღმდეგე ჯგუფის მეთაური სოლომონ ლიონიძე 1801 წელსავე იმერეთს გადავიდა, შევიდა სოლომონ მეფის სამსახურში, დაინიშნა მდივანბეგად და მალე გახდა მეფის მარჯვენა ხელი და პირველი თანამზრახველი. ასევე პატივით მიღებულ იქმნენ იმერეთს გადასულნი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მეფის-ძენი იულონ და ფარნაოზ, მალხაზ ანდრონიკაშვილი და სხვა. მაგრამ რადგანაც მეფის ყურადღება ამ დროს მიპყრობილი იყო ოდიშის დაპყრობაზე, ამიტომ რუსის მთავრობის წინააღმდეგ დროგამოშვებითი გამოსვლები ქართლ-კახეთის ტერიტორიაზე ვერ პოულობდა დახმარებას იმერეთის სამხედრო ძალის მხრივ. მაინც სოლომონ II-ს დიდი მორალური გავლენა ჰქონდა ახალი რეჟიმით აღმოსავლეთ საქართველოში უკმაყოფილო გავლენიან ელემენტებზე.

რუსეთი ერევა იმერეთის საქმეებში. იმერთა ხელმძღვანელი წრეების უნდობლობა კიდევ უფრო განაძლიერა რუსეთის პირველმავე დიპლომატიურ ნაბიჯებმა იმერეთის მიმართ, რომელიც თან მოჰყვა ქართლ-კახეთში მეფობის გაუქმებას მით უმეტეს, რომ საკითხიც, რომელმაც ეს დიპლომატიური ურთიერთობა გამოიწვია, განსაკუთრებული ხასიათისა იყო. სახელდობრ, მეფე დავით II-ის სიკვდილის შემდეგ იმერეთში დარჩა მისი მცირეწლოვანი შვილი ბატონიშვილი კოსტანტინე. როგორც ტახტის მოსალოდნელი პრეტენდენტი, ის სოლომონ II-ს მუხურის ციხეში ჰყავდა დაპატიმრებული. ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების შემდეგ ბატონიშვილის დედამ დედოფალმა ანამ შუამდგომლობა აღძრა იმპერატორ ალექსანდრე I-ს წინაშე მისი შვილის ტყვეობიდგან განთავისუფლების შესახებ. ამ დავალებით 1802 წ. იმერეთს გამოგზავნილ იქმნა იმპერატორის წერილით სოკოლოვი, რომელიც მივიდა მეფესთან, როდესაც ეს უკანასკნელი თავისი ჯარით ჭყვიშის ციხეს შემორტყმოდა, სადაც გრიგოლ დადიანის მეციხოვნენი გამაგრებულიყვნენ. მეფემ არ დააკმაყოფილა იმპერატორის თხოვნა და სოკოლოვი ხელცარიელი გაისტუმრა (აგვისტოს 1802 წ.). ამის შემდეგ მთავარ-მართებელმა ციციანოვმა კვლავ აღძრა შუამდგომლობა მეფის წინაშე კოსტანტინეს განთავისუფლებისა და რუსეთში წარგზავნის შესახებ. ეხლა უკვე უარის თქმა ურთიერთობის გაუმწვავებლად არ შეიძლებოდა. კოსტანტინე გაანთავისუფლეს და გაგზავნეს ტფილისს, ხოლო იქიდან კი რუსეთს.

სოლომონ II დასავ. საქართველოს გაერთიანების აზრით ეძიებს რუსეთის მფარველობას. გრიგოლ დადიანის მიერ რუსეთის მთავარ-მართებელთან გამართულ მოლაპარაკებამ დიდათ შეაფიქრიანა იმერეთის მართველი წრეები. ცხადი იყო, რომ რუსეთის პოლიტიკის გარეშე დგომა ასეთ პირობებში დიდს საფრთხეში აგდებდა ქვეყნის თავისუფლებას. ამიტომ არსებულ პირობებში შესაძლებელის შენარჩუნების მიზნით სოლომონ II-მ. გარდაწყვიტა თვით მოეთხოვა რუსეთის მფარველობა და წინდაწინვე პეტერბურგის მთავრობასთან შესაფერისი ტრაქტატის შეკვრით უზრუნველეყო თავისი უზენაესი უფლებები მთელს დასავლეთს საქართველოზედ. იმერეთის მთავრობის პოლიტიკა მიისწრაფოდა გათიშულ სამეფო-სამთავროების შეკავშირებისა და გაერთიანებისაკენ და მეფეს სურდა რუსეთთან აუცილებელი დაკავშირება ამ მიზნის მისაღწევად რამოდენადმე მაინც გამოეყენებინა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ აზრით აგვისტოში 1803 წ. მეფის ელჩად მიდის პეტერბურგს ხოლომონ ლიონიძე, რომელმაც მისვლისთანავე წარუდგინა რუსის მთავრობას თავისი მეფის შუამდგომლობა რუსის ქვეშევრდომობაში მიღების შესახებ მისი მემკვიდრეობითი უფლების ცნობით სამეფო ტახტზე და სამეფოს გარეშე და შინაურ მტერთაგან დაცვის პირობით. ცალკე ნოტაში სოლომონ ლიონიძე ვრცლად აღნუსხავდა, თუ რა ეკონომიური და პოლიტიკური მნიშვნელობა ექმნებოდა რუსეთისთვის შავი ზღვის სანაპიროზე—აფხაზეთსა, ოდიშსა და გურიას—ფეხის მომაგრებას, როდესაც ამ ქვეყნების ერთად ერთი კანონიერი პატრონი—იმერეთის მეფე რუსეთის ქვეშევრდომობაში იქმნებოდა მიღებული.

დადიანი ღებულობს რუსის ქვეშევრდომობას. მოლაპარაკება ციციანოვსა და გრიგოლ დადიანს შორის ამასობაში ჩქარის ნაბიჯით წინ მიდიოდა.

4 დეკ. 1803 წ. დადიანმა ხელი მოაწერა რუსეთის იმპერატორის სახელზე თხოვნის სახით შედგენილ პირობის მუხლებს, რომლის ძალით ის თავისი კანონიერი მემკვიდრეებით უნდა აღიარებულ ყოფილიყო მთავრად. ინვესტიტურის ნიშნად ყოველს ახალს მთავარს იმპერატორის მიერ დამტკიცების დროს უნდა მისცემოდა სამთავრო დროშა და ხმალი. ოდიშში მოისპო დამნაშავეთა სიკვდილით ან გახებეირებით (ხელ-ფეხის და ცხვირის მოჭრით) დასჯა. სამთავროში უნდა დამდგარიყო რუსის ჯარი. რუსთა მიერ მადნეულობის დამუშავებისას ან ქალაქის აშენებისას შემოსავლის ერთი ნაწილი უნდა მისცემოდა მთავარს. საბაჟო შემოსავალიც ახალი ნავთ-სადგურისა, თუ რუსები ასეთს მოაწყობდნენ და ააშენებდნენ, ჩაირიცხებოდა რუსეთის ხაზინაში. ფიცის მიღებისას რუსის მთავრობის წარმომადგენელმა, რომელიც ახალციხის და ფოთის გზით მივიდა ტფილისიდგან ოდიშს, მიართვა დადიანს ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა.

გრიგოლ დადიანი იპყრობს ოდიშს. ამ ამბავმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ქუთაისში, სადაც საქმე უკვე წაგებულად ჩასთვალეს. მეფემ მაშინვე მიმართა ოსმალეთის მთავრობას მფარველობის და რუსეთის წინააღმდეგ დახმარების თხოვნით, ადგილობრივ კი იწყო მნიშვნელოვან პუნკტების გამაგრება ლეჩხუმსა და ოდიშს. ასე, მაგალითად, დაიჭირა თამაკონის ციხე, მაგრამ დადიანის რუსეთის მფარველობაში შესვლას უკვე თავისი გავლენა მოეხდინა ოდიშის და ლეჩხუმის იმ თავკაცებზე, რომელნიც მეფის მხარეზე იყვნენ გადასულნი და მდგომარეობა შეირყა. მალე მეფეს გადუდგა ლეჩხუმის მოურავი ბერი გელოვანი. გრიგოლ დადიანმა ნოღას ციხიდგან მცირედი რაზმით დაიჭირა თამაკონი, ხოლო იქიდან ბერი გელოვანის მიწვევით დაიპყრო ლეჩხუმი გარდა ჭყვიშის ციხის და მისი არემარესი (აპრილ. დასაწყ. 1804 წ.). მთელი ოდიში ისევ მას დაემორჩილა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სოლომონ II იძულებით ღებულობს რუსის იმპერატორის ქვეშევრდომობას. დადიანთან მოლაპარაკების დამთავრების შემდეგ რუსის მთავრობამ ზედმეტად ჩასთვალა იმერეთის მეფესთან იმ პირობებით ხელშეკრულების დადება, როგორც ამას სოლ. ლიონიძე თხოულობდა პეტერბურგს. ამიტომ რუსეთის მთავრობამ მოიმიზეზა მეფის მიერ ოსმალეთთან დაწყებული მოლაპარაკება, რომლის შესახებ ბუნდოვანმა ცნობამ პეტერბურგამდისაც მიაღწია, და სოლ. ლიონიძე უკან გამოისტუმრა. მას განუცხადეს, რომ იმერეთის საქმის გარდაწყვეტა ციციანოვს აქვს მინდობილი. ციციანოვს კი პეტერბურგიდგან ბრძანება მოუვიდა იმერეთის მეფე დაემორჩილებინა ანდა სამეფო დაეპყრო. მთავარმართებელმა მისწერა სარდალს ქაიხოსრო წერეთელს, რომ თუ მეფე რუსეთის ქვეშევრდომობას არ ითხოვს, ჯარებს დავსძრავო და მართლაც იმერეთისაკენ დაიძრა ერთი რუსის პოლკი. ამ დროს ციციანოვს განჯის სახანო ახალი დაპყრობილი ჰქონდა და ამიტომ მისი პრესტიჟი დიდად აწეული იყო. იმერეთში გარდასწყვიტეს დაეთმოთ რუსებისათვის და ამიტომ მეფის ელჩებად წარგზავნილ იქმნენ სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი და სეხნია წულუკიძე. ელჩებმა განუცხადეს ციციანოვს, რომ მეფე მზადაა მიიღოს რუსეთის ქვეშევრდომობა, მხოლოდ ითხოვს დაუტოვონ მას ლეჩხუმი. ციციანოვმა ამაზე უარი განაცხადა, რადგან ლეჩხუმი სამეგრელოს სამთავროზე იყო მითვლილი. ელჩების თხოვნით ციციანოვმა, მაინც გაგზავნა მეფესთან პირისპირ მოსალაპარაკებლად კამერგერი გრაფი ვორონცოვი (შემდეგ კავკასიის ნამესტნიკი), რომელსაც თან გააყოლა თხოვნის სახით დაწერილი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის პირობები. მოლაპარაკება მაინც ჭიანურდებოდა. მაშინ ციციანოვმა საქმის დასაჩქარებლად გაიღო ქრთამი ზოგიერთ იმერეთის გავლენიან პირთა მოსასყიდლად, რომელთაც მეფის დარბაზში ხმა ჰქონდათ.

ამავე ხანში ტფილისში ჩამოვიდა პეტერბურგიდგან სოლ. ლიონიძე, რომლის ხელით ციციანოვმა გაუგზავნა მეფეს ახალი ნოტა პირობების მიღების შესახებ. თან იწვევდა საზღვარზე პირადად მოლაპარაკების გასამართავად. მეფე ამაზე დასთანხმდა, გამოვლო ჩხერის ციხე და მივიდა ელაზნაურის მინდორზე, სადაც ინახულა ციციანოვი, რომელიც ჯარით გადასულიყო იმერეთს. მეფე თანახმა იყო ქვეშევრდომობის პირობებზე ხელის მოწერისა, მხოლოდ თხოულობდა ლეჩხუმის მისთვის დამტკიცებას. რადგან მოლაპარაკება გრძელდებოდა, ამიტომ ციციანოვმა უბრძანა მასთან მყოფ პოდპოლკ. ერისთავს ჯარი დაეძრა და ახლომახლო სოფლები რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დაეფიცებინა. მაშინ 25 აპრილს 1804 წ. მეფე იძულებული გახდა ხელი მოეწერა თხოვნითი მუხლებისათვის. ამ მუხლების მიხედვით მეფე აღიარებდა რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომობას და უარს აცხადებდა ყოველგვარ პრეტენზიებზე ოდიშის შესახებ. ეკონომიური ხასიათის პირობანი ისეთივე იყო, როგორც დადიანთან რუსეთის მიერ დადებულ ხელშეკრულებაში. ბატონიშვილს კონსტანტინეს, რომელიც მეფის უშვილო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბისა გამო ცხადდებოდა ტახტის მემკვიდრედ, ეძლეოდა საუფლისწულო. ცალკე პირობით კიდევ განმარტებული იყო, რომ იმერეთში რუსის ჯარი არ უნდა დამდგარიყო ერთ როტაზე (120 კაცზე) მეტი, გურია აღიარებულ იქმნა მეფის ხელმწიფობის ქვეშ მყოფად, ხოლო ლეჩხუმის საკითხი ღიად დარჩა. მეფეს ნება მიეცა ისტორიული საბუთები წამოეყენებინა თავისი უფლების დასამტკიცებლად ამ მხარის შესახებ, რის შემდეგ საკითხი საბოლოოდ უნდა გარდაწყვეტილიყო.

იმერეთთან დადებული ხელშეკრულება დამტკიცებულ იქმნა რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ს მიერ 4 ივლისს 1804 წ. და სოლომონ II-ს ამ შემთხვევისა გამო მიეცა ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა. რუსის ჯარი ზღვით მივიდა ყულევს და დადგა ოდიშს და ქუთაისს. ქუთაისშივე დადგა ლიხთ-იმერეთის მეფე—მთავრებთან რუსეთის რეზიდენტად დანიშნული ლიტვინოვი.

ამ გვარად, თუმცა იძულებით, მაგრამ იმერეთის სამეფო მაინც დაექვემდებარა რუსეთის იმპერიას. რუსის მართველი წრეები ტფილისში და მათი წარმომადგენლები ქუთაისში იმდენად აგრესიულ ვზას ადგნენ, რომ არავითარ ნდობას იმერთ შორის არ იწვევდნენ. თავისს მხრივ არც რუსეთის მთავრობის წარმომადგენლებს სწამდათ, რომ მეფე გულწრფელად შეურიგდებოდა ძალად მოხვეულ ხელშეკრულებას. ამასთანავე ოდიშზე უარის თქმა და მეფის ფაქტიურად დადიანთან გათანასწორება დიდი შეურაცხყოფა იყო იმ საუკუნებით შემუშავებულ უფლებრივ შეგნებისა, რომელიც ახასიათებდა იმერეთის მეფეთა სახელმწიფოებრივ შემეცნებას. ლეჩხუმის საკითხის გარდაწყვეტაც შეჩერდა. აღშფოთება გრიგოლ დადიანისადმი ფრიად დიდი იყო, რადგან მას სთვლიდნენ მთავარ მიზეზად რუსების დასავლეთ საქართველოში შემოსვლისა. მალე დადიანიც მოკვდა (24 ოქტომ. 1804 წ.) და მისს სიკვდილში ბრალს სდებდნენ მასთან საწამლებლად მიწვეულს პატრ ნიკოლას, **რომელ**იც მეფესთან დაახლოებული იყო და იმერეთის საქმეების **გულმ**ოტკივრად ითვლებოდა.

ლევან V-ის გადადიანება. გრიგოლ დადიანის მემკვიდრედ ითვლებოდა მისი 12 წლის ვაჟი ლევან, რომელიც მძევლად ჰყავდა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ შერვაშიძეს. რუსის მთავარ-მართებელმა ციციანოვმა მოითხოვა ლევანის განთავისუფლება, მაგრამ შერვაშიძემ ამაზედ უარი განაცხადა ფულის მიუცემლად. ამ დროს ყულევს ზღვით მოვიდა ახალი რუსის ჯარი გენ. რიხკოფის უფროსობით. რიხკოფი ოდიშ-ლეჩხუმის ჯარით მიადგა ანაკლიას, რომელიც აგრეთვე შერვაშიძეს ეპირა, აიღო ის და ეპირებოდა აფხაზეთზე გალაშქრებას, როდესაც შერვაშიძემ გაანთავისუფლა ლევანი. იმპერატორის ბრძანებით ის დაინიშნა მთავრად, მას მიებოძა დროშა, ხმალი და გენერალ-მაიორის ჩინი. ამასთანავე ახალგაზრდა მთავრის მცირეწლოვანობისა გამო სამეგრელოს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რეგენტად იმპერატორის მიერ დაინიშნა დედა მისი ნინო დედოფალი· რომელთანაც შესდგა საბჭო 4 წევრისაგან, ესენი იყვნენ ნიკოლოზ დადიანის ძე („დიდ ნიკოდ“ წოდებული, ისტორიკოსი), ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ბესარიონ, სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი და ლეჩხუმის მოურავი ბერი გელოვანი.

რუსნი იპყრობენ აზერბეიჯანის სახანოებს. ამასობაში რუსეთი ავრცელებდა თავისს ბატონობას ამიერ-კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილებშიც. 1804 წ. იანვარში ციციანოვმა იერიშით აიღო განჯის ციხე, თვით ჯავათ-ხანი განჯისა ბრძოლის დროს დაიღუპა და განჯის სახანოში შემოღებულ იქმნა რუსული მართველობა.

განჯის აღებამ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა აზერბეიჯანის სახანოებსა და სპარსეთშიაც. სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, ნიჭიერი და ენერგიული აბას-მირზა ჯარით შემოვიდა ერევნის სახანოში. მეფის ძენი ალექსანდრე, ფარნაოზ და თეიმურაზ საქართველოს თათრების ელის ჯარით დადგნენ ბამბაკს, რომ სპარსელების ჯარის გამარჯვებისთანავე ტფილისისკენ წამოსულიყვნენ. მაგრამ ციციანოვმა 25 ივნ. 1804 წ. დაამარცხა აბას-მირზა მდ. ზანგის ნაპირას, შემოარტყა ალყა ერევანს და თუმცა ის ვერ აიღო, მაგრამ სპარსეთის შემოსევის საშიშროება ამ ხანად მოსპო.

შემდეგ წელს ციციანოვმა სათანადო მოლაპარაკების შემდეგ რუსეთს დაუქვემდებარა შურაგელი, ყარაბაღისა და შაქის სახანოები (1805 წ.). აბას-მირზამ ამის საპასუხოდ გადმოლახა ერევნის სახანო და შემოესია განჯის მხარეს, მაგრამ რუსის ჯარმა განდევნა სპარსელები.

რუსის მფლობელობის უზრუნველსაყოფად აზერბეიჯანის სახანოებში საჭირო იყო ბაქოს სახანოს დამორჩილებაც. გენ. ზავალიშინს ებრძანა ზღვით ჯარის გადმოსხმა და ბაქოს დაჭერა, მაგრამ რადგანაც ბაქოს ხანმა ჰუსეინ-ყულიმ მედგარი წინააღმდეგობის უნარი გამოიჩინა, ამიტომ ციციანოვმა თვით გაილაშქრა მისს წინააღმდეგ. გზად მან დაუქვემდებარა რუსეთს შირვანის სახანო და შემდეგ მიადგა ბაქოს. ჰუსეინ-ყულიმ თანხმობა განაცხადა რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღებაზე. ხანი გამოეგება ციციანოვს ციხის გასაღების მისართმევად, მაგრამ ამ დროს მისი მხლებლები დაეცნენ რუსთა მთავარ-მართებელს და მოკლეს ის (8 თებერ. 1806 წ.).

ციციანოვის მოკვლის შემდეგ — ეხლა კავკასიის — მთავარ-მართებლად დანიშნულ იქმნა გრაფი ღუდოვიჩი. მისს დროს 1806 წ. რუსეთს შეუერთდა ბაქოს, ყუბის და დარუბანდის სახანოები, ყაიტაგი და ტერკის შამხალთა სამთავრო.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

იმერეთში რუსეთის წინააღმდეგობის გრძნობა ძლიერდება. ურთიერთობა იმერეთის მეფის სოლომონ II-სა და რუსის მთავრობას შორის რომელიც თავიდანვე ურთიერთ უნდობლობაზედ იყო დამყარებული, თანდათან რთულდებოდა. რუსის მთავარმართებელნი არც ფიქრობდნენ რუსეთის მიერ სოლომონ II-ის მიმართ თავისს თავზე მიღებულ ვალდებულებათა შესრულებას და შინაურ საქმეებში ჩარევით ცდილობდნენ მეფის ავტორიტეტის დასუსტებას და დამცირებას. მაგალითად, რუსეთის წარმომადგენელი იმერეთში ლიტვინოვი ერეოდა გურიის საქმეებში. გურიის მთავარი მამია, რომელიც სამი წლისა დარჩენილიყო თავისი მამის სვიმონ გურიელის 1792 წ. სიკვდილის შემდეგ, ჯერ კიდევ მცირე წლოვანი იყო და გურიას მართავდნენ დედა მისი დედოფალი მარინა და ბიძა ქაიხოსრო გურიელისძე. უფროსი ბიძა მამიასი ვახტანგ სერიოზულ პრეტენზიებს აცხადებდა სამთავროზე და რამოდენიმე ხნის განმავლობაში მეფის ნებართვით კიდეც განაგებდა გურიას. მამიას დანარჩენი ბიძების ლევანის და დავითის პრეტენზიები საბატონიშვილოს მიცემის შესახებ აგრეთვე ართულებდა გურიის შინაურ მდგომარეობას, ხოლო ყველაფერი ეს საბაბს აძლევდა რუსის მთავრობის წარმომადგენლებს გურიის საქმეებში ჩარეულიყო, რასაც მეფე თავისი უფლების უკანონო შეზღუდვად სთვლიდა.

ლეჩხუმის საკითხიც ბოლოს რუსებმა დადიანის სასარგებლოდ გარდასწყვიტეს. ოდიშის მართველობის შეჩენით მცხოვრებლები თავს დაესხნენ დეხვირის ციხეში ლეჩხუმს მყოფ მეფის მეციხოვნეთ, ხოლო ციხის დაცლის შემდეგ ის გარდაეცა, მიუხედავად მეფის პროტესტებისა, დადიანს. ამასთანავე რუსის მთავრობამ თან-და-თან განადიდა ქუთაისში და საზოგადოდ იმერეთში დაბინავებულ რუსის ჯარის რიცხვი, რაც ცდად ხდიდა რუსეთის პლანებს იმერეთის მიმართ. მეფეც ამ ზომას სამართლიანად მის წინააღმდეგ მიმართულად სთვლიდა. ამ მიზეზით სოლომონ II იძულებული გახდა 1805 წლიდგან განშორებოდა ქუთაისს და ამ ხნიდგან მომეტებულად ვარდციხეში ცხოვრობდა მთელი თავისი ჯარის თანხლებით. რუსის მოხელეთა უწესო საქცელი, რომელნიც ამის შემდეგ ქუთაისში თან-და-თან მეფის სასახლეში მოკალათდნენ და იმერთ თავადებს მოახლეებს ართმევდნენ, იწვევდა აგრეთვე დიდს აღშფოთებას. ასეთს პირობებში მეფე უარს აცხადებდა რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღებისათვის იმპერატორთან სამადლობელო დეპუტაციის წარგზავნაზე, რასაც ტფილისიდგან დაჟინებით თხოულობდნენ მთავარმართებელნი.

მდგომარეობა თან-და-თან მწვავდებოდა, ასე რომ 1807 წელს რუსის მთავრობამ უკვე საბოლოოდ გარდასწყვიტა მეფე ტახტიდგან ჩამოეგდო და იმერეთში ქართლ-კახეთის დაგვარად რუსის მართველობა შემოეღო. მაგრამ ამის განხორციელება მაშინვე შეუძლებელი იყო. იმერეთის მეფეს ქვეყანა ფრიად შემომტკიცებული ჰყავდა. თავისი ხა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მართლიანი და სათნოიანი მოპყრობით და ჰუმანიური პოლიტიკით სოლომონ II-ს საერთო სიყვარული ჰქონდა დამსახურებული. გარდა ამისა მას ანგარიშს უწევდნენ არა თუ ქართლ-კახეთში, სადაც თავადებს შორის ჯერ კიდევ ბლომად მოიპოვებოდა რუსის მართველობის დამყარების უკმაყოფილო ელემენტები, არამედ აზერბეიჯანის სახანოებშიც. ოსმალეთის მთავრობასთან და ახლო-მახლო ფაშებთანაც მეფეს კიდევ მიწერ-მოწერა ჰქონდა გამართული. ყველაფერი ეს ითხოვდა დიდს სიფრთხილეს რუსის მთავრობისაგან, რათა თავისი გეგმის უდროოდ გამოაშკარავებით ამიერ-კავკასიაში საერთო ცეცხლის ალი არ გაეჩაღებინა.

რუსნი ცდილობენ იმერეთის ზოგიერთ გავლენიან პირის თავისკენ გადაბირებას. რუსის მთავარ-მართებელნი ფრთხილად შეუდგნენ საქმის ოგვარებას. უპირველეს ყოვლისა ისინი შეეცადნენ მეფის ძალის დაქსაქსვას შიგნით სამეფოში ზოგიერთ გავლენიან პირთა თავისს მხარეზე გადაბირებით, რისთვისაც ზოგიერთ შემთხვევაში საჭირო გახდა ქრთამის გაღება ანდა კიდევ ისეთ დაპირებების მიცემა, რომელთა აუსრულებლობა თავისთავად ცხადი იყო. სახლთუხუცეს ზურაბ წერეთელს, „მაგალ., პირდებოდნენ მეფის გარდაგდების შემდეგ იმერეთის მართველობის ჩაბარებას. მრავლად დასაჩუქრებული, 1805 წლიდგან პოლკოვნიკის ჩინით დაჯილდოვებული ზურაბ წერეთელი ეხლა გენერლობის მოლოდინში მეფის საღალატოდ ემზადებოდა. სახლთუხუცესის გადაბირებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. როგორც უდიდესი მემამულე, ათასი კომლის მეპატრონე, და სამეფოს უპირველესი ხელისუფალი, ის დიდის გავლენით სარგებლობდა და მისი რუსეთისაკენ გადახრას ბუნებრივად მოყვა ზოგ სხვა გავლენიან პირთა გადაბირებაც. ამათ შორის იყვნენ ოტია და სეხნია წულუკიძენი და გენათელი მიტროპოლიტი ეფთიმე. შიგნით ამ გვარად ერთიანობა სამეფოს დაცვის საქმეში თან-და-თან ირღვეოდა.

ფოთის აღება რუსების მიერ რუსეთთან მოსალოდნელ შეტაკების დროს იმერეთისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ოსმალეთის დახმარებას. მართალია, საერთო ომის გამოწვევის შიშით ოსმალეთი ერიდებოდა აქტიურად ჩარევას იმერეთის საქმეებში, მაგრამ არა პირდაპირ მას შეეძლო თვალსაჩინო დახმარების აღმოჩენა. ფოთის ციხეს, რომელიც ოსმალების ხელში იყო, ამიტომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ეძლეოდა. რუსის მთავრობამ გარდასწყვიტა ჯერ ოსმალთა ამ სიმაგრისთვის მოელო ბოლო. 1807 წ. რუსის ჯარი ოდიშის რაზმებთან ერთად მიადგა ქალაქ ფოთს, ბრძოლით დაიჭირა ის და შემდეგ შემოადგა თვით ციხეს, მაგრამ ვერ აიღო.

პირველი ცდა ამგვარად უშედეგოდ ჩატარდა. მალე რუსის ჯარის უფროსი ლიხთ-იმერეთს გენ. რიხკგოფი მოკვდა (1808 წ.) და მის მა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გივრად დაინიშნა გენ. დიმ. ორბელიანი. ამის შემდეგ რუსის ჯარი, 12 როტა, აგვისტოში 1809 წ. კვლავ შემოერტყა ფოთის ციხეს, სადაც გამაგრებული იყო ბათომის ბეგი ქუჩუკ-ბეგ შერვაშიძე 600 კაცით. რუსის ჯართან იყო აგრეთვე ლევან დადიანი თავისი ლაშქრით. ციხის აღება უკვე დღე დღეზე მოსალოდნელი იყო, მაგრამ ამ დროს ფოთის ციხის მოსაშველებლად მოვიდა ტრაპეზუნტის ფაშა შერიფი 9 ათასი კაცით. რადგან ფოთის ციხის რუსების მიერ აღებას იმერეთისათვის ცუდი შედეგი ექმნებოდა, ამიტომ მეფის ბრძანებით მამია გურიელმა გზა დაანება შერიფ-ფაშას, რომელიც დაუახლოვდა ფოთს. მაშინ გენ. დიმ. ორბელიანმა ნიკ. დადიანისძის და სხვათა შუამდგომლობით დაიწყო ლაპარაკი მამია გურიელთან, რომელიც დათანხმდა რუსის მხარეზე გადასვლას და ცოტა ხნის შემდეგ თავისი ჯარით დაეცა ზურგში შერიფ-ფაშის ლაშქარს. მეორე მხრივაც შეუტიეს რუს-მეგრელთ, ოსმალნი დამარცხდნენ და ივლტოდნენ ზღვით ნავებით. ამის შემდეგ ფოთის ციხე დანებდა რუსთ (2 ნოემბ. 1809 წ.).

ამ გვარად რუსებმა ერთსა და იმავე დროს მიაღწიეს ორს მიზანს. მოსპეს ოსმალების ბაზა რიონის შესართავში და გადაიბირეს თავისს მხარეს მამია გურიელი.

იმერეთის სამეფოს დაპყრობა რუსთა მიერ. ამის შემდეგ რუსთა მთავრობამ გარდასწყვიტა ენერგიული მოქმედების დაწყება მეფის წინააღმდეგ. იანვარში 1810 წ. მას წარუდგინეს მოთხოვნილება: მეფეს უნდა გაეგზავნა რუსეთში დეპუტაცია, რომელშიაც უნდა ყოფილიყო ტახტის მემკვიდრე კონსტანტინე ბატონიშვილი, რუსეთიდგან კარგა ხანს უკვე დაბრუნებული და ეხლა დიდი მოწინააღმდეგე რუსების პოლიტიკისა, მალხაზ ანდრონიკაშვილი, სოლ. ლიონიძე, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, როსტომ ნიჟარაძე და სეხნია წულუკიძე. რუსის მთავრობის წარმომადგენლებს ამით სურდათ ჩამოეშორებინათ მეფისათვის მისი უახლოესი მრჩეველები და აგრეთვე ისეთი პირნი, რომელნიც (გარდა სეხნია წულუკიძისა) მეფის დიდად ერთგულნი იყვნენ. ამასთანავე მეფე უნდა გადასულიყო საცხოვრებლად ქუთაისს, სადაც რუსის ჯარის უფროსს ნაბრძანები ჰქონდა მისი შეპყრობა და ტფილისში გაგზავნა. ძოლაპარაკება ამის შესახებ გაგრძელდა 1810 წლის იანვარსა და თებერვლის პირველ ნახევარში. მეფე არ თანხმდებოდა წარმოდგენილ მოთხოვნილების შესრულებას და თავის მხრივ მოითხოვდა ხელშეკრულებით განსაზღვრულ პირობათა განხორციელებას, სახელდობრ ლეჩხუმის დაბრუნებას, რუსის ჯარის, ერთი როტის გარდა, იმერეთიდგან გაყვანას, ქუთაისის სასახლის დაბრუნებას და სხვა-და-სხვა შეურაცხყოფისათვის დაკმაყოფილებას. რადგანაც მოლაპარაკებიდგან არაფელი გამოდიოდა, ამიტომ 20 თებერვალს წინასწარ განზრახულ გეგმის თანახმად რუსებმა ქუთაისში იმპერატორის სახელით გამოაქვეყნეს ბრძანება მეფის ტახტიდგან გადაყენების და იმერეთში რუსის მართვე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლობის შემოღების შესახებ. ამავე დროს დაიძრა ჯარები. ლევან დადიანი 4,500 კაცით გადავიდა ცხენის-წყალს, გურიელიც ჯარით წამოვიდა იმერეთისაკენ. ხოლო თვით რუსის ჯარი დაიძრა ვარდციხისაკენ, სადაც იმყოფებოდა მეფე 4 ათასი კაცით. ვარდციხეში გამაგრება მეფემ ვერ შესძლო და არჩია ბაღდადისაკენ დახევა. რუსებს უკვე მოეჭრათ ხანის ხეობაში ახალციხისკენ გადასასვლელი გზები და ამასობაში იმერეთის დიდი ნაწილიც დაეფიცებინათ რუსეთის ერთგულობაზე. ციხეები, გარდა რამოდენიმე გამონაკლისისა, დანებდა რუსებს ან მათ მომხრეებს. მეფე გაჭირვებაში ჩავარდა და დაიწყო მოლაპარაკება რუსებთან. რუსეთის ჯარის უფროსმა გენ. სვიმონოვიჩმა ინახულა მეფე ფერსათის მთის ახლოს სალხინოს საყდარზე და ფიცით დაარწმუნა ის, რომ რუსის მთავრობას არ აქვს განზრახვა მას მეფობა წაართოს და მთავარმართებელ ტორმასოვთან მოლაპარაკების შემდეგ საქმე მოგვარებულ იქმნებაო. ამის შემდეგ მეფე დიდის ამალით (500-მდის კაცი) დაიძრა ქართლისაკენ (28 მარტს 1810 წ.). ტორმასოვი უცდიდა მეფეს გორის ახლოს სოფ. ვარიანში. სოფ. დირბში მეფის ამალას შემოარტყეს რუსის ჯარი, რომლის თანხლებით მეფე მიიყვანეს ვარიანს და შემდეგ ტფილისს, სადაც პატიმრის მსგავსად დააბინავეს სუმბათაშვილის სახლში. მას მიუყენეს ყარაული, ამალა კი გარდა პირისფარეშებისა ჩამოაშორეს. ტორმასოვი უცდიდა იმპერატორის ბრძანებას მეფის რუსეთში გაგზავნის შესახებ. 9 მაისს ღამე მეფე, თავისი პირისფარეშის ტანისამოსში გადაცმული, გაიპარა საპატიმრო სახლიდგან და ერთ იმერელ დესეტნიკის თანხლებით გავიდა ქალაქს გარედ, სადაც მას დახვდნენ წინდაწინვე მომზადებულნი და შეთქმულობის მომწყობნი სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, ძმა ამისი როსტომ, სვიმონ სახლთხუცის ზურაბის-ძე და სვიმონ გიორგის-ძე წერეთლები და სხვები, სულ 23 იმერი თავად-აზნაური. ყველა ესენი მსწრაფლ გაეშურნენ ცხენებით ახალციხის საფაშოს საზღვრისაკენ. თრიალეთის იქით მათ შეხვდათ ლეკის ჯარი 300-მდე კაცი, რომელთა ბელადმა როგორც კი გაიგო საქმის ვითარება, მივიდა მეფესთან, თაყვანისცა მას და მიაცილა ახალციხემდის, სადაც სოლომონ II-ს გამოეგება ფაშა დიდის ამბით. 17 მაისს ახალციხიდგან მეფემ დაგზავნა იმერეთის წარჩინებულთა და აგრეთვე ხალხის მიმართ პროკლამაციები, ხოლო ივნისში მცირეოდენი ოსმალთა რაზმის თანხლებით გადავიდა იმერეთს და მივიდა ტყაჩირს აგიაშვილის სასახლეში.

მეფის შემოსვლის გაგებისთანავე მთელი იმერეთი, როგორც ერთი კაცი, ფეხზე დადგა, ქუთაისში მყოფ რუსის ჯარს, გენ. სვიმონოვიჩის წინამძღოლობით, გზები შეკრული ჰქონდა. ზემო-მხარის დასამშვიდებლად გაგზავნილი ორი როტით მაიორი კალატოზიშვილი იმერთ დაამარცხეს, თითონაც მოკლეს, ხოლო მისი რაზმი გასწყვიტეს. რუსებმა გაგზავნეს მეორე რაზმი, რომელმაც დაამარცხა იმერლების ჯარი აბა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

შიძეების მეთაურობით. თვით ჯარის წინამძღოლი ქაიხოსრო აბაშიძე და სამი მისი შვილი როსტომ, გიორგი და სიმონ ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ. ტფილისიდგან გამოგზავნეს 3,200 რუსის ჯარით გენ. დიმ. ორბელიანი, ხოლო ამავე დროს ლევან დადიანი ოდიშისა და აფხაზთა ჯარით მივიდა ჯიხაიშს, სადაც მას შეუერთდა 500 რუსის ჯარის-კაცი. მეფე დაეცა დადიანს და დაამარცხა ის, მაგრამ მან მაინც მოახერხა ცოტა ხნის შემდეგ ქუთაისში მისვლა და სვიმონოვიჩთან შეერთება. ამასობაში გენ. დიმ. ორბელიანმა თავისი ტფილისიდგან წამოყვანილი ჯარი გაყო ორ ნაწილად და შეესია იმერეთს. პირველი ნაწილი ამ ჯარისა საზღვარზე სოფ. ალთან დაამარცხეს იმერლებმა. რუსებმა დაკარგეს 500 კაცი. ამის გამო ორბელიანს ჩამოართვეს მხედართმთავრობა. ის დაუმორჩილეს გენ.-ლეიტ. ბეროონ როზენს, რომელიც ახალი ჯარით დაიძრა იმერეთისაკენ. ჩხერის ციხესთან მან დაამარცხა 5 ათასი კაცისაგან შემდგარი იმერლების ჯარი და მიადგა ქუთაისს. აქედან შეერთებული რუსის ჯარი დადიანით და გურიელით გაემართა მეფის წინააღმდეგ. რუსის ჯარში მივიდა ამ დროს თავისი რაზმებით სახლთუხუცესი ზურაბ წერეთელი, წულუკიძენი და აგრეთვე ზოგი აზნაური. მეფე გამაგრდა ხანის-წყლის ხეობაში, სადაც იმყოფებოდა კარგა ხანს, მაგრამ ბოლოს-და-ბოლოს უკანასკნელ სასტიკი ბრძოლის შემდეგ დამარცხდა. მაშინ თავისი ცოლი მარიამ დედოფალი, რომელიც იყო მამიდა ლევან დადიანისა, მეფემ გაგზავნა ოდიშს, თითონ კი მცირეოდენ დარჩენილ თავად-აზნაურთა და მეომართა თანხლებით გადავიდა ახალციხის საფაშოში. მთავარ-მართებელი გენ. ტორმასოვი რუსის დიდი ჯარით და აგრეთვე ოდიშ-გურიის ჯარის თანხლებით მიადგა ახალციხეს, მაგრამ მალე ჟამის გაჩენის გამო იძულებული გახდა ალყა მოეხსნა და უკან დაბრუნებულიყო.

ოსმალეთში გაქცეულმა სოლომონ II-მ აღძრა შუამდგომლობა სულთანის წინაშე ჯარით დახმარების შესახებ, მაგრამ ოსმალეთმა რუსეთის გადაკიდების მორიდებით ამაზედ უარი განაცხადა. ამ დროს იმერეთშიდაც შინაურმა მდგომარეობამ კატასტროფიული ხასიათი მიიღო. 1810 წლის ომს მოყვა სიმშილი, რადგან ყანების დათესვა იმ წელს არ მოესწრო და ისედაც ქვეყანა რუსისა მომხრეთაგან და რუსეთის ჯარისაგან საშინლად აოხრდა. ამას თან დაერთო ჟამი, რომელიც 1811 წელს გაჩნდა და 1812 წელსაც მძვინარებდა. სიმშილი და ჟამი მოედო აგრეთვე ოდიშსა და გურიასაც. ამ სტიქიურმა უბედურებამ დიდი ნავნები ქნა. მოსახლეობა მთელს ამ მხარეში განახევრდა. ბევრი სოფელი ამოწყდა, ზოგში გადარჩა კიდევ მცხოვრებთა მხოლოდ მცირეოდენი ნაწილი. ასეთს პირობებში სამეფოს განთავისუფლებაზე ფიქრი უკვე აღარ შეიძლებოდა. დამწუხრებული მეფე სოლომონ II გარდაიცვალა 42 წლისა ტრაპეზუნტს 7 თებერვალს 1815 წ., სადაც დამარხულია წმ. გრიგოლის ბერძნების ეკლესიის გალავანში. მისი ერთგულ თავადთა შორის სოლომონ ლიონიძე უკვე 1811 წ. გარდაცვლილიყო

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ახალციხეს, დანარჩენები კი დაბრუნდნენ იმერეთს, სადაც რუსის მთავრობამ დაუბრუნა მათ მამულები.

რუსულ მართველობის შემოღება იმერეთში. მეფე სოლომონ II-ის განდევნის შემდეგ იმერეთში შემოღებულ იქმნა რუსული მართველობა. ყოფილი სამეფო გაყოფილ იქმნა 6 ნაწილად: ქუთაისისა, ვაკისა, რაჭისა, საჩხერისა, ჩხერისა და ბაღდადისა. მთელს იმერეთს განაგებდა გამგე, რომელთანაც არსებობდა გამგეობა, სამი ექსპედიციისაგან შემდგარი: ექსპედიცია აღმასრულებელი, სახაზინო და სასამართლო. გამგეობა შესდგებოდა იმერეთის გამგის თავმჯდომარეობით 3 მრჩეველისა ანუ სოვეტნიკისაგან რომელნიც რუსი მოხელენი იყვნენ. თითო სოვეტნიკს ჰყავდა ორი თანაშემწე (ასესორი) იმერეთის თავადთაგან. სასამართლოს ექსპედიციაში სამოქალაქო საქმეები ირჩეოდა ვახტანგ მეფის კანონებისა და ადგილობრივ ჩვეულებათა თანახმად, ხოლო სისხლის სამართლის საქმეები კი რუსეთის კანონების მიხედვით.

მართვა-გამგეობის ამ გვარი წესით რუსის მთავრობას სურდა თანდათან მოემზადებინა იმერეთი რუსეთის საერთო წესებისთვის დასაქვემდებარებლად. თავადების მიწვევას მართვა-გამგეობის საქმეში მიზნად ჰქონდა კიდევ მათი გულის მოგება ახალი წეს-წყობილების სასარგებლოდ.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება. იმ დროს, როდესაც რუსეთი იპყრობდა იმერეთს, რუსის მთავრობას უკვე გარდაწყვეტილი ჰქონდა საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის მოსპობა. ამით მას უნდოდა დაეჩქარებინა საქართველოს რუსულ გუბერნიებთან შედუღება და ეკლესიურ სფეროშიც ქართველი ხალხი დაექვემდებარებინა რუსულ მართველობისათვის. ჯერ კიდევ იმპერატორ პავლეს დროს განზრახული იყო ხამეფოს შემოერთებასთან ერთად საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსპობა და ქართლ-კახეთში 2 ეპარქიის (ტფილისის და თელავის) დაფუძნება. შემდეგ ეს პროექტი დროებით მივიწყებულ იქმნა, თუმცა ციციანოვი ხშირად ეროდა საეკლესიო მართველობის საქმეებში. 1808 წ. კი მთავრობამ ხელზე დაიხვია კათალიკოზსა და ტფილელ მიტროპოლიტს არსენს შორის მომხდარი უსიამოვნება და გარდასწყვიტა საბოლოოდ მოესპო ეკლესიის ავტოკეფალია. 10 ივნისს 1811 წ. იმპერატორის ბრძანებით კათალიკოზი ანტონი გაწვეულ იქმნა რუსეთს, ხოლო ტფილისში კი დაინიშნა ვარლამ ქსნის ერისთვისძე საქართველოს ექზარხოსისა და მცხეთის მიტროპოლიტის ტიტულით. ამიერიდგან საქართველოს ეკლესია ემორჩილებოდა რუსეთის უწმიდესს სინოდს. საბოლოო სახე ამ საეკლესიო რეფორმამ მიიღო 1814 წ., როდესაც 30 აგვისტოს იმპერატორის ბრძანებით დაარსებული იქმნა უწმიდესი სინოდის საქართველო-იმერეთის კანტორა, რომელიც გახსნეს ტფილისში 1815 წ. 8 მაისს. კათა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლიკოზობის დროს არსებულ 12 ეპარქიის ნაცვლად ეხლა ქართლ-კახეთში დატოვებულ იქმნა 3 ეპარქია ერთი სავიკარო ეპისკოპოსით. ხოლო იმერეთს კი დროებით დატოვებული იქმნა არსებული წესები. ვარლამ მიტროპოლიტი ექზარხოსობდა 1817 წლამდის, ამ წელს კი ის გაწვეულ იქმნა სინოდში და საქართველოს ექზარხოსად დაინიშნა თეოფილაქტე (რუსანოვი). ამის შემდეგ ექზარხოსებად ინიშნებოდნენ რუსი მღვდელთ-მთავრები.

რუსეთში გაწვეული ანტონ II კათალიკოზი დაასახლეს ნიჟნი-ნოვგოროდში, სადაც გარდაიცვალა 21 დეკემბერს 1827 წ.

განწყობილება რუსებისადმი ქართლ-კახეთში. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთმა თვალსაჩინოდ გააუმჯობესა ქართლ-კახეთის მშვიდობიანი ცხოვრების უზრუნველ-ყოფის პირობები, ალაგმა რამოდენადმე ლეკთა თარეშები და გარეშე მტრის ხდომა-ოხრებისაგან გაანთავისუფლა ქვეყანა, სულიერი განწყობილება შიგნით მაინც სერიოზული იყო. რუსულ მართველობის წესების პირდაპირი შემოღება, ადგილობრივ პირობებისათვის არა საკმაოდ და ისიც კერძო შემთხვევებში ანგარიშის გაწევით, დიდს უხერხულობას ბადებდა. ხალხი დრტვინავდა, მაგრამ აშკარა წინააღმდეგობის გასაწევი ძალა არ ჰქონდა. ბევრი გავლენიანი თავადი რუსის მთავრობის სამსახურში მოთავსდა და მხოლოდ თავისს დაწინაურებაზე ფიქრობდა. მუდმივი ლაშქრობანი რუსის ჯარისა ლეკებისა, სახანოებისა, თუ იმერეთის დასაპყრობად და აგრეთვე სპარსელების წინააღმდეგ ხდებოდა ყოველთვის ქართველ ჯარის თანხლებით. ქართველი თავად-აზნაურობა ჩაება ამ ომებში და რუსეთის სამსახურში თავის გამოჩენით ცდილობდა ჩინებითა და ორდენებით თავის დაწინაურებას. მცირე ნაწილი თავადებისა, ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვის მოტირალი, აგრეთვე იძულებული იყო ამ საერთო მიმდინარეობას მიყოლოდა. თავად-აზნაურობის ზოგი ნაწილი კიდევ წასული იყო რუსების წინააღმდეგ მებრძოლ ბატონიშვილებთან და მოელოდა სამეფო ტახტის დაბრუნებას ბაგრატიონთა გვარეულობაში.

უკმაყოფილება, გამოწვეული დამყარებულ მართველობის წესებით და ამ წესების ადგილობრივ პირობებთან შეუთანხმლობით, აერთებდა თავად-აზნაურობის ყველა მიმდინარეობის წრეებს. 1806 წ., მაგ., თავადები, სხვათა შორის, თხოულობდნენ სასამართლოში საქმეების ქართულს ენაზე წარმოების შემოღებას. ისინი ამასთანავე თავისს გულნაკლებობას გამოსთქვამდნენ სამოურავოების მათთვის ჩამორთმევის გამო და თხოულობდნენ მის დაბრუნებას. მთავრობა ამ გვარ მოთხოვნილებებს უყურადღებოდ სტოვებდა, პირველის მაგვარს, რადგან ეს ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის სახელმწიფოებრიობის მიერ საქართველოში აღებულ პოლიტიკურს კურსს, ხოლო მეორე ხასიათის მოთხოვნილებას იმიტომ, რომ ისინი გამომდინარეობდნენ ვიწრო წოდებრივი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ინტერესებიდგან და სახელმწიფოებრივ მართველობის განმტკიცებას თავისი დაკმაყოფილებით ხელს შეუშლიდნენ.

ხალხის აჯანყება კახეთში 1812 წ. გამუდმებულ ლაშქრობათ ფრიად ცუდი შედეგები ჰქონდა ქვეყნის ეკონომიურ მდგომარეობისათვის, რადგან მუდმივი მოთხოვნა ხარ-კამეჩიან ურმებისა, პურისა და სხვა სურსათისა ხალხს დიდს გაჭირვებაში აგდებდა. 1811 წ. რუსის ჯარმა აიღო ახალქალაქი, და იმავე წელს მთავარ-მართებელმა მარკიზმა პაულუჩიმ გაილაშქრა ერევანზე. თუმცა ამ ლაშქრობამ უშედეგოდ ჩაიარა, მაგრამ ქართველ ხალხს ის ურმებისა და სურსათის მიწოდებით ძლიერ ძვირად დაუჯდა. ამას თან დაერთო სიმშილი და ჟამიც, რომელიც ახალციხიდან გადმოყოლოდა გენ. ტორმასოვის ჯარს, ლიხთ-იმერეთს მოსდებოდა და ეხლა ქართლ-კახეთშიაც დიდს ზარალს იძლეოდა. ხალხი დიდს გაჭირვებაში ჩავარდა, მაგრამ მთავრობა მაინც განაგრძობდა სურსათის მოთხოვნას. კოდს პურში მთავრობა იძლეოდა მანეთს, მაშინ როდესაც ადგილობრივ ის 6 მანეთი ფასობდა. სურსათის გადასატან ურმების მოთხოვნით რამოდენიმე წლის განმავლობაში, ქართლ-კახეთი მთლად განწმენდილიყო ხარისაგან. მთავრობა მაინც თავისს მოთხოვნილებას არ უკლებდა. ბევრი, სასოწარკვეთილებამდის მისული, მოთხოვნილ პურისა და გარდასახადების ანგარიშში წინადადებას აძლევდა მთავრობას ცოლშვილის წაყვანის შესახებ. ამას თან დაერთო მხეცური ძალმომრეობა, რომელსაც ხმაროობდნენ მშვიდობიან მცხოვრებლებზე რუსის ჯარის-კაცნი და აფიცრები: ცარცვა-გლეჯა, კაცის დასახიჩრება და მოკვლა, დედაკაცთა გაუპატიურება ხშირი მოვლენა იყო. ბოლოს მოთმინებიდგან გამოსულმა ხალხმა იფეთქა. პირველად თიანეთის მცხოვრებნი დაეცნენ თავს რუსებს და ამოსწყვიტეს 150 კაცამდის. თიანეთიდგან აჯანყება მოედო არაგვს, მაგრამ როდესაც აქ რუსის ჯარმა უშაკოვის წინამძღოლობით, რომელსაც თან ახლდა კოსტანტინე მუხრან-ბატონიც, დასწვა დუშეთი, ანანური და სხვა სოფლები და დიდის სისასტიკით ცდილობდა აჯანყების ჩაქრობას, მაშინ ფეხზე დადგა კახეთიც. კახეთში მოძრაობას სათავეში ჩაუდგა ოთარ ქობულაშვილი, მეფეების დროს მდივნად ყოფილი, რომელმაც მოიწვია დასახმარებლად ლეკებიც. კახელებმა ამასთანავე მოიწვიეს ქართლიდგან მეფის-ძის იოანეს შვილი გრიგოლ, რომელმაც აგრეთვე მხურვალე მონაწილეობა მიიღო მოძრაობაში. კახთ დაამარცხეს რუსნი ვარდისუბანს და შემოადგნენ თელავს, ხოლო ამავე დროს ქიზიყელებმა აიღეს სიღნახი. რუსნი დამარცხდნენ აგრეთვე საგარეჯოს და ხაშმს. მოძრაობა თანდათან ძლიერდებოდა და რუსებისთვის საშიშ ხასიათს ღებულობდა. ამიტომ კახეთში ჯარით გაემართა თვით მთავარ-მართებელი პაულუჩი, რომელიც ანდრონიკაშვილების წინამძღვრობით ჩავიდა ქიზიყს, საიდანაც მივიდა შიგნით-კახეთს. ბრძოლა მოხდა და გათავდა კახელების გამარჯვებით. მიუხედავად ამისა, მეამბოხეთა მდგომარეობა, შესაფერ ორგანიზაციის უქონლობის გამო, მაინც მტკიცე არ იყო. აჯანყებაში მონაწილე თა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვადები თანდათან გადადიოდნენ რუსების მხარეზე. ბოლოს გრიგოლ ბატონიშვილიც დანებდა რუსთ. მაშინ გლეხები, მიუხედავად თავადების ღალატისა, თითონ დაეცნენ რუსებს ისევ ჩუმლაყს, პირველს დღეს გაიმარჯვეს, მაგრამ მეორე დღეს, მთავარ-მართებლის მოსვლისთანავე ახალი ჯარით, დამარცხდნენ. რუსთ დასწვეს ჩუმლაყი. ამის შემდეგ ამბოხება დროებით მინელდა, თუმცა მთლად კიდევ არ ჩამქრალიყო. ამბოხებაში მონაწილე პირნი გაგზავნეს რუსეთის სხვა-და-სხვა ადგილას და ციმბირს, ზოგი დააპატიმრეს. ბატონიშვილი გრიგოლიც გაგზავნეს პეტერბურგს და პატიმარ ჰყვეს ერთი წლით.

თავადების აჯანყება კახეთს. კახეთის აჯანყება ამით არ გათავდა. ეს ის დრო იყო, როდესაც საფრანგეთის იმპერატორი ნაპოლეონი წამოსული იყო რუსეთისა და მოსკოვისაკენ. რუსეთის შეეიწროებულ მდგომარეობით სარგებლობა მოინდომეს კახეთის თავადებმა საქართველოდგან რუსების განსადევნად და სამეფოს კვლავ აღსადგენად. ამიტომ მათ სპარსეთიდგან დაიბარეს ალექსანდრე ბატონიშვილი, ხოლო თვითონ კი შეუდგნენ მზადებას. თუ პირველს მოძრაობას ჰქონდა უმეტესად ხალხური ხასიათი და იყო შედეგი რუსთა ჯარის ნაწილების და მოხელეთა თვითნებობისა და ძალადობისა ხალხის მიმართ, ეხლა ამბოხებას მიზნად ჰქონდა დასახული სამეფოს აღდგენა.

1812 წლის აგვისტოს პირველ რიცხვებში ალექსანდრე ბატონიშვილი ერევნიდგან მოვიდა თრიალეთს და თათრების თანხლებით გავიდა მტკვარს კოწახურის ფონზე, გაიარა მუხრანი და მივიდა თიანეთს, სადაც მას მიეგებნენ კახნი თავადნი თავისი კაცებით. ამის გაგებისთანავე რუსებმა დასძრეს თავისი ჯარი—ერთი პოლკი, რომელიც დამარცხდა, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ რუსებმა ისევ მოიკრიფეს ძალა, დაამარცხეს კახელები, რომელთანაც იყვნენ ლეკებიც, დასწვეს შილდა და დადგნენ ყვარელს. პაულუჩის მაგივრად ამ დროს მთავარ-მართებლად იყო გენ. რტიშჩევი, რომელმაც გამოგზავნა ათასი კაცით გენ. დიმ. ორბელიანი. ალექსანდრე ბატონიშვილი მივიდა ჩალაუბანს, სადაც მას შეუერთდა 5 ათასი ლეკით ალისკანტი, ავარიის ომარ-ხანის შვილი. ალექსანდრე დაეცა სიღნახს, მაგრამ ვერ აიღო ის. მალე რუსთ მოუვიდათ ახალი ჯარი 1,500 კაცი გენ. სვიმონოვიჩის უფროსობით, რომელიც შეუერთდა ორბელიანის რაზმს ჩაილურს. აქ მოხდა სასტიკი ბრძოლა, რომელიც არც ერთი მხარის გამარჯვებით არ გათავებულა. მაგრამ მიუხედავად ამისა ალისკანტი ლეკის ჯარით ღამით წავიდა დაღისტნისაკენ. მაშინ კახნიც თან-და-თან დაიფანტნენ და ალექსანდრე იძულებული შეიქმნა ფშავეთში წასულიყო, ხოლო იქიდან დადგა ხევსურეთს, და შემდეგ წავიდა დაღისტანს.

ამის შემდეგ აჯანყება ჩაქრობილ იქმნა სასტიკი ზომებით და მასში მონაწილე პირნი დასჯილ იქმნენ ციმბირში გაგზავნით ან დაპატიმრებით.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სპარსეთი უარს აცხადებს საქართველოზე და აზერბეიჯანის სახანოებზედ. იმ დროს როდესაც ალექსანდრე ბატონიშვილი კახეთს იყო, სპარსეთის ტახტის მემკვიდრემ აბას-მირზამ რუსეთის ყურადღების მისაპყრობად დასძრა ჩრდილოეთისაკენ თავისი ახლად ევროპიულ წესზე განწყობილი ჯარი 6 ათასი კაცი. მაგრამ რუსის ჯარმა ყარაბაღელთა ცხენოსან რაზმის თანხლებით ფარულად გადალახა მდ. არეზი და მოულოდნელად დაეცა აბას-მირზას, რომელიც დამარცხდა და იძულებული გახდა თავრიზს გაქცეულიყო. ამას მოყვა ომი სპარსეთსა და რუსეთს შორის, რომელიც გათავდა 1813 წ. დადებულ გულისტანის ხელშეკრულობით. სპარსეთი ამ ომში დამარცხდა და ამიტომ მან უარი სთქვა ყოველგვარ პრეტენზიებზე საქართველოს შესახებ და და დაუთმო რუსეთს სახანოები: განჯისა, ყარაბაღისა, შაქისა, შირვანისა, თალიშისა, ბაქოსი, ყუბისა და დარუბანდისა.

აჯანყება იმერეთს ეკლესიურ საკითხის გამო. 1816 წლიდგან კავკასიის მთავარმართებლად იყო გენ. ერმოლოვი, რომლის მართებლობამ გასტანა 10 წელი. ერმოლოვი იყო მომხრე რუსიფიკაციისა და ქედმაღლურად ეპყრობოდა კავკასიის ხალხებს. ქართველი ერის ცხოვრებაში ერმოლოვის მიერ განსაკუთრებულის სიცხადით შემოტანილმა მიმართულებამ უმეტესად იჩინა თავი ეკლესიურ საკითხში. ექზარხოსის თეოფილაქტეს დანიშვნა 1817 წ. ამ მხრივ საყურადღებო მოვლენა იყო. მოსვლისთანავე მან შემოიღო სანახევროდ სლავიანური წირვა-ლოცვა ტფილისის სიონის საკათედრო ტაძარში. ტფილისის სემინარიის დაარსებას რუსულს ენაზე 1817 წ. აგრეთვე ჰქონდა დასახული ქართველების გარუსების მიზნები. მალე თეოფილაქტემ მოინდომა დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საქმეებში ჩარევა. 1795 წ. მაისში კიევს გარდაცვალებულ კათალიკოზის მაქსიმეს შემდეგ აფხაზ-იმერეთის საკათალიკოზოს განაგებდა დოსითეოს ქუთათელი. რუსის მთავრობა საქართველო-იმერეთის სასინოდო კანტორის გახსნით 1815 წ. ცდილობდა დასავლეთ საქართველოს ეპარქიების ექზარხოსისთვის დამორჩილებას, მაგრამ ფაქტიურად ლიხთ-იმერეთს წინანდელი წესი შეუცვლელი იყო. ექზარხოსმა თეოფილაქტემ ტფილისში ჩამოსვლისთანავე წარადგინა უწმინდეს სინოდში მოხსენება ლიხთ-იმერეთის ეპარქიების შემცირებისა და მათი ექზარხოსისთვის დაქვემდებარების შესახებ. დასავლეთ საქართველოში ამ დროს იყო 9 სამღვდელ-მთავრო კათედრა. განზრახული იყო მხოლოდ სამი ეპარქიის დატოვება და აგრეთვე საეკლესიო მამულების შემოსავლის ცნობაში მოყვანა. ამ რეფორმის განზრახვით დიდათ უკმაყოფილო გახდნენ იმერეთის მღვდელთ-მთავარნი და სამღვდელოება. მათ მიემხრნენ აგრეთვე ყველა ის ელემენტები, რომელნიც საზოგადოდ უკმაყოფილო იყვნენ რუსის მართებლობის დამყარებით. ექზარხოსის მიერ საეკლესიო მამულების აღსაწერად გაგზავნილი კაცები ხალხმა კინაღამ დახოცა. უკმაყოფილება თან-და-თან იზრდებოდა, ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოს და გენათელი ეფთიმე აშკარად მოუწოდებ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დნენ ხალხს ეკლესიის უფლებების დასაცავად და ბოლოს სოფ. ხიშმში აჯანყებულთა შეიარაღებული რაზმებიც გამოჩნდნენ. თეოფილაქტე თვით მოვიდა ქუთაისს საქმის მოსაგვარებლად, მაგრამ იძულებული შეიქმნა უკან დაბრუნებულიყო, რადგან ხალხის აღშფოთებას მისი პიროვნებისთვის საშიში ხასიათი შეეძლო მიეღო. რუსებმა ჯარები დასძრეს აჯანყებულ იმერთა წინააღმდეგ, რომელთაც წინამძღოლობდა ივანე ქაიხოსროს ძე აბაშიძე, დედით შვილის-შვილი მეფის სოლომონ I-სა. აჯანყებულნი უკვე ბჭობდნენ მეფის არჩევის შესახებ. 3 მარტს 1820 წ. იმერეთის ახლად დანიშნულმა მართველმა პოლკ. პუზიოევსკიმ შეიპყრო ღრმად მოხუცებულნი ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოსი და გენათელი ეფთიმე, ორივეს ჩამოაცვეს თავიდან წელამდის ტომრები, შეუკრეს ხელები, ხოლო ქუთათელს ცემეს ფრიად და ესრედ წაიყვანეს. მათთან ერთად ჯარის თანხლებით დაპატიმრებულ და რუსეთისკენ გაგზავნილ იქმნენ დარეჯან ბატონიშვილი, დედა ივანე აბაშიძისა, და რამდენიმე თავადი, მათ შორის სეხნია წულუკიძე, დავით მიქელაძე და სხ. დარეჯანი დაასადგურეს პენზას, ხოლო თავადები გაგზავნეს ციმბირს. სურამს ტომარაში დაირჩო ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოს, მაგრამ ის მაინც წამოიღეს მკვდარი და დამარხეს ანანურს. ხოლო გენათელი წარუდგინეს პეტერბურგს იმპერატორ ალექსანდრე I-ს და შემდეგ დააპატიმრეს სვირის მონასტერში პეტერბურგიდგან 200 ვერსზე, სადაც ის გარდაიცვალა 21 აპრილს 1822 წ.

მიტროპოლიტთა დაპატიმრების შემდეგ აჯანყება იმერეთს დროებით ჩანელდა, მაგრამ გაგრძელდა გურიას, სადაც ქაიხოსრო გურიელისძესთან თავი შეეფარებინა ივანე აბაშიძეს. პოლკ. პუზირევსკი წავიდა გურიას ქაიხოსრო გურიელისძის შესაპყრობად, მაგრამ შემოქმედის ახლოს ის მოკლეს. მისი გვამის გამოსახსნელად წასული რუსების ჯარის რაზმი დაამარცხა დავით ერისთავმა. ამის შემდეგ აჯანყებამ კვლავ იფეთქა როგორც გურიაში, ისე იმერეთში და აგრეთვე რამოდენადმე ოდიშშიც. ეხლა აჯანყებას უკვე პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა. ივანე აბაშიძე ჩავიდა იმერეთს, სადაც უკვე გამოეცხადებინა მეფედ ვახტანგ ბატონიშვილი. ოდიშში კიდევ აჯანყებულებს სათავეში ჩაუდგა ლევან დადიანის ძმა გიორგი, რომელიც რუსის სამსახურის აფიცერი იყო და ეხლა ძმის გადაგდებას და შემდეგ იმერეთის მოაჯანყეებთან შეერთებას ლამობდა. აჯანყების ჩასაქრობად ტფილისიდგან გაგზავნილ იქმნა იმერეთის მართველად დანიშნული გორჩაკოვი რუსის ჯარით. გორჩაკოვმა პირველად დაამშვიდა რაჭა, სადაც აჯანყების ალი უფრო ძლიერი იყო და შემდეგ თან-და-თან დაფანტა მოაჯანყენი სხვა ადგილებშიდაც. ივანე აბაშიძე და ქაიხოსრო გურიელისძე გაიქცნენ ოსმალეთში. აჯანყებაში მონაწილე თავადები გაგზავნეს ციმბირს, ხოლო მათი გლეხები შეირიცხა სახაზინოდ. ლევან დადიანის ძმა გიორგიც შეპყრობილ იქმნა და გაგზავნეს ციმბირის ერთ-ერთ კორპუსში სამსახუროდ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამის შემდეგ საეკლესიო რეფორმა ადვილად იქმნა გატარებული. იმერეთის ეპარქიის მართველად დაინიშნა ნიკორწმინდელი მთავარ-ეპისკოპოსი სოფრონი, ოდიშსა და გურიას დარჩა აგრეთვე თითო კათედრა (ჭყონდიდისა და ჯუმათისა) საქართველოს ექზარხოსის მართველობის ქვეშ.

საქართველოს საერთო ვითარება 1820-1830 წლ. რუსეთის მართველობის წესი და განსაკუთრებით რუსული ენის გაბატონება დიდს უხერხულობას წარმოადგენდა ხალხისთვის და ამიტომ უკმაყოფილება არ ცხრებოდა. მაგრამ ამ უკმაყოფილების გარეშე გამომტანი ძალა არსად სჩანდა. მოწინავე წოდება—თავადობა თავისი საუკეთესო წარმომადგენლების სახით რუსის სამსახურში შედიოდა, ხოლო თვით ხალხი კი ბატონყმურ წეს-წყობილებისა გამოხმის ამოღების საშუალებას მოკლებული იყო.

ამასთანავე რუსეთის ფეოდალების დამკვიდრება საქართველოში მაინც ქმნიდა შესაფერის პირობებს წინსვლისა და ხალხის საერთო ვითარების გაუმჯობესებისათვის. შიგნით შედარებით მშვიდობიანობა დამყარდა და საქართველომ იწყო ეკონომიურად მოღონიერება, მოსახლეობა შესამჩნევად მატულობდა. 1819 წ. დაარსდა ტფილისში პირველი ქართული გაზეთი „საქართველოს გაზეთი", რომელმაც 2 წელიწადი იცოცხლა. თავად-აზნაურობის ახალგაზრდობის საუკეთესო ნაწილი ამასთანავე ეტანებოდა რუსულ განათლებას და ადგილობრივ ცხოვრებაში ევროპიულ ნაკადის გამტარებელი ხდებოდა.

სამცხე-ჯავახეთის დაპყრობა რუსეთის მიერ. 1826—1828 წლებში სპარსეთსა და რუსეთს შორის წარმოებდა ომი, რომელიც დამთავრდა სპარსეთის დამარცხებით. თურქმენ-ჩაის ზავის მიხედვით რუსეთმა შეიერთა ერევნისა და ნახიჩევანის სახანოები.

ამის შემდეგ 1828 წ. დაიწყო ომი ოსმალეთსა და რუსეთს შორის. რუსებმა ბრძოლით აიღეს ყარსი, ფოთი, რომელიც ჯერ კიდევ 1809 წ. დაჭერილ იქმნა რუსების მიერ, მაგრამ შემდეგ ისევ ოსმალთ დაუბრუნდათ, აგრეთვე ხერთვისი და ახალციხე. ადრიანოპოლში შეკრულ ზავის პირობებით 1829 წ. რუსეთმა ამიერ-კავკასიაში შეიერთა ჯავახეთი, სამცხე (ახალციხის მხარე) და ფოთი.

ჯავახეთის ქართველ-მაჰმადიანებმა არ მოინდომეს რუსეთის ფარგლებში დარჩენა და მცირე გამონაკლისის გარდა თითქმის მთლად გაიკრიბნენ ოსმალეთში. ძლიერ ბევრი გარდასახლდა ოსმალეთს აგრეთვე სამცხედან (ახალციხის მხრიდგან). ქართველ მაჰმადიანების მაგივრად ჯავახეთსა და სამცხეში რუსის მთავრობის მიერ ჩასახლებულ იქმნა 30 ათასი სული სომეხი, ოსმალეთიდგან გამოქცეული. ბევრი სომეხი (60 ათასამდე) დასახლდა კიდევ ლორესა, ყოფილ ერევნის სახანოში და სხვა ადგილებშიც.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამავე დროს ეკუთვნის გურიის სამთავროს გაუქმება რუსთა მიერ.

გურიის შეერთება რუსეთთან. იმერეთის რუსთა მიერ დაპყრობასთან ერთად უნდა გარდაწყვეტილიყო საკითხი გურიის შესახებ. რადგან გურიის მთავარი მამია გურიელი გადავიდა რუსის მხარეზე ჯერ კიდევ სოლომონ II-ს გარდაგდებამდის, ამიტომ მას გაუადვილდა თავისი ავტონომიურ მართველობის შენარჩუნება. მიუხედავად იმისა, რომ 1804 წლის იმერეთთან დადებულ ხელშეკრულების ცალკე მუხლით გურია ცნობილ იქმნა იმერეთის ნაწილად, მაისში 1810 წ. მამია გურიელმა დაიწყო მოლაპარაკება რუსთა ქვეშევრდომობაში შესვლის შესახებ და ცოტა ხნის შემდეგ წარადგინა იმპერატორის სახელზე ქვეშევრდომობის თხოვნითი ნუსხები, რომელიც იმავე ხასიათისა იყო, როგორც დადიანსა და რუსეთს შორის დადებული პირობა. 8 აპრილს 1811 წ. იმპერატორ ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა მამია მთავრად, რომელსაც ამის ნიშნად მიეცა იმპერატორის ხელწერილი რესკრიპტი, დროშა და ხმალი. ამის შემდეგ მამია განაგებდა თავისს სამთავროს. მისს დროს გურიის ცხოვრება რამოდენადმე წარმატების გზას დაადგა. ოზურგეთში მთავარმა გახსნა სკოლა, ეკონომიურ ცხოვრების განსაცხოვლებლად მოაწყო იარმუკობა („მარინობა") და სხ.

მამია გარდაიცვალა 1826 წ. 21 ნოემბერს და რადგან მისი მემკვიდრე დავითი ჯერ მცირეწლოვანი იყო, ამიტომ რუსთ სამთავროს საქმეების განსაგებად შეადგინეს ქვრივი დედოფლის სოფიოს თავმჯდომარეობით რჩევა, რომელშიდაც შედიოდა 6 გურიის თავადთაგანი. რჩევამ ფრიად შეზღუდა ქვრივ დედოფლის უფლებები და გარდა ამისა ხშირი ჩარევა რუს მოხელეებისა გურიის შინაურ საქმეებში იწვევდა გურიის ხელმძღვანელ წრეებში დიდს უკმაყოფილებას. ამით აიხსნება, რომ 1828 წ. როდესაც რუს-ოსმალეთის ომი წარმოებდა და ოსმალოს ჯარი გურიის საზღვარზედ იდგა, სოფიო დედოფალი და სახლთუხუცესი დავით მაჭუტაძე შეუდგნენ ოსმალებთან მოლაპარაკებას. მალე სოფიო დავით მაჭუტაძისა და 68 კაცისაგან შემდგარ ამალის თანხლებით გაიქცა ოსმალების ბანაკში. მან თან წაიყვანა 8 წლის მემკვიდრე დავითი. მისი გაქცევის შემდეგ გურიაში შემოღებულ იქმნა რუსის მართველობა ყოფილ სამთავროს იმერეთის მართველისადმი დაქვემდებარებით. სოფიო დედოფალი მალე გარდაიცვალა ქალ. უნიეში (7 სექტ. 1829 წ.). მისი შვილები ამალის თანხლებით სტამბოლს წავიდნენ, საიდანაც 1832 წ. დაბრუნდნენ გურიას. დავითი მაისში 1833 წ. ტფილისიდგან წაიყვანეს პეტერბურგს და მიაბარეს პაჟების კორპუსში. ის მოკლეს ლეკებთან ბრძოლაში ახულგოს აღების დროს დაღისტანს 1839 წ.

შეთქმულება რუსეთის წინააღმდეგ (1832 წ.). ამ დროს ჯერ კიდევ ფრიად ცოცხალი იყო ხსოვნა საქართველოს სამეფოების შესახებ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რუსეთის სატახტო ქალაქებში მობინადრე დედოფლები და ბატონიშვილები ცოცხალი წარმომადგენლები იყვნენ ამ განვლილ დროისა. მალე თავად-აზნაურობის განათლებულ ახალგაზრდობაში გაჩნდა მისწრაფება საქართველოს განთავისუფლებისაკენ რუსეთის ბატონობისაგან. 1829 წ. ამ აზრით ტფილისში დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომლის მოთავედ იყო ოქროპირ ბატონიშვილი იულონის ძის დიმიტრი ბატონიშვილთან ერთად. ამ საზოგადოების წევრმა სოლ. დოდაშვილმა 1832 წ. კიდევ დაარსა ქართული ჟურნალი „ტფილისის უწყება". 1832 წლის დასასრულისთვის საზოგადოების წევრთ განზრახული ჰქონდათ რუსთა წინააღმდეგ აჯანყების მოხდენა. წინასწარ შედგენილ გეგმის მიხედვით შემთქმელთ უნდა მოეყვანათ თავიანთი პატარა რაზმები, თავად-აზნაურობის სახელით სპეციალურად გამართულ მეჯლისზე ამოეხოცათ რუსის მაღალი მოხელეები და შემდეგ გაერეკათ რუსნი საქართველოდგან. ელიზბარ და გიორგი ერისთავს შემუშავებული ჰქონდათ მართველობის მოწყობის პროექტიც. შემთქმელთ კავშირი ჰქონდათ გაბმული სპარსეთში მყოფ მეფის-ძე ალექსანდრესთანაც. შეთქმულება ჩაიშალა, რადგან 9 დეკემბერს თავისი ამხანაგები გასცა ია ფალავანდიშვილმა, ტფილისის სამოქალაქო გუბერნატორის ძმამ. შეთქმულების მონაწილენი რუსეთის სხვა-და-სხვა ადგილას იქმნენ გაგზავნილი უმეტესი განსაზღვრული ვადით. მათ შორის იყვნენ ოქროპირ, დიმიტრი და თეკლა ბატონიშვილნი, ელიზბარი და დავითის-ძე გიორგი ერისთვები, ორბელიანები, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, დიმ. ყიფიანი, სოლ. დოდაშვილი და სხვანი, სულ 38 კაცი.

ეს იყო უკანასკნელი გამოსვლა თავადობის და აზნაურობისა საშეფოს აღდგენის მიზნით.

რუსის მთავრობა ცდილობს წმიდა რუსულ მართველობის შეღებას საქართველოში. მალე რუსეთის მთავრობამ ძოინდომა იმ ცოტაოდენი თავისებურობის მოსპობაც, რომელიც ჯერ კიდევ ახასიათებდა ქართლ-კახეთ-იმერეთის მართველობას. 1830 წლიდგან ამის შესახებ მართველ წრეებში ბჭობა არ შეწყვეტილა, სანამ 1841 წლის 1 იანვრისთვის მთავარ-მართებელ გოლოვინის დროს შემოღებულ არ იქმნა ახალი წესები. ამ წესების მიხედვით ქართლ-კახეთ-იმერეთი სამცხე-ჯავახეთითურთ გამოცხადებულ იქმნა ერთ—საქართველო-იმერეთის გუბერნიად, რომელიც განყოფილი იყო 11 მაზრად. ვახტანგ მეფის კანონების ძალა სამოქალაქო სამართლის წარმოებაში მთლად გაუქმებულ იქმნა გარდა ორი მუხლისა სარწყავი წყლით სარგებლობის შესახებ. მართველობიდგან მთლად გამოიდევნენ ადგილობრივი თავადაზნაურობის წარმომადგენლები და ამის მაგივრად გაძლიერდა რუსი მოხელეობა.

მიხ. ვარანცოვის ნამესტნიკობის დრო. ამ გვარი წესი მართველობისა ფრიად უხერხული იყო და დიდს უკმაყოფილებასაც იწვევდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ გარემოებას ბოლოს ყურადღება მიაქციეს პეტერბურგშიდაც და 1844 წ. კავკასიაში დანიშნეს გრაფი მ. ვარანცოვი, რომელსაც შემდეგ თავადობა მიეცა, დიდი უფლებებით და იმპერატორის მოადგილის —ნამესტნიკის ხარისხით.

ვარანცოვმა მართლაც ყურადღება მიაპყრო ადგილობრივ საქმეების არევ-დარევას და თუმცა მართველობის წესში არსებითი ცვლილებანი არ შეუტანია, მაგრამ გააუმჯობესა რუს მოხელეთა შემადგენლობა და ამასთანავე ფართო გზა გაუხსნა სახელმწიფო სამსახურისკენ ქართველ თავად-აზნაურობასაც. 1846 წ. კიდევ ამიერ-კავკასია გაყოფილ იქმა 4 გუბერნიად, რომელთაგან საქართველოზე, გარდა დასავლ. საქართველოს ავტონომიურ სამთავროებისა, მოდიოდა ორი: ტფილისისა და ქუთაისისა. ვარანცოვი დიდს ყურადღებას აქცევდა ქვეყნის მდგომარეობის გაუმჯობესებას, მისს დროს გაყვანილ იქმნა რამოდენიმე გზა, შავს ზღვაზე შემოღებულ იქმნა წესიერი მიმოსვლა, მანვე ხელი შეუწყო გიორგი ერისთავს ქართულ თეატრის დაფუძნების საქმეში, რაც გამოიხატა 2 იანვარს 1850 წ. პირველ ქართულ წარმოდგენის გამართვაში ტფილისს. მისივე დახმარებით 1852 წ. დაარსდა ქართული ყოველ-თვიური ჟურნალი „ცისკარი", რომლითაც მკვიდრი საფუძველი ჩაეყარა ქართულ დრო-გამოშვებითი გამომცემლობას. ვარანცოვი დარჩა კავკასიის ნამესტნიკად 1854 წლამდის და თავისი მართველობით კარგი სახელი დასტოვა. ვარანცოვი განსაკუთრებით დიდი მომხრე იყო ქართველ თავად-აზნაურობის დაწინაურებისა და რუსებთან დაახლოვების საშუალებით მათი გაევროპიელებისა.

კავკასიის მთიულ ხალხების დაპყრობა. რუსთა მართველობის საქართველოში დამკვიდრებამ გარდასწყვიტა კავკასიის მთიულ ხალხების ბედი. მედგარი და ხანგრძლივი წინააღმდეგობის შემდეგ ისინი ბრძოლით დაიმორჩილეს რუსებმა. კავკასიის მთების აღმოსავლეთ ნაწილში 1834 წლიდგან რუსთა საწინააღმდეგო ბრძოლას სათავეში ედგა შამილი. როგორც დაღისტნის იმამი, ის ამასთანავე ეყრდნობოდა მიურიდიზმს,—სწავლა-მოძღვრებას, რომელიც რუსებთან ომს სარწმუნოებრივ ხასიათს აძლევდა. შამილმა შეაერთა თავისი ბრძანებლობის ქვეშ საჩეჩნეთი, ავარია და დაღისტნის უმეტესი ნაწილი. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ რუსებმა თანდათან შეავიწროვეს შამილი. განსაკუთრებით მკაცრი ხასიათი ამ ბრძოლამ მიიღო ეგრედ წოდებულ ყირიმის ომის შემდეგ, რომელსაც რუსეთი აწარმოებდა ოსმალეთთან და დასავლ. ევროპის სახელმწიფოებთან (1853—1856 წ. წ.) ნამესტნიკს ბარიათინსკის დავალებული ჰქონდა ბოლო მოეღო შამილისთვის, რომელიც ბოლოს-და-ბოლოს გუნიბის ციხეში გამაგრებული იძულებული გახდა დანებებოდა რუსთ (25 აგვ. 1859 წ.). დაღისტანი ამ გვარად რუსეთმა შეიერთა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

შამილის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ისე როგორც რუსეთის მიერ წარმოებულ ყველა ომებში ამიერ-კავკასიის ფარგლებში, მონაწილეობას ღებულობდა ქართული მილიციაც.

აღმოსავლ. კავკასიის მთიულ ხალხთა დამორჩილების შემდეგ დამთავრებულ იქმნა დასავლ. კავკასიის მთიულების დაპყრობაც. ეს მოხდა 1864 წ. ნამესტნიკის დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის დროს. სხვა-და-სხვა ჩერქესელ ტომებთაგან 90 ათასი სული დასახლებულ იქმნა მდ. ყუბანისა და ლაბას ველზედ. ხოლო ჩერქესთა უმეტესი ნაწილი—418 ათასი სული იძულებული გახდა ოსმალეთს გარდახვეწილიყო. ზოგიერთი ტომი, როგორც, მაგ., ჯიქნი, ალანნი, უბიხები და სხ. მთლად გაიკრიფა ოსმალეთისკენ.

ამავე დროს რუსეთს თავისი მართველობა შეჰქონდა დასავლეთ საქართველოს სამთავროებშიც.

სამურზაყანოს ბედი. ოდიშის მართველ წრეებს თავიდანვე საუკეთესო განწყობილება ჰქონდათ რუსეთის მთავრობასთან. როგორც იმერეთთან ბრძოლაში, ისე ყოველ სხვა საკითხშიაც ისინი იყვნენ ბრმა აღმასრულებელნი ტფილისიდგან მიცემულ ყოველგვარ ბრძანებისა და ამიტომ რუსის მთავრობა მათ ნდობით უყურებდა.

ეს გარემოება ოდიშის ხელმძღვანელ წრეებმა მოინდომეს გამოეყენებინათ სამურზაყანოს შემოსამტკიცებლად. სამურზაყანოს 1758 წლიდგან განაგებდა ლევან შერვაშიძე, ძე ხრესილის ომში დაღუპულ ხუტუნია შერვაშიძისა. ლევან შერვაშიძე ორჭოფულ გზას ადგა და თავისს მთავრობის დროს უფრო აფხაზეთის მფლობელ შერვაშიძეების მხარე ეჭირა. ლევან დადიანი 1809 წ. შევიდა სამურზაყანოში და ამ მხარის გამგეობა მიანდო თავისს სიძეს მანუჩარ სოლომონისძე შერვაშიძეს, ლევანის ძმისწულს. მალე მანუჩარ მოკლა ლევან შერვაშიძის შვილმა ხუტუნიამ. დადიანმა სთხოვა დახმარება რუსებს და გურიელს და შემდეგ ოდიშარ იმერ-გურულ-რუს ჯარით გადავიდა სამურზაყანოში. შერვაშიძე გამაგრდა ბედიაში, მაგრამ მალე დანებდა დადიანს, რომელმაც მისცა მას საცხოვრებლად სოფლები, ხოლო სამურზაყანოს გამგებლად დასვა თავისი მოხელეები.

სამურზაყანოს ამბებმა აამხედრა დადიანის წინააღმდეგ აფხაზეთის მფლობელის სახლი, რომელიც სამურზაყანოზე თავისს პრეტენზიებს აცხადებდა. ეს პრეტენზიები განსაკუთრებულის სიცხადით გამოაშკარავდნენ 30-იან წლებში, როდესაც აფხაზეთის მთავრის მიხეილ შერვაშიძის ცდით სამურზაყანოში დრო გამოშვებით წვრილ-წვრილი გამოსვლები ხდებოდა დადიანის უფლების დამყარების წინააღმდეგ. ამ გარემოებით ისარგებლა რუსის მთავრობამ, რომელმაც 1840 წ. ჩამოართვა დადიანს სამურზაყანო და დააწესა იქ განსაკუთრებულ საბოქაულოს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სახით რუსული მართველობა. დადიანს კი სამაგიეროდ მიეცა 25 ათ. მანეთი ფულად.

ლევან V დადიანი. სამურზაყანოს საკითხის წამოყენება იყო ყველაზედ უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენა ოდიშის შინაურ ცხოვრებაში ლევან დადიანის დროს. ლევანი საზოგადოდ ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა სამთავროს საქმეებს და უფრო მხიარულად დროს გატარებით ერთობოდა. სამურზაყანოში რუსულ მართველობის დაწესებამ ცხადად დაანახვა მას, რომ ადრე თუ გვიან რუსეთი ოდიშის ავტონომიურ მართველობასაც მოსპობდა. ეს იყო მიზეზი, რომ თავისს გვარში დადიანობის განსამტკიცებლად მან 1842 წ. რუსეთის მთავრობის ნებადართვით სამთავროს მართვა-გამგეობა გადასცა თავის უფროსს შვილს დავითს. ლევანი გარდაიცვალა 1846 წ. და იმავე წლის ნოემბერში დავითი, რუსის სამსახურის გენერალ-მაიორი, დამტკიცებულ იქმნა მთავრად.

დავით დადიანი. დავით დადიანი (1846—1853 წ.) იყო ევროპიულად აღზრდილი და კარგად განათლებული ადამიანი. ის ცდილობდა მართველობის სისტემის გაუმჯობესებას ახალი რეფორმების ემოღებით. მთელი სამთავრო მან გაყო რამოდენიმე ოლქად და თითო ოლქის სათავეში დაუყენა მდივანბეგი, რომელსაც მინიჭებული ჰქონდა სამოსამართლო და საპოლიციო უფლებაც. მდივანბეგნი ხელმძღვანელობდნენ განსაკუთრებული ინსტრუქციით, რომელიც 1842 წ. კავკასიის მართვა-გამგეობისათვის შემუშავებულ დებულებას ეთანხმებოდა. სამთავროს ბევრი თანამდებობის პირი ჯამაგირზედ იქმნა გადაყვანილი, მოისპო აგრეთვე ამა თუ იმ თანამდებობათა განსაზღვრულ გვარის წევრთათვის გადაცემა. მოხელეთა დანიშვნა თავისუფლად ხდებოდა.

1853 წ. ოქტომბერში გარდაიცვალა დავით დადიანი. მისი მემკვიდრე ნიკოლოზი ჯერ მცირეწლოვანი იყო, და ამიტომ სამთავროს მართვა-გამგეობა მიენდო დავითის ქვრივს ეკატერინე დედოფალს, რომელიც იყო ასული პოეტის აღექსანდრე ჭავჭავაძისა.

ოსმალნი ოდიშსა და აფხაზეთში. (1854—1856 წ.). 1853 წ. დაიწყო ომი რუსეთსა და ოსმალეთს შორის. ოსმალეთის მხარეზე ამ ომში მონაწილეობას ღებულობდნენ საფრანგეთი და ინგლისი. ამ ომის დროს აფხაზეთი და ოდიში გახდა ერთ-ერთ მეორეხარისხოვან საომარ ასპარეზად. 7 მაისს 1854 წ. ოსმალნი და ინგლისელნი მიადგნენ ყულევს და ზარბაზნები დაუშინეს მას. ყულევი მალე აღებულ იქმნა და დედოფალი ეკატერინე ახალგაზრდა მთავრითურთ ზუგდიდიდგან გაიქცა გორდს. ამავე ხანს აფხაზეთში შემოვიდა ოსმალთა ჯარი—2 ათასი კაცი—სეფერ-ბეის წინამძღოლობით. მეორე წელს ოსმალთ აფხაზეთში დააგროვეს ჯარი, რომლის უფროსად დანიშნული იყო ომერ-ფაშა. 25 ოქტომბერს 1855 წ. ომერ-ფაშა 30 ათასი კაცით მიადგა მდ. ენგურს,

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დაამარცხა სოფ. კოკთან მდგარი რუსის ჯარი გენ. კ. მუხრან-ბატონის წინამძღოლობით და დაიპყრო ზუგდიდი. სამურზაყანოში ოსმალთ მართველად დასვეს მათს მხარეს გადასული რუსის სამსახურის გენ.-ლეიტ. კაცია მარღანია. ხოლო ზუგდიდს ნიკოლოზ დადიანისძე. რუსის ჯარმა ხონისკენ დაიხია. ხოლო დედოფალი მთავრითურთ ავიდა ლეჩხუმს. ომერ-ფაშამ გამართა მიწერ-მოწერა დედოფალთან. არწმუნებდა მას, რომ მოკავშირეთა სურვილია ოდიშის დამოუკიდებლობის გამკვიდრება რუსეთის წინააღმდეგ და სთხოვდა ზუგდიდში მისვლას. დედოფალმა ამ წინადადებაზედ უარი განაცხადა და რუსეთის ერთგულად დარჩა. ნოემბრის ბოლოს. ყარსის ციხის აღების შემდეგ. რუსის ჯარი შეტევაზედ გადავიდა ომერ-ფაშის წინააღმდეგ. რომელიც ამ დროს უკვე ცხენის-წყალზედ იდგა. ოსმალთ უკან დახევა იწყეს და რბევა-ოხრებით გაიარეს ქვეყანა. ზუგდიდში დასწვეს მთავრის სასახლე და შემდეგ გადაბუგეს მთელი დაბა. ოსმალთა ჯარი დაბინავდა ზღვის პირის ახლოს ქვალონს. ყულევსა და ნაბადას შორის. ამის შემდეგაც წვრილ-წვრილი შეტაკებანი არ შეწყვეტილა. ვიდრე 19 მარტის 1856 წლის პარიჟის ტრაქტატით ოსმალებმა არ დასცალეს როგორც ოდიში, ისე აფხაზეთი.

გლეხთა აჯანყება ოდიშში. იმავე წელს დედოფალი მიიწვიეს მოსკოვს იმპერატორ ალექსანდრე II-ის გვირგვინის კურთხევაზე დასასწრებლად. დედოფლის რუსეთს მყოფობის დროს ოდიშში იფეთქა გლეხების უკმაყოფილებამ მებატონეების მიმართ. ეს იყო ხალხის სტიქიური პროტესტი ბატონ-ყმობის წინააღმდეგ, რომელსაც უკვე თავისი დრო მოეჭამა. დედოფლის ოდიშში უკან დაბრუნების შემდეგ კი ამ პროტესტმა აშკარა აჯანყებაში ამოიხეთქა. გლეხების მეთაურები იყვნენ უტუია მიქავა და „მართალი" თოდუა. რუსის ჯარის დახმარებით აჯანყება მალე ჩაქრობილ იქმნა.

სამეგრელოს სამთავროს მოსპობა. გლეხთა აჯანყებით ისარგებლა რუსის მთავრობამ, დედოფალი პეტერბურგს გაიწვიეს, ვითომდა შვილების უკეთ აღსაზრდელად, ხოლო ოდიშში კი მოეწყო რუსული მართველობა. სამეგრელოს მართველად დაინიშნა კოლიუბაკინი, რომელთანაც შესდგა ეგრედ წოდებული სამეგრელოს საბჭო, 5 წევრისაგან შემდგარი. ამათგან ორი იყო რუსის მთავრობის დანიშნული, ორი ოდიშის თავადებისაგან და 1 აზნაურთაგან. საბჭოს თავმჯდომარედ იყო სამეგრელოს მართველი სამხედრო გუბერნატორის უფლებით, რომელიც ემორჩილებოდა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს.

თუმცა ნომინალურად ჯერ კიდევ ოდიშის სამთავრო განაგრძობდა არსებობას, მაგრამ ცხადი იყო, რომ მისი სიცოცხლე ხანმოკლე უნდა ყოფილიყო. მართლაც, 4 იანვარს 1867 წ. დასრულწლოვანებულმა მთავარმა ნიკოლოზ დადიანმა, რომლის სახელით აქამდის კიდევ მართა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ვდნენ სამეგრელოს, უარი სთქვა, თანახმად რუსეთის მთავრობის წინადადებისა, მთავრის უფლებებზე, რის სამაგიეროდ მას მიეცა იმპერატორისაგან 1 მილიონი მანეთი. ამასთანავე სამთავროს სახასო მამულები ჩარიცხულ იქმნენ ყოფილ მთავრის კერძო საკუთრებად, ხოლო გვარად კი მას მიეცა უგანათ. თავადის მინგრელსკის სახელწოდება, ამ ტიტულის მემკვიდრეობით გვარის უფროსს წევრზე გადასვლით.

აფხაზეთი მე-XIX საუკ. დასაწყისს. იმ დროს, როდესაც რუსეთი ოდიშთან და იმერეთის სამეფოსთან ხელშეკრულების დადებით ფეხს იკიდებდა დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთს მთავრობდა ქელაიშ-აჰმედ-ბეგ შერვაშიძე, მაჰმადიანობაში გადასული. სოხუმში, რომელიც ამ დროს წარმოადგენდა ლამაზს ქალაქს 6 ათასი მცხოვრებით, იდგა ოსმალთა ჯარი. ოსმალთა გავლენა აფხაზეთში უკვე მკვიდრად ფეხ-მოკიდებული იყო. ხალხიც ბევრს ადგილას უკვე აღიარებდა მაჰმადიანობას. მაჰმადიანობის შემოსვლა აფხაზეთში იწყება მე-XVII საუკუნის დასასრულიდგან. ამ დროიდანვე იქ თანდათან გავლენა დაეკარგა ქრისტიანობას, აფხაზეთის კათალიკოზიც უკვე არ ცხოვრობდა ბიჭვინტას და იმერეთს იყო გადასული. ქრისტიანობის ადგილს განსაკუთრებით წარჩინებულ წრეებში ნელნელა იკავებდა მაჰმადიანობა, ხალხი კი უფრო მეტად თავისს პირველყოფილ წარმართობას უბრუნდებოდა.

აფხაზეთის შესვლა რუსეთის ქვეშევრდომობაში. ქელაიშ-აჰმედ-ბეგი მშვიდობიანად განაგებდა თავისს სამთავროს, სანამ მისსა და ოსმალეთის მთავრობას შორის სამდურავი არ ჩამოვარდა. ამ სამდურავის მიზეზი იყო ოსმალეთიდგან გამოქცეულის ტრაპეზუნტის ფაშის თაიარის შერვაშიძის მიერ შეხიზნვა. მაშინ ქელაიშ-ბეგმა დაიწყო მოლაპარაკება საქართველოს მთავარ-მართებელ ციციანოვთან რუსთა ქვეშევრდომობის მიღების შესახებ. ქელაიშ-ბეგი ამასთანავე მალე დაემოყვრა ლევან დიდიანს, რომლის და თამარი შერთო ცოლად თავისს მეორე შვილს საფარ-ბეგს. მამამ ამ შემთხვევისათვის ნება დართო მას ქრიტიანობაში გადასულიყო გიორგის სახელით, რადგან დადიანის სახლი უარს ამბობდა თამარის მასზე მითხოვებაზე მაჰმადიანობის მიტოვებამდის. უფროსი შვილი ასლან-ბეგი მამას არ უყვარდა და ფიქრობდა სამთავროს გადაცემას საფარ-ბეგ ყოფილ გიორგისათვის. ყველაფერი ეს არ დარჩა, რასაკვირველია, შეუმჩნეველი ოსმალეთის მთავრობას, რომლის ბრძანებით სოხუმის ფაშამ აამხედრა მამის წინააღმდეგ ასლან-ბეგი. 2 მაისს 1808 წ. ქელაიშ-ბეგ მოკლულ იქმნა ასლან-ბეგისაგან შეჩენილ კაცების მიერ აყუს ციხეში. ასლან-ბეგი გამოცხადებულ იქმნა აფხაზეთის მთავრად, მაგრამ მას წინააღუდგა ძმა მისი გიორგი, რომელიც გამოიქცა ოდიშს, საიდანაც მან დახმარება სთხოვა რუ

რუსის მთავრობას უკვე თვალი ეჭირა აფხაზეთის სანაპიროზე და ამით მას კარგი შემთხვევა ეძლეოდა თავისი ბატონობის გასავრცელე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბლად ოდიშის ჩრდილო-დასავლეთით. 12 აგვისტოს 1808 წ. გიორგიმ წარადგინა იმპერატორის სახელზე თხოვნითი მუხლები რუსეთის ქვეშევდომობის მიღების შესახებ. რომელიც თავისი შინაარსით თითქმის უდრიდა დადიანის მიერ თავისს დროზე ხელმოწერილ პუნქტებს. 17 თებერვალს 1810 წ. იმპერატორმა დაამტკიცა ეს მუხლები და გიორგის, ნიშნად მთავრობისა, გამოუგზანა დროშა და ხმალი. 9 ივლისს 1810 წ. რუსის ესკადრა მიადგა სოხუმს და ზარბაზნები დაუშინა მას, ხოლო მეორე დღეს ნაპირას გადმოსხმულმა ჯარმა აიღო ქალაქი. სოხუმი ამ ბრძოლის დროს დიდად დაზიანდა, თვით ქალაქს ამის შემდეგ დაეკარგა ის სამხედრო და სავაჭრო მნიშვნელობა, რომელიც მას ჰქონდა ოსმალების დროს და ამიტომ მცოვრებთა რიცხვი იქ დიდად შემცირდა. დიდხანს ამის შემდეგ სოხუმი ფეხზე ვერ წამოდგა. გიორგიმ, საფარბეგ ყოფილმა, ამ ვვარად დაიპყრო აფხაზეთი. რუსის ჯარი დადგა სოხუმს და ლიხნს, მთავრების მუდმივ ადგილ-სამყოფელს.

უთანხმოებანი აფხაზეთს. გიორგი შერვაშიძე არ უყვარდა ხალხს, რომლის სიმპატია უფრო მის მეორე ძმის ჰასან-ბეგის მხარეზე იყო. ჰასან-ბეგი იყო ფრიად მხნე და რკინის ხასიათის კაცი, მაგრამ მედგარი მაჰმადიანი. ამის გამო გიორგის მთავრობის დროს უთანხმოება შიგნით აფხაზეთში არასოდეს არ შეწყვეტილა. 7 თებ. 1821 წ. გარდაიცვალა მთავარი გიორგი შერვაშიძე. ამ დროს მისი უფროსი შვილი დიმიტრი პეტერბურგს პაჟების კორპუსში იზრდებოდა. იმპერატორმა დაამტკიცა ის მთავრად და საჩქაროდ გამოგზავნა აფხაზეთს. მისს ჩამოსვლამდის აფხაზეთში დროებით მართველად გამოცხადებულ იქმნა გიორგის ქვრივი, დედოფალი თამარ. მაგრამ ჰასან-ბეგმა თვით მოინდომა მთავრად დაჯდომა და ამიტომ ჯარით დაიძრა სოხუმისაკენ. რუსებმა ის მიიწვიეს თავისთან ვითომდა მოლაპარაკების გასამართავად და შეიპყრეს, მაგრამ ამ გარემოებამ მდგომარეობა უფრო გაამწვავა. მოძრაობას ახლა სათავეში ჩაუდგა ასლან-ბეგი, მამის მკვლელი, რომელიც 3 ათასი კაცით დადგა კოდორის კონცხსა და სოფ. კილასურს შუა რუსის ჯარის აფხაზეთში არშესაშვებად. რუსის ჯარმა, რომლის ავანგარდს შეადგენდა ოდიშის ცხენოსანი რაზმები, დაამარცხა იმერეთის მართველის გორჩაკოვის წინამძღოლობით ასლან-ბეგი და მთავრად დამტკიცებული დიმიტრი შერვაშიძე მიიყვანა ლიხნს, სადაც ნოემბერში 1821 წ. აფხაზეთის თავადების თანადასწრებით ის გამოცხადებულ იქმნა მთავრად.

მიხეილ შერვაშიძის გამთავრება. შინაური უთანხმოება ამის შემდეგაც არ მოსპობილა და მას შეეწირა ახალგაზრდა მთავარიც, რომელიც გარდაიცვალა მოწამლვისაგან 16 ოქტ. 1822 წ., რის შემდეგ მთავრად დამტკიცებულ იქმნა მისი 16 წ. ძმა მიხეილი (14 თებერ. 1823 წ.) მაიორის ჩინის მიცემით. მალე აფხაზეთში ისევ იფეთქ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

აჯანყებამ ასლან-ბეგის ხელმძღვანელობით. მიხეილს თავს დაესხა ლიხნს რამოდენიმე ათასი აფხაზი და ალყა შემოარტყა მას და მასთან მყოფ რუსის რაზმს. იმერეთის მართველი გორჩაკოვი საჩქაროდ გაეშურა მთავრის გამოსახსნელად. გზაზე მას შეუერთდა ლევან დადიანი თავისი ჯარით. შეერთებულ რუს-ოდიშართა ჯარმა დაამარცხა აჯანყებულები, გაიკაფა გზა ლიხნისაკენ და გაანთავისუფლა მთავარი გარშემორტყმულ ალყისაგან (1824 წ. ზაფხ.).

აფხაზეთის ცხოვრებას, გარდა შინაურ უთანხმოებისა, არყევდა ამ დროს კიდევ ხშირი თავდასხმა მეზობელ ჩერქესთა მოდგმის ტომებისა, რომელნიც ხშირად დახმარებას პოულობდნენ აფხაზეთის ზოგ თავადის მხრივ. 1830 წ. რუსის ჯარმა დაიჭირა ბომბორი, ბიჭვინთა და გაგრი, რის შემდეგ მიხეილ შერვაშიძის ძალა-უფლებას მეტი სიმტკიცე მიეცა.

წებელდაში რუსულ მართველობის შემოღება. რუსის ჯარის მიერ აფხაზეთის სხვა-და-სხვა სტრატეგიული პუნქტების დაჭერა, მართალია, ხელს უწყობდა მთავარს ურჩ ელემენტების ალაგმვაში, მაგრამ იმავე დროს ფრიად აძლიერებდა რუსთა გავლენას აფხაზეთის საქმეებზედ. ეს გაძლიერება განსაკუთრებით ცხადი შეიქმნა რუსების მიერ წებელდის დაპყრობის შემდეგ. წებელდის მფლობელნი მარშანიები ფაქტიურად დამოუკიდებელნი იყვნენ შერვაშიძეებისაგან და ცალკე საპატრონოს შეადგენდნენ. ამ გვარის მეთაურს ბათალ-ბეის ჯერ ლოიალურად ეჭირა თავი რუსებისადმი. მაგრამ შემდეგ მათი უყურადღებობით შეურაცხყოფილმა და დამცირებულმა აამოძრავა წებელდა და დალი (1840 წ.). რუსებმა ეს მათ წინააღმდეგ მიმართული მოძრაობა მალე ჩააქრეს, წებელდა გახადეს რუსის საბოქაულოდ და დაუმორჩილეს სოხუმში მობინადრე რუსის ჯარის უფროსს. ბათალ-ბეი შემდეგ თუმცა შეურიგდა რუსებს, მაგრამ თავისი საფლობელო მაინც ვერ მიიღო და ცხოვრობდა წებელდაში როგორც კერძო პირი და შემდეგ დიდად ერთგულობდა რუსეთს.

აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება. წებელდის დაპყრობით რუსის მართველობა შეიჭრა აფხაზეთის შუაგულში. მიხეილ შერვაშიძე თანდათან გრძნობდა თავისი უფლების შემცირებას რუსთა მიერ, რომელნიც ხშირად ერეოდნენ აფხაზეთის შინაურ საქმეებში. ამას თან დაერთო სამურზაყანოში საბოქაულოს დაარსება, რაც შერვაშიძემ თავისს ახალ დამცირებად მიიღო, რადგან ის სამურზაყანოს აფხაზეთის სამთავროს კუთვნილებად სთვლიდა. მიხეილი ცდილობდა თავისს სამთავროს მართველობაში გაუმჯობესების შეტანას, მაგრამ რუსის მთავრობა ამაში არა თუ დახმარებას არ უწევდა მას, კიდეც ხელს უშლიდა. ასე, 1845 წ. რუსის მთავრობამ უარი სთქვა აფხაზეთიდგან განზრახულ რეფორმების მოწინააღმდეგე თავადების და აზნაურების რუსეთში გაგზავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნაზე. 1846 წ. კიდევ მთავარს ჩამოართვეს ნავთსადგურები, სადაც დაარსებულ იქმნა საბაჟოები, რის სანაცვლოდ მიხეილს წლიურად დაენიშნა 12 ათასი მანეთი. სოხუმში კიდევ თავიდანვე მოქმედობდა რუსული ადმინისტრაცია და სასამართლო. ყველა ამ გარემოებამ აიძულა მთავარი 1847 წლის დასასრულს შუამდგომლობა აღეძრა კავკასიის ნამესტნიკის ვარანცოვის წინაშე გაენთავისუფლებინათ ის მთავრის მოვალეობისაგან და სამაგიეროდ მიეცათ მისთვის საცხოვრებლად იმერეთში 1,500 კომლი გლეხი სახელმწიფო გარდასახადებისაგან განთავისუფლებით. რუსეთი ამ დროს გართული იყო დაღისტნის ომით და ამიტომ შერვაშიძის წინადადება თავისს ინტერესებისთვის სასარგებლოდ არ ჩასთვალა. შერვაშიძე ისევ დარჩა მთავრად.

1853 – 1856 წ. რუსეთ-ოსმალეთისა და ამ უკანასკნელის მოკავშირეთა ომის დროს მიხეილ შერვაშიძე ორჭოფულ მდგომარეობაში ჩააგდო ოსმალების ჯარის გადმოსხმამ აფხაზეთში. მაინც მთავარი ისევ რუსეთის ერთგულად დარჩა, თუმცა მასხშირად ოსმალების მთავარ-სარდალ ომერ-ფაშასთან საქმითი ხასიათის ურთიერთობის დაჭერა უხდებოდა.

ოდიშში ფაქტიურად რუსის მართველობის დამყარებისა და აგრეთვე დაღისტნის საბოლოოდ დაპყრობის შემდეგ გარდასწყდა აფხაზეთის სამთავროს არსებობის საკითხიც. დიდმა მთავარმა მიხ. ნიკოლოზის ძემ კავკასიის ნამესტნიკად დანიშვნის შემდეგ მოინდომა აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება. განზრახული იყო აფხაზეთის სანაპიროს მდ. ენგურამდის ყაზახებით დასახლება. რუსის მთავრობა ფიქრობდა, რომ ამის განხორციელება უპროტესტოდ არ ჩაივლიდა, ამატომ ეჭვის თვალით უყურებდა მიხეილ შერვაშიძეს და მოელოდა ისგან რაიმე მოქმედების დაწყებას რუსეთის წინააღმდეგ. 1864 წ. ივლისში რუსებმა აფხაზეთში პროკლამაცია გამოუშვეს ახალი საიმპერიო მართველობის შემოღების შესახებ. მაშინ მთავარმაც თავისს მხრივ, წინააღმდეგ რუსების მოლოდინისა, აგრეთვე გამოაქვეყნა ბრძანება სამთავროს ნებაყოფლობით გადაცემის შესახებ. 12 ივლისს 1864 წ. სოხუმში შეკრებილ თავად-აზნაურობისა და ხალხის წარმომადგენლებს რუსის მთავრობის წარმომადგენლებმა გამოუცხადეს გარდაწყვეტილება მთელს აფხაზეთში რუსულ მართველობის შემოღების შესახებ. მალე მიხეილ შერვაშიძემ ითხოვა ნებართვა იერუსალიმში წმიდა ადგილების მოსალოცავად წასვლისა, მაგრამ უარი უთხრეს და მოსთხოვეს რუსეთში გამგზავრება. 1864 წლის ნოემბერში მიხეილი მიიყვანეს ნოვოროსიისკს, ხოლო იქიდან დააბინავეს ვორონეჟში, სადაც ის მალე გარდაიცვალა (1865 წ.). მისი გვამი მოასვენეს აფხაზეთს და იქ დამარხეს.

აჯანყება აფხაზეთს. აფხაზეთში დამყარდა რუსეთის მართველობა. აფხაზეთის მართველად დაინიშნა პოლკ. კონიარი. 1866 წ. გზიბის ოლქში (აფხაზეთი გაყოფილი იყო ამ დროს, როგორც მთავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რის ბატონობის უკანასკნელ წლებში, სამ ოლქად ბზიბისა, აფხაზეთისა და აფშუასი) ატყდა არეულობა. ამისი მიზეზი იყო ერთის მხრივ განზრახულ გლეხთა განთავისუფლების რეფორმის მიერ გამოწვეული გაუგებრობანი. უტაქტო და უხეში მოქცევა რუსი მოხელეებისა აგრეთვე დიდს უსიამოვნებას ბადებდა ხალხში. აჯანყებულნი დაეცნენ ლიხნში რუსთ, მოკლეს პოლკ. კონიარი და მასთან მყოფი რუსი მოხელეები, გაიტაცეს გარდაცვალებულ მთავრის შვილი გიორგი შერვაშიძე, რომელიც გამოაცხადეს მთავრად, და გაემართნენ სოხუმის ასაღებად, მაგრამ დამარცხდნენ. რუსთ მალე ჩააქრეს აჯანყება, რომელიც მოსდებოდა აგრეთვე წებელდას, აყარეს იარაღი ხალხს და განამტკიცეს თავისი მართველობა.

ამ აჯანყების შემდეგ წებელდის თითქმის მთელი მოსახლეობა აიყარა და გადასახლდა ოსმალეთს (1867 წ.). აფხაზეთი კი ადმინისტრატიულის მართველობის მხრივ გადაკეთდა სოხუმის განყოფილებად, რომელსაც 2 ოლქი შეადგენდა: ბიჭვინთისა და ოჩემჩირისა სამურზაყანოინათ.

ჯერ კიდევ აფხაზეთის დაპყრობის დასრულებამდის გარდაწყდა სვანეთის ბედი.

სვანეთი. მე-XV საუკუნეში სვანეთის ერისთავებად ითვლებოდენ გელოვანები, მაგრამ ერისთავის უფლება ფაქტიურად ძლიერ სუსტი იყო. სვანეთის უმეტესი ნაწილი, ეცერიდგან დაწყებული რიონის სათავის მთიულეთამდის (გლოლა-ჭიორას რაიონითურთ), წარმოადგენდა თავისუფალ თემების კავშირს, რომელიც აღიარებდა მხოლოდ მეფის უზენაეს უფლებას. ხოლო ეცერი და მისი დასავლეთით მყოფი სვანეთი შეადგენდა რუჩაგიანისა და ლადეშქელიანის საბატონოს. მე-XV საუკუნის 80-იან წლებში სვანეთის თავისუფალ თემებს დაედვათ რაჭის შეძლე თავადების ჯაფარიძეების სისხლი. სვანებს სხვა-და-სხვა შეტაკებებს და თავდასხმის დროს მოეკლათ ორი თავადი ჯაფარიძე და აგრეთვე მათ ქვეშ მყოფ გლეხთაგან 300 სულამდის. ამის გამო ჯაფარიძეებმა შეკრეს რაჭის და ლეჩხუმის გზები და სვანები არ გადმოუშვეს და რადგან მარილი და ღვინო სვანებს რაჭა-ლეჩხუმიდგან შეჰქონდათ, ამიტომ დიდს გაჭირვებაში ჩავარდნენ. შემდეგ შეიკრიბა 800 კაცი, გადმოვიდა ლეჩხუმს და 400 საპალნე ღვინოთი დაბრუნდა უკან. მათ თავს დაესხათ ჯაფარიძეები და ამათი მიწვევით კუჭაიძე, ინასარიძე და გარეყანიძე თავ'თავიანთ კაცებით. სვანები დამარცხდნენ და 400 კაცი დაკარგეს. გამწვავებული ურთიერთობა სვანებსა და ჯაფარიძეებს შორის კარგ ხანს გაგრძელდა, სანამ სვანების შუამდგომლობით მეფემ არ მოარიგა ისინი. სვანებმა იკისრეს ჯაფარიძეთათვის სისხლის მიცემა და ამის ანგარიშში დაუდვეს მათ მთლად რიონის სათავის მთიულეთი, დაახლოვებით 900 კომლის მოსახლეობით. თავისუფალი სვანეთის და-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნარჩენი ნაწილი კი ამის შემდეგაც განაგრძობდა თავისს გეოგრაფიულ მდგომარეობისა გამო ნახევრად დამოუკიდებელ არსებობას იმერეთის მეფის უფლების აღიარებით, რაც გამოიხატებოდა მკირეოდენ ხარკის გარდახდაში. იმერეთის სამეფოს არსებობის უკანასკნელ ხანაში თავისუფალი სვანეთი (მდ. ენგურის სათავეში) იხდიდა მეფის ხაზინის სასარგებლოდ წელიწადში 3 ბათმანს თოფის წამალს. ხოლო რაც შეეხება მდ. ცხენის-წყლის სათავის სვანეთს, ის ოდიშის მეპატრონეების ხელში ლეჩხუმის გადასვლის შემდეგ დაემორჩილა დადიანებს, რის გამო მას დაერქვა სადადიანო სვანეთი.

საბატონო სვანეთში მე-XVI საუკ. და შემდეგ დროებში ატყდა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა რუჩაგიანებსა და დადეშქელიანებს შორის, რომელიც თან-და-თან დადეშქელიანების სასარგებლოდ ვითარდებოდა. იმამ დადეშქელიანმა სიკვდილის წინ თავისს შვილებს უანდერძა: რუჩაგიანები გასწყვიტეთ და მათი დაღუპვის ამბავი საფლავში ჩამომძახეთ, მაშინ მე სიხარულისაგან გავცოცხლდებიო. დადეშქელიანებმა მართლაც მალე ამოსწყვიტეს თავიანთი მეტოქეები და საბატონო სვანეთი თითონ დაიპყრეს. მე-XVIII საუკ. ნახევარს საბატონო სვანეთს ფლობდა ოთარ დიდი დადეშქელიანი. ოთარს ჰყავდა ორი შვილი ბაბა-ციოხი და მოსოსტი. მათ მემკვიდრეებს შორის გამუდმებული შუღლი და ურთიერთ ხდომა იყო. ბაბა-ციოხის შვილმა თათარხანმა 1832 წ. მიმართა იმერეთის მართველს გენ. ვაკულსკის რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის განცხადებით. ამავე დროს მოსოსტის შვილმა ციოხმაც მოინდომა რუსის ქვეშევრდომობაში შესვლა, რათა თავისს ბიძაშვილისათვის დაესწრო და სადადეშქელიანო სვანეთი თითონ დაეპყრო. 1833 წ. როგორც თათარხანი, ისე ციოხი, თხოვნითი მუხლების წარდგენის შემდეგ, დამტკიცებულ იქმნენ მთავრებად რუსის მთავრების მიერ. დადეშქელიანების სახლი უკვე კარგა ხანია მეზობელ ყაბარდოსა და აფხაზეთის ზედგავლენით მაჰმადიანობისაკენ მიდრეკილიყო, ეხლა კი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლისას ორივე მთავარმა ქრისტიანობა მიიღო. თათარხანს დაერქვა მიხაილ, ხოლო ციოხს ნიკოლოზი. პირველს შეხვდა ეცერი და ბეჩო, ხოლო მეორეს ჩიბუხევი.

თათარხანს იმედი ჰქონდა, როგორც გვარის უფროსს წარმომადგენელს, მთელი სადადეშქელიანო სვანეთის მიღებისა და ამიტომ შექმნილი მდგომარეობით დიდათ უკმაყოფილო იყო. ამით აიხსნება, რომ უთანხმოება ორივე შტოს შორის არც ამის შემდეგ მოსპობილა. 1841 წ. სექტ. მოკვდა ციოხი, რომლის უფროსი შვილი 14 წლის კონსტანტინე შეუდგა ჩიბუხევის მფლობელობას თავისი ენერგიული ბებიის გიგო-ხანუმის ხელმძღვანელობით. 1843 წ. თათარხანი დაეცა გიგო-ხანუმს ფარის ციხეში და ცეცხლი მოუკიდა ციხეს. გიგო-ხანუმმა თავი გადმოიგდო ათი საჟენის სიმაღლე კოშკიდგან და მოკვდა. ამ ფაქტმა დიდად გაამწვავა მდგომარეობა სადადეშქელიანო სვანეთში, რადგან დაღუ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

პულ გიგო-ხანუმის შვილისშვილები სისხლის ძიებას შეუდგნენ. თათარ-ხანი მოკვდა 1850 წ. და ხუთი წლის შემდეგ მისი შვილი ჯანსუხი მოკლეს ციოხის შვილებმა თენგიზმა და ისლამმა. ჯანსუხის შვილები გაიქცნენ სამეგრელოს, ხოლო ეცერი დაიპყრო კოსტანტინე დადეშქელიანმა. 1857 წ. მანვე დაიმორჩილა თავისუფალ სვანეთის ორი საზოგადოება და ფიცი მიაღებინა მათ თავისს ერთგულებაზედ. თავისუფალ სვანეთს კი უკვე 1840 წელს მიეღო რუსეთის ქვეშევრდომობა. ამის გამო კოსტანტინე დაიბარეს ქუთაისს. რუსის მთავრობას უკვე გარდაწყვეტილი ჰქონდა სვანეთის სამთავროსთვისაც ბოლო მოეღო და ამიტომ კოსტანტინეს გამოუცხადეს პეტერბურგს ან ერევანს წასულიყო. ამ წინადადებით გაანჩხლებულმა კოსტანტინემ პირადი ბაასის დროს მოკლა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი გაგარინი (1858 წ.). კოსტანტინე შეიპყრეს და იმავე წლის 5 ნოემბერს სიკვდილით დასაჯეს.

სვანეთში კი თავისუფალ სვანეთთან ერთად განწესებულ იქმნა რუსის ბოქაული.

ბატონ-ყმობა მე-XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. საქართველოში შემოსვლისთანავე რუსის მთავრობა ცდილობდა თავად-აზნაურობის თავისს მხარეზე მიზიდვას და ადგილობრივ ცხოვრებაშიც, რამდენადაც ეს მისი პოლიტიკისათვის საჭირო იყო, ამავე წოდებას უწევდა ანგარიშს. უფლებრივად საქართველოს თავად-აზნაურობა გათანასწორებული იყო, როგორც ეს განისაზღვრებოდა 1783 წლის ერეკლე II-სა და იმპერატრიცა ეკატერინე II-ს შორის დადებულ მფარველობითი კავშირის ტრაქტატით, რუსეთის აზნაურობასთან. ვინაიდგან აზნაურნი საქართველოში თავისუფალ წოდებას არ შეადგენდნენ, არამედ ისინი თავიანთ მებატონეებისაგან იყვნენ დამოკიდებულნი, ამიტომ მთავრობა ღებულობდა ზომებს აზნაურთა უფლებრივ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. ასე, მაგ., ჯერ კიდევ 1811 წ. ყველა საეკლესიო აზნაურნი გადარიცხულ იქმნენ ტახტის აზნაურთა რიცხვში. აზნაურთა წოდების ასამაღლებლად 1832 წ. აღეკრძალა მოქალაქეთ ყმების ყოლა, 1833 წ. კიდევ განთავისუფლებულ იქმნენ სათავადო აზნაურნი.

მე-XIX საუკ. დასაწყისს, როდესაც საქართველოში რუსეთის მართველობა მკვიდრდებოდა, გლეხობა ქართლ-კახეთში უკვე თითქმის ერთ წოდებად იყო ჩამოყალიბებული. სხვა-და-სხვა საფეხურები უფლებრივი ხასიათისა გლეხებს შორის თითქმის მოსპობილი იყო. მსახურნი მთლად უკვე გაუთანასწორდნენ მებეგრე გლეხებს. ხოლო იმერეთში კიამ დროს ჯერ კიდევ არსებობდა სამი წყება გლეხებისა: აზატნი ანუ მსახურნი, რომელთა რიცხვი შედარებით წინა საუკუნეებთან მცირე იყო, მესეფე გლეხნი და კიდევ მოჯალაბენი.

უფრო რთული იყო გლეხთა დანაწილება შედარებით ჩამორჩენილ ეხარეებში—აფხაზეთსა და სამურზაყანოში.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გლეხების უფლებრივი მდგომარეობა ეკონომიურ გაღარიბებისა და მუდმივ ომებისა გამო მე.XVIII საუკუნეშიდაც, ისე როგორც წინა საუკუნეში, უარესდებოდა, მაგრამ რუსების შემოსვლისას გლეხს საქართველოში კიდევ ბევრი უფლება ჰქონდა. მას შეიძლება ჰქონოდა საკუთრება, საბატონო მიწის სარგებლობისათვის ის კისრულობდა გარკვეულ პიროვნულ (მუშაობას, მოსამსახურის მიცემას) ანდა ნივთიერ (ლალის, კულუხის გარდახდას) ვალდებულებათ. მასვე ედვა სხვა-და-სხვა გარდასახადები ბატონის სასარგებლოდ, როგორც, მაგალ., საქორწილო, საშობო, სააღდგომო, საახალწლო, საქვრივო, გასამყრელო, საჩექმო (ქალის გათხოვებისას), სალაშქრო და სხ., მაგრამ მთელი მისი ვალდებულება მკვეთრად გარდაწყვეტილი იყო ადათით, რის გარეშე გლეხი არაფელს იხდიდა.

რუსულ მართველობის დამკვიდრებამ ფრიად ცუდი შედეგი იქონია გლეხებისთვის. თავად-აზნაურობა ცდილობდა თავისდა სასარგებლოდ რუსულ კანონების გამოყენებას, რომლისდა მიხედვით გლეხი თავისი ავლა-დიდებით ბატონის სრულს საკუთრებას შეადგენდა. თავისს მხრივ გლეხობაც, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, იცავდა თავისს უფლებას. ამაში მას ხელს უწყობდა იმპერატორ ალექსანდრე I-ის დროს გამოცემული კანონი, რომლის ძალით გლეხს შეეძლო თავისუფლება ეძებნა სასამართლოს წესით. ამის შემდეგ გლეხობა მიაწყდა სასამართლოს და იყო შემთხვევა, როდესაც მთელი სოფლები ეძიებდნენ მებატონისაგან თავისუფლებას. რადგანაც მებატონეებს ხშირად საბუთები წესიერად არ ჰქონდათ დაცული, ამიტომ საქმეს აგებდნენ და გლეხიც სახაზინოდ ეწერებოდა ანდა მოქალაქედ ხდებოდა ქალაქში.

1837—1840 წლებში ტფილისში მუშაობდა განსაკუთრებული კომისია ბარონ განის თავმჯდომარეობით მართვა-გამგეობის ახალი პროექტის შესამუშავებლად. ბარ. განი საქართველოში საგლეხო საკითხის შესწავლის შემდეგ ემზადებოდა პეტერბურგის უმაღლესს წრეებში მოხსენების გაკეთებას. რადგანაც საქართველოში, მისის აზრით, ბატონყმობას სხვა ხასიათი ჰქონდა შედარებით რუსეთთან, ამიტომ ის აპირობდა ბატონ-ყმობის გაუქმების მოთხოვნას. თავად-აზნაურობამაც თავისს მხრივ ზომები მიიღო და გაგზავნა პეტერბურგს იმპერატორ ნიკოლოზ I-თან რამოდენიმე თავისი წარმომადგენელი დიმ. ორბელიანის მეთაურობით. ამას მოყვა 1842 წ. სამხედრო მინისტრის თავ. ჩერნიშევის გამოგზავნა ტფილისში, სადაც მას დიდის ამბით შეხვდა ქართველი თავად-აზნაურობა. ჩერნიშევს დავალებული ჰქონდა ადმინისტრატიულ მართვა-გამგეობის გაცნობა კავკასიაში და ამასთანავე გლეხებსა და თავად-აზნაურთა შორის არსებულ ურთიერთობის გამორკვევა. ამ დროს მთავრობას ტფილისში უკვე დამთავრებული ჰქონდა ადნუსხვა გლეხების არსებულ ვალდებულებათა თავისს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მებატონეთა მიმართ. აღნუსხვის შედგენა წარმოებდა დიმიტრი ყიფიანის ხელმძღვანელობით და დამთავრდა 1841 წ.. ამ ცნობათა მიხედვით და თავად-აზნაურობის მიერ დაჯერებულმა ჩერნიშევმა 1842 წ. გამოსცა ბრძანება, რომლითაც ადმინისტრაციას ებრძანა — გლეხი ყოველისფერში დაუმორჩილონ მებატონეს. გლეხთა მდგომარეობა ამით თვალსაჩინოდ გაუარესდა.

ორი წლის შემდეგ ნამესტნიკად დანიშნული ვარანცოვი კიდევ უფრო მედგრად იცავდა ქართველ თავად-აზნაურობის ინტერესებს და ყოველის მხრივ ცდილობდა ამ წოდების ამაღლებას. 1848 წ. მან გამოსცა ბრძანება, რომლის მიხედვით გლეხთ წაერთვათ უფლება სასამართლოს საშუალებითაც თავისუფლების ძიებისა.

უმწეო უფლებრივი მდგომარეობა იწვევდა გლეხებში დიდს უკმაყოფილებას. მწერლობაში ამ უკმაყოფილებამ ჰპოვა პირველი აშკარა გამოხატულება 1859 წ., როდესაც დანიელ ჭონქაძემ დაიწყო ბეჭდვა თავისი მოთხრობისა „სურამის ციხე". თავად-აზნაურობის მოწინავე ახალგაზრდობაც აგრეთვე გმობდა არსებულ ბატონ-ყმურ ურთიერთობას. ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებნი „კაცია-ადამიანი?!", „კაკო ყაჩაღი", „გლახის ნაამბობი", (1862—1863 წ.) წარმოადგენენ ბატონ-ყმურ წესწყობილების გმობას მხატვრული სურათებით.

ბატონ-ყმობის გაუქმება. ასეთი იყო მდგომარეობა, როდესაც ალექსანდრე II-ის 1861 წლის 19 თებერვლის მანიფესტით განთავისუფლებულ იქმნა პირად ბატონ-ყმურ დამოკიდებულებისაგან რუსეთის შიდა გუბერნიების გლეხობა. საქართველოშიდაც ამის შემდეგ მთავრობა შეუდგა სამზადისს გლეხთა განსათავისუფლებლად. მთავრობის მოწოდებით ტფილისში მოწვეულ იქმნა ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობის ყრილობანი, რომელთაც მსჯელობა იქონიეს მოსალოდნელ რეფორმის შესახებ. 1863 წლის ყრილობამ საბოლოოდ შეიმუშავა თავისი აზრი, რომლის მიხედვით გლეხნი უნდა განთავისუფლებულნი ყოფილიყვნენ უმიწოთ. მათ მიეცემოდათ მხოლოდ მოძრავი საკუთრება. ხოლო მაჰმადიან მეცხვარე და მესაქონლე გლეხთაგან და აგრეთვე სომეხ და ისრაელ ხელოსანთაგან ბატონის სასარგებლოდ უნდა გადასულიყო მოძრავი საკუთრების ნახევარიც. ეს აზრი ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა ყრილობაზე გავიდა 554 ხმიდგან 539 ხმით.

ბოლოს 1864 წლის 13 ოქტომბრის საიმპერატორო მანიფესტით აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხობა განთავისუფლებულ იქმნა ბატონ-ყმურ ურთიერთობისაგან. გლეხი ამიერიდგან პირადად თავისუფალი გახდა ბატონის ყოველგვარი დამოკიდებულებისაგან. მოძრავი ქონება რჩებოდა მისს ხელში, ხოლო მიწა კი მთლად ეძლეოდა მებატონეს. სამოსახლო მიწებისათვის თავისი შენებულობით გლეხი ვალდებული იყო ეხადა ბატონის სასარგებლოდ გარდაწყვეტილი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გარდასახადი, რომლის გადიდება ბატონს არ შეეძლო. ასევე გარდაწყვეტილ ყოველწლიურ გარდასახადის ან ერთეულად გამოსასყიდ ფასის მიჩენით გლეხი ღებულობდა მებატონისაგან იმ მიწას, რომელიც ბატონ-ყმობის დროსაც გლეხის სარგებლობაში ითვლებოდა. გლეხი ამ ნაირად თავისი მამულის გამოსყიდვამდის დროებით ვალდებულებაში რჩებოდა. თავად-აზნაურობას ამასთანავე მიეცა თითო სულს განთავისუფლებულს გლეხზე 25 მანეთი.

შემდეგს წელს, 1865 წ. 13 ოქტომბერს დამტკიცებულ დებულების თანახმად, განთავისუფლებულ იქმნა გლეხობა იმერეთსა და გურიაში იმავე წესით, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. მალე ბატონ-ყმობა მოისპო ოდიშსა და აფხაზეთშიდაც.

ოდიშში ისევე, როგორც იმერეთსა და გურიაში, გლეხობა განაწილებული იყო უფლებრივის მხრივ უმთავრესად 3 წყებად: აზატებად, მებეგრეებად და მოჯალაბეებად.

ცოტა სხვა-გვარი იყო სოციალური დანაწილება მოსახლეობისა აფხაზეთსა და სამურზაყანოში. მაღალ წოდებას შეადგენდნენ თავადნი, რომელთა მიყობოდათ ამისტა (სამურზაყანოში ჟინოსქუა). ამათზე დაბლა იდგნენ აზატნი, კიდევ ამაცურასგუები (მოინალები სამურზაყანოში). შემდეგ ახუები (დელმახორენი სამურზაყანოში), ხოლო უკანასკნელი წყება – ახაშალა კი უდრიდა დანარჩენ დასავლეთ საქართველოს მოჯალაბეს და თავისი მდგომარეობით მონას უახლოვდებოდა.

ყველგან გლეხთა უფლებანი, გარდა მოჯალაბეთა, რომელთა რიცხვი შედარებით მცირე იყო, სასტიკად განსაზღვრული იყო კანონით და ჩვეულებებით.

ოდიშის გლეხთა განთავისუფლება დამტკიცდა 1 დეკ. 1866 წ., ხოლო ადგილობრივ გამოცხადდა 19 თებერვალს 1867 წ., აფხაზეთის და სამურზაყანოს გლეხობის განთავისუფლება კი დამტკიცდა რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე II-ის მიერ 8 ნოემბერს 1870 წ.. ამ დროსთვის დასრულდა აგრეთვე სვანეთის გლეხების განთავისუფლებაც.

ძირითადი ხაზი რეფორმისა ყველგან ისეთივე იყო, როგორც ქართლ-კახეთში.

გლეხთა განთავისუფლება შეეხო არსებითად მხოლოდ მათ პიროვნულ უფლებრივ მხარეს, ქონებრივად კი გლეხი ისევ ბატონისაგან დამოკიდებულებაში დარჩა. ეგრედ წოდებული დროებით ვალდებულება დიდს დაბრკოლებას წარმოადგენდა ხალხის წინსვლისა და განვითარებისათვის. მიუხედავად ამისა პიროვნულ ბატონ-ყმურ დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლებული საქართველოს გლეხობა დიდის სისწრაფით იცილებდა თავიდან დროებით ვალდებულებასაც. უფრო ჩქარის ნაბიჯით ეს პროცესი მიდიოდა დასავლეთ საქართველოში, სადაც ხალხის ფართო მასსა მეტს სიმოძრავეს იჩენდა და გარდა ამისა თვით

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მებატონეთა მძლავრებაც ისეთი საგრძნობელი არ იყო, როგორც განსაკუთრებით ქარ თლში. ამით აიხსნება, რომ დასავლ. საქართველოს გლეხობის უმეტესობამ შედარებით ადვილად დაახწია თავი დროებით ვალდებულ მდგომარეობას. რამოდენადმე სხვანაირი მდგომარეობა იყო ქართლში, სადაც უფრო ძლიერნი იყვნენ ძველი ფეოდალური გვარეულობანი, მაგრამ აქაც დროებით ვალდებულ მდგომარეობისაგან განთავისუფლების საქმე წინ მიდიოდა.

საბოლოოდ კი დროებით ვალდებულ გლეხთა კატეგორია მოისპო მხოლოდ 20 დეკ. 1912 წელს, როდესაც ამ დროისთვის კიდევ ასეთს მდგომარეობაში დარჩენილ გლეხთ საკუთრებად დაუმტკიცდათ მათ სარგებლობაში მყოფი მიწები, ხოლო მებატონეთ კი ხაზინიდგან უნდა მისცემოდათ ამისდა სანაცვლოდ განსაზღვრული თანხა.

ბატონ-ყმობის გადავარდნამ შექმნა ახალი ხანა საქართველოს ცხოვრებაში. ეხლა თვით ხალხმა იწყო გამოსვლა ფართო ასპარეზზე და ერის ცხოვრებასაც თანდათან ახალი მიმართულება მიეცა.

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება 1860-იან წლებიდგან. ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ საქართველო სწრაფის ნაბიჯით წავიდა წინ საზოგადოებრივ პროგრესის გზაზე. ჯერ კიდევ ბატონ-ყმობა საქართველოში გაუქმებული არ იყო, რომ ილია ჭავჭავაძემ 1863 წ. დაარსა ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ და საძირკველი ჩაუყარა ქართულ პუბლიცისტიკას. ილია ჭავჭავაძე იყო შემომღები ლიბერალურ მიმართულებისა ქართულ მწერლობაში. პატრიოტიზმის და ნაციონალიზმის ქადაგებასთან ერთად ეს მიმართულება დიდს ყურადღებას აქცევდა თავად-აზნაურობის, როგორც საქართველოს მოწინავე წოდების, ინტერესების დაცვას. 1877 წლიდგან ილია ჭავჭავაძემ განაგრძო თავისი სამწერლო მოღვაწეობა ჟურნალ „ივერიით“, რომელიც შემდეგ გაზეთად გადაკეთდა.

1860-იანი წლები საზოგადოდ ფრიად ნაყოფიერი იყო ქართულ კულტურულ ცხოვრებისათვის. მხატვრულ მწერლობაში ილია ჭავჭავაძე და აკაკი წერეთელი, ნიკოლოზ ბარათაშვილის უკვე განვლილი სამწერლობო მოღვაწეობის შემდეგ, თავისი ნაწერებით იწყებდნენ ქართულ ლიტერატურულ შემოქმედების ახალს ხანას. ამავე დროს საბოლოოდ ჩამოყალიბება იწყო ახალმა ქართულმა სალიტერატურო ენამ, რომელიც შედარებით ძველ ქართულთან მარტივ და შეკვეცილ ფორმებზე იყო აგებული.

1866 წ. ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნებაში გაჩნდა ახალი მიმართულება, რომლის სულის ჩამდგმელნი იყვნენ ნიკ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ს. მესხი და სხ. ეს ეგრედ წოდებული მეორე დასი პოულობდა თავისს გამოხატულებას გაზ. „დროებასა“ და აგრეთვე ჟურნ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

„კრებულში". მთლიანი ერის ინტერესების წამოყენება თავად-აზნაურობის და გლეხობის ერთმანერთის დაუპირდაპირებლად ახასიათებდა უმთავრესად ამ მიმართულებას.

მიხეილ ნიკოლოზის ძის ნამესტნიკობა. დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის ნამესტნიკობის დროს (1862—1881 წ.) რუსის მთავრობა ადგა საქართველოში წინანდელ გზას რუსული მართველობის განმტკიცებისა და ადგილობრივ ქვეყნის რუსეთთან შედუღებისას. ყველგან როგორც მართველობასა, ისე სასამართლოსა და შკოლაში გაბატონებული იყო რუსული ენა. ამავე დროს მთავრობა შესაძლებლად არ სთვლიდა რუსეთის შიდა-გუბერნიებში განხორციელებულ რეფორმების — ეროობისა და აგრეთვე ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს შემოღებას, რათა თვითმართველობითი დაწესებულებათა საშვალებით არ შეჩერებულიყო ადგილობრივი ელემენტების რუსეთთან საბოლოოდ გაერთიანების პროცესი. მთავრობას მაინც შეჰქონდა მცირეოდენი ცვლილებანი ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმეში ადგილობრივად არსებულ საჭიროების მიხედვით. ასე, მაგ., 1868 წ. მოხდა ახალი ადმინისტრატიული გადამიჯვნა ამიერ-კავკასიისა, რომლის შემდეგ საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ტფილისის გუბერნია (ქართლ-კახეთი, სამცხე-ჯავახეთ-ლორეთურთ, მაგრამ ყაზახის გამოკლებით), ქუთაისის გუბერნიაში კი ამიერიდგან, გურია-იმერეთს გარდა, ირიცხებოდა დასავ. საქართველოს ყოფილი საძთავროებიც. შემოღებულ იქმნა აგრეთვე საქალაქო თვით-მართველობა, პირველად ტფილისში.

მთავრობა ღებულობდა ამასთანავე ზომებს ისეთ ტეხნიკურ ხასიათის გაუმჯობესებათა შესატანად, რომელთა განხორციელებას აუცილებლად თხოულობდა ქვეყნის ეკონომიური განვითარების ინტერესი და აგრეთვე რუსეთის იმპერიის სტრატეგიული საჭიროებანი. 1868 წლიდგან ტფილისში გაჩნდა ტელეგრაფი. 1871 წ. გახსნეს რკინის გზა ჯერ ჯეროობით მხოლოდ ფოთსა და ზესტაფონს შუა. ახლად გაყვანილ ანდა გაუმჯობესებულ იქმნა სხვა-და-სხვა გზატკეცილები და სხ.

ბათომის და ყარს-არტანის მხარეების შეერთება რუსეთთან. 1877—1878 წლ. რუსეთსა და ოსმალეთს შორის წარმოებდა ომი, რომელიც დამთავრდა რუსეთის გამარჯვებით. ამ ომში რუსეთის მხარეზე ქართველობაც ღებულობდა მონაწილეობას თავისი მოხალისე რაზმებით, რომელნიც იბრძოდნენ კავკასიის ფრონტზე.

სხვა გვარად შეხვდა ამ ომს აფხაზეთი. აფხაზეთის ცხოვრება ჯეროვნად მოწყობილი არ იყო. რუსეთის საერთო მართველობის წესის დამყარებისადმი მიდრეკილება, რაც ხშირად ადგილობრივ პირობებთან და ჩვეულებებთან შეუთანხმლობას ქმნიდა, ბადებდა ხალხში დიდს უკმაყოფილებას. ადგილობრივ პირობების ჯეროვნად მხედველობაში მიუღებლობისა გამო რუსის მართველობამ ამასთანავე ვერ მოახერხა ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ მიწის საკითხის სასურველად მოწყობა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ყველა ამ მიზეზისა გამო ხალხი უკმაყოფილო იყო რუსული მართველობით. 1877 წ. მაისში რუს-ოსმალოს ომის დროს ოსმალთ გადმოსხეს ჯარი სოხუმში და დასწვეს ის. აფხაზეთი აჯანყდა რუსების წინააღმდეგ. ამავე წლის აგვისტოში რუსებმა უკან დაიბრუნეს სოხუმი და აჯანყებაც მალე ჩაქრობილ იქმნა. მრავალი აფხაზი ამის შემდეგ გადასახლდა ისევ ოსმალეთს.

ომის გათავების შემდეგ ბერლინში შეკრულ ზავის მიხედვით რუსეთმა დაიპყრო მესხეთის ნაწილი, სახელდობრ ბათომის, ყარსის და არტანის სანჯაყები. მრავალმა ქართველმა მაჰმადიანმა აქაც არ მოინდომა რუსეთის ბატონობის ქვეშ დარჩენა და გადაესახლა ოსმალეთს განსაკუთრებით აჭარა-ქობულეთიდგან და ჭოროხის ხეობიდგან. გადასახლებულნი (მუხაჯირნი) მოთავსებულ იქმნენ ოსმალეთში მარმარილოს ზღვის ახლო მხარეში და აგრეთვე ანატოლიის ჩრდილოეთ ნაწილებში.

დიდი ნაწილი სამაჰმადიანო საქართველოსი ამნაირად შეერთებული იყო რუსეთთან. მრავალ საუკუნის განმავლობაში დაქუცმაცებულ საქართველოს უმეტესი ნაწილი (გარდა ჭანეთისა და ტაოს ნაწილისა) მოჰყვა ეხლა გაერთიანებულად საერთო უღელს ქვეშ.

მაგრამ რუსეთთან შეერთებამ ვერ შეასუსტა ქართველ-მაჰმადიანების გათურქების პროცესი, რომელიც უკანასკნელ საუკუნის განმავლობაში საკმაოდ სწრაფად ვითარდებოდა, განსაკუთრებით მაღალ წრეებსა და აგრეთვე სამაჰმადიანო-საქართველოს განაპირა კუთხეებში ტაოსა, ისპირ-თორთუმსა და არტანში. რუსის მთავრობა ახლად შემოერთებულ ქვეყნებში ხელს უშლიდა ქართულ კულტურის აღორძინებას და თავისი რუსიფიკატორულ პოლიტიკით მხოლოდ ხელს უწყობდა ხალხის გათურქების დაჩქარებას. უკვე რუსეთის ბატონობის დროს ოსმალურმა ენამ ფეხი მოიკიდა სამცხის მოსახლეობის ერთ ნაწილში, შავშეთში და მცირედ აჭარაშიც.

საინგილო. ჭარსა და ელისენში, რომლის მცხოვრებთ მე-XVIII საუკუნიდან თათრულად ინგილოთ, ანუ ახლად მოქცეულთ ეძახდნენ, ქართველ-მაჰმადიანთა მოსახლეობა რუსეთის ბატონობის დროს აგრეთვე კარგავდა თავისს სამშობლო ენას. ინგილოთა ერთი ნაწილი 1849 წლიდგან უბრუნდებოდა ისევ ქრისტიანობას. ამას მოჰყვა რუსების მიერ სამისიონერო მოღვაწეობის გაჩაღება, რამაც ამ მხარეში დარჩენილი ქართველ მაჰმადიანთა მოსახლეობა მთლად დააფრთხო. გაქრისტიანების შიშით მაჰმადიანი-ინგილონი ეხლა თვით ცდილობდნენ ქართული ენის დავიწყებას და გადადიოდნენ ლეკურსა და თათრულზედ. მაინც 1920 წლისათვის ქართული ენა აქ ზოგ ადგილას კიდევ კარგად იყო დაცული.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქართულ საზოგადოებრიობის ამუშავება. 1882 წლიდგან, როდესაც კავკასიის ნამესტნიკის მაგივრად მთავარ-მართებლად დანიშნულ იქმნა დონდუკოვ-კორსაკოვი, ბიუროკრატიული წესი მართვა-გამგეობისა საქართველოში უფრო მკაცრად ტარდებოდა, გარუსების ცდაც უფრო მეტის სიმკვეთრით იჩენდა თავს და ადგილობრივ ძალთა ხმასაც მთავრობის თვალში თავისი მნიშვნელობა ეკარგებოდა. სახელმწიფოებრიობა საქართველოში უფრო და უფრო შორდებოდა ხალხს და თვით მოწინავე თავად-აზნაურობასაც. ასეთს პირობებში საზოგადოებრივი ენერგია ქართველი ერისა ცდილობდა მოენახა გამოსავალი თავისთვის სხვა-და-სხვა კერძო თაოსნობით დაარსებულ საზოგადო ხასიათის დაწესებულებებში მუშაობით. 1874 წლიდგან ტფილისში არსებობდა საადგილ-მამულო სათავად-აზნაურო ბანკი. 1875 წლიდგან მოქმედობდა ქუთაისის სათავად-აზნაურო ბანკიც. ეს ბანკები სათავად-აზნაურო კრებებთან ერთად, რომელიც იმართებოდა წოდებრივ საქმეთა და აგრეთვე საგუბერნიო და სამაზრო წინამძღოლების ასარჩევად, წარმოადგენდნენ ქართულ საზოგადოებრიობის მთავარ ყურადღების საგანს. თავისი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების დაარსებას 1879 წელს და ქართულ დრამატიულ საზოგადოების დაფუძნებასაც. ორივე საზოგადოება აწარმოებდა შემდეგს დროში თავ-თავისს სფეროში საპატიო კულტურულს მუშაობას.

თავად-აზნაურობის მნიშვნელობის დაცემა. ბატონ-ყმობის გადავარდნამდის თავად-აზნაურობას, როგორც წოდებას, კიდევ ჰქონდა შენარჩუნებული თავისი მნიშვნელობა, თუმცა ერის ბელადობას ის უკვე ჯეროვნად ვერ ასრულებდა. როგორც მოხსენებული იყო, ჯერ კიდევ მე-XVIII საუკუნეში, თეიმურაზ II-ისა და ერეკლე II-ის დროიდგან ფეოდალურ თავადობამ საქართველოში დაკარგა ეროვნულ მებაირაღტრე წოდების როლი. რუსეთის მართველობის დამკვიდრების შემდეგ რუსის მთავრობამ აამაღლა აზნაურობა და გაუთანასწორა ის თავისი უფლებებით თავადობას, თანახმად რუსეთის შიდა-გუბერნიებში არსებულ წესებისა. გაერთიანებული თავად-აზნაურობა შეკავშირებული იყო ეხლა საერთო წოდებრივი დაწესებულებებით და ერთგვარ წოდებრივ თვითმართველობითაც. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ერის მესვეურობას ის უკვე ვერ სწევდა. რუსის სამსახურში, განსაკუთრებით სამხედროში, დაწინაურება შეადგენდა, მცირე გამონაკლისის გარდა, ამ წოდების საუკეთესო გვარეულებათა მისწრაფებას. ამას მოჰყვა ამ წოდების მოწინავე ნაწილის გარუსების დაწყება, რამაც განსაკუთრებულის სიძლიერით იჩინა თავი უკვე მე-XIX საუკუნის დასასრულს. ქართლ-კახეთის თავადობის უფრო შეძლებული ნაწილი რუსულს ენაზე გადადიოდა. ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურობის საგუბერნიო და სამაზრო კრებებზედაც უკვე ქართული ენა არ ისმოდა, თუმცა კანონი ამის ნებას იძლეოდა. მოწყვეტილი სამშობლო კერას, ამ წოდე-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბის გავლენიანი და შემძლე ნაწილი ქართულ ეროვნულ თავისებურობის შესანარჩუნებლადაც კი ეხლა უკვე საფრთხეს წარმოადგენდა.

მესამე დასი. რაც უფრო ეცემოდა თავად-აზნაურობის მნიშვნელობა ერის ცხოვრებაში, მით უფრო მეტს ყურადღებას იპყრობდა ხალხის ფართო მასა, როგორც მთავარი და ერთად-ერთი საფუძველი ეროვნულ აღორძინებისა. ხალხის ფართო წრეების მნიშვნელობას თვალსაჩინოდ ხდიდა კიდევ ის გარემოება, რომ ვაჭარ-მრეწველთა კლასი—ბურჟუაზია ქართველ ერის ცხოვრების ზედა-პირზე მხოლოდ ეხლა ჩნდებოდა და სერიოზულ საზოგადოებრივ ძალას არ წარმოადგენდა. ადგილობრივი ვაჭრობა და მრეწველობა უმთავრესად არა ქართველთა ხელში იყო მოთავსებული. ასეთს პირობებში გაჩნდა 1890-იან წლებში ახალი საზოგადოებრივი მიმართულება, ეგრედ წოდებული მესამე დასი, რომელიც გამოდის ასპარეზზედ პირველად 1893 წ. ჟურნალ „კვალით". გიორგი წერეთელი იყო დამაარსებელი ამ ჟურნალისა, რომლის გარეშემო თანდათან შეიკრიბნენ ახალი მიმართულების ნიადაგზედ მუშაკნი, იდეოლოგიურად ეკონომიური მატერიალიზმის მიმდევანი—ნოე ჟორდანია, სილ. ჯიბლაძე, ფ. მახარაძე და სხ. შემდეგ წლებში ამ მიმართულებას მოექცა სათავეში ნოე ჟორდანია, რომლის ხელმძღვანელობის დროს მესამე დასმა მიიღო სოციალ-დემოკრატიული მოძღვრების სახე და შეუერთდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას. მუშათა კლასს დასელები აღიარებდნენ იდეოლოგიურად თავისი დასაყრდნობ ძალად. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასთან შეერთების შემდეგ მესამე დასელების მიმართულებამ მიიღო ინტერნაციონალური ხასიათი. ეროვნულ კითხვის გარდაწყვეტას ისინი მომავლის საქმედ სთვლიდნენ, ხოლო თავისს პრაქტიკულ მოქმედებაში უმთავრეს ყურადღებას აქცევდნენ ბრძოლას რუსეთის რევოლიციონურ პარტიებთან ერთად რუსეთის იმპერიის შინაგან ცხოვრების გარდასაქმნელად. ორი გარემოება ხელს უწყობდა მესამე დასის მიმართულების ამ გზით ჩამოყალიბებას: ახლად ფეხ ადგმულ ქართველ დემოკრატიის სისუსტე, რაც შეუძლებლად ხდიდა საკუთარი ძალით ბრძოლის წარმოებას და კულტურისა, აგრეთვე ვაჭრობა-მრეწველობის ცენტრებში, ტფილისსა და რამოდენადმე ბათომს, ქართველობის სისუსტე, რის გამო ბრძოლა მთავრობის რეჟიმთან შესაძლებელი იყო მხოლოდ ყველა ეროვნების დემოკრატიისათვის მისაღებ დროშის ქვეშ.

სოციალ-დემოკრატიულმა მიმართულებამ მალე გავლენა მოიპოვა საქართველოს მოსახლეობის უდიდეს ნაწილზედ.

სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია. მე-XX საუკუნის პირველ წლებში თანდათან ჩამოყალიბდა მეორე მიმართულება, რომელიც შემდეგ დაედვა საფუძვლად საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიას. ეს პარტია აგრეთვე ცდილობდა ხალხის ფართო მასას დაყრდნობოდა, მაგრამ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში დიდს მნიშვნელობას აძლევდა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნულ საკითხის გარდაწყვეტას. პარტია თხოულობდა საქართველოს ავტონომიას, საბოლოოდ კი მიისწრაფოდა რუსეთის გარდაქმნისაკენ ფედერატიულ სახელმწიფოდ. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის დამაარსებელი და იდეოლოგი იყო არჩილ ჯორჯაძე.

სოციალ-ფედერალისტების პარტია თვის ეროვნულ პროგრამის გამო თავისი მოღვაწეობის პირველ ხანაში აერთებდა ეროვნულ პლატფორმაზე მდგარ ქართველი ერის თითქმის ყველა ელემენტებს, როგორც თავად-აზნაურობისა, ისე ვაჭარ-მრეწველთა და ინტელიგენციისაგან.

გარუსების ცდის გაძლიერება. რუსის მთავრობა ამასობაში თანდა-თან უმატებდა ქართველი ხალხის გარუსების ცდას. შკოლა უმთავრესად ამ მიზანს ემსახურებოდა. 1887 წლიდგან საქართველოში შემოღებული იყო საყოველთაო სამხედრო ბეგარა, ხოლო მე-XX საუკ. პირველ წლებიდან ქართველები უკვე რუსეთში მიჰყავდათ ჯარში სასამსახუროდ, რაც ფრიად ხელს უწყობდა რუსულ ენის გავრცელებას ახალგაზრდობაში. რადგანაც სახელმწიფოს ცდა ქვეყნის გარუსებისაკენ უკმაყოფილებას იწვევდა, ამიტომ მთავრობა თავისს უნდობლობას ადგილობრივ მკვიდრთადმი კიდევ უფრო აძლიერებდა. მე-XX საუკუნის დასაწყისში ხალხი და მთავრობა საქართველოში მთლად დაშორებული იყვნენ ერთმანერთისაგან.

მოძრაობა 1905—1906 წლ. 1904—1905 წლებში რუსეთის იმპერია აწარმოებდა ომს იაპონიასთან. ეს ომი დამთავრდა რუსეთის დამარცხებით. ამ დამარცხებამ ხელი შეუწყო საიმპერატორო მართველობასთან მებრძოლ რუსეთის შინაგან ძალებს თავისი მიზნების მისაღწევად უფრო აშკარად გამოსულიყვნენ. რევოლიუციის შეჩერებას იმპერატორი ნიკოლოზ II ცდილობდა 17 ოქტომბრის 1905 წლის მანიფესტით, რომლითაც ის ხალხს აღუთქვამდა ხალხის წარმომადგენლობითი საკანონმდებლო ორგანოს მოწვევას, სინიდისის, სიტყვის და ბეჭდვის თავისუფლების დამკვიდრებას. მაგრამ მიუხედავად ამისა, რევოლიუცია რუსეთში მაინც ვითარდებოდა, სანამ ის არ დამთავრდა 1905 წლის დეკემბერში მოსკოვის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ რევოლიუციონერთა დამარცხებით.

საქართველოში რევოლიუციონური მოძრაობა მოედო ხალხის ფართო მასსას. სათავეში მას ჩაუდგა სოციალ-დემოკრატიული პარტია, რომელიც მთლიან რუსეთის ნიადაგზე იბრძოდა. ამ დროს კავკასიის მართველად ნამესტნიკის ხარისხით იყო გრაფი ვარანცოვ-დაშკოვი, რომელიც ტფილისში ლიბერალურ დაპირებებით მოვიდა, მაგრამ ეხლა რევოლიუციონურ მოძრაობის გაძლიერებისა გამო გარიყული დარჩა. თითქმის ყველგან საქართველოში ხალხმა უარჰყო მთავრობის დაწესებულებანი, სასამართლო და ადმინისტრაცია და მოაწყო ბევრგან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

თავისი საკუთარი, როგორც მაშინ ეძახდნენ, ერთობის მართველობა. ეს იყო პირველი გამოცდა საქართველოს ხალხის თვითმოქმედებისა და ეს გამოცდა განსაკუთრებით კარგად ჩატარდა დასავლეთ საქართველოში.

რევოლიუციის დამარცხების შემდეგ რუსეთში, გათავდა ხალხის თვითმოქმედების თავისუფალი ამოძრავებაც საქართველოში. ქართლში (გორის მაზრაში) გაგზავნილი იქმნა რუსის ჯარით (კაზაკებით) გენ. ბაუერი მემამულეთა წინააღმდეგ აჯანყებულ გლეხობის დასასჯელად, ხოლო დასავლეთ საქართველოში, სადაც მოძრაობა უფრო მწყობრად და ღრმად მიმდინარეობდა, გაიგზავნა გენ. ალიხანოვი-ავარიელი. გენ. ბაუერის რაზმებმა ააწიოკეს და დაარბიეს ქართლის სოფლები, გენ. ალიხანოვ-ავარიელის დამსჯელმა ჯარმა კიდევ დასწვა ზესტაფონი და ნაწილობრივ ცეცხლს მისცა ან ფრიად დააზარალა ხარაგოული, სვირი, ოზურგეთი, ჩოხატაური, ფარცხმა, ხიდისთავი, სურები და ზოგი სხვა სოფლის უბნები (1906 წლ. დასაწყისს).

რევოლიუციის ამ დამარცხების შემდეგ ადგილობრივ საქართველოში გამეფდა სრული რეაქცია. არავითარი წინსვლა ადგილობრივ მართველობას არ ეტყობოდა. არავითარი ძირითადი რეფორმის გატარებაზე მთავრობა არ ფიქრობდა. ხალხი ეხლაც, როგორც წინად, რუსულ ბიუროკრატიულ მართვა-გამგეობის ქვეშ იმყოფებოდა, მისი თვითმოქმედება შებოჭილი იყო და შესაფერისს სამოქმედო ასპარეზს ვერ პოულობდა. ყველგან, სკოლაში, სასამართლოში და, რასაკვირელია, მართველობაშიაც გაბატონებული იყო მხოლოდ რუსული ენა. ამასთანავე ქვეყნის გარუსების დასაჩქარებლად მთავრობა ხელს უწყობდა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეებში რუს გლეხის ჩასახლებას და აწყობდა რუსულ სოფლებს. ასე, გრაფ ვორონცოვ-დაშკოვის ნამესტნიკობის დროს გაჩნდა რუსული მოსახლეობა კახეთში. სხვა ადგილებშიაც ჩასახლებული რუსის მოსახლეობა ეხლა კიდევ უფრო გაიზარდა ახალმოსულთა მიმატებით. ტფილისში აგრეთვე რუსეთიდან ჩამოსულნი ძლიერ მრავლდებოდნენ და ქალაქს მეტი რუსული ელფერი ეძლეოდა.

VII.

რუსეთისაგან დამოუკიდებლობისაკენ.

საქართველო მე-XX საუკ. დასაწყისს საკმაოდ მოღონიერებულია. მიუხედავად რუსეთის მართველობის დუხჭირ პირობებისა, საქართველო მე-XX საუკუნის დასაწყისში უკვე თვალსაჩინოდ მოღონიერებული იყო. ხანგრძლივმა შედარებით მშვიდობიან ცხოვრებამ გაამრავლა მოსახლეობა, ხალხის თვითმოქმედებამ და რუსეთის საშვალებით ევროპის კულტურასთან დაახლოვებამ ასწია ქვეყანა ეკონო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მიურად და კულტურულად. 1914 წლისათვის მოსახლეობა საქართველოში ირიცხებოდა: ტფილისის გუბერნიაში 1,410 ათასი სული, ზაქათლის ოლქში 84,6 ათასი, ქუთაისის გუბერნიაში 1,038 ათასი, სოხუმის ოლქში 189,9 ათასი, ბათომის ოლქში 191 ათასი და არტან-ოლთისის ოლქებში 134 ათასი სული. კერძოდ ქართლ-კახეთ-იმერეთ-გურია-ოდიშში ამ დროს, შედარებით 1800 წლის ახლოს ხნის ცნობებთან, მცხოვრებთა ზრდა აღინიშნებოდა როგორც 1:3,9. ეკონომიურად ქვეყნის წინსვლის მაჩვენებელი იყო, სხვათა შორის, ის ფაქტიც, რომ 1914 წელს საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე ირიცხებოდა 3,286 ფაბრიკა და ქარხანა, რომელშიდაც მუშაობდა $15^1/_2$ ათასი მუშა. ამ ფაბრიკა-ქარხნების წარმოება უდრიდა წლიურად 18 მილიონ მანეთზე მეტს.

ქართველები რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში. 1905 წლის რევოლიუციამ რუსეთის შინაური ვითარებას მაინც თვალსაჩინო გაუმჯობესება მოუტანა. ხალხის წარმომადგენლობითი ორგანო—სახელმწიფო სათათბირო—შეადგენდა საზოგადოებრივ ყურადღების მთავარს საგანს. პირველ სახელმწიფო სათათბიროში, რომელიც გაიხსნა 27 აპრილს 1906 წ., საქართველოდგან იყო 8 დეპუტატი, მათ შორის 5 სოციალ-დემოკრატი (ნოე ჟორდანია, ივ. გომართელი და სხ.) ქართველი სოციალ-დემოკრატები დიდ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ რუსეთის სახელმწ. სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციაში, რომელიც უკიდურეს ოპოზიციონურ ტაქტიკას ადგა. მალე პირველი სახელმწიფო სათათბირო მთავრობისადმი ოპოზიციონერობისა გამო გარეკილ იქმნა და 20 თებ. 1907 წ. პეტერბურგს შეიკრიბა მეორე სახელმწ. სათათბირო. საქართველოს დეპუტატები ეხლა უკვე ყველა სოციალ-დემოკრატიულ პარტიისა იყვნენ. დეპუტატმა ირაკლი წერეთელმა, რომელიც სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის მეთაურად ითვლებოდა თავისი პოლიტიკური გამოსვლებით და მჭუხარე მჭერმეტყველებით დიდი სახელი მოიხვეჭა.

მალე მეორე სათათბიროც ოპოზიციონერობის მიზეზითვე დათხოვნილ იქმნა, ხოლო სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციის წევრები, მათ შორის ირაკლი წერეთელი არჩ. ჯაფარიძე, ბიკ. (ჭოლა) ლომთათიძე და სხ., მიცემულ იქმნენ სამართალში — მათ ბრალდებოდათ რევოლიუციონურ შეთქმულობის მოწყობა — და გაგზავნილ იქმნენ კატორგაში.

მეორე სათათბიროს განდევნის შემდეგ რუსის მთავრობამ თავისი თაოსნობით შეცვალა საარჩევნო წესი ცენზიან მემამულეთათვის მეტი უპირატესობის მიცემით (3 ივნისს 1907 წ.). კერძოდ საქართველოს, როგორც რუსეთის იმპერიის სხვა განაპირა ქვეყნებს, შეუმცირდათ წარმომადგენელთა რიცხვიც სათათბიროში. მესამე სახელმწ. სათათბიროში საქართველოდგან იყო მხოლოდ 3 დეპუტატი, მათ შორის 2 სოციალ-დემოკრატი—ნიკ. ჩხეიძე და ევ. გეგეჭკორი. 1912

ეროვნული ბიბლიოთეკა

წლიდან კიდევ მეოთხე სახელმწ. სათათბიროში საქართველოდგან არჩეული იყო 2 სოც.-დემოკრატი ნიკ. ჩხეიძე და აკ. ჩხენკელი და 1 სოც.-ფედერალისტი—ვარლამ გელოვანი.

როგორც მესამე, ისე მეოთხე სათათბიროში ქართველი სოც.-დემოკრატი დეპუტატები სათავეში უდგნენ რუსეთის სახელმწ. სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციას.

ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება. რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები, მიუხედავად მისი ცენზიან ხასიათისა, იმისი მაჩვენებელი იყო, რომ საქართველოს უმეტესი ნაწილი სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას მიყობოდა, რომელიც მთლიან რუსეთის თვალსაზრისზე იდგა. ამავე დროს საქართველოში მომქმედი მეორე პარტია სოც.-ფედერალისტებისა მთავარ ყურადღებას ეროვნულ საკითხის გარდაწყვეტას აქცევდა. 1912 წლიდგან გაჩნდა კიდევ ახალი—ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულება, რომელიც არსებითად 1860-იან წლებში ფეხმოკიდებულ აზროვნების გამგრძელებლად ითვლებოდა. ეროვნულ-დემოკრატიულ მიმართულების გაჩენის შემდეგ სოც.-ფედერალისტების პარტიას თანდათან ჩამოშორდა თავად-აზნაურთა და ვაჭართა წრეები, რომელიც პარტიასთან ეროვნულ საკითხის გამო იყვნენ დაკავშირებული, და ახალს მიმართულებას მიეკედლა.

რევოლიუცია რუსეთში. 1914 წლის ივლისში დაიწყო დიდი მსოფლიო ომი, რომელშიდაც თანდათან მოყვნენ ერთის მხრივ გერმანია, ავსტრო-ჰუნგრეთი, ოსმალეთი და ბოლგარია და მეორეს მხრივ ინგლისი, საფრანგეთი, რუსეთი, იტალია, რუმინია, ამერიკის ჩრდილოეთი შეერთ. შტატები და სხ.. ამ ომში რუსეთი გამარჯვებული დარჩა ოსმალეთთან: რუსის ჯარმა დაიჭირა არზრუმი, მუში, ერზინჯანი, ტრაპეზუნტი და სხ.. მე-XVII საუკუნიდგან დაწყებული დაცემის გზაზე დამდგარი, ხოლო 1877—1878 წლის რუს-ოსმალოს ომის შემდეგ თვალსაჩინოდ დასუსტებული ოსმალეთი ეხლა უკვე მეორე-ხარისხოვან სახელმწიფოდ გარდაქცეულიყო და ნელ-ნელა უახლოვდებოდა თავისი ძლიერების აღსასრულს. სამაგიეროდ რუსეთი დამარცხდა მასთან შედარებით დაწინაურებულს გერმანიასთან ბრძოლაში. ამ დამარცხებამ განსაკუთრებით ცხად ჰყო რუსეთში არსებულ საიმპერატორო მართველობის უვარგისობა: საზოგადოებრივ ძალთადმი მუდმივ უნდობლობისა და ხალხის ენერგიის შეზღუდვის გამუდმებული ცდა რუსეთის მომავალს განსაცდელს უმზადებდა. ომში გამოვლილ დამარცხებამ უკმაყოფილება ხალხში კიდევ უფრო გააღვივა და საიმპერატორო მართველობის არსებობასაც ნიადაგი თანდათან ეცლებოდა. ბოლოს ამ უკმაყოფილებამ ამოხეთქა 1917 წლის თებერვლის დასასრულს დიად რევოლიუციონურ გამოსვლაში, რასაც მოყვა იმპერატორ ნიკოლოზ II-ის მიერ რუსეთის ტახტზე უარის თქმა და შემდეგ საიმპერატორო დინას-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტიის მთლად ჩამოშორებაც. პეტერბურგში შესდგა ჯერ თავად ლვოვისა და შემდეგ კერენსკის თავმჯდომარეობით ცროებითი მთავრობა, რომელიც სათავეში ჩაუდგა რუსეთის მართველობას.

რუსეთის რევოლიუციის ამ ხანაში პირველ-ხარისხოვანს როლს ასრულებდნენ რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი ნიკოლოზ ჩხეიძე, რომელიც სათავეში მოექცა პეტერბურგის მუშათა და ჯარის-კაცთა საბჭოს და ციმბირიდგან დაბრუნებული ყოფილი დეპუტატი მეორე სახელმწ. სათათბიროსი ირაკლი წერეთელი, რომელიც რუსეთის რევოლიუციონურ დემოკრატიის ბელადთა პირველს რიგში მოჰყვა. ერთხანს ის იყო მინისტრადაც კერენსკის დროებით მთავრობაში.

ამიერ-კავკასიაში ფეხს იკიდებს რევოლიციონური გამგებლობა. პეტერბურგში მომხდარ რევოლიუციამ გარდასწყვიტა საიმპერიო მართველობის ბედი საქართველოსა და საზოგადოდ კავკასიაში. კავკასიის ნამესტნიკად მყოფი დიდი მთავარი ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე, ყოფილი უზენაესი მთავარ-სარდალი რუსეთის მთელი მხედრობისა, წავიდა ტფილისიდგან, სადაც მართველობას სათავეში ჩაუდგა ქალაქის თვით-მართველობასთან ერთად ტფილისის მუშათა და ჯარის-კაცთა საბჭო, რომლის თავმჯდომარეთ ითვლებოდა ნოე ჟორდანია. მალე პეტერბურგიდგან გამოგზავნილ იქმნა განსაკუთრებული ამიერ-კავკასიის კომიტეტი ხარლამოვის თავმჯდომარეობით, რომელიც შეუდგა ქვეყნის გამგებლობას. კომიტეტში ირიცხებოდა 5 წევრი, მათ შორის 2 ქართველი—სახელმწ. სათათბიროს წევრი აკაკი ჩხენკელი და ივანე (კიტა) აბაშიძე. შემდეგს დროში მოეწყო კავკასიის ცენტრი მუშათა, ჯარის-კაცთა და გლეხთა დეპუტატებისა, რომლის თავმჯდომარედ ევგენი გეგეჭკორი ითვლებოდა. ცენტრი თანდათან ჩრდილავდა ამიერ-კავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტს და ამ უკანასკნელის მნიშვნელობაც ნელ-ნელა ეცემოდა.

ამიერ-კავკასიის და რუს-ოსმალთა საომარ ფრონტის ფარგლებში მომქმედ რევოლიუციონურ ორგანიზაციებსა და დაწესებულებებში ხელმძღვანელს როლს ასრულებდნენ საქართველოს დემოკრატიის წარმომადგენელნი—სოციალ-დემოკრატიულ პარტიის წევრნი: ნოე ჟორდანია, ევ. გეგეჭკორი, ნოე რამიშვილი, აკ. ჩხენკელი და სხვანი.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენა. რუსეთის რევოლიუციამ საშუალება მისცა საქართველოს სამღვდელოებასაც თავისი დიდი ხნის მისწრაფება ეკლესიურ დამოუკიდებლობის აღდგენის შესახებ განეხორციელებინა. 12 მარტს 1917 წ. მცხეთის საპატრიარქო ტაძარში ქართველ მღვდელთ-მთავართა და ეპარქიების წარმომადგენელთა თანასწრებით გამოცხადებულ იქმნა საქართველოს ეკლესიის ავტო-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კეფალიის აღდგენა. გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი ლეონიდე არჩეულ იქმნა საკათალიკოზო ტახტის მოადგილედ.

საქართველოს ეკლესიის განთავისუფლებას დიდად წინააღუდგა ტფილისში მყოფი საქართველოს ექზარხოსი პლატონი და აგრეთვე რუსეთის სინოდი. თვით რუსეთის დროებითი მთავრობა სხვა-და-სხვა დაბრკოლებას ქმნიდა ეკლესიის დამოუკიდებლობის განმტკიცების საქმეში, მაგრამ მიუხედავად ამისა ეკლესიის მესვეურთ მაინც შესძლეს დაწყებულ საქმის გაგრძელება და ავტოკეფალიის ფაქტიურად განხორციელება. 1917 წლის სექტემბერში ტფილისს მოწვეულ საეკლესიო კრებამ შეიმუშავა ძირითადი დებულება საქართველოს ეკლესიის გამგებლობისა, გაატარა ზოგიერთი აუცილებელი რეფორმა და შემდეგ ამოარჩია კათალიკოსად ეპისკოპოსი კირიონი. ამასთანავე აღდგენილ იქმნა რამოდენიმე ძველი ქართული სამღვდელთ-მთავრო კათედრა.

კათალიკოზი კირიონ II გარდაიცვალა 27 ივნისს 1918 წ. და მას შეუდგა კათალიკოზი ლეონიდე.

საბჭოთა მთავრობის დამყარება რუსეთში. რუსეთის რევოლიუციამ თავისუფლება მიანიჭა რუსის ხალხის დიდი ხნით შებორკილ ძალებს, მაგრამ მან ვერ მოსპო მსოფლიო ომი და ვერ შეასუსტა ამ ომით გამოწვეული კრიზისი რუსეთის ეკონომიურ ცხოვრებაში. მალე რევოლიუციონურ მოძრაობამ რუსეთში მიიღო უკიდურესი მიმართულება. პირველობა თანდათან რჩებოდათ ბალშევიკებს, რომელნიც პირდებოდნენ ხალხს ომის შეწყვეტას, ზავის ჩამოგდებას რუსეთთან მეომარ სახელმწიფოებთან, კაპიტალიზმის დაცემას და სოციალიზმის განხორციელებას. ამ ლოზუნგების წყალობით ბალშევიზმი გავრცელდა ჯარში, რომელიც ხანგრძლივ ომისაგან თავმობეზრებული მზად იყო საომარი ფრონტი მიეტოვებინა და სამშობლო ქვეყანაში დაბრუნებულიყო. 1917 წლის ოქტომბრის დასასრულს ბალშევიკები პეტერბურგში აშკარად და ახალის ძალით გამოვიდნენ კერენსკის დროებითი მთავრობის წინააღმდეგ და იმავე თვის 27-ს ჩაიგდეს კიდეც მთელი ძალა-უფლება ხელში. ბალშევიზმი თანდათან გავრცელდა და მალე ის მოედო რუსეთის უმეტეს ნაწილს. მართველობა გადავიდა ყველგან მუშათა, ჯარის-კაცთა და გლეხთა საბჭოების ხელში, ხოლო ცენტრალური გამგებლობას კი ამიერიდგან აწარმოებდა სახალხო კომისართა საბჭო, რომლის თავმჯდომარედ გახდა ვლ. ულიანოვი (ლენინი).

რუსეთი ამის შემდეგ დაეშვა ახალ სოციალურ ექსპერიმენტების გზაზედ, რამაც ფრიად არია ქვეყნის შინაური ცხოვრება, დასცა მისი კეთილ-დღეობა და სასტიკ სამოქალაქო ომის გაჩაღებით რუსის ხალხის მომავალი დიდს განსაცდელში ჩააგდო.

ამიერ-კავკასიის კომისარიატი. ბალშევიკების გამარჯვებამ პეტერბურგს და რუსეთში სამოქალაქო ომის გაჩაღებამ აიძულა ამიერ-კავ-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

კასია საკუთარი ძალით მოევლო საქმისათვის. ბალშევიკების პროპაგანდის გავლენით ოსმალეთის ფრონტზე მყოფი $^1/_2$ მილიონიანი რუსის ჯარი ღელავდა, მასში თან-და-თან ფეხს იკიდებდა ფრონტის მიტოვების და სამშობლოში დაბრუნების აზრი. 20 ოქტომბერს 1917 წ. პირველად დაიძრა ოსმალეთის ფრონტიდგან მე-39 დივიზია და წამოვიდა უკან. ამავე დროს შინაური მდგომარეობაც, განსაკუთრებით სომეხ-თათართა გამწვავებულ ურთიერთობისა გამო აღმოსავლეთ და სამხრეთ ამიერ-კავკასიაში, დიდს ყურადღებას თხოულობდა. ასეთს გარემოებაში აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა ისეთ ორგანოს შექმნა, რომელიც დროებით მაინც შესძლებდა ამიერ-კავკასიის მართვა-გამგეობის ფუნქციების შესრულებას.

ამ აზრით 11 ნოემბერს 1917 წ. ტფილისში შედგა რევოლიციონურ დაწესებულებათა წარმომადგენლების კრება, რომელშიდაც მონაწილეობას ღებულობდნენ მუშათა და გლეხთა საბჭოების ცენტრებისა, კავკასიის ჯარის ცენტრის, ტფილისის მუშათა და ჯარის-კაცთა დეპუტატების საბჭოს, პოლიტიკურ პარტიების და სხ. წარმომადგენლები და აგრეთვე ამ დროს უკვე მთლად გავლენა დაკარგული ამიერ-კავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი. თათბირს დაესწრო სულ 400 კაცამდის. კრებაზედ გამოტანილ იქმნა დადგენილება ამიერ-კავკასიის დროებითი მთავრობის—კომისარიატის დაარსების შესახებ. კომისარიატს უნდა ეზრუნა ქვეყნის მართვა-გამგეობისათვის მთლიან რუსეთის ნიადაგზე რუსეთის დამფუძნებელ კრების არჩევნების დამთავრებამდის, რის შემდეგ ადგილობრივი მართვა-გამგეობის საქმის მოწყობა რუსეთის დამფუძნებელი კრების წევრთ ან მათ მოადგილეთა კომპეტენციაში უნდა ყოფილიყო. კომისარიატის თავმჯდომარედ ამორჩეულ იქმნა ევ. გეგეჭკორი, შინაგან საქმეთა კომისრად დაინიშნა აკ. ჩხენკელი და იუსტიციისა და განათლებისა—შალ. ალექსი-მესხიშვილი. დანარჩენი 8 კომისარი იყო სომეხთა, თათართა და რუსთაგან. მალე სამხედრო და საზღვაო საქმეების კომისრადაც დაინიშნა ვლად. გობეჩია, კიდევ ერთი წარმომადგენელი საქართველოს რევოლიციონურ თაობისა. 1918 წ. მარტიდგან კიდევ შინაგან საქმეთა მართველობა ჩაბარდა ნოე რამიშვილს.

კომისარიატს უხდებოდა მუშაობა ფრიად ცუდს პირობებში. ფრონტზე მყოფი რუსის ჯარი იშლებოდა, შიგნით მყოფი რუსის ჯარის ნაწილები აგრეთვე ბალშევიზმისაკენ იხრებოდნენ. თვით ტფილისსაც ხშირად გაბალშევიკებულ რუსის ჯარის-კაცებისაგან საშიშროება მოელოდა. ამ საფრთხის თავიდგან ასაცილებლად 29 ნოემბერს 1917 წ. რევოლიუციონურმა წითელ გვარდიის რაზმმა ვალ. ჯუღელის ბეთაურობით დაიჭირა ტფილისის არსენალი და ამით ფრთა შეაკვეცა ბალშევიკ ჯარის-კაცების მძლავრებას. ეს იყო პირველი დიდი გამოსვლა წითელი გვარდიისა, რომელსაც მოყვა გვარდიის ორგანიზაციულად დარაზმვა და მისი მტკიცე შეიარაღებულ ძალად გარდაქცევა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამ წითელ გვარდიიდგან შემდეგ წარმოიშვა საქართველოს რესპუბლიკის სახალხო გვარდია.

ამიერ-კავკასიის ფაქტიური გამოყოფა რუსეთისაგან. რუსეთის საბჭოთა მთავრობამ სახელმწიფო ძალა-უფლების თავის ხელში ჩაგდებისათანავე ჩამოაგდო დროებითი ზავი გერმანიასა და მისს მოკავშირეებთან და შემდეგ შეუდგა საზავო მოლაპარაკებას. ამისდა მიხედვით ოსმალეთმაც წინადადება მისცა ამიერ-კავკასიის კომისარიატს დროებით ზავის ჩამოგდებისა და შემდეგ მუდმივი ზავის შეკვრის შესახებ. დროებითი ზავი ფრონტზე გატარებულ იქმნა, საზავო მოლაპარაკების დაწყებაზე კი კომისარიატმა უარი განაცხადა. კომისარიატი იდგა მთლიან რუსეთის საფუძველზე და ამიტომ უცდიდა სრულიად რუსეთის დამფუძნებელ კრების მოწვევას, რომელიც 1918 წ. 5 იანვრისთვის იყო დანიშნული პეტერბურგში. მაგრამ დამფუძნებელი კრება ბალშევიკებმა გარეკეს, რადგან თვით ისინი მასში უმცირესობას შეადგენდნენ და გარდა ამისა საყოველთაო არჩევნების პრინციპზე აგებული სახალხო წარმომადგენლობა იდეოლოგიური მოსაზრებით საბჭოთა მთავრობისათვის მიუღებელი იყო. რუსეთის დამფუძნებელ კრების შემდეგ ამიერ-კავკასია ფაქტიურად გათიშული დარჩა რუსეთისაგან. ამიერ-კავკასიის კომისარიატი კიდევ ცდილობდა ოსმალეთთან ზავის საკითხში კავშირის გაბმას ყუბანისა, უკრაინისა და საზოგადოდ სამხრეთ რუსეთის ოლქების მთავრობებთან, მაგრამ ამ ცდისაგან არა გამოვიდა რა.

რუსეთის ჯარი მიდის კავკასიის ფრონტიდგან. მარტოდ დარჩენილი ამიერ-კავკასია იძულებული გახდა თავისი საკუთარი ძალით მოევლო გართულებულ მდგომარეობისათვის. ამასობაში ფრონტის დაშლამ კატასტროფიული ხასიათი მიიღო. რუსის ჯარი დაიძრა საომარ ხაზიდგან. სომეხთა ეროვნული სამხედრო ნაწილები ცდილობდნენ დაცლილ ადგილების შენარჩუნებას, მაგრამ ამაოდ. ჯარის უკან დახევას მოყვა ომის დროს რუსეთის მიერ დაკავებულ ოსმალეთის ტერიტორიაზე ძალმომრეობის გახშირება. სოფლების აოხრება, დახოცვა და აწიოკება მშვიდობიან მაჰმადიან მცხოვრებლებისა გახშირდა. თავისს მხრივ მაჰმადიანებიც (ქურთები და თურქები) ცდილობდნენ წვრილ-წვრილ თავდასხმებით რუსის ჯარის შეწუხებას უკან სვლის დროს. ასეთ არევ-დარევით ისარგებლა ოსმალეთის სარდლობამ და ბრძანება გასცა საერთო შეტევაზე გადასვლის შესახებ. მალე ოსმალთ დაიჭირეს ერზინჯანი, ტრაპეზუნტი, ვანი, არზრუმი და შემდეგ გადმოვიდნენ ყოფილ რუს-ოსმალოს საზღვრის აქეთ.

ამიერ-კავკასიის სეიმი. ფრონტის დაშლა დღითი დღე ვითარდებოდა, როდესაც 10 თებერვალს 1918 წ. ტფილისში შეიკრიბა ამიერ-კავკასიის სეიმი, რომელიც შესდგა რუსეთის დამფუძნებელ კრების არჩევნებზე მიღებულ შედეგების მიხედვით თითო დეპუტატის საარჩევნო ზომის ერთი სამად გადიდებით. სეიმის თავმჯდომარედ ამორჩეულ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

იქმნა ნიკოლოზ ჩხეიძე. სეიმს შეადგენდა: 115 დეპუტატი: 32 სოციალ-დემოკრატი, 30 თათართა პარტიის მუსავატის და მისი თანამგრძნობთა წარმომადგენელნი, 27 სომეხთა დაშნაკცუთუნის პარტიისა, 5 სოციალისტ-რევოლიუციონერი, 1 ქართველი სოც.-ფედერალისტი, 1 ქართველი ეროვნულ-დემოკრატი და სხ.

სეიმის მთავარი ყურადღება მიპყრობილი იყო გარეშე საფრთხისაკენ, რომელსაც წარმოადგენდნენ ოსმალნი. შიგნით სეიმმა გაატარა კანონი მემამულეთათვის, გარეშე განსაზღვრულ ნორმისა, მიწის იძულებით ჩამორთმევის შესახებ. პრივილეგიურ წოდებათა (საქართველოში თავად-აზნაურობის) გაუქმება კი უკვე დადასტურებული იყო ამიერ-კავკასიის კომისარიატის დეკრეტით 1917 წლის ნოემბერში. 1918 წ. 18 აპრილიდგან კიდევ სეიმის დადგენილებით შემოღებულ იქმნა დროის ახალი სტილით აღრიცხვა.

ტრაპეზუნტის კონფერენცია. 16 თებერვლის სხდომაზე სეიმმა დაადგინა შეუდგეს საზავო მოლაპარაკებას ოსმალეთთან, რისთვისაც მალე გაგზავნილ იქმნა განსაკუთრებული საზავო დელეგაცია აკ. ჩხენკელის თავმჯდომარეობით. მოლაპარაკების ადგილად დანიშნული იყო ქალ. ტრაპეზუნტი, რომელიც ამასობაში ოსმალთ კიდეც დაეჭირათ. ტრაპეზუნტის კონფერენციის მუშაობა გაიხსნა 1 მარტს. ოსმალეთი პირველად მოითხოვდა ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადებას და ამას ასაბუთებდა საზავო ხელშეკრულების იურიდიულ ფორმაში ჩამოყალიბების საჭიროებით.

ამასობაში რუსეთის საბჭოთა მთავრობა ქალ. ბრესტ-ლიტოვსკში უკვე ზავით შეკრიდა გერმანიას და მისს მოკავშირეთ ოსმალეთთან ერთად (18 თებერ. 1918 წ.). ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით რუსეთი თანხმდებოდა ბათომისა და ყარსის ოლქის დაცლაზედ და ამ ოლქების მოსახლეობის თვითგამორკვევაზედ იმ პირობით, რომ ამ ოლქების ბედი უნდა გარდაეწყვიტა ოსმალეთს მეზობელ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. ეს მუხლი ცხად ჰყოფდა ოსმალეთის სურვილს ამ ოლქების დაპყრობის შესახებ და მართლაც ოსმალეთმა მაშინვე მოითხოვა ბათომისა და ყარსის მისთვის გადაცემა. ტრაპეზუნტის კონფერენციაზედაც ოსმალთა დელეგაცია თხოულობდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების ამ მუხლის მიღებას ამიერ-კავკასიის კომისარიატის მიერ. ასეთს პირობებში სეიმმა შეუძლებლად ჩასთვალა მოლაპარაკების გაგრძელება და 31 მარტს დაადგინა თავისი დელეგაციის უკან გამოწვევა.

ბათომის აღება ოსმალთა მიერ. ამ დროს ოსმალთა ჯარს უკვე დაეკავებინა მთელი ის ტერიტორია, რომელიც რუსეთს დაეპყრო ომის დროს, ეხლა გადმოსულიყო რუს-ოსმალოს ყოფილ საზღვარსაც და შემოდგომოდა ბათომის ციხე-სიმაგრეს. ბათომს იცავდა მზა-მზარეულად შეყრილი ქართველი ჯარის-კაცები და აგრეთვე მოხალისეთა რაზმები.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბათომის დაკარგვის შიშმა დიდი საომარი აღფრთოვანება გამოიწვია საქართველოში. მაგრამ მარტო აღფრთოვანება არ კმაროდა დაშლილ ჯარის ხელახლავ შესაკავშირებლად და მტკიცე სამხედრო ორგანიზაციის შესაქმნელად. 1 აპრილს 1918 წ. ხანმოკლე და უმნიშვნელო ბრძოლის შემდეგ ოსმალთ აიღეს ბათომი და განაგრძეს შეტევა. მალე მათ დაიჭირეს ქალ. ოზურგეთიც, ხოლო რკინის-გზის გასწვრივ მიადგნენ მდ. ნოტანებს. 8 აპრილს მდ. ნოტანების სამხრეთით ოსმალთა ჯარს დახვდა ქართველთა რაზმები და ჯავშნოსანი მატარებელი, რომელსაც უფროსობდა გოგვაძე. ოსმალნი სასტიკად დამარცხდნენ და მარტო მოკლულით, დაჭრილთა გარდა, დაკარგეს 600 კაცზე მეტი.

ნოტანების გამარჯვებამ შეაჩერა ოსმალთა წინსვლა. ცოტა ხნის შემდეგ ამიერ-კავკასიის სეიმმაც გარდასწყვიტა საზავო მოლაპარაკების განახლება.

ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ბათომის დაკარგვის შემდეგ სეიმი დარწმუნდა, რომ ოსმალეთთან ზავის შეკვრა აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა ქვეყნის შინაურ მდგომარეობის მოსავლელად. შინაური ვითარებაც ფრიად სერიოზული იყო. სწორედ იმ დროს, როდესაც ოსმალნი ბათომს შემოდგომოდნენ, ბალშევიკებს გორის მაზრის ოსებში აჯანყება მოეწყოთ და ცოტა ხნის შემდეგ ასეთივე აღეულობა მოხდა ოდიშის და ლეჩხუმის ჩამორჩენილ კუთხეებში. ამიერ-კავკასიის სამხრეთ ნაწილებშიაც სომეხთა და თათართა შორის ურთიერთობა ფრიად გამწვავებული იყო, რაც ამკარა შეტაკებებში პოულობდა თავისს გამოხატულებას. ასეთს პირობებში უჯარო და ანარქიულ მდგომარეობაში მყოფ ქვეყანას ოსმალეთისთვის არავითარი წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო. მით უმეტეს, რომ სეიმის ერთი დიდ პარტიათაგანი — თათრების „მუსავატი" — ორჭოფულ გზას ადგა და თუმცა სეიმის სხვა პარტიათა დადგენილებებს ომისა და ზავის საკითხში ხმას აძლევდა, მაგრამ წინდაწინვე უარს აცხადებდა აზერბეიჯანის მაჰმადიან მოსახლეობის სულიერ განწყობილების შესახებ პასუხისმგებლობაზედ. 9 აპრილს 1918 წ. სეიმმა, თანახმად ოსმალეთის მოთხოვნილებისა ტრაპეზუნტის კონფერენციაზე, გამოაცხადა ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. ევ გეგეჭკორის კომისარიატი გადადგა და მისს მაგივრად შესდგა ახალი მთავრობა აკ. ჩხენკელის თავმჯდომარეობით. ამ მთავრობაში ირიცხებოდა 12 მინისტრი, მათში 4 ქართველი იყო, რომელთაც ეჭირათ ყველაზედ უფრო საპასუხისმგებლო სამინისტროები (აკ. ჩხენკელი თავმჯდომარე და გარეშე საქმეთა მინისტრი, ნოე რამიშვილი — შინაგან საქმეთა, გრ. გიორგაძე — სამხედრო და ნოე ხომერიკი — მიწათმოქმედების მინისტრი). საზავო მოლაპარაკება ოსმალეთთან ისევ განახლდა, კონფერენცია გაიხსნა ქალ. ბათომში, სადაც წავიდა განსაკუთრებული დელეგაცია თვით აკ. ჩხენკელის თავმჯდომარეობით.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბათომის კონფერენცია. ამიერ-კავკასია ამ დროს უკვე დამოუკიდებელ რესპუბლიკად იყო გამოცხადებული, გარდა ამისა დელეგაცია ბოლოს დათანხმდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების მიღებას შესახებ ბათომის და ყარსის ოლქებისა, მაგრამ მოლაპარაკებიდგან მაინც არაფელი გამოდიოდა.

ამისი მთავარი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ ამიერ-კავკასიის სამ მთავარ ერს (ქართველთა, თათართა და სომეხთა) შორის არ იყო ინტერესთა და კულტურულ-პოლიტიკურ სიმპატიების ერთიანობა. თათრები ოსმალების ბატონობის მოსალოდნელ დამკვიდრებას ამიერ-კავკასიაში თანაგრძნობით უყურებდნენ, მაშინ როდესაც როგორც ქართველებისათვის, ისე სომხებისათვის ეს მიუღებელი იყო. ოსმალთ უკვე ეჭირათ ყარსი და მალე მათ დაიპყრეს გუმბრი—ალექსანდროპოლიც. ამასთანავე მათ ისარგებლეს ამიერ-კავკასიის ერთა შორის შეუთანხმლობით და მოითხოვეს ახალციხის და ახალქალაქის მაზრების მათთვის გადაცემა. მდგომარეობა თან-და-თან რთულდებოდა. ოსმალთა დელეგაციის მოქმედებიდგან პირდაპირ სჩანდა, რომ ოსმალეთს არ სურს მთლიან ამიერ-კავკასიასთან ზავის შეკვრა და ამჯობინებს ყოველ ერთან კერძოობით მოლაპარაკებას.

ბათომის კონფერენციაზედ იმყოფებოდა აგრეთვე გერმანიის მთავრობის წარმომადგენელი გენ. ფონ-ლოსსოვი, რომელიც ოსმალთა გადაჭარბებულ მოთხოვნილებით კმაყოფილი არ იყო და ამიერ-კავკასიისა და ოსმალეთის დელეგაციას შორის შუამავლობასაც კისრულობდა.

ასეთს პირობებში საქართველოს სასიცოცხლო ინტერესები თხოულობდა ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკის გაუქმებას და დამოუკიდებელ პოლიტიკის წარმოებას.

26 მაისს 1918 წ. ამიერ-კავკასიის სეიმმა გამოაცხადა თავისი თავი გაუქმებულად და ამიერ-კავკასიის რესპუბლიკა დაშლილად.

საქართველოს ბედის ბატონად ხდებოდა ქართული ეროვნული საბჭო.

ეროვნული საბჭო. ეს საბჭო ამორჩეული იყო ქართულ ეროვნულ ყრილობაზე, რომელიც შესდგა ტფილისში 19—23 ნოემბერს 1917 წ. ნოე ჟორდანიას თავმჯდომარეობით. ამ ყრილობას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ცხად ჰყო ასეთ არევ-დარევის დროს ერის სამკვდრო-სასიცოცხლო საკითხებში ყველა პოლიტიკურ პარტიათა და მიმართულებათა გაერთიანების შესაძლებლობა. ყრილობამ მიიღო დადგენილება საქართველოსთვის ფართო თვითმართველობის საჭიროებისა საკანონმდებლო უფლებით, შეიმუშავა აგრეთვე რეზოლიუციები ყველა მთავარ პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ ხასიათის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საკითხების შესახებ და შემდეგ აირჩია ეროვნული საბჭო, 67 კაცისაგან შემდგარი. ამ შემადგენლობას შემდეგ მიემატნენ ამიერ-კავკასიის სეიმის ქართველნი წევრნი.

საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება. ამიერ-კავკასიის სეიმის ადგილი ტფილისში დაიჭირა ქართულმა ეროვნულმა საბჭომ, რომელმაც 26 მაისს 1918 წ. ნაშუადღევის 5 საათზე და 10 წ. გამოაცხადა საქართველოს დამოუკიდებლობა განსაკუთრებულის აქტით, რომელშიდაც ეწერა:

„ბრავალ საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო არსებობდა, როგორც დამოუკიდებელი და თავისუფალი სახელმწიფო.

„მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს ყოველი მხრით მტრისგან შევიწროებული საქართველო თავისი ნებით შეუერთდა რუსეთს იმ პირობით, რომ რუსეთი ვალდებული იყო საქართველო გარეშე მტრისგან დაეცვა.

„რუსეთის დიდი რევოლიუციის მსვლელობამ რუსეთში ისეთი შინაგანი წყობილება შეჰქმნა, რომ მთელი საომარი ფრონტი სრულიად დაიშალა და რუსის ჯარმაც დასტოვა ამიერ-კავკასია.

„დარჩენ რა თვისი ძალღონის ამარად, საქართველომ და მასთან ერთად ამიერ-კავკასიამ თვით იდვეს თავს საკუთარი საქმეების გაძღოლა და პატრონობა და შესაფერი ორგანოებიც შექმნეს; მაგრამ გარეშე ძალთა ზედგავლენით ამიერ-კავკასიის ერთა შემაერთებელი კავშირი დაირღვა და მით ამიერ-კავკასიის პოლიტიკური მთლიანობაც დაიშალა.

„ქართველი ერის დღევანდელი მდგომარეობა აუცილებლათ მოითხოვს, რომ საქართველომ საკუთარი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია შექმნას, მისი საშუალებით გარეშე ძალის მიერ დაპყრობისაგან თავი გადაირჩინოს და დამოუკიდებელი განვითარების მტკიცე საფუძველი ააგოს.

„ამისდა თანახმად საქართველოს ეროვნული საბჭო, 1917 წლის, ნოემბრის 22-ს არჩეული საქართველოს ეროვნული ყრილობის მიერ, დღეს აცხადებს:

1) ამიერიდან საქართველოს ხალხი სუვერენულ უფლებათა მატარებელია და საქართველო სრულ-უფლებოვანი დამოუკიდებელი სახელმწიფოა. 2) დამოუკიდებელ საქართველოს პოლიტიკური ფორმა — დემოკრატიული რესპუბლიკაა. 3) საერთაშორისო ომიანობაში საქართველო მუდმივი ნეიტრალური სახელმწიფოა. 4) საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სურს საერთაშორისო ურთიერთობის ყველა წევრთან კეთილ-მეზობლური განწყობილება დაამყაროს, გან-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საკუთრებით მოსაზღვრე სახელმწიფოებთან და ერებთან. 5) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა თავის საზღვრებში თანასწორად უზრუნველ-ყოფს ყველა მოქალაქის სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს განურჩევლად ეროვნებისა, სარწმუნოებისა, სოციალური მდგომარეობისა და სქესისა. 6) საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხსნის მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ერს. 7) დამფუძნებელი კრების შეკრებამდე მთელის საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმეს უძღვება ეროვნული საბჭო, რომელიც შევსებული იქნება ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლებით და დროებითი მთავრობა პასუხისმგებელია საბჭოს წინაშე".

მე-XVIII საუკუნეში თეიმურაზ II-სა და ერეკლე II-ის დროს სპარსეთში ამტყდარ ანარქიისა გამო აღმ. საქართველო გახდა ფაქტიურად დამოუკიდებელი სპარსეთისაგან.

1918 წ. საქართველო, თავმინებებული რუსეთისაგან იქ ამტყდარ არევ-დარევის გამო, აცხადებს თავისს დამოუკიდებლობას.

მე-XVIII საუკუნეში საქართველოს სამეფო ტახტი, მარტოდ დარჩენილი და მოკლებული შიგნით დასაყრდნობ ძალას, უძლური იყო სახელმწიფო ცხოვრების ახალ გეზზე მოსამართავად.

1918 წ. კი სახელმწიფო ცხოვრებას სათავეში მოექცა გათვითცნობიერებულ და შეკავშირებულ ხალხის მოწინავე ნაწილი და თავისი ძალის მოიმედე მტკიცედ დაადგა მოპოვებულ თავისუფლების განმტკიცებისა და ახალ ცხოვრების მოწყობის გზას.

საქართველოს რესპუბლიკის პირველი მთავრობა ნოე რამიშვილის თავმჯდომარეობით. დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე ეროვნულმა საბჭომ ამოარჩია რესპუბლიკის მთავრობა. მთავრობის თავმჯდომარედ და შინაგან საქმეთა მინისტრად დაინიშნა ნოე რამიშვილი, გარეშე საქმეთა—აკ. ჩხენკელი, ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობისა—გიორგი ჟურული, სამხედრო—გრ. გიორგაძე, განათლების—გიორგი ლასხიშვილი, მიწათ-მოქმედების და შრომისა—ნოე ხომერიკი, იუსტიციის—შ. ალექსი-მესხიშვილი და გზათა—ივ. ლორთქიფანიძე. მთავრობა პასუხისმგებელი იყო ეროვნულ საბჭოს წინაშე, რომელიც ამ დროს შესდგებოდა 113 წევრისაგან, ამათგან 65 სოც.-დემოკრატი იყო, 16 სოც.-ფედერალისტი, ამდენივე ეროვნულ-დემოკრატი, 12 სოციალ-რევოლიუციონერი და სხ.

ახალი მთავრობის მთავარ საზრუნავ საგანს შეადგენდა ზავის ჩამოგდება ოსმალეთთან, რომელიც საქართველოს უმწეო მდგომარეობისა გამო აგრესიულს და მუქარის გზას ადგა. იმავე დღეს, რა დღესაც ცხადდებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობა, ოსმალეთის დელეგა-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ციამ ბათომში წამოაყენა ჯერ კიდევ ამიერ-კავკასიის მთავრობის სახელზე ულტიმატუმი ახალციხის და ახალქალაქის მაზრების გადაცემისა და აგრეთვე რკინის-გზებით თავისუფლად სარგებლობის შესახებ. ასეთს გაჭირვებულს მდგომარეობაში მთავრობა იძულებული გახდა მიემართნა ამ დროს ტფილისში მყოფ გერმანიის წარმომადგენლისათვის და ეთხოვა მისთვის გერმანელთა პიკეტების დაყენება საზღვრებზე ოსმალთა წინსვლის შესაჩერებლად. ამ გარემოებამ არივ-დარია ოსმალთა აგრესიულ ზრახვების გეგმა. ამასობაში ბათომში ჩავიდა საქართველოს ახალი დელეგაცია ნოე რამიშვილის თავმჯდომარეობით, რომელიც ბოლოს-და-ბოლოს იძულებული გახდა არსებითად დათანხმებულიყო ოსმალთა მიერ წამოყენებულ პირობებზედ.

ზავი ოსმალეთთან. 3 ივნისს 1918 წ. შეკრულ იქმნა ზავი ოსმალეთთან, რომლის მიხედვით ოსმალეთს გარდაეცა, გარდა ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულებით განსაზღვრულ ოლქებისა, ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებიც აბასთუმანის და აწყურის გამოკლებით. ამასთანავე ოსმალებს და მათ მოკავშირეებს უფლება მიეცათ რკინის-გზებით სარგებლობისა სამხედრო საჭიროებათათვის.

ამ ხელშეკრულებას შეუდგა ოსმალეთის მიერ ზავის შეკვრა აზერბეიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებთან, რომელთაც აგრეთვე გამოეცხადებინათ თავისი დამოუკიდებლობა. მალე ოსმალთ დაიწყეს თავისი ჯარის გადაყვანა აზერბეიჯანში ბაქოზე გასალაშქრებლად იქ დამკვიდრებულ რუს ბალშევიკების წინააღმდეგ.

გერმანელების ჯარის შემოსვლა საქართველოში. საქართველოს ახალ რესპუბლიკას ჯერ კიდევ ვერ გაერკვია თავისი მდგომარეობა. ოსმალთა საფრთხეც თვალწინ იდგა და მისი საწინააღმდეგო ძალა კი რესპუბლიკას არ მოეპოვებოდა. ჯარი დაქსაქსულიყო და დაშლილიყო. ასეთს პირობებში საქართველოსთვის აუცილებელი იყო გარეშე დახმარების მოპოვება. ამ დროს აღმოსავლეთ-ევროპის ფრონტზე ძლევამოსილი გერმანია შემოსული იყო უკრაინასა, ყირიმში და ამ გვარად მოახლოვებოდა საქართველოს. წინასწარ მოლაპარაკების შემდეგ გერმანიის ჯარი, დაახლოვებით 17 ათასი კაცი, შემოვიდა საქართველოში და დადგა როგორც ტფილისსა, ისე სხვა ადგილებში. ამ ჯარის უფროსი გენ. ფონ-კრესი იმავე დროს ფაქტიურად გერმანიის დიპლომატიურ წარმომადგენლის როლსაც ასრულებდა. გერმანიამ იკისრა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრების დაცვა, რის გამო შემოსვლისთანავე ამ ჯარის ერთი ნაწილი გაიგზავნა ბორჩალოს მაზრაში ოსმალების მიერ ამხედრებულ შეიარაღებულ ბრბოებთან საბრძოლველად. შემდეგ გერმანიამ აღიარა საქართველოს დამოუკიდებლობაც.

მთავრობის სათავეში დგება ნოე ჟორდანია. რესპუბლიკის შინაური მდგომარეობა ამ დროს მეტად გამოურკვეველი იყო. ამასთანავე

ეროვნული ბიბლიოთეკა

რუსის ბალშევიკები შემოჭრილიყვნენ აფხაზეთ — სამურზაყანოში და ზოგან ადგილობრივი შეუგნებელი ელემენტებიც თავისს მხარეზე გადაებირებინათ. როგორც წინად ბათომზე ოსმალების გალაშქრების დროს, ისე ეხლაც ბალშევიკები ცდილობდნენ თავისი აგიტაციის გაღვივებას ყველაზე უფრო ჩამორჩენილ მხარეებში განუვითარებელ მასსის თავისს მხარეზე გადასაბირებლად საჭირო იყო მტკიცე და განსაკუთრებული უფლებებით აღჭურვილი მთავრობა. ამიტომ 24 ივნისს მთავრობას სათავეში ჩაუდგა თვით სოციალ-დემოკრატიულ პარტიის ბელადი ნოე ჟორდანია. ნოე რამიშვილი კი დარჩა შინაგან საქმეთა მინისტრად. მასვე დაევალა გარეშე საქმეთა მინისტრის თანამდებობის ასრულება.

აფხაზეთში შემოჭრილი ბალშევიკები დამარცხებულ იქმნენ, მაგრამ ამ დროს ოსმალთ ალ. შერვაშიძის მიწვევით გადმოსხეს მდ. კოდორზე თავისი რაზმი აფხაზეთის ასაჯანყებლად და შემდეგ იქ ფეხის მოსაკიდებლად. სოხუმის ჯარის უფროსმა გენ. მაზნიაშვილმა დაიჭირა სოხუმის დამცველი პოზიციები და ამით შეუშალა ხელი ოსმალთ მათი განზრახვის შესრულებაში. ამასობაში გერმანელებმაც მოსთხოვეს ოსმალთ გადმოსხმულ ჯარის გაყვანა და მართლაც მცირე შეტაკებების შემდეგ ოსმალთ დასცალეს აფხაზეთის სანაპირო.

ამის შემდეგ საქართველოს მხედრობამ გენ. მაზნიაშვილის მეთაურობით განდევნა ბალშევიკები როგორც სოხუმის, ისე სოჭის ოლქიდგან და დაიჭირა ტუაფსეც.

ბალშევიკების საფრთხე ამის შემდეგაც არ მოსპობილა. ამავე 1918 წლის ივლისში ბალშევიკებმა თავი წამოყვეს დუშეთის მაზრაში, რომლის ჩამორჩენილობა მათი აგიტაციის საქმეს ფრიად აადვილებდა, და მოვიდნენ თიანეთის მცხეთამდის. სახალხო გვარდიამ და ჯარმა ჩააქრო ეს აჯანყებაც.

ყველა ამ სამხედრო მოქმედებაში მთავარ მონაწილეობას ღებულობდა სახალხო გვარდია. ეს იყო ამ დროს თიანეთის ერთად-ერთი სამხედრო ძალა, რადგანაც რეგულიარულ ჯარის მოწყობის საქმე მხოლოდ ეხლა იწყებოდა.

1918 წლის ოქტომბერში უკვე საბოლოოდ გამოირკვა, რომ მსოფლიო ომში გამარჯვება დარჩათ ინგლისს, საფრანგეთს და მათ მოკავშირეებს. ჯერ ბოლგარეთმა, შემდეგ ოსმალეთმა და ავსტრო-ჰუნგრეთმა დაჰყარეს იარაღი, რის შემდეგ 11 ნოემბერს გერმანიის ახალი რესპუბლიკანურ მთავრობის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს დროებით ზავის პირობებს.

ოსმალებს უკვე დაეწყოთ დაცლა ახალციხის და ახალქალაქის მაზრებისა და ბორჩალოს მაზრის იმ ნაწილისა, რომელიც მათ ეჭირათ და გერმანელებიც მიდიოდნენ საქართველოდგან.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ომი სომხეთთან. ახლად შექმნილ მდგომარეობით მოინდომეს სარგებლობა სომხეთის რესპუბლიკის ხელმძღვანელმა წრეებმა, რომელთაც მოკავშირეთა გამარჯვება უნდოდათ გამოეყენებინათ სომხეთის გასაძლიერებლად ამიერ-კავკასიაში მეზობლების ხარჯზედ. ჯერ კიდევ ოქტომბერში სომხეთის მთავრობის მიერ მიცემულ განკარგულების მიხედვით სომხეთის ჯარის ნაწილები დაეცნენ ბორჩალოს მაზრაში საქართველოს სადარაჯო რაზმს და დაიჭირეს წათერი და კორინჯი, ხოლო დეკემბრის დასაწყისში კი, როდესაც გერმანელების ჯარი ტფილისიდგან თითქმის მთლად გასული იყო, ერევნიდგან მოაწყვეს სომხების მიერ დასახლებულ სოფლების აჯანყება ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილში სანაინ-კობერის ხაზზედ. 9 დეკემბერს სადგ. სანაინთან ერევნის მთავრობის აგენტების მიერ აჯანყებულნი ადგილობრივი მკვიდრნი სომხეთის რესპუბლიკის ჯარისკაცებთან და აფიცრებთან ერთად, დაეცნენ ქართველთა რაზმს და გააფუჭეს რკინის-გზა. აჯანყებულნი სომხეთის ჯარის ნაწილების დახმარებით თანდათან აძლიერებდნენ თავისს სამხედრო მოქმედებას. მათ დახოცეს ან ტყვედ წაიყვანეს საქართველოს სადარაჯო რაზმები და შემდეგ რიგ-რიგობით ხელში ჩაიგდეს სამი ჯავშნოსანი მატარებელი. სომხეთის მთავრობამაც ამასობაში ნიღაბი მოიხსნა და წარუდგინა საქართველოს ულტიმატიური მოთხოვნილება ახალქალაქისა და ბორჩალოს*) მაზრების დაცლის შესახებ მდ. ხრამამდის. მაშინ საქართველოს მთავრობა იძულებული გახდა გამოეცხადა მობილიზაცია (18 დეკემ.).

ამასობაში სომხეთის ჯარი შემოჭრილიყო ჯავახეთში, ხოლო ბორჩალოში უახლოვდებოდა მდ. ხრამის ხაზს. ამავე დროს მდ. ხრამის ჩრდილოეთით სოფ. დაგეტ-ხაჩინში, წინასწარ შემუშავებულ გეგმის მიხედვით სომხეთის ჯარისთვის ტფილისისკენ წასასვლელ გზის გასაადვილებლად, გამაგრდნენ აჯანყებულნი ადგილობრივი მცხოვრებნი.

სომხეთის რესპუბლიკის ვერაგულმა თავ-დასხმამ დიდი აღშფოთება და საომარი აღფრთოვანება გამოიწვია მთელს საქართველოში. ძლიერ ბევრი მიდიოდა ფრონტზე მოხალისედ. 19 დეკემბერს სოფ. ეკატერინეფელდთან სახალხო გვარდიამ დაამარცხა სომხეთის ჯარი. მეორე დღეს ჯავახეთშიდაც მტერი უკუგდებულ იქმნა. მალე საქართველოს მხედრობა—ჯარი და სახალხო გვარდია—გადავიდა საერთო შეტევაზე, 29 დეკემბერს აიღო შულავერი, შემდეგ სადახლო მარცხენა ფრთაზე და ბოლნისი მარჯვენაზედ.

---

*) ბორჩალოს მაზრა შესდგება უმთავრესად სამი ნაწილისაგან: თრიალეთი, ანუ ეხლანდელი წალკა, ტაშირი ანუ ლორე და ხუნანი (მაზრის ჩრდილოეთი ნაწილი) რომელიც შემდეგ იწოდებოდა ქართველების მიერ სომხითად, უმთავრესად იმიტომ რომ ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობაში საკმაოდ გავრცელებული იყო ანტიხალკიდონური ანუ სომხურ ეკლესიის მოძღვრება. მე-XVII საუკუნეში კიდევ ხუნანში სპარსეთის მთავრობის მიერ დასახლებულ იქმნა თათართა ელი ბორჩალუ, რომლისაგან შემდეგ მთელმა მხარემ მიიღო თავისი აწინდელი სახელი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ამასობაში ინგლისის და საფრანგეთის წარმომადგენლები ჩაერივნენ სომხეთ-საქართველოს შორის მომხდარ უთანხმოებაში და, თანახმად მათი მოთხოვნისა, 31 დეკემბერს ღამის 12 საათზე საომარი მოქმედება შეწყვეტილი იქმნა. შემუშავებულ პირობის მიხედვით, ჯავახეთი და ბორჩალოს მაზრის ჩრდილოეთი ნაწილი დარჩა საქართველოს მართველობაში, ლორე კი გამოცხადდა ნეიტრალურ მხარედ, რომლის მართველობა საქართველოს და სომხეთის შეთანხმებით უნდა წარმოებულიყო.

ოსმალეთის აგენტები სამცხეში. სომხეთთან ომის გათავების შემდეგ საქართველოს ახალი სიძნელე გაუჩნდა. თებერვალში 1919 წ. ოსმალეთის აგენტებმა მოაწყვეს აჯანყება ახალციხის მაზრაში და აიძულეს საქართველოს ჯარი ეს მხარე დაეცალათ. საჭირო ძალის დაგროვების შემდეგ, საქართველოს მხედრობა გენ. კვინიტაძის უფროსობით გადავიდა შეტევაზე, 9 მარტს დაიჭირა ახალციხე და მალე გასწმინდა ოსმალთა აგენტებისა და მათი ბრბოებისაგან მთელი მაზრა.

საქართველოს დამფუძნებელი კრება. ამასობაში თანახმად პარლამენტის მიერ (პარლამენტად გამოცხადებული იყო ყოფილი ეროვნული საბჭო) მიღებულ კანონისა, უკვე მომხდარი იყო დამფუძნებელ კრების არჩევნები, საყოველთაო ხმის მიცემასა და პროპორციულ სისტემაზე აგებული. 12 მარტს 1919 წ.—რუსეთის რევოლიუციის ორი წლის თავს—ტფილისში გაიხსნა დამფუძნებელი კრება, რომლის თავმჯდომარედ არჩეულ იქმნა ნიკ. ჩხეიძე, ამ დროს პარიზს მყოფი, სადაც ის გაგზავნილი იყო საზავო კონფერენციაზე წასულ საქართველოს დელეგაციის მეთაურად, თავმჯდომარის უფროსს ამხანაგად კი არჩეულ იქმნა ალ. ლომთათიძე, ხოლო უმცროს ამხანაგებად ექვ. თაყაიშვილი და სვ. მდივანი. დამფუძნებელ კრებაში ირიცხებოდა 130 წევრი. სულ ამავე წლის აგვისტოში მომხდარ დამატებითი არჩევნების შედეგთან ერთად დამფუძნებელ კრების არჩევნებზე მიცემული აღმოჩნდა სოციალ-დემოკრატიულ პარტიის სიისთვის 465,136 ხმა, სოციალისტ-ფედერალისების პარტიისა—41,003, ეროვნულ-დემოკრატებისა—31,549, სოც.-რევოლიუციონერებისა 22,821, დაშნაკცუტუნისა 15,936 და ეროვნულ პარტიის სიისთვის კიდევ 8,836 ხმა. ამისდა მიხედვით დამფუძნებელ კრებაში 1919 წლის აგვისტოდგან ირიცხებოდა 105 სოც.-დემოკრატი, 9 სოც.-ფედერალისტი, 7 ეროვნულ-დემოკრატი, 5 სოციალისტ-რევოლიუციონერი, 3 დაშნაკცუტუნის წევრი და 1 ეროვნულ პარტიისა. 1919 წლის განმავლობაში დამფუძნებელ კრების არჩევნები გატარებული იყო რესპუბლიკის ფაქტიურ მფლობელობის მთელს ტერიტორიაზე გარდა სოხუმის ოლქისა ანუ, როგორც ეხლა იწოდებოდა, აფხაზეთისა.

რუსების მოხალისეთა არმია საქართველოს წინააღმდეგ. ამ დროს საქართველოსთვის დიდს საფრთხეს წარმოადგენდა რუსთა მოხალისეთა არმია, რომელიც 1918 წლის დასასრულიდგან თანდათან გაი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ზარდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ევროპის შეთანხმების სახელმწიფოებმა მისი ბალშევიკების წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოყენება გარდასწყვიტეს და მას ამ მიზნით სამხედრო სურსათ-საგნებით დახმარების მიცემა დაუწყეს. მოხალისეთა არმიის ხელმძღვანელთ მიზნათ ჰქონდათ დასახული მთლიანი რუსეთის აღდგენა და ამიტომ საქართველოს თავისუფალ არსებობას ისინი ვერ შერიგებოდნენ. 6 თებერვალს მოხალისეთა არმიის ჯარის ნაწილები მოულოდნელად თავს დაეცნენ ქართველთა ჯარს სიჩას, დაიჭირეს ეს ქალაქი და შემდეგ გამოემართნენ აფხაზეთისაკენ, გამოიარეს გაგრა და მიადგნენ მდ. ბზიბს, სადაც სასწრაფოდ გაგზავნილმა ქართველების ჯარმა შეაჩერა უკვე აფხაზეთს შემოსული მოხალისეთა არმიის ჯარის ნაწილები. მოხალისეთა არმიამ ცოტა ხნის შემდეგ დაიჭირა დაღისტანიც და ემუქრებოდა აზერბეიჯანს. ამ გარემოებამ გამოიწვია საქართველოსა და აზერბეიჯანს შორის სამხედრო კავშირის შეკვრა (16 ივნისს 1919 წ.) საქართველოს ჯარმა მალე ისევ დაიბრუნა გაგრის რაიონი და იქ გამაგრდა, სოჭის ოლქი კი 1919 წელს ეჭირა მოხალისეთა არმიას. ტფილისში მყოფი ინგლისის სარდლობა ცდილობდა მოხალისეთა არმიის უფროსის გენ. დენიკინის აგრესობის შეჩერებას ამიერ-კავკასიის მიმართ და თუმცა ამით ბევრს ვერაფელს აღწევდა, მაგრამ ბოლოს თვით მოხალისეთა არმიის ხელმძღვანელთ არჩიეს საქართველოსთან და ადერბეიჯანთან მტკიცე ურთიერთობის დაჭერა და სპეციალურად ამ მიზნით გამოგზავნილ გენერლის საშუალებით შეეცადნენ მოლაპარაკების გამართვას.

ბათომის ოლქის საკითხი. საქართველოს ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავ საგანს შეადგენდა ბათომის ოლქის მაჰმადიან ქართველობის შემოკავშირება. ეკონომიურად საქართველოს განვითარება ბათომს გარეშე შეუძლებელი იყო და ეროვნულადაც აღორძინების გზაზე დამდგარი ქვეყანა მისწრაფოდა შინაგან გაერთიანებისაკენ. ბათომის ოლქში დროებით შემოღებული იყო ინგლისური მართველობა. 1919 წლის აგვისტოში ქალ. ბათომში მოხდა ოლქის მცხოვრებთა წარმომადგენლების კრება, რომელმაც ერთხმად გამოიტანა დადგენილება ბათომის ოლქის საქართველოსთან შეერთების შესახებ თვით-მართველობის დაფუძნებით. კრებამ ამოარჩია აგრეთვე მეჯლისი, რომელმაც მიანდო ოლქის ინტერესების დაცვა.

კრების დადგენილება ბათომის ოლქის საქართველოსთან გაერთიანების შესახებ ეცნობა სახელმწიფოთა საზავო კონფერენციას პარიზში.

დიდ-ბრიტანეთის უზენაეს კომისრად ამიერ-კავკასიაში ოლივერ უორდროპის დანიშვნა. ადგილობრივ ინგლისელ სარდლობასა და საქართველოს შორის მტკიცე ურთიერთობის დამყარებას ბევრი გაუგებრობა უშლიდა ხელს. საქართველოს მოწინააღმდეგე პირთა ცი-

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ლისწამებანი და ყალბი ინფორმაცია ადგილობრივ საზოგადოებრივ განწყობილებასა და კერძო ფაქტების შესახებ კიდევ უფრო ამრავლებდა ამ გვარ გაუგებრობათ. აგვისტოში ინგლისმა თავისს უზენაეს კომისრად ამიერ-კავკასიაში დანიშნა ოლივერ უორდროპი, კარგი ნაცნობი და მეგობარი ქართველი ხალხისა. უორდროპი 30 აგვისტოს ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მას დიდის ამბით შეხვდნენ. უორდროპის ჩამოსვლას დიდი მნიშნელობა ჰქონდა. ამით საქართველოს იმედი მიეცა თავისი დამოუკიდებლობის აღიარებისა ინგლისის მიერ და მეორეს მხრივ მოხალისეთა არმიის ძალადობისაგან თავის დაღწევა ინგლისის ახალი წარმომადგენლის საშუალებით ეხლა უფრო ადვილი უნდა ყოფილიყო.

საქართველოს ფაქტიურ დამოუკიდებლობის აღიარება მოკავშირე დიდ სახელმწიფოთა მიერ. ბრძოლა რუსეთის საბჭოთა მთავრობასა და მოხალისეთა არმიას შორის 1919 წლის ბოლოს ბალშევიკების სასარგებლოდ მიდიოდა. ბალშევიკებმა უკუაქციეს შუაგულ რუსეთში შეჭრილი გენ. დენიკინის არმია, მალე საბოლოოდ დაამარცხეს ის და გაემართნენ სამხრეთისაკენ კიევ-როსტოვ-ცარიცინის მიმართულებით.

მოხალისეთა არმიის დამარცხებამ და ბალშევიკების ძლიერების ზრდამ ინგლისს და შეთანხმების სახელმწიფოებს დააჩქარებინათ ამიერკავკასიის, როგორც რუსეთის ყოფილ განაპირა ქვეყნის, ფარგლებში მყოფ რესპუბლიკების ბედის გარდაწყვეტა. 11 იანვრის 1920 წ. ინგლისის გარეშე საქმეთა მინისტრმა ლორდ კერზონმა წინადადება შეიტანა მოკავშირე სახელმწიფოების უზენაეს საბჭოში პარიზს, რომ საქართველოს რესპუბლიკა ფაქტიურად აღიარებულ ყოფილიყო. კერზონის წინადადება ერთხმად მიღებულ იქმნა სხვა სახელმწიფოთა წარმომადგენლების მიერ.

საქართველოსთან ერთად აღიარებულ იქმნა აგრეთვე აზერბეიჯანის რესპუბლიკაც, ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ სომხეთიც სატახტო ქალაქით ერევანით.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღიარებამ ყველგან რესპუბლიკის საზღვრებში დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია. საქართველო უახლოვდებოდა თავისი თავისუფლების საბოლოოდ განმტკიცებას და საერთაშორისო ოჯახში სწორუფლებიან წევრად შესვლას.

შინაური მუშაობა. პარალელურად იმ ბრძოლისა, რომელსაც აწარმოებდა საქართველო თავისი დამოუკიდებლობის მტრებთან და რთულ საგარეო საქმეთა მოვლასთან ერთად, შიგნით წარმოებდა დიდი აღმაშენებლობითი მუშაობა ახალი სახელმწიფოებრიობის შესაქმნელად და მის განსამტკიცებლად.

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ გატარებულ იქმნა აგრარული რეფორმა. 1919 წლის განმავლობაში უკვე დასრულდა დაწესებულ ნორმაზე მეტ ჩამორთმეულ მიწების ცნობაში მოყვანა და სახელმწიფო ფონდში ჩარიცხვა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

1918 წლის დასასრულიდან თან-და-თან შემოღებულ იქმნა დემოკრატიული ერობაც. სამაზრო ერობებს გადაეცათ სახელმწიფოებრივი მართველობის უფლება ადგილობრივ. ერობის ძირითადი ორგანო არის სამაზრო ერობის ხმოსანთა ყრილობა, საყოველთაო ხმის მიცემით არჩეული, რომელიც იკრიბება დრო გამოშვებით. მას ექვემდებარება სამაზრო გამგეობა—ერობის აღმასრულებელი ორგანო. სამაზრო ერობის ქვედა-საფეხურს წარმოადგენს სათემო ერობა, რომელსაც მართავს სათემო გამგეობა, სათემო ყრილობის მიერ ამორჩეული. საერობო მოღვაწეობის მთლიანობის დასაცავად კიდევ დაარსდა ერობათა კავშირის მთავარი კომიტეტი, ამორჩეული ერობათა წარმომაღგენლების ყრილობის მიერ. ასეთი ყრილობა 1919 წლის განმავლობაში მოხდა ორჯერ.

ერობათა თან-და-თან გამკვიდრებამ განამტკიცა საქართველოში დემოკრატიული წეს-წყობილება და 1920 წლის დასაწყისს ადგილობრივი, საყოველთაო არჩევნების წესზე აგებული სახალხო მართველობა საქართველოში შედარებით უკვე საკმაოდ მომაგრებული იყო. სამაზრო ერობების შემოღებასთან ერთად გაუქმებულ იქმნა რუსული დანაწილება საქართველოსი გუბერნიებად.

1919 წ. გატარებულ იქმნა ყველგან საქართველოში საქალაქო არჩევნები ახალი წესების მიხედვით, რომლის შემდეგ ქალაქთა თვითმართველობანი უფრო სწორი გამომხატველი შეიქმნენ დემოკრატიის ნებისყოფისა.

სწავლა-განათლების საქმეშაც თვალსაჩინოდ წაიწია წინ. 1919 წ. სახალხო განათლების უწყების სათავეში ნ. რამიშვილის და ნ. ცინცაძის მყოფობის დროს შკოლა თავისი საფეხურების მიხედვით გაერთიანებულ იქმნა. ამასთანავე გატარებულ იქმნა გაეროვნება როგორც დაბალ და უმაღლეს პირველ-დაწყებით სასწავლებლებში, ისე აგრეთვე საშუალო სკოლაშიაც. აგრეთვე შემუშავებულ იქმნა გეგმა საყოველთაო სავალდებულო პირველ-დაწყებით სწავლის თანდათანობით განხორციელებისა. 1919 წლის სექტემბერში გაიხსნა ახალი 166 პირველ-დაწყებითი სკოლა, ხოლო სულ კი 1919 წლის დასასრულს რესპუბლიკაში ირიცხებოდა სოფლად, ქალაქებს გარდა, 1500-მდის პირველ-დაწყებითი სკოლა 100 ათასი მოწაფით. 1919 წლის დასასრულს არსებობდა კიდევ 105 უმაღლესი პირველ-დაწყებითი სასწავლებელი. საშუალო სკოლის ცხოვრებაც წინანდელთან შედარებით კალაპოტში ჩადგა.

1918 წ. 26 იანვარს ტფილისში გაიხსნა პროფ. ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით დაარსებული ქართული უნივერსიტეტი, რომელიც მალე გადაკეთდა სახელმწიფო უნივერსიტეტად. გარდა სიბრძნისმეტყველებისა და სამათემატიკო-საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტისა შემდეგ გაიხსნა კიდევ სამკურნალო ფაკულტეტიც. თავისი ორის წლის არსებობის დროს უნივერსიტეტი საკმაოდ გამაგრდა და გაიზარდა.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სასამართლოს გაეროვნების მხრივაც ზომები იქმნა მიღებული. 1919 წლის ოქტომბერში კიდევ დაარსდა სენატი.

ნ. რამიშვილის სამხედრო მინისტრად მყოფობის დროს 1919 წ. გატარდა კიდევ ჯარის რეორგანიზაციის საქმე და 1920 წლის დასაწყისს საქართველოს უკვე მოეპოვებოდა ნამდვილი რეგულიარული ჯარი. სახალხო გვარდიის ორგანიზაციაც ამასობაში აგრეთვე კიდევ უფრო განმტკიცდა და გაუმჯობესდა.

ამ შინაურ მუშაობას ფრიად აბრკოლებდა საერთო ეკონომიური და სასურსათო კრიზისი, რომლის მიზეზი იყო მსოფლიო ომის მიერ გამოწვეული არევ-დარევა საერთაშორისო მეურნეობასა და მრეწველობაში. მაგრამ აქაც საქართველოს ხალხი ცდილობდა თვით მოქმედების გაჩაღებით თავისი მდგომარეობის შემსუბუქებას. ამ მხრივ ფრიად დამახასიათებელია კერძოდ სამომხმარებლო კოოპერატივთა ზრდა. 1915 წ. საქართველოში იყო სულ 21 ასეთი კოოპერატივი, 1918 წლ. დასასრულს კი უკვე 891 ირიცხებოდა თითქმის 465 ათასი წევრი.თ 1919 წელს განცხოველდა აგრეთვე საქართველოში არსებულ საკრედიტო ამხანაგობათა მოქმედება. საგულისხმიერო იყო კიდევ მწარმოებელთა (მეთამბაქოეთა, მეცხვარეთა, მეღვინეთა და სხ.) შორის კოოპერატიულ მოძრაობის ფეხის მოკიდება.

თვით-მოქმედების განვითარება დაეტყო კერძოდ დაქირავებულ მუშათა კლასსაც. 1919 წლის განმავლობაში პროფესიონალურ კავშირებში შეკავშირებულ მუშათა რიცხვი გაიზარდა 40 ათასიდგან 70 ათასამდე.

პოლიტიკურ თავისუფლების მოპოების შემდეგ თვალსაჩინო გამოცოცხლება და წინსვლა დაეტყო მწერლობას, ხელოვნებას და მეცნიერებას. მწერლობაში ჩნდება შემოქმედების ახალ გზათა ძიებანი, მხატვრობაში 1919 წელს გამართულმა ქართველ მხატვართა გამოფენამ ცხად ჰყო, რომ ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო მიღწევა არის მოპოებული. მეცნიერებასაც ქართულ ენაზედ, ეროვნულ უნივერსიტეტის გაჩენის შემდეგ, დიდი წინსვლა დაეტყო.

1920 წლის იანვარში საქართველო ჯერ თუმც მოკლებული იყო თავისს ორგანიულ ნაწილებს ბათომს, მესხეთის უდიდეს ნაწილს, ჭანეთს, საინგილოს და რამოდენადმე ლორესაც—მაინც უკვე სრული იმედით შესცქეროდა თავისი პოლიტიკურ და კულტურულ აღორძინების დასაწყისს.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ზოგიერთ ტერმინების ახსნა.

ამირ-სპასალარი--უფრ. მხედართ-მთავარი.
არბაბი — ხარაჯა, გარდასახადი.
ასპრი — წვრილი ფული ოსმალეთში, დარჩენილი ბიზანტიის იმპერიის დროიდგან. 1725 წ. 48 ასპრი ანუ 16 ფარა უდრიდა ერთს სპარსულ აბაზს.
ადა — ბატონი, აგრეთვე ჯარის უფროსი.
ბეგი — ნიშნავს მბრძანებელს.
დანგი — უდრის $^1/_6$ მისხალს.
დუკატი — ოქროს ფული, რომელიც ჩვეულებრივ ოფიციალური კურსით შეიცავდა 120 ასპრს, ხან მეტს, 1696 წ., მაგ., 300 ასპრს.
ეთიმადოვლე — ტიტული სპარს. პირველი მინისტრისა — სპარს. „ჰემედედოვლე" — სახელმწიფოს ნდობით აღჭურვილი.
ელი — მომთაბარე ტომი.
ეშიკაღასი - იგივე მანდატურთ-უხუცესი.
ვალი — გამგე.
ვეზირი — მინისტრი.
ვექილი — გამგე.
თუმანი - 50 აბაზი; მე-XVIII საუკ. პირველ ნახევარში უდრიდა ოსმალურ 2400 ასპრს.
თული — ცხენის ძუა, გაკეთებული თავის საბურავზე.
მანდატურთ-უხუცესი — მანდატურთა ანუ შეიძლება ითქვას ბოქაულთა ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით უფროსი.
მარჩილი — XVIII საუკუნეში უდრიდა 3 აბაზს.
მელიქი — მბრძანებელი.
მეჭმანდარი — მესტუმრე.
მირზა — სახელის წინ ნიშნავს მოხელეს, სახელის შემდეგ კი პრინცს, ბატონიშვილს.
ნაიბი — მოადგილე.
ნოქარი — მსახური.
პიასტრი--ოსმალური ფული, შეიცავდა 80 ასპრს, ხან მეტს, ხან ნაკლებს.
სანჯაკი — მაზრის დაგვარ ადმინისტრატიული დანაწილება ოსმალეთში.
სერასკირი --ოსმალთა ჯარის სარდალი.
ქესა — მე-XVIII საუკ. უდრიდა 500 პიასტრს (25 თუმანს).
ქეჯა — სერასკირის მოადგილე.
ფარეშ-ბაში — ფარეშთ-უხუცესი.
ყაფუჩი — სელჯოხიანი (მოხელე).
ყულარაღასი — ყულების უფროსი.
ყული — მსახური, მონა.
ხანი — ნიშნავს სელმწიფეს.
ჯანიშინი — მოადგილე.

შეცდომის გასწორება.

მე-119 გვერდზე დაბეჭდილია: 1769 წელს და მის ახლო ხანებში ქართლ-კახეთის წლიურ სახელმწიფო შემოსავალს შეადგენდა: 10 ათ. მან. განჯის, 30 ათ. მან. ერევნის ხარკი და სხვა-და-სხვა გარდასახადებისაგან 90 ათ. მან., სულ 150 ათასი მან..

უნდა იყოს:.... 30 ათ. მან. ერევნის ხარკი, 10 ათ. მან. ზარაფხანიდგან, 10 ათ. მან. ტფილისის საბაჟოდგან და სხვა-და-სხვა გარდასახადებისაგან 90 ათ.მან., სულ 150 ათ. მან

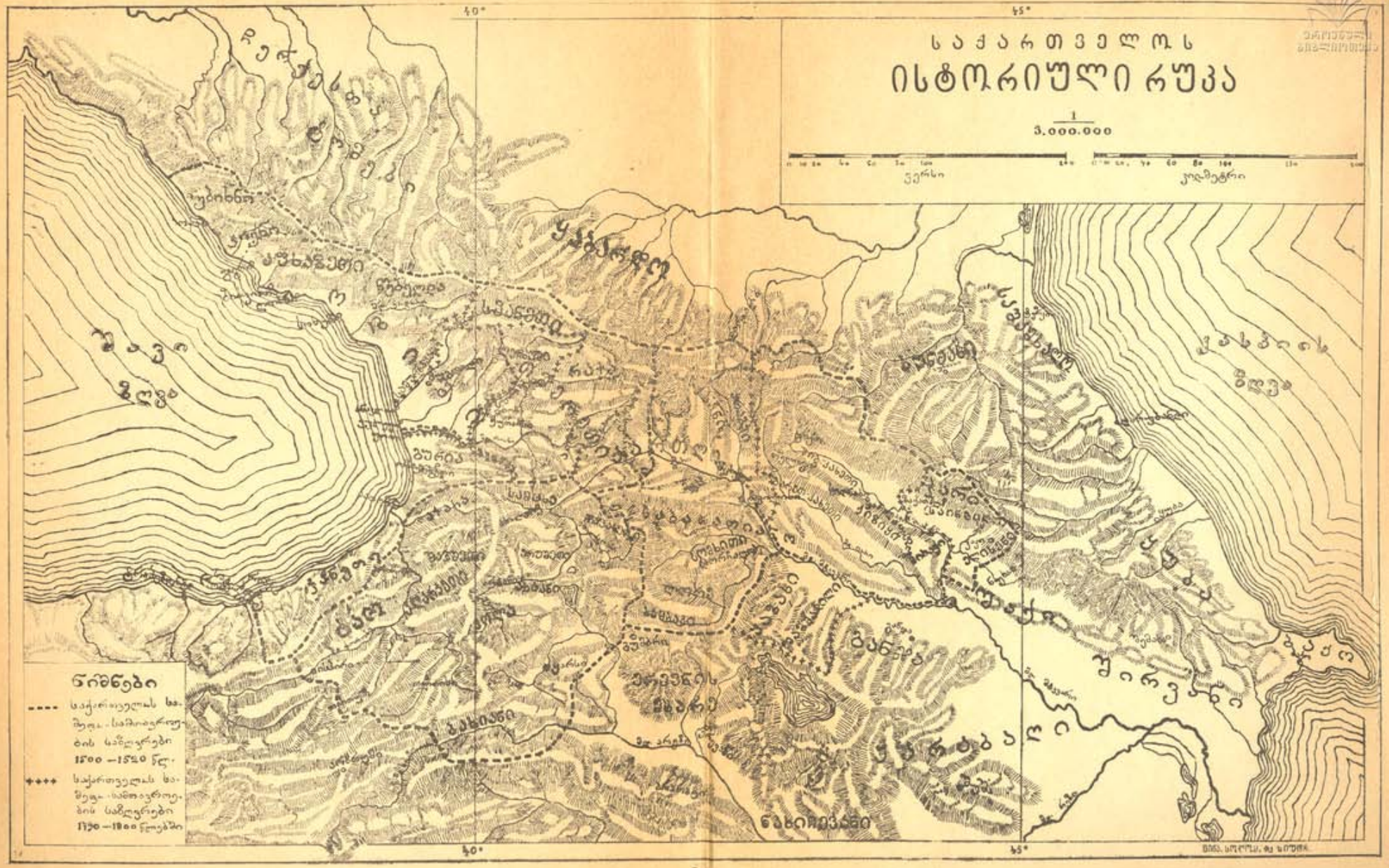
საქართველოს
ისტორიული რუკა
1
3.000.000
ვერსი
კილომეტრი
40°
45°
ნიშნები
1500 — 1520 წწ.
1730 — 1800 წლებში

К 977.3 (4)
3
ეროვნული
ბიბლიოთეკა